

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТЕРНОПІЛЬСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ПУЛЮЯ**

СОРОКІВСЬКА ОЛЕНА АНАТОЛІВНА

УДК 330.34:658+334.012.64

**ІННОВАЦІЙНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ КОНФЛІКТНИХ
СИТУАЦІЙ**

Спеціальність 08.00.04 – Економіка та управління підприємствами
(за видами економічної діяльності)

**ДИСЕРТАЦІЙНА РОБОТА
на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук**

Науковий консультант:

доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України

АНДРУШКІВ БОГДАН МИКОЛАЙОВИЧ

Тернопіль – 2016

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МАЛИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР	20
1.1. Економічна сутність малого підприємництва та його роль у забезпеченні національної економічної безпеки.....	20
1.2. Особливості формування теорії економічної безпеки малого підприємства.....	47
1.3. Методологічний інструментарій системи економічної безпеки малого підприємства.....	80
РОЗДІЛ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ РОЗВИТКУ ТА ЗАСОБІВ АКТИВІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ	108
2.1. Взаємодія малих підприємств переробної галузі із корпоративним сектором регіону.....	108
2.2. Особливості співпраці підприємств малого бізнесу України та європейських країн (на прикладі Польщі).....	135
2.3. Кластерний аналіз перспектив розвитку підприємств малого бізнесу та активізації їх інноваційної діяльності.....	158
РОЗДІЛ 3. ОЦІНЮВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ВПЛИВУ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ	181
3.1. Сутність, місце та чинники виникнення внутрішніх і зовнішніх конфліктів у господарській діяльності підприємств малого бізнесу....	181
3.2. Рейдерство як різновид конфліктної ситуації на підприємствах малого бізнесу	210
3.3. Оцінювання рівня економічної безпеки малих підприємств України в умовах інформаційних конфліктів.....	228
РОЗДІЛ 4. ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	257
4.1. Економічне оцінювання можливостей розвитку інноваційного потенціалу підприємств малого бізнесу та його впливу на підвищення рівня економічної безпеки.....	257

4.2. Розвиток методологічного механізму формування інноваційних кластерів за участю підприємств малого бізнесу.....	286
4.3. Концепція управління інноваційною складовою економічної безпеки малих підприємств.....	316
РОЗДІЛ 5. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ.....	341
5.1. Удосконалення інструментарію оцінювання ефективності системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу.....	341
5.2. Оптимізація процесів прогнозування фінансових індикаторів системи економічної безпеки малих підприємницьких структур....	363
5.3. Моделювання системи моніторингу економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу на основі використання методу штучних нейронних мереж.....	376
ВИСНОВКИ.....	420
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	426
ДОДАТКИ.....	465

ВСТУП

Актуальність теми. В умовах загострення політичних та виробничих конфліктів, зміни уявлень про національний суверенітет, реформування функцій держави та окремих суб'єктів господарювання на вітчизняному і міжнародному ринках, а також вибору Україною європейського шляху розвитку, малі підприємства, які орієнтовані на довготривалу перспективу і розвиток, мають адаптуватись до динамічних умов зовнішнього середовища, котре характеризується сукупністю невизначеностей, можливостей та загроз, використовувати існуючі та ініціювати нові позитивні можливості, а отже – формувати і розвивати систему своєї економічної безпеки. Питання забезпечення економічної безпеки вітчизняних малих підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринках особливо актуалізуються в умовах складної політичної та економічної ситуації.

Розвиток сектору малого бізнесу в контексті підтримання та реалізації євроінтеграційних процесів формує нові вимоги до системи управління малим підприємством, що знаходить прояв у постійному удосконаленні усіх функціональних складових економічної безпеки: виробничої, фінансової, екологічної, інноваційної, політико-правової, інтелектуальної, кадрової та інформаційної, формування та розвитку окремих елементів і загалом усієї системи безпеки малого підприємства. Здатність до проактивного управління та адаптивного реагування на існуючі перешкоди, формування і використання різного роду новацій, забезпечує ефективність управління економічною безпекою малого підприємства, реалізацію позитивних можливостей його розвитку та мінімізує можливі негативні наслідки загроз. Результатом реалізації зазначеного підходу має стати створення інноваційних напрямів підвищення економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу, зорієнтованих на виявлення, реалізацію і розвиток їх перспективних економічних можливостей. Існуючі підходи до управління економічною

безпекою малого підприємства спрямовані, в основному, на формування організаційних механізмів, які мають лише протидіяти можливим загрозам зовнішнього середовища, проте не спроможні забезпечити конкурентні переваги малого підприємства у майбутньому.

У наукових дослідженнях щодо управління економічною безпекою малого підприємства здебільшого переважає автономний підхід до визначення об'єктно-предметних та розкриття змістовних засад теорії формування, оцінювання та управління. Разом з тим, недостатньо висвітлені питання застосування інструментів управління економічною безпекою малого підприємства, що загалом знижує рівень його захищеності і можливості інноваційного розвитку. У періодичній та спеціальній економічній літературі багато уваги приділяється загальнотеоретичній проблематиці економічної безпеки, у тому числі, економічної безпеки підприємства. Так, дослідженню теорії економічної безпеки та розвитку малих підприємств, питань оцінювання та різних аспектів управління економічною безпекою підприємства присвячено наукові праці вітчизняних вчених: Б.М. Андрушківа, О. М. Анісімової, З.С. Варналія, М. П. Войнаренка, А. Е. Воронкової, Л.І. Воротіної, Т.О. Говорушко, Л.С. Головкової, І.С. Грозного, І.С. Гуцала, Л.І. Донець, С.М. Ілляшенко, Н. Б. Кирич, Г.В. Козаченко, О.Є. Кузьміна, В. В. Лук'янової, О.М. Ляшенко, Л.Я. Малюти, В.П. Мартинюка, Н.Г. Метеленко, В. М. Нижника, О. О. Орлова, О. І. Олесюка, О.В. Панухник, М.Г. Пивоварова, Г. Г. Савіної, В. В. Стадник, В.І. Терехова, А. В. Череп та інших. Серед зарубіжних вчених дослідженню цієї категорії приділяється увага у роботах А. Арбатова, П. Гомперса, Д. Дікмана, П. Друкера, Р. Кантільйона, Р. Каплана, М. Кастелса, П. Лазарфельда, М.Г. Лапусти, Г. Ласвела, Е. Лоренца, М. Маклухана, Дж. Менша, Д. Нортон, С. Рекорда, Е. Тоффлера, Ф. Фукуями та інших.

Незважаючи на існування різних підходів до визначення категорії економічної безпеки малого підприємства, її функціональних складових та способів оцінювання, узагальненого оформлення цих знань у вигляді

теорії, яка б давала уявлення про особливості управління економічною безпекою та розвиток можливостей малого підприємства в умовах динамічного зовнішнього середовища, не сформовано. Потребують подальшого дослідження питання систематизації та впорядкування понятійно-термінологічного апарату, уточнення базових категорій, формування цілісної системи управління економічною безпекою малого підприємства в умовах вітчизняних реалій, обґрунтування механізмів та етапів цього процесу. Відсутність науково-обґрунтованої методології процесу управління економічною безпекою малого підприємства, яка б враховувала наявність та особливості впливу сучасних конфліктних ситуацій, що мають місце в економічному та політичному середовищі, зумовила актуальність і своєчасність вибору теми дисертаційної роботи, мету, завдання, об'єкт, предмет, логіку дослідження, наукову та прикладну значимість.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, напрямками.

Дисертаційна робота відповідає науковому напрямку кафедри менеджменту у виробничій сфері Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя Міністерства освіти і науки України: «Удосконалення організаційно-економічних методів менеджменту на підприємствах і розвиток корпоративного управління» та виконувалась у межах науково-дослідних тем: «Інноваційні підходи в управлінні економікою підприємств в сучасних умовах» (№ ДР 0111U002591, 2011-2015 рр.), де автором розроблено науково-методичні рекомендації щодо соціально-економічного оцінювання та планування інноваційного розвитку малих підприємств (довідка від 19.02.2016 № 2/28-454); «Дослідження ефективності територіальних і глобальних інституційних перетворень та їх впливу на економічний розвиток регіону» (№ ДР 0102U002301, 2002-2004 рр.), де автором розроблено концепцію комплексних регіональних досліджень економічної безпеки (довідка від 19.02.2016 № 2/28-454).

У рамках міжнародного проекту «Міжуніверситетські стартап центри

для розвитку та підтримки студентських інновацій» (№ МР 530349-TEMPUS-1-2012-1-FR-TEMPUS-JPHES, 2012-2015 рр.) автором розроблено окремі положення щодо розвитку інноваційних напрямів підприємницької діяльності, удосконалено механізм формування інноваційних кластерів за участю підприємств малого бізнесу та запропоновано методику економічного оцінювання можливостей розвитку їх інноваційного потенціалу (довідка від 14.03.2016 № 2/28-686).

У межах міжнародного грантового проекту «Екологічно відповідальний бізнес: дослідження та впровадження європейської практики» (№ МР 564645-EPP-1-2015-1-UA-EPPJMO-MODULE, 2015-2018 рр.) автором розроблено концепцію управління екологічною складовою економічної безпеки малих підприємств, а також проведено оцінювання рівня екологічної складової безпеки малих підприємств України в умовах конфліктних ситуацій (довідка від 14.03.2016 № 2/28-686).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розроблення концептуально-теоретичних основ, методології, науково-методичних і практичних рекомендацій щодо управління економічною безпекою малих підприємств в умовах конфліктних ситуацій.

Для досягнення поставленої мети у дисертаційній роботі було сформульовано і вирішено такі **завдання**:

- уточнити сутність категорій «економічна безпека малого підприємництва», «економічна безпека підприємства» та «забезпечення економічної безпеки малого підприємства»;
- удосконалити структурну модель діалектичного пізнання економічної безпеки малого підприємства;
- доповнити систематизацію складових економічної безпеки підприємства з урахуванням специфіки малого бізнесу;
- виокремити принципи забезпечення інформаційної безпеки малих підприємств;

- проаналізувати науково-методологічні підходи до визначення основних причин конфліктів у сфері діяльності малого бізнесу;
- удосконалити процес моніторингу інформаційних джерел стосовно проявів рейдерства у діяльності малих підприємств України;
- визначити зміст понять «інноваційний потенціал малого підприємства» та «управління інноваційною складовою економічної безпеки»;
- розробити та обґрунтувати концепцію управління інноваційною складовою економічної безпеки малих підприємств;
- обґрунтувати систему показників та розробити алгоритм розрахунку інтегрального показника стану розвитку інноваційної складової економічної безпеки малого підприємства;
- сформулювати модель взаємодії учасників інноваційного кластера за участю суб'єктів малого бізнесу;
- уточнити методологію економічного оцінювання можливостей розвитку інноваційного потенціалу суб'єктів малого бізнесу та його впливу на підвищення рівня економічної безпеки;
- удосконалити науково-методологічний підхід до оптимізації процесів прогнозування фінансових індикаторів системи економічної безпеки малого підприємства;
- розробити інструментарій оцінювання ефективності системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу;
- удосконалити підходи до оцінювання рівня економічної безпеки підприємств малого бізнесу, використовуючи методи економіко-математичного моделювання.

Об'єктом дослідження виступають процеси розвитку інноваційних напрямів управління економічною безпекою підприємств малого бізнесу.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних та науково-методичних положень і прикладних аспектів розвитку інноваційних

напрямів управління економічною безпекою підприємств малого бізнесу в умовах конфліктних ситуацій.

Методи дослідження. Теоретико-методологічну основу дисертаційної роботи сформували наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених із зазначеної тематики. Методологічний базис дослідження становить система загальнонаукових та спеціальних методів, які дозволили дослідити процес управління економічною безпекою на малих підприємствах за сучасних конфліктних умов та сформувані концептуальні теоретичні положення, науково-методичні та практичні основи побудови цілісної системи інноваційних напрямів підвищення економічної безпеки підприємств малого бізнесу.

Виконане дослідження базувалось на застосуванні методів: *історичного та контент-аналізу* – для дослідження генезису теорії та трансформації наукових підходів у теорії управління економічною безпекою підприємства; *гносеологічного аналізу* – при вивченні наукових підходів щодо формування економічної категорії «економічна безпека підприємства»; *теорії систем і системного аналізу* – для ідентифікації чинників впливу конфліктних ситуацій на рівень економічної безпеки малого підприємства; *методу порівняння* – для уточнення та впорядкування понятійно-категоріального апарату, оцінки та впорядкування підходів щодо структуризації економічної безпеки, аналізу діяльності малих підприємств України; *методу наукової абстракції* – для визначення стану інституціонально-правового забезпечення економічного розвитку малих підприємств України; *економіко-статистичного й порівняльного аналізу* – для виявлення тенденцій розвитку і структурних змін у переробній промисловості України у цілому та малих підприємств регіону; *факторного та логічного аналізу* – при діагностуванні та структуризації факторів впливу та ідентифікації проблем управління економічною безпекою суб'єктів малого бізнесу; *системного підходу* – для ідентифікації можливих сценаріїв

управлінських рішень та стратегій розвитку системи економічної безпеки малого підприємства; *анкетування* – у процесі дослідження кількісних та якісних параметрів системи економічної безпеки малих підприємств; *наукової абстракції та економіко-математичного моделювання* – при розробленні концептуальної моделі моніторингу економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу в умовах конфліктних ситуацій; *графічний* – для візуалізації результатів дослідження; *матричний* – з метою розроблення матриці результатів кількісного та якісного оцінювання ефективності системи економічної безпеки малих підприємств; *методи експертного оцінювання і штучних нейронних мереж* – для обґрунтування елементів методології комплексного оцінювання системи економічної безпеки малих підприємств; *узагальнення* – для обґрунтування стратегій розвитку системи економічної безпеки малого підприємства в умовах конфліктних ситуацій; *абстрактно-логічний* – для теоретичних узагальнень і висновків за результатами дослідження.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові акти України, офіційні матеріали Державного комітету статистики України, Міністерства промислової політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, офіційні публікації міжнародних організацій, експертні оцінки рейтингових агентств, наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, матеріали науково-практичних конференцій, матеріали, розміщені у мережі Інтернет, звітні матеріали окремих суб'єктів малого бізнесу України, матеріали особистих досліджень автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у теоретико-методологічному обґрунтуванні і вирішенні важливої наукової проблеми розробки концептуально-теоретичних основ і методології формування інноваційних напрямів управління економічною безпекою малого підприємства та науково-методичних рекомендацій для їх практичного

застосування в умовах конфліктних ситуацій.

Основні наукові результати дослідження полягають у тому, що

вперше:

– розроблено інструментарій оцінювання ефективності системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу, який ґрунтується на комплексному поєднанні кількісних індикаторів стану основних функціональних підсистем та якісних показників і факторів впливу, таких як охоплення процесів, структурованість, економічна обґрунтованість, узгодженість, варіантність, ризикованість, обґрунтованість, еластичність та маневреність, а також сформовано узагальнюючу матрицю ефективності системи економічної безпеки; результати оцінювання дають змогу керівництву малого підприємства своєчасно коригувати реалізацію планів його розвитку для підтримання прийняттого рівня економічної безпеки;

– розроблено концепцію управління інноваційною складовою економічної безпеки підприємств малого бізнесу, яка передбачає визначення інтегрального індикатора стану і потенціалу розвитку цієї складової на основі обґрунтованої сукупності часткових показників та з урахуванням стадії життєвого циклу підприємства; це дає змогу комплексно оцінити існуючий рівень інноваційної складової економічної безпеки малих підприємств, а також структурувати дії щодо її розвитку за тими елементами, що є важливими для підтримання економічної безпеки підприємства на відповідному етапі його життєвого циклу;

– сформовано модель взаємодії учасників інноваційного кластера за участю суб'єктів малого бізнесу, яка ґрунтується на оцінюванні їх інноваційного потенціалу та передбачає створення інтегрованої сукупності малих підприємств на основі постійного обміну інформацією, використання спільних конкурентних переваг, формування єдиного освітнього центра та ІТ-платформи, координації дій з метою одержання синергійного ефекту від діяльності кластерного утворення; результатом реалізації моделі є активізація інструментів кластерного розвитку, зокрема: формування

спеціалізованих мереж та технологічне переозброєння малих підприємств, міжрегіональний та міжнародний обмін інноваціями; організація централізованого залучення інвестицій та субсидування інноваційних проектів;

удосконалено:

– структурну модель діалектичного пізнання економічної безпеки малого підприємства, що, на відміну від існуючих, дозволяє розглядати систему його економічної безпеки крізь призму різних аспектів діяльності, досліджуючи його як специфічну соціальну одиницю, суб'єкта підприємницької та господарської діяльності, а також як складову національної безпеки в економічній сфері; такий підхід дає змогу збалансувати інтереси підприємства та зовнішнього середовища, а також вибудувати систему пріоритетів у різних аспектах виробничо-господарської діяльності малого підприємства;

– науково-методичний підхід до визначення основних чинників виникнення конфліктів у сфері господарської діяльності малих підприємств, що, на відміну від існуючих, дозволяє виокремити позиції різних груп зацікавлених осіб і тим самим мінімізувати деструктивні наслідки конфліктів на підприємствах малого бізнесу. Застосування удосконаленого підходу дає змогу розробити превентивні заходи з метою запобігання виникненню конфліктних ситуацій у майбутньому, а також підвищити рівень економічної безпеки малого підприємства шляхом формування та вибору методів мінімізації негативних наслідків конфліктів;

– процес моніторингу інформаційних ресурсів стосовно проявів явища рейдерства у діяльності малих підприємств України, що, на відміну від існуючих, базується на використанні показників медіа-активності друкованих регіональних видань, повідомлень інформаційних агенцій та Інтернет-джерел; результати досліджень дозволили визначити рівень ризикованості діяльності малих підприємств у різних сферах переробної промисловості, а також розробити ряд рекомендацій щодо передбачення та

уникнення ними рейдерських атак;

– методологію економічного оцінювання можливостей розвитку інноваційного потенціалу підприємств малого бізнесу та його впливу на підвищення рівня економічної безпеки, що, на відміну від існуючих, ґрунтується на поєднанні методів ABC та XYZ-аналізу, передбачає формування інтегрованої матриці результатів аналізу і дозволяє визначити функціональні напрямки та ключові чинники реалізації інноваційної діяльності та управління інноваціями на малих підприємствах;

– науково-методичний підхід до оптимізації процесів прогнозування фінансових індикаторів системи економічної безпеки малого підприємства із використанням засобів математичного моделювання, що, на відміну від існуючих, ґрунтується на побудові регресійних моделей взаємозалежності обсягу витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням економічної безпеки, та обсягу чистого прибутку малих підприємств; результатом застосування удосконаленого підходу є вибір адекватної моделі для прогнозування впливу витрат, пов'язаних із організацією економічної безпеки, на результативні показники діяльності суб'єкта малого бізнесу;

– моделювання системи моніторингу економічної безпеки малого бізнесу, що, на відміну від існуючих, ґрунтується на застосуванні економіко-математичного інструментарію штучних нейронних мереж зустрічного розповсюдження, що дозволяє виявляти приховану структуру сукупності багатомірних даних системи економічної безпеки за допомогою кластерів (областей скупчень даних), визначати приналежність малого підприємства до певного кластера, а також сортувати об'єкти дослідження за складними критеріями вибору.

набули подальшого розвитку:

– система принципів забезпечення інформаційної безпеки суб'єкта малого бізнесу шляхом доповнення її такими видовими ознаками як потенційна з'єднуваність, синергізм, активний вплив, суб'єктність,

рефлексія, компроміс та когнітивність; результатом застосування розширеної класифікації принципів є організація максимально ефективної роботи малого підприємства щодо збирання, опрацювання, використання та зберігання інформаційних ресурсів;

– категоріальний апарат управління економічною безпекою підприємства в контексті його уточнення, зокрема запропоновано авторське визначення понять: *«економічна безпека малого підприємництва»*, *«економічна безпека підприємства»* та *«забезпечення економічної безпеки малого бізнесу»*, у яких акцентовано увагу на необхідності реалізації сукупності взаємопов'язаних і взаємообумовлених дій суб'єктів підприємницької діяльності із формування такого механізму управління процесами залучення ресурсів та їх перетворенням у суспільно корисні продукти, який, поряд із виробничими, містить методи технології ефективної взаємодії з усіма групами зацікавлених осіб для протидії реальним і потенційним загрозам середовища господарювання, завдяки чому формується (підтримується) достатній рівень економічної безпеки малого підприємства, що дає йому змогу функціонувати на ринку і розвивати свої ринкові можливості поряд з великими підприємствами і потужними корпораціями; таке уточнення дозволить підвищити ступінь обґрунтованості управлінських рішень у питаннях підтримання економічної безпеки малого підприємства;

– визначення поняття *«управління інноваційною складовою економічної безпеки»*, яке запропоновано розглядати з позицій системного управління інноваційною та інвестиційною діяльністю, спрямованих на формування та забезпечення економічного зростання шляхом раціонального використання, нарощування та розподілу інноваційного потенціалу, а також визначення поняття *«інноваційний потенціал малого підприємства»*, як наявності максимальних можливостей генерувати його високу інноваційну активність; це дало змогу виокремити здатності, існуючі та потенційні передумови інноваційної діяльності як елементи механізму управління

економічною безпекою суб'єктів малого бізнесу;

– класифікація складових економічної безпеки, яка, на відміну від загальноприйнятих, передбачає наявність *інноваційно-забезпечуючої складової* у системі економічної безпеки малого підприємства, яку запропоновано розуміти як сукупність необхідних взаємопов'язаних елементів, діяльність яких спрямована на розвиток інноваційної діяльності та активізацію інноваційного потенціалу підприємства з метою захисту економічних інтересів та створення ефективної системи економічної безпеки; такий підхід дозволяє керівництву суб'єктів малого бізнесу чітко усвідомити важливість інноваційного розвитку та визначити його високий пріоритет у системі забезпечення економічної безпеки.

Практичне значення одержаних результатів полягає у широких можливостях використання розроблених теоретико-методологічних та науково-методичних положень, аналітичних і організаційних механізмів та інструментів у формуванні цілісного підходу до управління економічною безпекою малого підприємства в умовах конфліктних ситуацій, оцінювання, вибору та реалізації стратегії інноваційного розвитку суб'єктів малого бізнесу.

Науково-методичні, організаційні та практичні рекомендації дисертації щодо управління економічною безпекою малих підприємств використовуються в діяльності: Тернопільської та Волинської торгово-промислових палат для підвищення ефективності процесів європейської інтеграції у сфері малого бізнесу, формування практичних рекомендацій стосовно виходу малих підприємств України на європейські ринки, розроблення концепції створення інноваційного кластера за участю вітчизняних та зарубіжних партнерів у сфері діяльності малого бізнесу (довідки від 9.09.2015 №18-16/03 та від 11.02.2016 № 19-22/01-4/77), Радою підприємців Тернопільської області для активізування інноваційної складової розвитку малих підприємств та формування альтернативної економічної стратегії виживання у складних економічних умовах, а також з

метою виокремлення найбільш важливих аспектів захисту виробничо-господарської діяльності підприємств малого бізнесу та розроблення ефективних методів локалізації зовнішніх і внутрішніх загроз (довідка від 28.03.2016 № 28/03-7), Департаментом економічного розвитку, інвестиційної діяльності та міжнародного співробітництва Тернопільської обласної державної адміністрації з метою оптимізування процесів державного регулювання у сфері малого бізнесу та залучення малих підприємств і наукових установ до розвитку сектору малого бізнесу регіону (довідка від 30.03.2016 № 01/3-354), Головним управлінням Державної фіскальної служби у Тернопільській області для визначення основних тенденцій у сфері незаконного захоплення малих підприємств та розроблення превентивних заходів на рівні фіскальних органів з метою попередження незаконного захоплення майна і захисту власності суб'єктів малого бізнесу (довідка від 14.03.2016 № 428/10/19-00-03).

Наукові результати також використовувалися для оцінювання ефективності та удосконалення системи економічної безпеки низки малих підприємств різних регіонів України, зокрема: ТОВ «Вітекс.», м. Миколаїв (довідка від 16.02.2016 № 2-16/02), ПМП «РОСТ», м. Тернопіль (довідка від 5.02.2016 № 17), ПП «Ветком», м. Луцьк (довідка від 16.09.2015 № 323/17), СМП «Тайп», м. Тернопіль (довідка від 16.06.2015 № 428), СМП «WERNER», м. Київ (довідка від 13.10.2015 № 765), СМП «К ВОТА», м. Тернопіль (довідка від 22.02.2016 № 18), ТОВ «Рівнебудтандем», м. Рівне (довідка від 9.11.2015 № 589), ПП «І.В. Ексім», Чернівецька область (довідка від 16.03.2016 № 19), ПП «Вуличне радіо», м. Тернопіль (довідка від 10.02.2015 № 453).

Науково-теоретичні положення та практичні результати дослідження впроваджено у навчальний процес Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя при підготовці бакалаврів, спеціалістів та магістрів спеціальностей 7.03060101, 8.03060101 «Менеджмент організацій та адміністрування» в якості основи навчальних

дисциплін «Управління економічною безпекою підприємства», «Корпоративне управління», «Інвестиційний менеджмент» (довідка від 22.02.2016 № 2/28-462), а також у навчальний процес Тернопільського інституту соціальних та інформаційних технологій при підготовці спеціалістів спеціальностей 7.03050401 «Економіка підприємства» та 7.03050701 «Маркетинг» для формування окремих тем з курсів «Економіка і організація інноваційної діяльності», «Економічна діагностика та управління потенціалом підприємства», «Інноваційна політика», «Управління проектами» (довідка від 14.04.2016 № 07-01/04/16).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаною науковою працею, у якій викладено авторський підхід до формування концептуально-теоретичних основ і методології управління економічною безпекою малого підприємства та обґрунтовано науково-методичні рекомендації їх практичного застосування з метою підвищення рівня економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу в умовах конфліктних ситуацій. Наукові положення, висновки і рекомендації, наведені у роботі, отримані автором самостійно. З наукових праць, опублікованих у співавторстві, у дисертаційній роботі використано лише ті положення, що є результатом особистого дослідження автора. Внесок автора у колективно опубліковані праці конкретизовано у переліку публікацій. Положення і результати кандидатської дисертації у дослідженні не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки і результати дисертаційної роботи доповідались і одержали позитивну оцінку на наукових і науково-практичних міжнародних та всеукраїнських конференціях і симпозіумах, зокрема: міжнародній науково-практичній конференції «Економіка і менеджмент: сучасні трансформації в епоху глобалізації» (м. Клайпеда, Литва, 29 січня 2016 року); VIII Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми сучасної економіки» (м. Запоріжжя, 11-12 вересня 2015 року); VII Міжнародній науково-практичній конференції «Стратегія інноваційного розвитку економіки: бізнес, наука,

освіта» (м. Харків, 29 вересня – 2 жовтня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики» (м. Одеса, 25-26 вересня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції молодих учених і студентів «Антикризове фінансове управління в системі забезпечення соціально-економічного розвитку територій» (м. Луцьк, 27 березня 2015 року); IV міжнародній науково-практичній конференції пам'яті почесного професора ТНТУ, академіка НАН України Чумаченка М. Г. «Інноваційні аспекти ресурсовикористання» (м. Тернопіль, 27 березня 2015 р.); Міжнародній науково-технічній конференції молодих учених та студентів «Актуальні задачі сучасних технологій» (м. Тернопіль, 19-20 листопада 2014 року); XVIII науковій всеукраїнській конференції Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (м. Тернопіль, 29-30 жовтня 2014 року); II всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні адаптивно-трансформаційні підходи до формування інституційних засад регламентації фінансово-економічної діяльності підприємств в умовах реформаційного суспільства (інноваційні аспекти)» та Українсько-польського міжвузівського семінару «Інновації: наука-освіта-виробництво» (м. Тернопіль, 25-27 березня 2013 р.); IV науково-практичному семінарі з міжнародною участю «Актуальні проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки України» (м. Тернопіль, 18-20 квітня 2013 р.); IV міжнародній науково-методичній конференції «Форум молодих економістів-кібернетиків» «Моделювання економіки: проблеми, тенденції, досвід» (м. Тернопіль, 24-26 жовтня 2013 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Економіка і управління: теорія і практика» (м. Дніпропетровськ, 12-13 вересня 2013 р.); всеукраїнській науково-практичній конференції «Розвиток навчально-науково-виробничих комплексів в умовах трансформаційної економіки» (м. Тернопіль, 17 квітня 2012 р.), регіональній науково-практичній конференції «Інноваційні підходи в управлінні навчально-науково-виробничими системами в умовах суспільних та

інституційних трансформацій» (м. Тернопіль, 21 березня 2011 р.); міжнародній науково-технічній конференції «Фундаментальні та прикладні проблеми сучасних технологій» (м. Тернопіль, 20 травня 2010 р.); XI-XIII наукових конференціях Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (м. Тернопіль, 2008-2010 рр.) та ін.

Публікації. За темою дисертаційної роботи опубліковано 47 наукових праць загальним обсягом 39,64 друк. арк., у тому числі: 3 монографії (з яких 1 одноосібна – 15,6 друк. арк.), 27 статей у наукових фахових виданнях (10 – одноосібні), із яких 14 – у виданнях, що входять до міжнародних наукометричних інформаційних баз та 3 – у зарубіжних періодичних наукових виданнях; 19 – в інших виданнях. Особисто автору належить 28,42 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, додатків та списку використаних джерел.

Загальний обсяг дисертації – 457 сторінок, у тому числі, основного тексту – 382 сторінки, включає 70 таблиць (з них 10 займають 12 повних сторінок), 82 рисунки (з них 4 займають 4 повні сторінки), 5 додатків, список використаних джерел нараховує 342 найменування.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ МАЛИХ ПІДПРИЄМНИЦЬКИХ СТРУКТУР

1.1. Економічна сутність малого підприємництва та його роль у забезпеченні національної економічної безпеки

Важливою складовою ринкового економічного середовища України є підприємництво, що знайшло відображення, перш за все, в малому бізнесі. Саме діяльність суб'єктів малого бізнесу значною мірою сприяє створенню конкурентного середовища на споживчому ринку України, впливає на темпи економічного зростання, структуру і обсяг валового внутрішнього продукту. Сьогодні українське суспільство все більше усвідомлює, що підприємництво є одним з основних чинників формування і розвитку вільної економіки з ринковим механізмом господарювання, який впливає на економіку регіону на умовах використання законів ринку. Без створення економічних, соціальних, політичних, правових та інших умов для вільного підприємництва в умовах глибокої фінансово-економічної кризи Україна не зможе приєднатися до світового економічного простору як рівний суб'єкт світових економічних зв'язків. Це зумовлює необхідність дослідження фундаментальних теоретичних і методологічних основ формування цивілізованого малого підприємництва з урахуванням його впливу на рівень національної економічної безпеки.

Серед ключових чинників, що сприяли становленню і розвитку малого бізнесу в історичному аспекті, варто виділити:

- розвиток суспільного розподілу праці: загального, приватного і одиничного;
- розвиток прогресивних форм організації суспільного виробництва (концентрації, спеціалізації, кооперації та комбінування виробництва);
- зміна суспільно-економічних формацій та прискорення науково-

технічного процесу;

- збільшення номенклатури й асортименту продукції (робіт), що випускається, і послуг, які надаються;
- необхідність більш повного задоволення потреб виробництва і громадян, а також підвищення ефективності виробництва.

Міжнародний досвід розвитку малого підприємництва сформував світову економічну думку та дав змогу провести узагальнення ключових теоретичних понять у сфері підприємницької діяльності. Визначення цих понять, що виражають економічну сутність і зміст реального підприємництва як складного і багатоаспектного економічного явища, було поступовим і поглиблювалось у процесі розвитку потреб практики. Вперше термін „підприємництво”, в сучасному значенні, використав англійський економіст кінця XVII – початку XVIII століття Річард Кантільон. Він висловив думку, що підприємець – це людина, яка діє в умовах ризику [1, с. 19]. Аналіз економічної думки в ретроспективі свідчить, що малий бізнес був первинною ланкою, вихідною формою ринкового господарювання, на якому базувалося дрібнотоварне виробництво. Нині, в умовах ринкових перетворень він набуває виняткового значення, оскільки забезпечує формування оптимальних економічних пропорцій, є динамічним і гнучким, активно реагує на нові виклики й загрози, здатний стати „локомотивом” прискореного економічного зростання. На думку М.Г. Пивоварова, генетичне коріння походження малого підприємництва полягає суспільному поділі праці та відособленні виробників, ринок опосередковано об’єднує їх через обмін та ціноутворення [2, с. 47]

Поняття „бізнес” та функціональне визначення „підприємництво” мають багато спільного. Система характеристик, якими в різних джерелах визначаються дані поняття, зображена на рис. 1.1¹.

Як правило, вказані характеристики можна застосувати до обох понять, за винятком моменту новизни і особливої мотивації підприємництва, тобто

¹ Систематизовано автором на основі джерел [1, 2].

отримання задоволення від створення нової справи, нового підприємства. З нашої точки зору, категоричність дослідників, що відносять до поняття підприємництва тільки по-справжньому новаторські проекти, не обґрунтована.

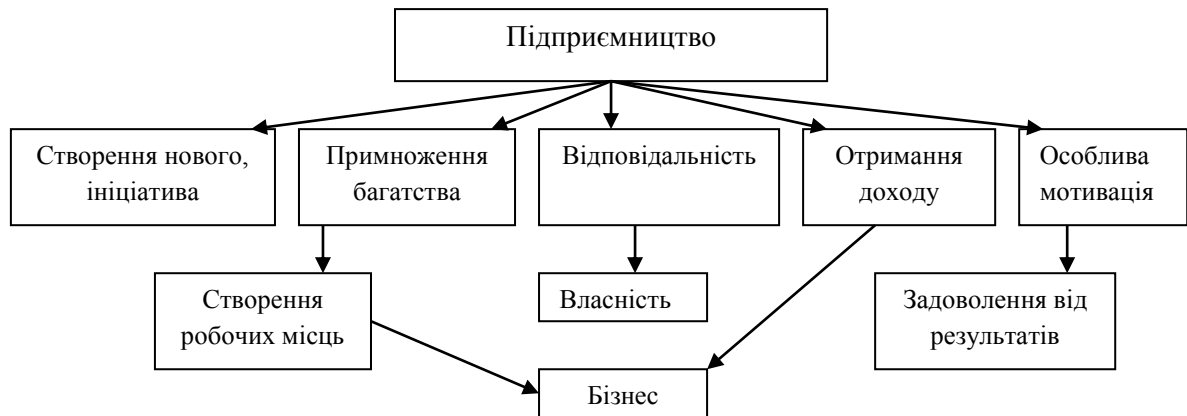

Рис. 1.1. Взаємозв'язок системи характеристик дефініцій „підприємництво„ і ”бізнес”

В англійській літературі прийнятий термін „small business”, що перекладається як «малий бізнес» (дрібний плюс середній), а іноді й просто дрібний бізнес. У європейських країнах і Японії прийнятий термін „дрібні і середні підприємства”. У французькій літературі існує загальноприйнята аббревіатура – PME (petites et moyennes entreprises), що вживається як науковий термін і безпосередньо в господарській практиці. Проте нині усе частіше в західно-європейській літературі вживається термін „small business” в англійській транскрипції.

З.С. Варналій, найбільш відомий теоретик у сфері підприємництва, визначає малий бізнес як будь-яку діяльність малих підприємств та окремих громадян (фізичних осіб), спрямовану на отримання прибутку [3]. Він зазначає, що це може бути будь-яка діяльність, що не суперечить чинному законодавству, та спрямована на реалізацію власного економічного інтересу, водночас він наголошує, що це не обов'язково ринкова та інноваційна діяльність на засадах повної економічної відповідальності. З.С. Варналій розмежовує поняття малого бізнесу і підприємництва, визначаючи останнє як

самостійну, систематичну, інноваційну діяльність на власний ризик з метою реалізації економічного інтересу – отримання прибутку підприємницького доходу).

С.П. Азізов та П.К. Камінський визначають малий бізнес як сукупність малих і середніх підприємств, які прямо не входять в жодне монопольне об'єднання і виконують важливу функціональну роль в економіці. Автори зазначають, що до малого бізнесу відноситься виробничо-господарська та інші діяльність індивідуальних, приватних і окремих малих підприємств, у тому числі селянських (фермерських) господарств та кооперативів, що співпрацюють з окремими підприємствами, діяльність яких спрямована на задоволення мінливих потреб [4, с. 157].

В Україні законодавчо визначено, що в якості вихідного термінологічного поняття слід використовувати термін „мале підприємництво”, зокрема, в Господарському Кодексі України (стаття 42) визначено підприємництво як «...самостійну, ініціативну, систематичну, на власний ризик господарську діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку» [5].

Дослідження особливостей розвитку малого підприємництва в Україні вимагає звернень до його природи і акцентуації на економічній сутності цього поняття.

Економічна природа малого бізнесу визначається двома обставинами: по-перше, тим, що малий бізнес формується як сукупність взаємопов'язаних господарюючих суб'єктів на національному, регіональному та місцевому рівня; по-друге, він є специфічним типом підприємницької діяльності.

Незважаючи на порівняно тривалий період дослідження проблеми становлення і розвитку малого бізнесу в Україні, нині не сформовано єдиної точки зору на визначення сутності поняття підприємництва та його структури.

М. Г. Лапуста вважає, що „мале підприємництво – підприємницька

діяльність, здійснювана суб'єктами ринкової економіки при визначеними, установленними законами, критеріях (показниках), що конституюють сутність цього поняття» [6, с. 540].

Мочерний С.В. визначає мале підприємство як «...підприємство з невеликою кількістю працівників, невеликим обсягом діяльності (в основному ризиковій (виробничій, торговельній, науковій)) і виробництва, власник якого несе повну відповідальність за результати господарювання, самостійно приймає управлінські рішення з метою отримання прибутку» [7, с. 680].

В окремих наукових працях під малим підприємництвом автори розуміють діяльність, здійснювану невеликою групою осіб, або підприємство, кероване одним власником [8, с. 187].

З погляду суспільства в цілому не так уже й важливо, чим керувалася окрема людина, створюючи нове підприємство, мотиви якого рівня їй необхідно реалізувати, оскільки задоволення потреб є природною метою суспільного виробництва. Створення додаткової вартості з погляду ринкового господарства не суперечить меті розвитку людської особистості, оскільки реалізація особи підприємця можлива через створення і реалізацію нового процесу, що приносить додаткову вартість. Людина як суб'єкт соціально-економічної системи ухвалює рішення, що змінюють її життя, отримує роботу і власну справу, створює робочі місця і підприємство як нову економічну одиницю. І саме у цей момент вона стає підприємцем (хоча за успішної, подальшої діяльності ризик знижується і нове підприємство стає типовим розширеним бізнесом). Виходячи зі вищезазначеного, можна погодитися з визначенням терміну „підприємництво”, яке запропоноване Кузьмінім О.Є.: «Підприємництво – це створення і практична реалізація індивідуального, нового економічного процесу або привнесення індивідуального початку у вже існуючий економічний процес через прагнення активної особистості до самовираження, а підприємець – це особа, яка втілює у життя цей процес» [9, с.23].

Розуміння підприємницької діяльності як бізнесу, а підприємця як юридичної або фізичної особи, що займається будь-яким видом бізнесу, відображено сьогодні і в законодавчих актах нашої країни. Зокрема, у Законі України «Про державну підтримку малого підприємництва» від 19.10.2000 р. № 2063-III наведено визначення суб'єкта малого підприємництва, яким вважаються фізичні особи, зареєстровані у встановленому законом порядку в якості суб'єктів підприємницької діяльності будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та обсяг річного валового доходу не перевищує 70 млн. гривень [10].

З урахуванням існуючих у науковій думці поглядів на трактування сутності поняття підприємництва та законодавчо закріплених тлумачень, зазначимо, що, на нашу думку, найбільш коректним є наступне визначення: підприємництво – є одним із різновидів творчої, пошукової, самостійної господарської діяльності, яка здійснюється фізичними та юридичними особами від свого імені і на свій ризик на постійній основі. Ця діяльність спрямована, як правило, на одержання прибутку або підприємницького доходу шляхом найкращого використання капіталу і ресурсів економічно відокремленими суб'єктами ринкового господарства. Вони несуть повну матеріальну відповідальність за результати своєї діяльності і підпорядковуються правовим нормам (законодавству) країни. Отже, підприємець – це суб'єкт ринкових відносин, який, втілюючи свій матеріальний інтерес, поєднує функції новатора і господарника, а підприємництво – це діяльність, яка здійснюється за бажанням самого підприємця, але з врахуванням її значимості для суспільства.

Суб'єктами малого підприємництва можуть бути як окремі приватні особи, так і об'єднання партнерів. Приватні особи як суб'єкти малого підприємництва виступають зазвичай у формі організації одноосібного або сімейного підприємства, вони можуть обмежуватися витратами власної праці або використовувати найману працю. Об'єднання партнерів в регіоні у якості

суб'єктів малого підприємництва можуть виступати у формі різних господарських асоціацій: орендних колективів, акціонерних товариств закритого і відкритого типу, різних товариств тощо. Мале підприємство є певною організацією, сукупністю речовинних і трудових чинників господарської діяльності, поєднаних під керівництвом підприємця для досягнення певної мети, як правило, отримання прибутку. До теперішнього часу розроблені різні види класифікацій підприємств малого бізнесу за незалежними ознаками, наприклад, за формами власності, становищем на ринку, галузевою приналежністю, стадіям життєвого циклу тощо.

Визначення критеріїв малого підприємництва є невід'ємним елементом дослідження теоретичних основ його формування та функціонування в регіонах України, що зумовлене необхідністю систематичних спостережень за його розвитком та прийняттям адекватних рішень щодо державної політики підтримки сфери малого бізнесу.

Від того, наскільки правильно вирішена проблема наукового обґрунтування критеріїв малого підприємництва, багато в чому залежить ефективність правового регулювання діяльності малих підприємств, податкова політика, державна підтримка тощо. Під час розробки таких критеріїв необхідно дотримуватися ряду принципів розвитку сучасного малого підприємництва: об'єктивність; простота в розумінні і використанні; диференціація величини критеріїв залежно від специфіки і галузевої приналежності підприємства; кількість критеріїв не повинна перевищувати трьох; стабільність критеріїв. Обґрунтування основних параметрів малого підприємництва, які залежать від практики структурних особливостей виробництва в окремому регіоні та цілей державної політики; а також щодо формування ефективного підприємництва здійснюється на основі створення економічного, соціального, правового поля його функціонування.

В літературі та світовій практиці виділяють різні підходи і критерії щодо класифікації та визначення малих підприємств. Так, в роботі Шулуca А. виділяється чотири групи критеріїв [11, с. 220].

Першу групу характерних рис малого підприємства формують наступні критерії: обмеженість масштабів використовуваних засобів виробництва, технологічних процесів та номенклатури виробів, спрощена система збуту.

Друга група критеріїв малого підприємства включає: єдність права власності і безпосереднього управління підприємством; компактність управлінської команди і багатофункціональність менеджерів; відсутність громіздких управлінських структур, простота інформаційних зв'язків та неформальний характер планування і контролю.

У складі третьої групи ознак виділяються: особливий характер відносин між господарем і працівником; гнучкість та сприйнятливість до нововведень; невеликий обсяг використання фінансових ресурсів та висока оборотність капіталу; низька капіталізація; істотний вплив сімейних і родинних зв'язків на кадрову політику та ухвалення стратегічних рішень тощо.

Четверта група включає наступні характеристики: локальність ресурсних і збутових ринків; неформальність взаємостосунків з вузьким колом постачальників і споживачів; надчутливість до коливань економічної кон'юнктури та політичної ситуації, великий ступінь залежності від системи підтримки малого підприємництва; обмеженість джерел фінансування і хронічну нестачу капіталу.

Критерії відрізняються залежно від регіональних, галузевих особливостей малого підприємництва та інших факторів. Один із найзагальніших підходів визначає необхідність виділення кількісних та якісних критеріїв віднесення суб'єктів підприємництва до малих форм господарювання.

Як правило, до кількісних критеріїв відносяться: кількість працюючих, обсяг річного обороту, частка власного капіталу. Склад якісних критеріїв формують: галузева приналежність, частка підприємства на локальному ринку, участь власників в управлінні підприємством. Співвідношення кількісних та якісних ознак підприємництва відображено на рис. 1.2 [12, с.

148].

Слід зазначити, що основними недоліками кількісних підходів є їх абсолютність, відсутність теоретичної бази, що визначає вибір того або іншого показника та межі його зміни, і у зв'язку з цим складність їх використання для порівняльного аналізу. Якісні варіанти визначень передбачають використання якісних критеріїв, які однаково відносяться як до окремого малого підприємства, так і до малого бізнесу в цілому.

Рис. 1.2. Характеристика якісних та кількісних ознак малого підприємства

Перевагами якісного підходу є здійснення ґрунтовного теоретичного обґрунтування й урахування властивих малим підприємствам якісних критеріїв. Проте і такий підхід спирається, в основному, на суб'єктивні думки і досвід.

У зв'язку з тим, що підходи щодо визначення основних параметрів малого підприємництва залежать від практики, структурних особливостей

виробництва в регіоні, а також цілей державної політики, що склалася в країні, ці параметри різні відносно малих підприємств в різних країнах. Так, у світовій практиці для віднесення підприємств до малих використовуються більше 50 критеріїв. Найбільш поширеними є наступні: середня кількість зайнятих на підприємстві працівників, щорічний обсяг товарообігу підприємства, величина його активів. Однак найчастіше у якості основного критерію визначення малого підприємництва використовується кількість зайнятих працівників на підприємстві, оскільки інші критерії: величина активів, обсяг товарообігу, обсяг реалізації є вираженими у вартісному вимірі, і тому вважаються менш об'єктивними та достовірними. Їх недоліки виявляються в тому, що у зв'язку з інфляцією, їх необхідно постійно коригувати. Характерні особливості віднесення підприємств промисловості до малих в провідних країнах за кількістю зайнятих показано в табл. 1.1.

Таблиця 1.1

Класифікація підприємств в промисловості за кількістю зайнятих в окремих країнах*

Країна	Інший статус**	Малі	Середні
Великобританія	-	до 100	100–199
Німеччина	менше 10	до 100	100–199
Росія:			
- з 1990 по 20 червня 1995 р.	-	до 200	-
- з 20 червня 1995 р.	-	до 100	-
США	-	до 100	100–499
Франція	менше 20	20–99	100–499
Японія	менше 30	30–99	100–299

* Примітка: Складено за даними [13].

**Дрібні підприємства, що мають відмінності в законодавстві щодо регулювання їх функціонування.

Наприклад, в Німеччині не прийнято відокремлювати малий бізнес від середнього, він трактується як певна єдність, що визначається терміном „Mittelstand” (середній прошарок). Щодо інших країн, то, наприклад, у Болгарії до малих відносять підприємства з чисельністю працюючих до 50 осіб, а до середніх – до 200 осіб. Також враховуються такі критерії як

спрощена схема організації виробництва, високий ступінь оперативної самостійності, строк окупності витрат менше 24 місяців, термін введення в дію засобів праці та освоєння нової проектної потужності підприємства – не більше, ніж 18 місяців, управлінський апарат у межах 4-6 осіб.

Законодавство США чітко не визначає кількісний критерій віднесення підприємств до категорії малих. Офіційною статистикою, у тому числі для надання державної допомоги, використовується показник кількості зайнятих до 500 осіб [14, с. 16].

Відповідно до прийнятої у ФРН методології, до цього сектора економіки віднесені:

- самостійно функціонуючі особи, які займаються індивідуальною підприємницькою діяльністю (практика лікарів, юристів, педагогів тощо);
- дрібні підприємства з кількістю зайнятих від 1 до 49 чоловік;
- середні підприємства з кількістю зайнятих від 50 до 499.

Крім того, ці підприємства повинні задовольняти наступні вимоги:

- єдність права власності і безпосереднє управління підприємством (невеликий розмір підприємства, що дозволяє персоніфікувати характер відносин між власником і працівником);
- безпосередня участь керівника у виробничому процесі;
- особливий характер фінансування.

В Японії у якості критерію, що виділяє в окремий сегмент господарювання малі та середні підприємства, є не їх розміри, а ступінь державної підтримки, зокрема сюди відносять ті з підприємств, які в умовах ринкової економіки не можуть існувати без державного втручання, що має цільовий характер і витікає з прогнозованих розрахунків.

У вітчизняній економічній науці поки не сформувався єдиного науково аргументованого погляду, яке саме господарське утворення слід вважати малим підприємством. До 1985 року визначення малого підприємства, як відмінної від крупних підприємств форми господарювання, економічною наукою не розглядалося, оскільки принципи функціонування

підприємств визначалися державною формою власності, а умови роботи підприємств різних розмірів суттєво не відрізнялися, вони носили лише галузевий характер. Існуюча під час збирання та оброблення статистичних даних градація підприємств за чисельністю проводилася з метою аналізу концентрації виробництва. Офіційний статус малим підприємствам як особливій формі господарювання був наданий Ухвалою Ради Міністрів СРСР від 8 серпня 1990 року №790 «Про заходи із створення і розвитку малих підприємств». Відповідно до Ухвали критерієм віднесення підприємства до малих, незалежно від форми власності і організаційно-правової форми, була кількість персоналу, що диференціювалася за видами діяльності: в промисловості – до 200 осіб; в науці і науковому обслуговуванні – до 100 осіб; в інших галузях виробничої сфери – до 50 осіб; у невиробничій сфері – до 25 осіб; в роздрібній торгівлі – до 15 осіб. Як бачимо з цих даних, за основу було взято, в основному, середнє значення критеріїв кількості малих і середніх підприємств у розвинених країнах.

Уперше проблему критеріїв малих підприємств висунула Велика Британія в 70-х роках. Болтонським комітетом було запропоновано економічний та статистичний підходи (табл. 1.2) визначення малої фірми [15].

Згідно з економічним визначенням до малих фірм належать фірми, які відповідають трьом умовам:

- фірма володіє відносно невеликою часткою ринку у сфері її діяльності;
- керівництво фірмою здійснюється її власником (або співзасновниками) особисто, а не формалізованою управлінською структурою;
- фірма є незалежною (не є частиною великого підприємства) [15].

У системі міжнародного аналізу розвитку малого бізнесу у якості основи використовується статистичний метод. Проте він має декілька суттєвих недоліків, серед яких найбільш значимі: велика кількість критеріїв;

використання грошових показників, які потребують коригування у зв'язку з інфляційними процесами. В Україні в якості законодавчо встановлених критеріїв ведення підприємств до сфери малого підприємства є кількісні аспекти їх функціонування. Вихідним нормативно-правовим актом, що закріплює законодавчі засади малого бізнесу, є Господарський кодекс України, який є чинним із 01.01.2004 року, де визначено, що ранжування підприємств на малі, середні або великі здійснюється залежно від кількості працюючих та обсягу валового доходу від реалізації продукції [16].

Таблиця 1.2

Статистичне визначення малої фірми за методологією Болтонського комітету*

Галузь	Визначення
Промисловість	Кількість зайнятих не більше 20 осіб
Будівництво	Число зайнятих не більше 25 осіб
Роздрібна торгівля, послуги	Оборот не більше 50 тис. фунтів стерлінгів
Продаж автомобілів	Оборот не більше 100 тис. фунтів стерлінгів
Оптова торгівля	Оборот не більше 200 тис. фунтів стерлінгів
Транспорт	У власності фірм не більше п'яти транспортних засобів

* Примітка: складено за [15]

Малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятдесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує сімдесяти мільйонів гривень.

Великими підприємствами визнаються підприємства, в яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік перевищує двісті п'ятдесят осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за рік перевищує суму сто мільйонів гривень. Усі інші підприємства визнаються середніми [16].

На завершення питання про критерії оцінювання діяльності

підприємств малого бізнесу потрібно зазначити, що сьогодні існує необхідність розроблення інтегрального критерію оцінювання рівня економічної безпеки, який враховуватиме рівною мірою кількісні та якісні характеристики малого бізнесу. Таке інтегральне оцінювання особливо актуальне в умовах відсутності надійного правового забезпечення, суперечливого економічного законодавства, невиконання ухвалених рішень. У соціально-економічному аспекті використання критеріїв визначення особливостей підприємств малого бізнесу повинне бути системним, враховувати не тільки економічні показники діяльності підприємств на даному етапі, але й організаційні аспекти їх діяльності, особливості виходу на ринок, зв'язок зі споживачами, а також соціальне значення підприємств малого бізнесу.

Отже, підсумовуючи викладене вище, варто відзначити, що мале підприємництво можна розглядати з кількісної і якісної сторони. З кількісних позицій мале підприємництво являє собою сукупність малих підприємств, власних підсобних господарств та індивідуальних підприємців. Щодо якісного аспекту – мале підприємництво є особливим сектором економіки, що характеризується специфічними виробничими відносинами. При цьому під малим підприємництвом – на протигагу великому – розуміють таку форму підприємництва, яка відрізняється поєднанням в одній особі власника і керівника. Звідси виключно сильна мотивація до успішного, енергійного господарювання та сильний економічний інтерес. Всі „плюси” і „мінуси” цієї форми економічної діяльності можна проілюструвати за допомогою таблиці (табл. 1.3).

Узагальнюючи інформацію, що стосується сутності підприємництва, варто виділити ряд специфічних рис, властивих власне малому бізнесу:

1. Самостійність і незалежність господарюючих суб'єктів. Підприємець вільний в ухваленні рішення з того або іншого питання в межах правових норм.

2. Економічна зацікавленість. Головна мета підприємництва –

отримання максимально можливого прибутку. Разом з тим, задовольняючи свої, суто особисті, інтереси отримання високого доходу, підприємець сприяє і досягненню суспільного ефекту.

Таблиця 1.3

SWOT-аналіз сфери діяльності малого підприємництва (МП) в регіоні*

Сильні сторони МП	Слабкі сторони МП	Можливості МП	Загрози існуванню МП
Невеликий стартовий капітал	Обмежений ринок за обсягом випуску і реалізації продукції (послуг)	Зростання до рівня „великого” бізнесу	Швидкість повного розорення
Висока ефективність	Обмежені перспективи господарського зростання	Збалансований розвиток	Швидке досягнення „найвищої точки” зростання
Гнучкість системи управління	Висока залежність від зміни кон’юнктури	Міцна ніша на „своєму” ринку	Легкість проникнення конкурента в цю нішу
Самостійність в ухваленні рішень	Відсутність впливової підтримки з боку держави	Творча самореалізація підприємця	Уразливість перед силовим тиском різних структур влади

*Складено автором за методологією [17].

3. Господарський ризик і відповідальність. При будь-яких найбільш вивірених розрахунках невизначеність і ризик мають місце в підприємницькій діяльності.

Належний рівень безпеки малого підприємництва відповідає важливій меті економічних реформ у державі – створення ефективної конкурентоспроможної економіки. Актуальність і важливість проблеми зміцнення економічної безпеки малого підприємництва посилюється усвідомленням її вагомого місця в алгоритмі забезпечення безпеки національної економіки, який в узагальненому вигляді передбачає таку послідовність: створення сприятливого та безпечного підприємницького середовища, забезпечення високого рівня "життєздатності" малого підприємства, формування національної економічної безпеки (рис. 1.3²).

² Складено автором з використанням положень, викладених в [18].

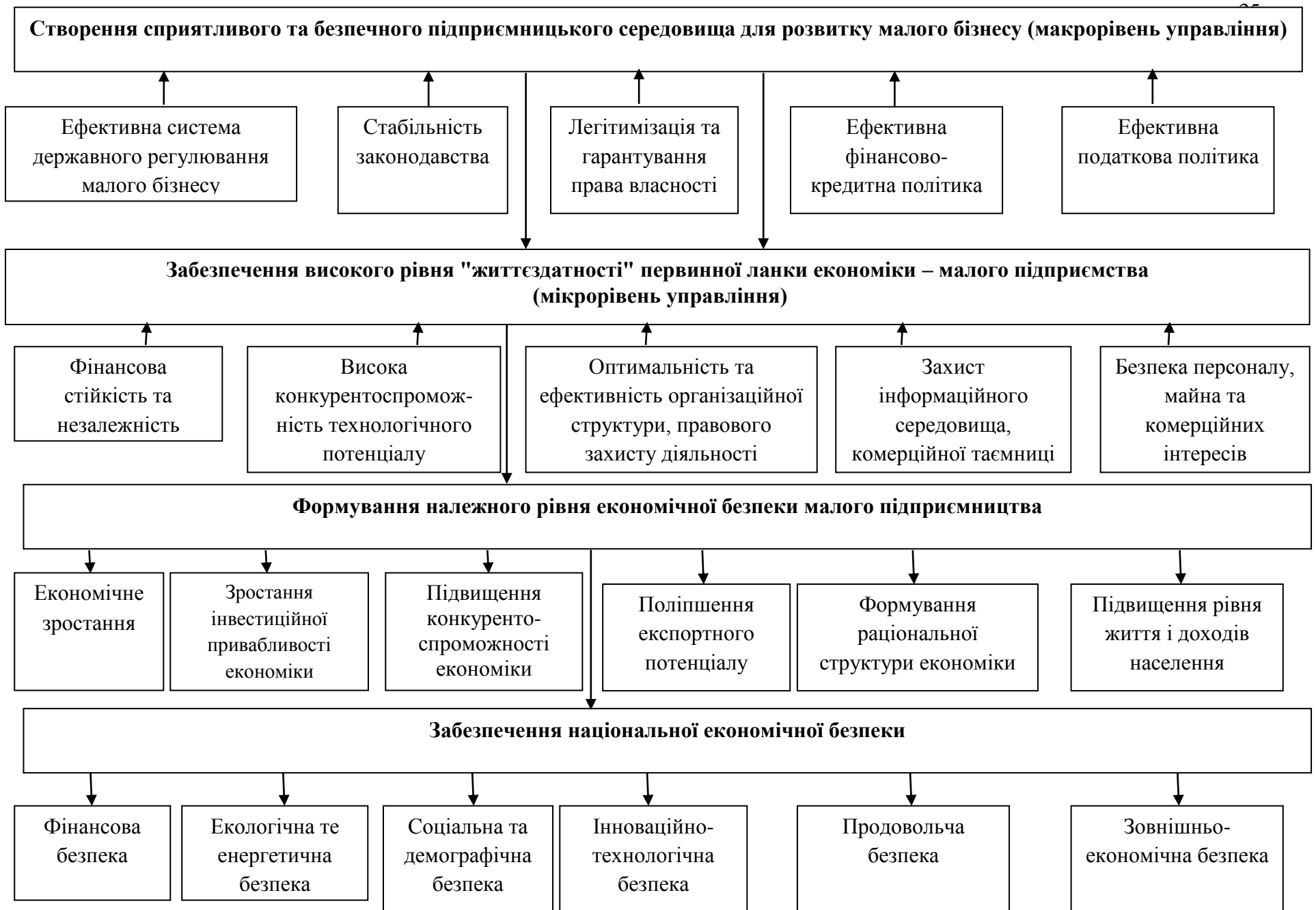

Рис. 1.3. Місце економічної безпеки малого підприємництва в алгоритмі забезпеченні безпеки національної економіки

З метою створення сприятливого та безпечного середовища для розвитку малого бізнесу на макрорівні слід сформувавши відповідні умови, які визначаються насамперед ефективністю системи державного регулювання підприємницької діяльності, стабільністю законодавства, забезпеченням легітимізації та гарантуванням права власності, проведенням ефективної податкової та фінансово-кредитної політики держави.

Ці базові сприятливі умови для ведення малої підприємницької діяльності в країні дають можливість посилити підприємницьку активність у суспільстві, сприяють формуванню позитивного іміджу ведення легальної підприємницької діяльності, а також забезпеченню рівного доступу суб'єктів малого бізнесу до ресурсного потенціалу, стимулюють поліпшення ефективності фінансово-господарської діяльності малих підприємств тощо.

Проте економічна безпека малого підприємництва значною мірою визначається також ефективністю функціонування окремих суб'єктів господарювання, досягнення якої ускладнюється в умовах нестабільності та неузгодженості реформаційних процесів, умов політичної та соціально-економічної нестабільності й потреби пошуку малими підприємствами адекватних рішень складних проблем та шляхів зниження загроз своєму функціонуванню в умовах ринкової системи господарювання.

На посттрансформаційному етапі розвитку країни постає необхідність розроблення та вдосконалення механізмів зміцнення безпеки економічної діяльності на мікрорівні, зміни акцентів на забезпечення "життєздатності" первинної ланки економіки (малого підприємства) як базису національної конкурентоспроможності. Особливої важливості проблеми цього спектра набувають в умовах інтеграції економіки в глобальну та мегарегіональні економічні системи. У свою чергу належний рівень економічної безпеки малого підприємництва в державі сприяє її економічному зростанню, підвищенню конкурентоспроможності економіки, поліпшенню експортного потенціалу, формуванню раціональної галузевої структури, поліпшенню

рівня життя і доходів населення, зростанню інвестиційної привабливості економіки тощо.

Зазначені позитивні наслідки забезпечення високого рівня економічної безпеки малого підприємництва країни є вагомим чинником національної економічної безпеки та забезпечення її базових компонентів (фінансової, соціальної та демографічної, інноваційно-технологічної, продовольчої, зовнішньоекономічної, екологічної та енергетичної безпеки).

Відповідно до наведених складових національної економічної безпеки, сукупність завдань економічної безпеки підприємництва представлено на рис. 1.4³. Так, зміцнення вагової складової економічної безпеки країни – фінансової безпеки значно залежить від поліпшення показників ефективності функціонування малих підприємств, забезпечення ними реального економічного зростання (збільшення обсягів ВВП та перевищення темпів їх приросту, рівня інфляції); зміцнення фінансового потенціалу окремих суб'єктів господарювання та, як наслідок, економіки загалом; формування резервних та страхових фондів розвитку малих підприємств, використання ними інструментів страхування та самострахування. Все це сприятиме розвитку сфери страхування, фондового ринку і фінансово-кредитної системи країни загалом.

На підприємствах, які функціонують стабільно та фінансово-економічні показники ефективності функціонування яких є високими, забезпечується належний рівень оплати праці персоналу, надання соціальних гарантій працівникам. Підприємства та їх персонал зацікавлені у формуванні ресурсної бази розвитку для наступних поколінь тощо. Отже, забезпечується соціальна складова економічної безпеки держави.

³ Складено автором з використанням положень, викладених у [18].

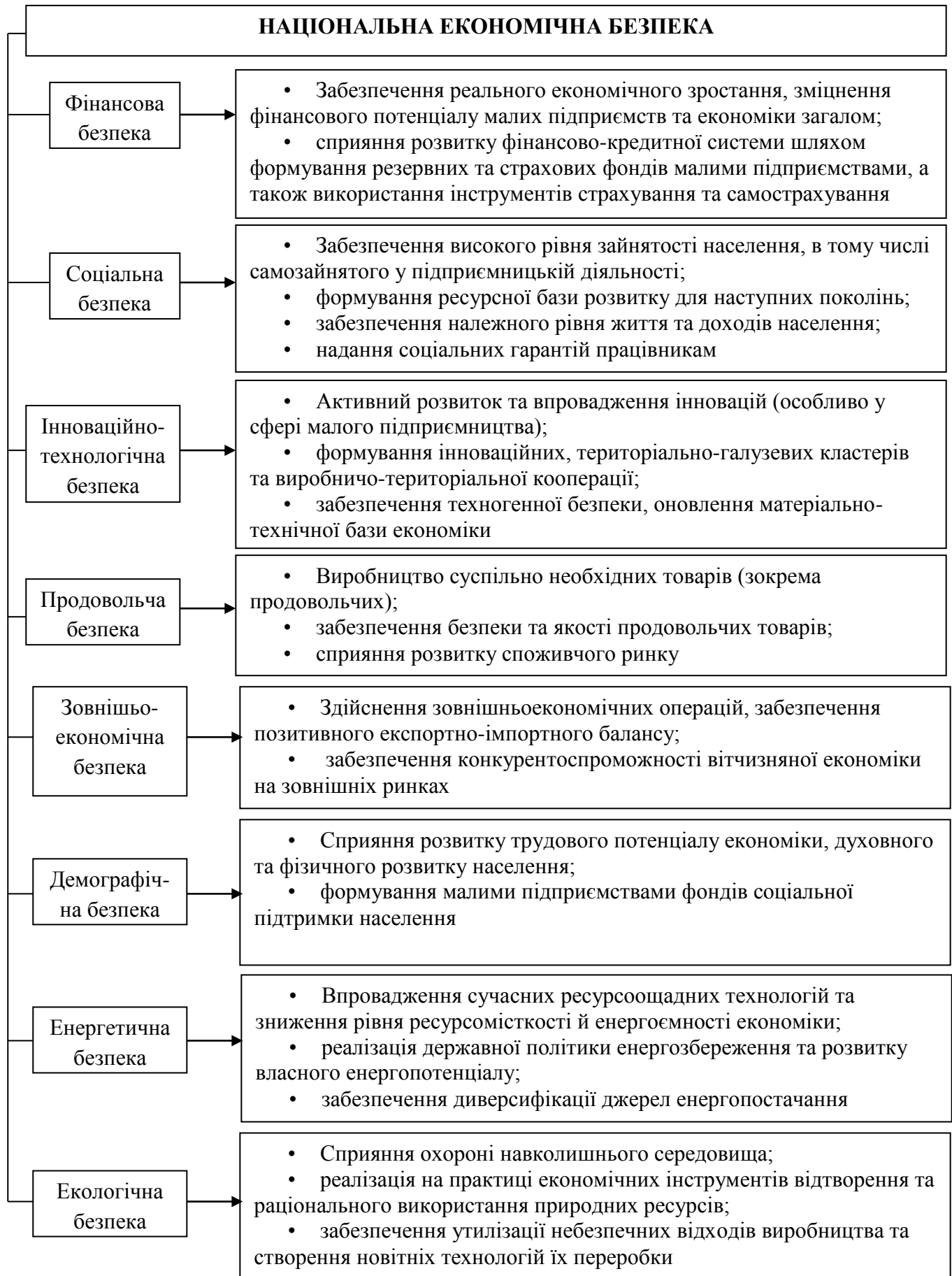

Рис. 1.4. Завдання економічної безпеки малого підприємництва у системі складових безпеки національної економіки

Вагомою є також роль економічної безпеки малого підприємництва щодо забезпечення інноваційно-технологічної безпеки держави. Про це свідчить досвід розвинутих держав, у більшості яких малі та середні підприємства є провідниками науково-технічного прогресу та джерелом інновацій, апробують та реалізують наукові досягнення великого бізнесу.

Причому високий рівень економічної безпеки малого підприємництва у цьому аспекті постає як вихідним, так і результируючим чинником, оскільки, з одного боку, створення інноваційних та територіально-виробничих кластерів, забезпечення техногенної безпеки, оновлення матеріально-технічної бази економіки можливі лише за умов міцного фінансового стану суб'єктів малого бізнесу, а з іншого – неможливий розвиток малих підприємств та поліпшення їх конкурентоспроможності без здійснення капіталовкладень у інновації.

Загальновідомий взаємозв'язок між зниженням рівня тінізації економіки та зміцненням економічної безпеки малого підприємництва. У свою чергу суб'єкти малого бізнесу, які функціонують легально, зацікавлені у довготривалому функціонуванні на ринку та реалізації продукції високої якості й легального походження.

Це сприяє забезпеченню продовольчої безпеки як складової національної економічної безпеки. Слід зазначити, що у цьому контексті від рівня економічної безпеки малого підприємництва залежить також розвиток споживчого ринку загалом, забезпечення належної якості та безпеки продовольчих товарів, споживчих послуг тощо.

Національна економічна безпека визначається також зовнішньоекономічною складовою. Від'ємне сальдо торговельного балансу країни може стати загрозою для стабільності курсу її грошової одиниці та економіки загалом. Важлива роль у недопущенні цього належить малим підприємствам, які здійснюють зовнішньоекономічні операції, а також прагнуть забезпечити конкурентоспроможність своєї продукції на зовнішніх ринках збуту.

За умов належного рівня безпеки підприємницької діяльності з'являються можливості забезпечення демографічної складової безпеки держави, оскільки в умовах, сприятливих для ведення легітимної підприємницької діяльності, суб'єкти малого бізнесу зацікавлені у зміцненні здоров'я та забезпеченні поліпшення трудового потенціалу, духовного та фізичного розвитку працівників. У таких умовах малі підприємства, дбаючи про розвиток персоналу, формують соціальні фонди, сприяють зникненню тендерної нерівності тощо. Суб'єкти малого бізнесу, які прагнуть забезпечити належний рівень власної економічної безпеки, зацікавлені у впровадженні сучасних ресурсозберігальних технологій та зниженні рівня ресурсомісткості й енергоємності свого виробництва. Це відповідає вагомій цілі забезпечення національної конкурентоспроможності – реалізації державної політики енергозбереження та розвитку власного енергопотенціалу, а також диверсифікації джерел енергопостачання, пошуку та використання альтернативних джерел енергії та ресурсів. Не менш вагоме завдання економічної безпеки малого підприємництва у посиленні екологічної безпеки держави, що виявляється у дотриманні малими підприємствами вимог щодо охорони навколишнього середовища, у реалізації на практиці економічних інструментів відтворення та раціонального використання природних ресурсів, забезпеченні утилізації небезпечних відходів виробництва та створенні новітніх технологій їх переробки. Отже, роль економічної безпеки малого підприємництва є ваговою для забезпечення всіх основних складових безпеки національної економіки. Найбільш важливі принципи системи економічної безпеки малого підприємництва у контексті зміцнення безпеки держави представлено на рис. 1.5. Відповідно розроблення системи критеріїв та індикаторів оцінки рівня економічної безпеки підприємництва та їх систематичний моніторинг мають здійснюватись у розрізі цих складових (рис. 1.6).⁴

⁴ Побудовано за матеріалами [18].

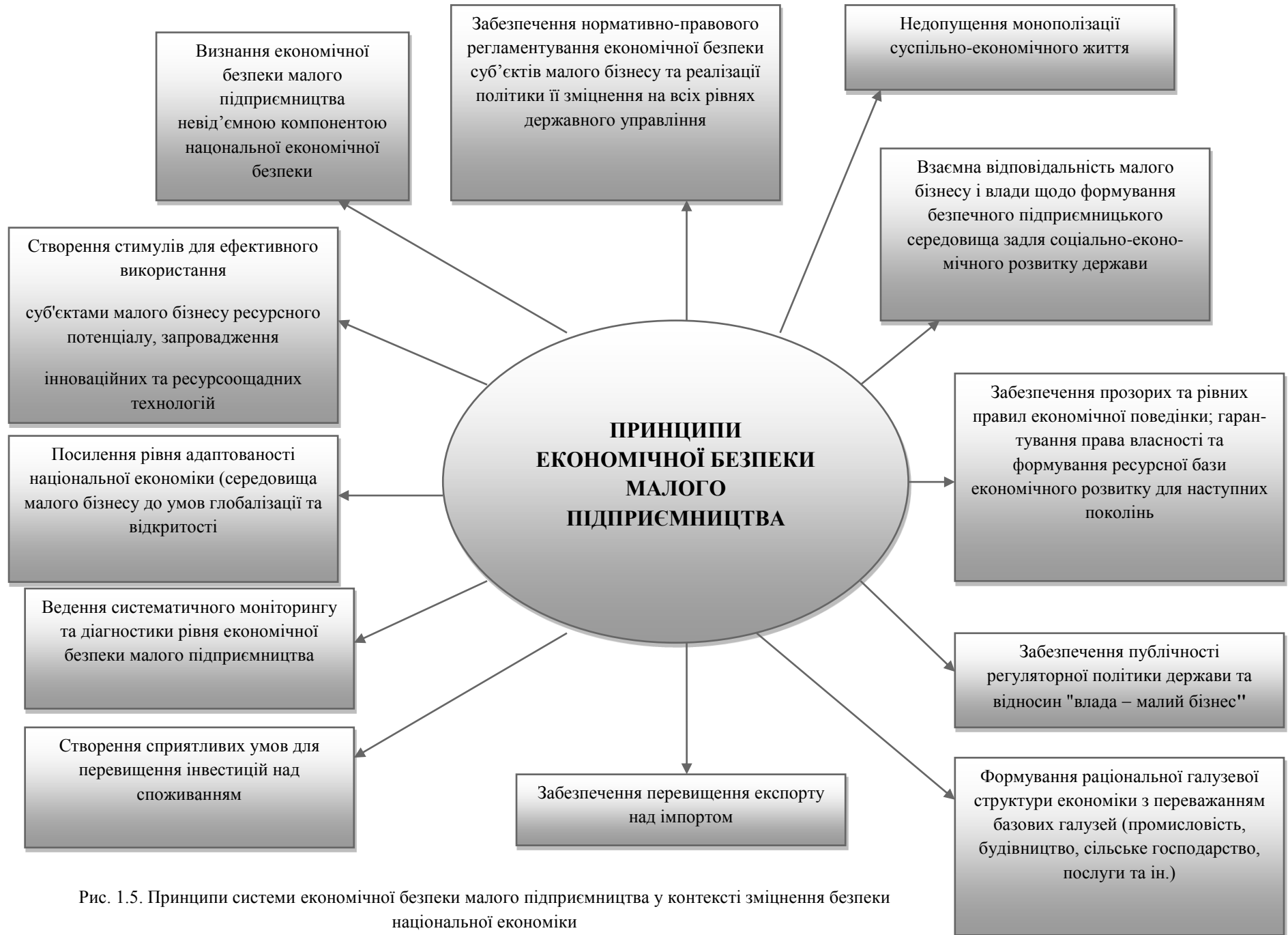

Рис. 1.5. Принципи системи економічної безпеки малого підприємництва у контексті зміцнення безпеки національної економіки

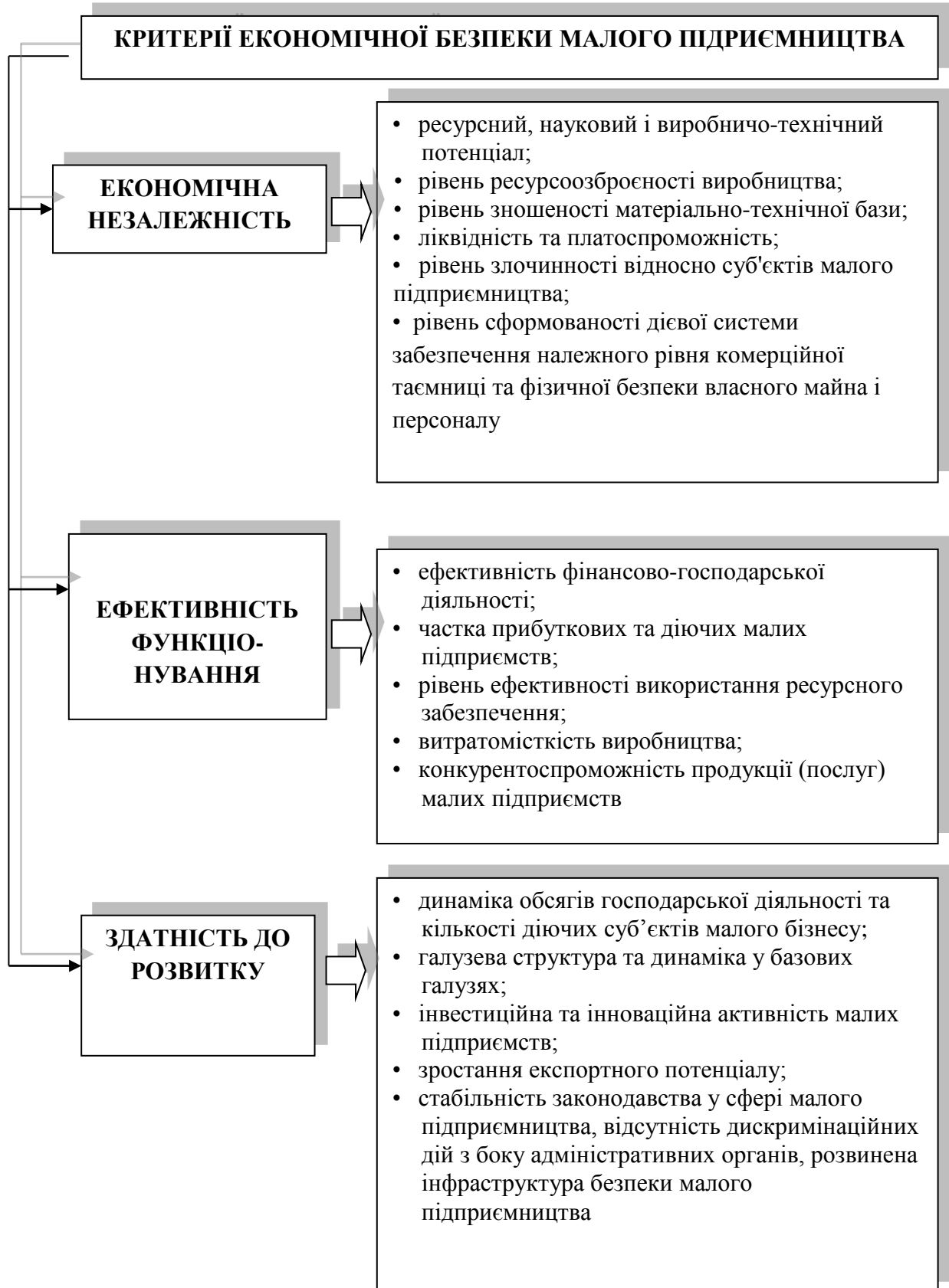

Рис. 1.6. Система критеріїв економічної безпеки малого підприємництва

Отже, до базових критеріїв економічної безпеки малого підприємництва у межах складової «економічна незалежність» доцільно віднести: рівень забезпеченості малих підприємств ресурсним, науковим і виробничо-технічним потенціалом; ресурсозброєність виробництва; зношеність матеріально-технічної бази малих підприємств; показники ліквідності та платоспроможності; рівень злочинності відносно суб'єктів малого підприємництва; рівень сформованості системи забезпечення належного рівня комерційної таємниці та фізичної безпеки майна і персоналу малих підприємств.

Систему критеріїв економічної безпеки малого підприємництва у межах складової «здатність до розвитку» утворюють такі показники: ефективність фінансово-господарської діяльності; частка прибуткових та діючих малих підприємств; рівень ефективності використання суб'єктами підприємницької діяльності ресурсного забезпечення; витратомісткість виробництва; конкурентоспроможність продукції (послуг) малих підприємств.

Рівень економічної безпеки малого підприємництва у межах складової «ефективність функціонування» відображають такі критерії: динаміка обсягів господарської діяльності та кількості діючих суб'єктів господарювання; галузева структура та динаміка обсягів виробництва і реалізації продукції малих підприємств у базових галузях економіки; рівень інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів малого бізнесу; динаміка експортного потенціалу економіки; стабільність законодавства у сфері малого підприємництва, динаміка кількості дискримінаційних дій з боку адміністративних органів державної влади щодо суб'єктів малого бізнесу, рівень розвитку інфраструктури підтримки та безпеки малого підприємництва.

Використання системи показників – критеріїв, які відображають кількісний вимір рівня економічної безпеки малого підприємництва, на

практиці дає змогу завчасно сигналізувати про небезпеку її зниження, виникнення загроз розвитку малого підприємництва, а також своєчасно вживати заходи, спрямовані на їх попередження.

Водночас для моніторингу системи економічної безпеки малого підприємництва більш прикладне значення мають граничні (порогові) значення показників її рівня – величини (індикатори), досягнення яких перешкоджає нормальному розвитку різних елементів об'єкта дослідження, призводить до формування негативних та руйнівних тенденцій у сфері його економічної безпеки. Наближення значення показників економічної безпеки малого підприємництва до їх гранично допустимої величини свідчить про наростання загрози нестабільності стану та розвитку малого підприємництва, тобто про реальний підрив його економічної безпеки.

Певним індикатором рівня розвитку малого бізнесу в країні є загальний стан розвитку підприємницької сфери. Відповідно, зміцнення економічної безпеки малих підприємств значною мірою залежить від ефективності заходів, спрямованих на формування сприятливого економіко-правового середовища підприємництва. Тому до передумов економічної безпеки малого підприємництва можна зарахувати:

- стан розвитку підприємництва в державі (суспільне ставлення до ведення підприємницької діяльності та підприємницьку активність населення; кількість та частку діючих підприємств; частку зайнятого у підприємницькій діяльності населення; динаміку обсягів виробництва і реалізації продукції; ефективність фінансово-господарської діяльності та використання ресурсного забезпечення суб'єктами підприємництва і т. ін.);
- наявність інфраструктури фізичного захисту майна та громадян;
- розвиненість ринкової інфраструктури, фінансово-кредитної системи та фондового ринку;
- ефективність і стабільність податкової політики та системи державного регулювання підприємницької діяльності;

- рівень демократизації суспільства;
- якість життя та рівень доходів населення;
- наявність тіньового сектору ринку.

Основними негативними передумовами зміцнення економічної безпеки підприємництва є:

– неефективність та декларативний характер державно-правового регулювання та підтримки діяльності суб'єктів підприємництва, а також стихійно-хаотичний і недостатньо керований з боку держави розвиток підприємництва у період трансформації економіки і суспільства; неузгодженість та безсистемність нормативно-правових актів регулювання розвитку підприємництва;

– фінансова і ресурсна обмеженість органів місцевого самоврядування та неусвідомленість чи небажання усвідомлювати ключову роль посилення безпеки підприємництва у зміцненні безпеки держави та забезпеченні соціально-економічного розвитку; низький рівень інституційної підтримки підприємництва;

– системність проблеми розвитку підприємництва, зумовлена неефективною податковою політикою держави, що породжує тіньову економічну активність у сфері підприємництва (особливо малого), оскільки виплата всіх податків суттєво знижує рентабельність господарської діяльності;

– недосконалість конкурентного середовища, наявність виявів монополізації товарних ринків, непрозорість процедур залучення підприємств до виконання робіт на державне замовлення, а також адміністративні бар'єри — система непрозорих взаємовідносин підприємців та відповідних державних органів;

– недосконалість законодавства у сфері фізичного захисту підприємництва — відсутність/недосконалість законодавства щодо зброї,

охорони і охоронної та детективної діяльності, комерційної таємниці;

– наявність значного тіньового сектору ринку та тінізації економіки загалом і т. ін.

Натомість до сприятливих передумов зміцнення економічної безпеки підприємництва належать:

– активізація підприємницької діяльності та залучення до неї значної кількості населення;

– розширення середнього класу та підвищення рівня демократизації суспільства;

– наявність системи програмування розвитку та підтримки підприємництва органами державного управління всіх рівнів;

– спрощення адміністративних бар'єрів на шляху доступу до підприємництва;

– розвиток інфраструктури підтримання та забезпечення економічної безпеки підприємницької діяльності (за участю недержавних громадських організацій);

– наявність ефективної системи самоорганізації суб'єктів підприємницької діяльності.

Результати проведеного дослідження дозволяють поглибити визначення економічної безпеки малого підприємництва та розглянути його як такий рівень розвитку малого підприємництва в державі (регіоні), за якого забезпечується рівність усіх суб'єктів господарської діяльності, досягається сталий розвиток їх життєво важливих господарських процесів та формується система гарантій захищеності ключових економічних інтересів. Зазначені вище особливості малого підприємництва свідчать про те, що його розвиток – це важливий фактор підвищення національної економічної безпеки, створення соціально орієнтованого ринкового механізму та подолання конфліктних ситуацій та кризового спаду виробництва.

1.2. Особливості формування теорії економічної безпеки малого підприємства

Сьогодні розвиток економічних відносин в Україні супроводжується трансформацією форм та методів державного регулювання, децентралізацією та диверсифікацією виробництва, зміною умов господарювання та зростанням конкурентної боротьби між малими підприємствами, посиленням впливу на діяльність суб'єктів господарювання зовнішнього середовища, основною рисою якого є невизначеність. Ці процеси спричиняють втрату ринків збуту вітчизняними малими підприємствами, відтік висококваліфікованих кадрів та науково-технічних розробок, погіршення їх фінансового стану (іноді до повного банкрутства). Як засвідчують статистичні дані, наведені в табл. 1.4, за період з 2011 по 2014 роки більш як третина вітчизняних підприємств різних видів економічної діяльності працюють збитково і поза потребами ринку, що в значній мірі сприяє зниженню рейтингу конкурентоздатності України та рівня безпеки національної економіки.

Таблиця 1.4

Динаміка підприємств України, що отримали від'ємний фінансовий результат від звичайної діяльності за 2011-2014 роки (у відсотках до їх загальної кількості)⁵

Вид економічної діяльності	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік
Всього	32,5	37,2	39,9	38,4
у тому числі:				
– промисловість	33,4	38,9	40,3	33,8
– сільське господарство	26,3	28,3	30,1	20,8
– будівництво	32,1	37,2	43,0	44,6
– торгівля	29,3	34,1	36,3	36,5
– діяльність готелів та ресторанів	34,0	38,1	40,2	39,4

⁵ Розраховано автором за даними [23].

Вид економічної діяльності	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік
– діяльність транспорту та зв'язку	35,5	40,5	43,1	38,8
– фінансова діяльність	33,0	38,2	39,1	30,3
– освіта	25,4	29,6	32,8	32,6
– надання комунальних послуг	34,8	40,1	43,2	55,6

Безпека національної економіки – це насамперед безпека економічних взаємовідносин вітчизняних суб'єктів господарювання, що характеризується результативністю їх діяльності. Відтак, підвищена увага суспільства до проблем економічної безпеки обумовлена, в першу чергу, посиленням загроз і ризиків у суспільно-політичному й економічному житті, які носять глобальний характер і чинять вплив на діяльність вітчизняних підприємств. Щоб забезпечити стійке функціонування та динамічний розвиток, суб'єкти господарської діяльності змушені використовувати механізми швидкої адаптації до сучасних умов господарювання з урахуванням чинників невизначеності та нестійкості економічного середовища.

Проте практичне забезпечення стійкого функціонування та розвитку суб'єктів господарювання потребує насамперед наукового обґрунтування змісту економічної безпеки, завдань, які вирішують фахівці з економічної безпеки та визначення методології функціонування системи економічної безпеки.

Теоретико-методологічну модель дослідження інноваційних напрямів підвищення економічної безпеки підприємств малого бізнесу в конфліктних умовах представлено на рис. 1.7.

Розуміння механізмів розвитку малого підприємства є найважливішою теоретичною та методологічною основою у вивченні процесів забезпечення економічної безпеки. Гносеологічне коріння категорії «економічна безпека» проявляється через розгляд взаємозв'язку між розвитком і безпекою, що носить складний діалектичний характер.

Рис. 1.7. Теоретико-методологічна модель дослідження інноваційних напрямів підвищення економічної безпеки підприємств малого бізнесу в конфліктних умовах

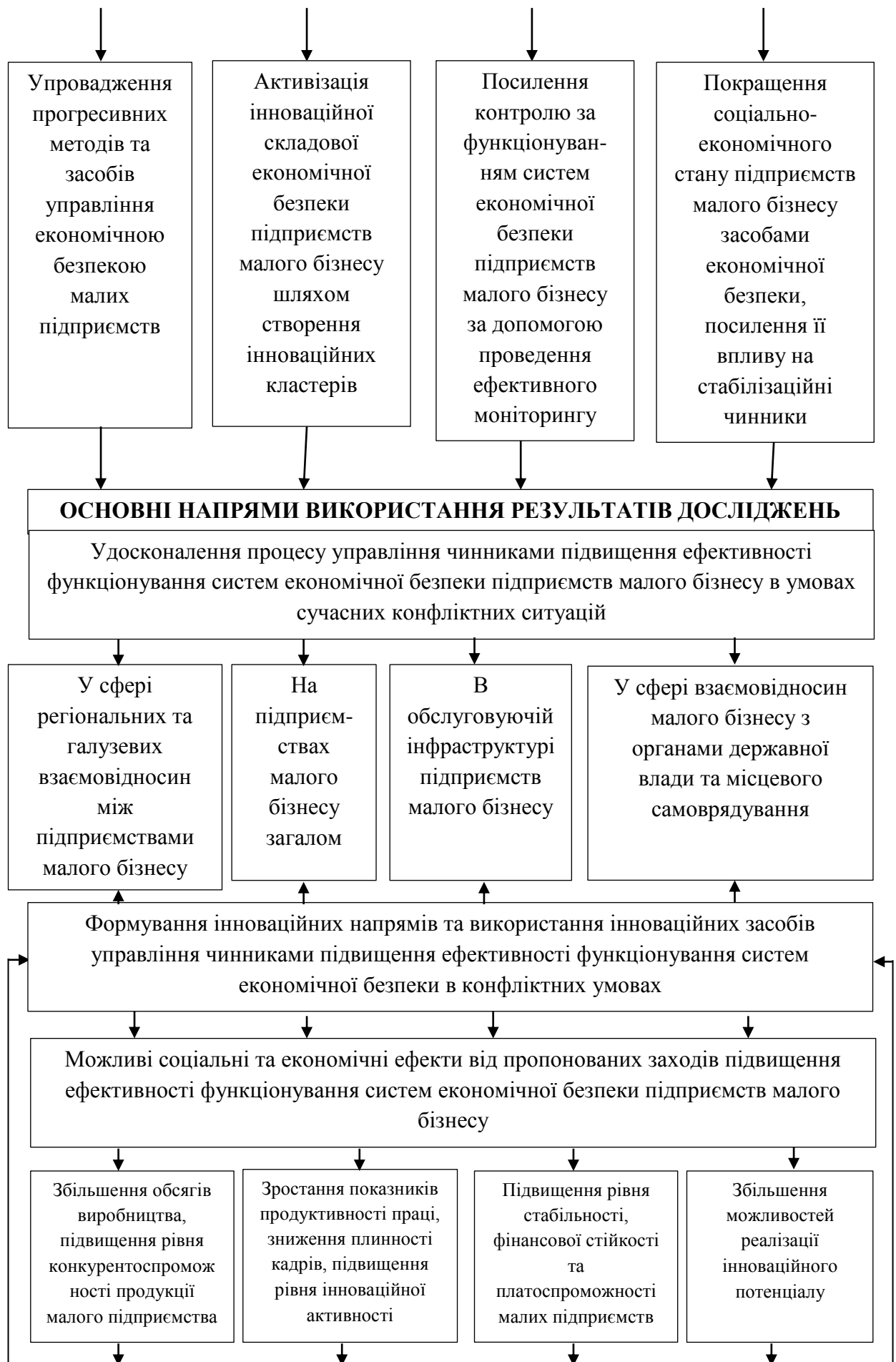

Рис. 1.7. Теоретико-методологічна модель дослідження інноваційних напрямів підвищення економічної безпеки підприємств малого бізнесу в конфліктних умовах

Категорія розвитку містить у собі категорію безпеки, без якої не може існувати. Тому розвиток та безпека – це дві сторони загального процесу життя суспільства, а отже, й існування малого підприємства, що функціонує в цьому суспільстві.

Питання безпеки турбували людство споконвічно. Так, перші згадки про безпеку сягають у глибину тисячоліть, про що свідчать відповідні положення, зафіксовані у книзі Псалмів (4-й розділ 9-й вірш) [19, с. 620], у книзі пророка Ісаї (32-й розділ 17-й вірш) [19, с. 839], у книзі пророка Іезекиїла (34-й розділ 27-й вірш) [19, с. 981] та в багатьох інших книгах Старого та Нового Заповітів Біблії [19].

Велике значення для розуміння сутності поняття «безпека» має його тлумачення, яке в різних мовах містить широкий спектр значень. Так, грецька мова містить найперші згадки про безпеку в найширшому розумінні. Грецькою вислів «бути у безпеці» означає «володіти ситуацією». Можна припустити, що широковідомий афоризм «хто володіє інформацією, той володіє світом» бере свій початок саме з такого тлумачення безпеки. На івриті слово «безпека» має декілька значень: *a'sfalh* – твердий, непохитний, непорушний, міцний; *ei'rh/nh* – мир, спокій; *swthri/a* – порятунок, позбавлення, збереження, спасіння; у переносному сенсі – достовірність, надійність, переконливість, захищеність від небезпек. Часто «безпека» ототожнюється з юдейським словом *שָׁלוֹם* – шалом, яке означає «мир, благополуччя» [20].

Китайські мудреці надають «рухливості» тлумаченню поняття безпеки, маючи на увазі під безпекою шлях до спокою. Зокрема відомий китайський новеліст Пу Сунлін⁶, який писав під псевдонімом Ляо Чжай, зазначав, що безпека, як життя: вона або забезпечена, або її немає.

Матеріали вільної електронної енциклопедії Вікіпедії та інших

⁶ Пу Сунлін – [кит. трад.](#) 蒲松齡, Pú Sōnglín; 1640—1715 pp.

електронних ресурсів дають такі трактування: «безпека – стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, організації, підприємства від потенційно і реально існуючих загроз або відсутність таких загроз», «безпека – це такий стан складної системи, коли дія зовнішніх і внутрішніх чинників не призводить до погіршення чи неможливості її функціонування і розвитку» [21, 22, 23, 24, 25].

На рівні буденної свідомості поняття «безпека» визначається як відсутність небезпеки, стан, при якому будь-кому або будь-чому не загрожує небезпека, є захист від загроз. Під безпекою також розуміють стан впевненості, опори в іншому суб'єкті або «протилежність загрози» [26]. Тобто безпеку слід трактувати як відсутність загрози. І це зрозуміло, оскільки, наприклад, російською морфологія слова "безопасность" виглядає дуже прозоро – "без опасностей". Так, в [27] під безпекою пропонується розуміти міру захищеності середовища існування, честі, гідності, цінностей особистості, соціальних груп, держави, суспільства, цивілізації в цілому.

Похідні від "безпека" можуть варіювати від суто негативних до позитивних. Цікаво, що у словнику новітніх технологій першим за рейтингом популярності у рубриці "Економіка і бізнес" є термін "убезпека" (від англ. insurance – страхування) – гарантія одержання компенсації на випадок виникнення небажаної для застрахованого ситуації, передбаченою страховим договором [28, 29].

Сьогодні, можливо, як ніколи раніше, пильність уваги до питань безпеки є надзвичайно високою. Безпрецедентні трансформації світу, що відбуваються останнім часом, спричинили докорінну зміну уявлень про безпеку, водночас ставши поштовхом до радикального переосмислення місця безпеки як в ієрархії потреб та інтересів людини, так і господарюючих суб'єктів, регіонів, держав та світу в цілому.

Наприкінці ХХ сторіччя з'явився цілий ряд наукових праць, присвячених проблемі забезпечення безпеки у зв'язку з виниклими загрозами

тероризму. Над цією проблемою працюють О.Г. Арбатов [30], І.І. Козловський і В.О. Ніконов [31], В.І. Лутовінов й І.Н. Панін [32], О.М. Хлобустов [33] та ін. Слід зазначити, що поява таких наукових праць є адекватною реакцією наукової спільноти на світові процеси і явища, пов'язані із загрозами тероризму. Отже, перебіг історичних подій, що відбуваються на тлі глобальних змін біосфери та ноосфери, активно досліджуваних в [34, 35, 36, 37], робить проблему безпеки надважливою та епохальною. Перш за все, така проблема стосується людини та її життєдіяльності. Через надзвичайно велику кількість та інтенсивність загроз і небезпек сучасного світу саме докорінна потреба людини – перебувати у безпеці – є сьогодні у фокусі, оскільки за таких умов реалізація інших потреб, більш високого рівня⁷, практично унеможлиблюється. Як зазначає А. Уолферс⁸, об'єктивно безпека означає відсутність загрози основним цінностям людини, а суб'єктивно полягає у відсутності її острахів з приводу того, що цим цінностям справді щось загрожує. Цінності тут мають дуальний характер, виступаючи, з одного боку, підґрунтям забезпечення безпеки особи, а з іншого боку, вони є детермінантою безпеки, оскільки цінність безпеки перевершує значущість і важливість інших цінностей.

Сьогодні новим науковим напрямом є безпекознавство, в основу якого покладені дослідження безпечного існування антропо-соціо-культурного організму. Концептуальним ядром безпекознавства є ідеологія безпекотворення, яка, безумовно, надає безпеці статус категорії. Безпекотворення виступає життєдайною основою ідеї безпеки, а безпека людини, суспільства, держави, навколишнього енерго-інформаційного середовища у своїй органічній єдності – цілісною вартістю ідеї безпеки, основою сучасних безпекотворчих процесів [38]. Основне завдання

7 Наприклад, якщо спиратися на відому ієрархію потреб людини, побудовану А. Маслоу.

8 Арнольд Уолферс (1892–1968) – директор Вашингтонського центру досліджень зовнішньої політики в 1950–1960-і рр., є одним з провідних представників політичного реалізму.

безпекознавства полягає у розробці методів дослідження і конструюванні систем безпеки різних типів, класів і рівнів, а провідним лейтмотивом є вивчення та викладення реалізації забезпечення безпеки в практиці безпекотворення.

З позиції безпекознавства безпека розглядається як множина елементів, взаємозв'язок яких обумовлює властивості цілісності системи. Головний акцент робиться на виявленні розмаїття зв'язків, які мають місце як усередині досліджуваного об'єкта, так і у його взаємозв'язку із зовнішнім середовищем [39, 40, 41, 42, 43]. Отже, безпекознавчі міркування – свідчення того, що безпека є категорією з дуже широким спектром тлумачень та, водночас, глибоким поняттям, яке не може підлягати подальшому узагальненню, оскільки стосується сфери існування людини (нації, держави), яка міцно пов'язує людей не лише між собою, а й із тим навколишнім середовищем, в якому вони живуть. Таке безпекознавче мислення поширюється не лише на збереження матеріального, а й духовного, енерго-інформаційного колориту нашої планети [44, 45, 46, 47].

Поряд із безпекознавством існує і такий різновид наукової ідеології як сек'юритологія – наука про безпеку життєдіяльності людства і людини. Свою назву сек'юритологія отримала від латинського слова *securitas*⁹ – безпека і грецького *logos* – слово, вчення. Мета сек'юритології полягає у виявленні закономірностей безпечного розвитку ноосфери, вивченні, впорядкуванні, класифікації і систематизації складних подій, процесів, явищ в галузі безпеки життєдіяльності людини і людства та вироблення відповідних заходів щодо їх запобігання, локалізації й усунення. Специфічною особливістю цієї науки є те, що її феномен не можна вивчати методами окремих наук або простим підсумовуванням їх методів, оскільки проблематика сек'юритології охоплює багато сфер людського знання (економіку, соціологію, філософію,

⁹ Цей термін також може означати оборона, захист, надійність, охорона, скритність, забезпечення, збереження, зберігання, гарантія, органи безпеки, контррозвідки і т.п.

психологію, екологію та ін.) і є результатом їх взаємодії, цілісного взаємозв'язаного прояву, через що потребує створення синтезу методологій багатьох наук.

Ряд учених, які вивчають проблематику безпеки у різних сферах, збігаються у думці щодо визначення безпеки як категорії. Так, А. Кузьменко [43] вважає, що безпека – це конкретна категорія, яка має на меті захист та просування життєвих інтересів людини, суспільства, держави, він же характеризує безпеку як гармонію світу та людську симфонію в її нескінченних вимірах.

З точки зору прихильників теорії надійності, безпека є властивістю реальних процесів і систем (зокрема, системи "людина - місце існування"), які мають протистояти загрозам, запобігати завданню збитку від небажаних подій. На думку С.Ф. Марової, найбільш коректним є категоріальне розуміння безпеки як стану об'єкта захисту, при якому дія на нього всіх потоків речовини, енергії й інформації не перевищує максимально допустимих значень [48, с. 13]. У трактуванні російських науковців А.І. Татаркіна й В.Г. Благодатського [49, с. 17] безпека – це властивість об'єкта, що дозволяє йому не допускати ситуацій, небезпечних для людей і навколишнього середовища. Крім того, безпека розглядається як властивість об'єктів і систем зберігати умови взаємодії з мінімальною можливістю завдання шкоди людським, природним і матеріальним ресурсам в умовах прийнятної ризику [20, 22, 23, 50-54], що також підтверджує статус безпеки як загальнонаукової категорії. Графічне зображення теоретичних підвалин безпеки як загальнонаукової категорії подано на рис. 1.7.

Отже, з точки зору епістемології¹⁰ категорію безпеки може бути визначено і як характеристику, і як властивість, і як результат.

Прагнення до безпеки стало однією з головних причин об'єднання

¹⁰ Епістемологія (від др.-грецьк. *ἐπιστήμη* — "уміння, знання" й *λόγος* — "вчення, наука") - теорія пізнання, розділ філософії. Цей термін більш конкретизований, ніж гносеологія, оскільки вивчає виключно теоретичні підвалини наукового пізнання.

людей у суспільство. Відсутність безпеки рівносильна відсутності всякого зв'язку між людськими зусиллями й досягненням цілей, для яких вони здійснюються. Інакше кажучи, без забезпечення безпеки усіляка людська діяльність виявляється безцільною. Тому дослідження проблем безпеки малого підприємства в порівнянні з іншими напрямками пізнання більшою мірою відповідає й сприяє розумінню суспільства як єдиного, цілісного, нерозривного організму.

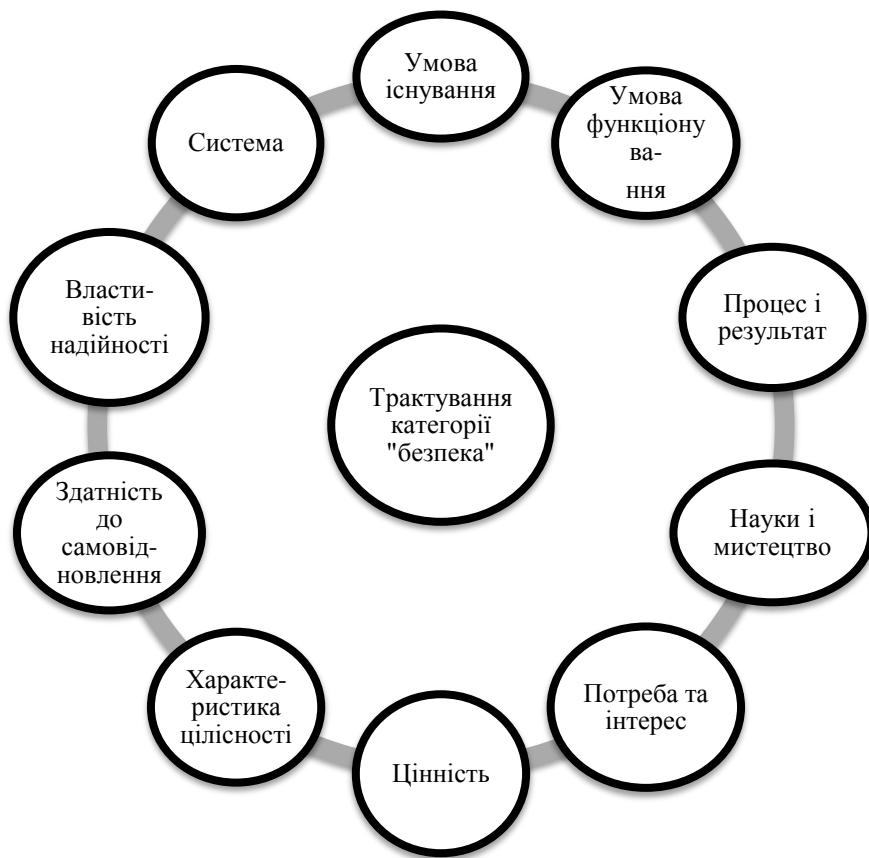

Рис. 1.7. Тракування безпеки як загальнонаукової категорії¹¹

Отже, тракування категорії «безпека» може бути визначено і як характеристику, і як властивість, і як результат.

У різних галузях науки категорія безпеки також трактується по-різному (табл. 1.5).

¹¹¹ Узагальнено автором за [43, 55-57, 59, 60]

Таблиця 1.5

Приклади тлумачення поняття безпеки у різних галузях науки¹²

Галузь науки	Сутність поняття «безпека»
Філософія	Стан, тенденції розвитку й умови життєдіяльності соціуму, його структур, інститутів і інституцій, при яких забезпечується збереження їх якісної визначеності, оптимальне співвідношення свободи і необхідності
Соціологія	Задоволення потреб людини у незалежності, спокої та розвитку. Безпека ототожнюється з існуванням об'єкта та його цілісністю
Правознавство	Система встановлених законами правових гарантій захищеності особистості і суспільства
Політологія	1. Властивість системи державного устрою 2. Результат діяльності такої системи і державних органів 3. Процес діяльності, спрямований на досягнення визначених завдань із забезпечення захищеності особи, суспільства і держави 4. Стан і ступінь захищеності життєво важливих інтересів ¹³ громадян, суспільства та держави у різних сферах життєдіяльності від внутрішніх та зовнішніх загроз, що є необхідною умовою існування та розвитку нації, збереження та примноження її матеріальних і духовних цінностей
Фізика	1. Цілісність об'єкта та його надійність ¹⁴ 2. Функціонування об'єкта, яке убезпечено від руйнування та руйнівного впливу на навколишнє середовище (наприклад, ядерна безпека)
Математика	Надійність системи, що розглядаються як додаток встановлених величин надійності її елементів
Психологія	Відчуття, сприйняття і переживання необхідності в захисті життєво важливих потреб і інтересів людини

Таким чином, можемо стверджувати, що безпека є достатньо ємною системою, яка пронизує практично всі аспекти життєдіяльності і розвитку будь-якої структури [58, с. 144]. Ознаками безпеки системи за [58] є успішність її розвитку, яка характеризується набуттям системою нових якостей в найоптимальніші терміни шляхом використання матеріальних і нематеріальних ресурсів, необхідних для формування таких якостей як безперервність процесу розвитку системи.

¹² Складено за матеріалами [61-69].

¹³ Під життєво важливими інтересами розуміється сукупність потреб, задоволення яких забезпечує можливість перспективного розвитку особистості, суспільства, держави.

¹⁴ Наприклад, безпека споруди розглядається як властивість її надійності, результатом якої є недопущення загроз для життя, здоров'я та інтересів людини.

Кожен об'єкт безпеки слід розглядати з позицій системотворення, вивчаючи його як окрему систему безпеки, кожна з яких утворює новий, а саме – вищий щабель у вертикалі таких систем. У [38] такі шаблі дістали назву системотворчих видів безпеки, ієрархію котрих графічно зображено на рис. 1.8.

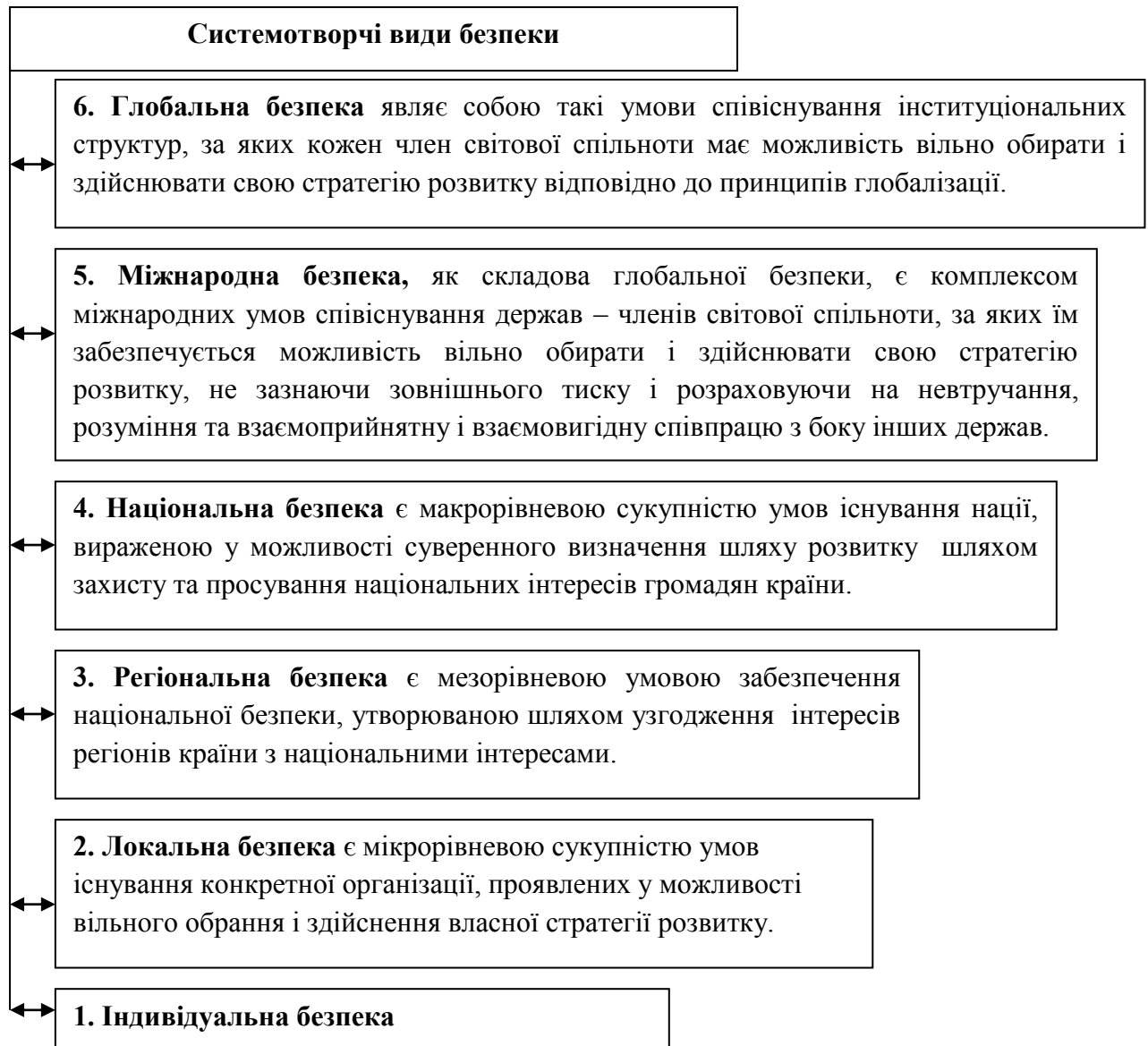

Рис. 1.8. Ієрархія системотворчих видів безпеки¹⁵

¹⁵ Складено автором з використанням положень, викладених в [38].

Важливе місце в такій вертикалі належить дослідженням економічної безпеки підприємства, популярність яких останнім часом набирає обертів. Проте, перш ніж зануритися в дослідження економічної безпеки підприємства, маємо стисло розглянути кожен щабель вертикалі економічної безпеки.

Незважаючи на те, що масштаб глобальної безпеки є надвеликим, внаслідок чого такий системотворчий вид безпеки посідає найвищий рівень у зображеній ієрархії, найціннішим шаблоном такої ієрархії, попри все, залишається її найнижчий рівень – індивідуальна безпека, тобто безпека окремої людини. Відомий російський письменник та історик М.М. Карамзін вважав особисту безпеку головною метою суспільного життя [70]. І це зрозуміло, оскільки придатність застосування кожного способу забезпечення будь-якого виду безпеки має завжди зіставлятися із цінністю людського життя. Таке зауваження є незайвим через те, що ієрархія системотворчих видів безпеки є великою і складною конструкцією, якій не завжди притаманні характеристики узгодженості та стійкості.

Ієрархія системотворчих видів безпеки покликана одночасно бути і продуцентом, і гарантом захисту інтересів об'єктів кожного системотворчого виду безпеки. Як категорія політичної науки, безпека відображає зв'язок національної¹⁶ та міжнародної безпеки, спираючись на суспільні стосунки і суспільну свідомість, інститути суспільства і їх діяльність, які забезпечують реалізацію національних інтересів у конкретних історичних обставинах. Метою співіснування країн у глобальному просторі є узгодження їх інтересів. Навіть враховуючи неоднозначне ставлення світової спільноти до процесів глобалізації, все частіше об'єднавчі ідеї країн стають не плацдармом для реалізації національних амбіцій, а полем вирішення питань зі збереження національних інтересів, через що нинішня ситуація у глобальному

¹⁶ У деяких країнах, зокрема в Україні, спостерігається трибічний зв'язок "регіональна безпека – національна безпека – міжнародна безпека".

економічному просторі суттєво відрізняється від ситуації повоєнного світу в ХХ ст., коли країни об'єднувалися заради порятунку, а не процвітання на основі домінування. Тому сучасними політологічною та геополітичною опорами міжнародної та національної безпеки слід вважати реальні суб'єкти – державні та недержавні організації, роль кожної з яких є з'ясованою, механізми взаємодії – побудованими, а міра відповідальності – визначеною. Так, сучасним інституційним проявом глобальної безпеки вважається Організація Об'єднаних Націй (ООН). Рада Безпеки ООН несе основну відповідальність за підтримання міжнародного миру і безпеки. До числа міжнародних політично-військових гарантів свободи й безпеки всіх своїх членів в Європі та Північній Америці належить НАТО. Ставлення широких верств населення до діяльності НАТО в Україні є неоднозначним, попри це в рамках співробітництва України з НАТО в економічній сфері реалізується низка важливих ініціатив та програм. Зокрема, важливою складовою економічного співробітництва України з НАТО є діяльність Робочої групи відкритого складу з питань економічної безпеки, у ході щорічних засідань якої обговорюється низка теоретичних і практичних питань з економічної безпеки й розглядаються концептуальні засади її забезпечення в рамках загальної безпеки держави.

В Європі головною інституцією з безпеки є Організація з питань безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ). Сучасна архітектура європейської безпеки, пройшовши тривалий шлях свого формування й розвитку, сьогодні є інтегрованою конструкцією, побудованою на різних історичних типах систем міжнародних відносин і охоплює практично будь-які сфери міжнародного життя – політичну, військову, соціальну, економічну, екологічну, інформаційну тощо. Україна є учасницею ОБСЄ з 1992 року і від того часу бере активну участь у роботі всіх колективних керівних органів ОБСЄ, до числа яких належать саміти держав-учасниць ОБСЄ, засідання Ради міністрів та Постійної ради ОБСЄ. Здійснюючи таку

діяльність, Україна активно співпрацює з Верховним комісаром ОБСЄ у справах національних меншин (ВКНМ), Бюро з демократичних інститутів і прав людини (БДПІЛ) та Представником ОБСЄ з питань свободи ЗМІ.

Стисло характеризуючи державні інституції з питань безпеки, слід зазначити, що діяльність служб безпеки, які є державними силовими структурами, спрямована на запобігання та усунення загроз інтересам держави, народу країни, тобто має сприяти забезпеченню національної безпеки. Ідея національної безпеки є похідною від сукупності ідей національних інтересів, а, отже, передусім має забезпечувати їх захист. Приналежність кожної силової структури до певної країни, в Україні це СБУ, у Росії – ФСБ, у США – ФБР, зумовлює наявність певних відбитків щодо національних особливостей забезпечення безпеки держави.

Відповідно до [71-74], у світі існують якісно різні системи і моделі національної безпеки, характеристики яких наведено у табл. 1.6.

Таблиця 1.6

Характеристики моделей національної безпеки

Назва моделі	Характеристика моделі
Американська	Орієнтована на поєднання зовнішньої та внутрішньої безпеки, яку беруть за взірця більшість держав
Японська	Акцентована на внутрішню соціальну безпеку, базується на двох принципах збереження та розвитку економічної потужності країни і формування сприятливого глобального середовища, що забезпечить максимальну реалізацію національних інтересів
Китайська	Сконцентрована на принципах та цінностях будівництва соціалістичного суспільства ¹⁷
Країн з перехідною економікою	Базується на творчому поєднанні ресурсів стабільності, керованості і дозованого економічного ризику в тих сферах господарювання, де можливо отримати максимальну соціально-економічну поточну ефективність, а також створити сприятливі умови для перспективних інноваційних проєктів
Країн, що розвиваються	Націлена на глибинну переорієнтацію розвитку країни, передбачає раціональне використання технологій господарювання, зорієнтованих на максимальну результативність у мінімально стислі терміни. Економія часу стає базовою умовою успішності такої моделі

¹⁷ Як зазначав відомий японський економіст, колишній міністр зовнішньої торгівлі та промисловості С. Окіта, шлях до безпеки японського суспільства полягає в тому, щоб "не створювати собі ворогів у світі", щоб розвивати і поглиблювати відносини дружби, співпраці й партнерства з усіма країнами.

Донедавна, а саме до початку світової фінансової кризи, США, Великобританія, Німеччина формували свої стратегії економічної безпеки на надлишкових, перш за все, фінансових ресурсах, що давало їм змогу без загрози для реалізації економічних інтересів виокремлювати та убезпечувати зони господарювання з підвищеним рівнем економічного ризику, забезпечуючи цим умови для стратегічної, перспективної самодостатності і конкурентоспроможності.

Офіційні державні документи України визначають національну безпеку України аналогічно поширеному серед українських науковців визначенню політичної безпеки. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України, яка діяла з 1996 по 2003 рр., визначала національну безпеку України як "стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства та держави від внутрішніх та зовнішніх загроз" [75, 76]. Чинний з липня 2003 р. Закон України "Про основи національної безпеки України" визначає національну безпеку як "захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам" [77, с. 3].

Головними документами, які визначають проблеми національної безпеки України, є Конституція України [78], а також Закон "Про основи національної безпеки України" [77]. Конституція України наголошує на пріоритетності забезпечення безпеки держави та в загальних рисах розподіляє повноваження у цій сфері між владними органами держави: захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу (стаття 17) [78, с. 3]. У свою чергу, сучасний Закон України "Про основи національної безпеки України" із змінами і доповненнями чи не найширше серед багатьох країн світу розтлумачує основні засади державної політики, спрямованої на захист

національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності [77, с. 3].

Порівняльний аналіз Концепції національної безпеки України і Національної стратегії безпеки США є підтвердженням цієї тези. Стратегія національної безпеки США відбиває проведену американським урядом глобальну політику і спирається на унікальні ресурсні можливості Сполучених Штатів. Ця політика спрямована на протидію стратегічним загрозам пануючому положенню США у світі і носить переважно довгостроковий характер. Концепція національної безпеки України приймалася в умовах системної кризи, і тому орієнтована на збереження стійкості соціально-економічної системи країни та підтримку її конкурентоспроможності, тобто вимушено зосереджена на загрозах короткострокового плану. Звичайно, деякі типи загроз можуть бути актуальними для обох держав, але мати різну гостроту. Так, для США загроза міжнародного тероризму є важливою проблемою, тоді як для України, на щастя, ця проблема не є першочерговою. У той же час для Російської Федерації, найближчого сусіда України, що веде бойові дії з терористичними угрупованнями на Кавказі, проблема тероризму несе загрозу самому існуванню держави як єдиному цілому [79-82].

Сучасний стан методологічних засад забезпечення ієрархії економічної безпеки не є досконалим, але накопичення знань, поява офіційних документів та методик щодо оцінки рівня економічної безпеки, наприклад [83], свідчать про надзвичайно високу актуальність та затребуваність розвитку як галузі знань, так і прикладних аспектів забезпечення економічної безпеки.

Безпека як загальнонаукова категорія пройшла певні етапи своєї еволюції і протягом ХХ століття, зрештою, трансформувались у царину досліджень економічної безпеки. Вертикаль таких досліджень пронизує всі рівні ієрархії – від глобального до індивідуального.

Перші наукові публікації в світі, що стосуються економічної безпеки датуються серединою 70-х років ХХ століття. Однак найбільший інтерес до цієї проблематики виник наприкінці 80-90 років. Саме в цей час з'являються перші розробки, в яких робляться спроби систематизувати розпорошені знання в цій сфері і надати їм вигляду єдиної теорії. Відтак, наука про економічну безпеку - це сукупність знань, що поєднують різні концепції економічної безпеки, її категоріальний апарат, методологію, а також цілі, технології й методи забезпечення економічної безпеки.

В Україні перші наукові розробки присвячені проблемам забезпечення економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності почали з'являтися лише на початку 2000-х років та за перше десятиріччя ХХІ століття набрали значних обертів щодо теоретичного обґрунтування та прикладних розробок у висвітленні питань, пов'язаних зі стійким функціонуванням вітчизняних суб'єктів господарювання. До найбільш серйозних досліджень у цьому напрямі слід віднести праці Г.В.Козаченко та В.П. Пономарьова [84], О.Я. Кравчука [85], А.В. Кирієнка [86], С.М. Ільяшенко [87], О.М. Ляшенко [88], В.П. Мартинюка [256], де з позицій системного підходу здійснена спроба визначення сутності економічної безпеки, побудови механізму її забезпечення та оцінювання досягнутого підприємством стану безпеки.

Проте, незважаючи на значний доробок вітчизняних та зарубіжних фахівців в галузі економічної безпеки малого підприємства, теоретична база для формування концептуальних основ останньої має недостатній ступінь вивчення, що обумовлює необхідність розробки теоретико-методологічних засад гарантування безпечного функціонування та розвитку суб'єктів господарювання.

Основу будь-якої науки і науки про економічну безпеку малого підприємства зокрема складає понятійний апарат. Разом з тим, в сучасній науковій думці існують різні точки зору на визначення як самої категорії "економічна безпека малого підприємства", так і суміжних з нею понять

таких як ”система економічної безпеки малого підприємства”, ”забезпечення економічної безпеки малого підприємства”, що суттєво гальмує процес формування теоретичних засад безпечного функціонування малого підприємства та зумовлює необхідність подальшого удосконалення понятійного апарату.

Неусталеність понятійно-категоріального апарату науки про економічну безпеку пов’язана, у першу чергу з тим, що категорія ”економічна безпека підприємства (суб’єкта господарювання, суб’єкта господарської діяльності)” порівняно недавно з’явилася в понятійному апараті економічної науки.

І як усяке нове поняття, вона ще не має загальновизнаного тлумачення, адже не існує єдиної думки вчених у сфері економічної безпеки щодо змісту цього терміна.

Здійснений в дисертації аналіз теоретичних підходів до визначення економічної безпеки підприємства, дозволив виділити наступні погляди науковців на цю категорію, що представлені в табл. 1.7:

- стан господарюючого суб’єкта, що характеризується високим ступенем захищеності від існуючих небезпек та загроз;
- стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для стабільного функціонування малого підприємства в сучасних умовах та в майбутньому;
- здатність малого підприємства виконувати цілі корпоративної стратегії в умовах невизначеного й конкурентного середовища;
- захищеність життєво важливих інтересів малого підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечується системою заходів спеціального, фінансово-економічного, організаційного й соціального характеру;
- стан виробничих відносин і організаційних зв’язків, при яких забезпечується стабільність функціонування малого підприємства та

прогресивний розвиток;

- забезпечення умов збереження майна та комерційної таємниці.

Таблиця 1.7

**Систематизування наукових поглядів щодо визначення категорії
«економічна безпека підприємства»¹⁸**

№ з/п	Автор	Визначення
<i>Стан господарюючого суб'єкта, що характеризується високим ступенем захищеності від існуючих небезпек та загроз</i>		
1.	Омелянович Л.О. Долматова Г.Є. [90, с. 46]	Економічна безпека – це такий стан захищеності підприємства при організації взаємовідносин з іншими суб'єктами і його ресурсів, при якому гарантується стабільність функціонування, розширення, відтворення, впровадження і широке використання науково-технічних досягнень і соціальний розвиток.
2.	Шкарлет С.М. [91, с. 29]	Економічна безпека є універсальною категорією, що відбиває захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на усіх рівнях. Базовим підґрунтям економічної безпеки підприємства є механізм забезпечення збалансованого та безупинного розвитку, що досягається за допомогою використання усіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей, за якими гарантується найбільш ефективно їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного та соціального розвитку.
3.	Шваб Л.І. [92, с. 538]	Економічна безпека підприємства – це захищеність його діяльності від негативного впливу зовнішнього середовища, а також здатність швидко усунути виниклі загрози або пристосуватися до наявних умов, що негативно впливають на його діяльність.
4.	Бендіков М.А. [93, с. 8]	Економічна безпека – це захищеність науково-технічного, технологічного, виробничого та кадрового потенціалу підприємства від прямих (активних) або непрямих (пасивних) загроз.
5.	Ковальов Д., Сухорукова Т. [94, с. 49]	Економічна безпека – захищеність суб'єкта господарювання від негативного впливу зовнішнього оточення, а також здатність своєчасно усунути різноманітні загрози, або пристосуватись до існуючих умов, що не відбиваються негативно на їх діяльності.
<i>Стан найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів для стабільного функціонування підприємства</i>		
6.	Фоміна М.В. [95, с. 11]	Економічна безпека підприємства – це стан найбільш ефективного використання ресурсів з метою ліквідації загроз, забезпечення ефективного і стабільного функціонування

¹⁸ Узагальнено за результатами власних спостережень автора, здійснюваних впродовж десяти років. Можна припустити, що офіційні значення імпаکت-фактора деяких дефініцій є високим.

№ з/п	Автор	Визначення
		підприємства в поточному та перспективному періодах.
8.	Шевельов А.Є. [96, с. 68]	Економічна безпека підприємства – це такий його стан, за якого при найбільш ефективному використанні корпоративних ресурсів підприємство добивається упередження, ослаблення чи захисту від існуючих небезпек та загроз та забезпечує досягнення цілей бізнесу в умовах конкуренції та підприємницького ризику.
7.	Олейніков Є.О. [97, с.129]	Економічна безпека - це стан найефективнішого використання ресурсів для запобігання загрозам і забезпечення стабільного функціонування підприємства в умовах сьогодення і в майбутньому.
<i>Здатність підприємства виконувати цілі корпоративної стратегії в умовах невизначеного й конкурентного середовища</i>		
9.	Лапченко Є.М. [98, с. 39]	Економічна безпека підприємства – здатність ефективно функціонувати в умовах існуючих загроз, а також адаптуватися до змін внутрішніх та зовнішніх умов у відповідності до економічної політики держави без зниження конкурентоздатності та ефективності
<i>Захищеність життєво важливих інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечується системою заходів спеціального, фінансово-економічного, організаційного й соціального характеру</i>		
10.	Єпіфанов А.О. [99, с. 25]	Під економічною безпекою слід розуміти здатність підприємства ефективно та стабільно здійснювати свою господарську діяльність шляхом використання сукупності взаємопов'язаних діагностичних та контрольних заходів фінансового характеру, що мають оптимізувати використання ресурсів підприємства та нівелювати вплив негативних факторів внутрішнього та зовнішнього середовища
11.	Шликов В.В. [100, с. 138]	Економічна безпека підприємства – стан захищеності життєво важливих інтересів підприємства від реальних і потенційних джерел небезпеки або економічних загроз
<i>Стан виробничих відносин і організаційних зв'язків, при яких забезпечується стабільність функціонування та прогресивний розвиток підприємства</i>		
12.	Белоусова І.А. [101, с.17]	Економічна безпека підприємства передбачає стійкий, тобто збалансований безупинний та сталий розвиток, що досягається за допомогою використання усіх видів ресурсів і підприємницьких можливостей, за якими гарантується найбільш ефективне їх використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного і соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам), забезпечення стабільного функціонування підприємства сьогодні і в майбутньому.
13.	Камлик М. І. [102, с. 38]	Економічна безпека суб'єкта підприємницької діяльності є таким станом розвитку господарюючого суб'єкта, який характеризується стабільністю економічного й фінансового розвитку, ефективністю нейтралізації негативних факторів та протидії їх впливу на всіх стадіях його діяльності.

№ з/п	Автор	Визначення
14.	Капустін М. [103, с. 45]	Економічна безпека – це сукупність чинників, які забезпечують незалежність, стійкість, здатність суб'єкта господарювання до прогресу в умовах дестабілізуючих факторів.
15.	Іванілов О.С. [104, с. 655]	Економічна безпека - стан соціально-технічної системи підприємства, котрий дає змогу уникнути зовнішніх загроз і протистояти внутрішнім чинникам дезорганізації за допомогою наявних ресурсів, підприємницьких здібностей менеджерів, а також структурної організації та зв'язків менеджменту.
<i>Забезпечення умов збереження майна та комерційної таємниці</i>		
16.	Дикий А.П. [105, с. 7]	Під економічною безпекою підприємства розуміють стан збереження його майна та інформації відповідно до обраної стратегії та принципу безперервності діяльності.
17.	Соколов Я.В. [106, с. 523]	Економічна безпека підприємства – забезпечення умов збереження комерційної таємниці і інших секторів підприємства
18.	Дарнопих Г. [107, с. 148]	Економічна безпека підприємства – забезпечення умов збереження комерційної таємниці
<i>Міра економічної свободи підприємства</i>		
19.	Ляшенко О.М. [108, с. 23]	Економічна безпека підприємства – міра його економічної свободи, що досягається внаслідок керованого процесу узгодження економічних інтересів стейкхолдерів як зовнішнього, так і внутрішнього середовища підприємства, який має на меті протистояння загрозам економічній безпеці підприємства та потребує необхідних для такого протистояння ресурсів.

Дослідження поглядів окремих науковців на сутність категорії "економічна безпека підприємства" дозволили виділити наступну залежність. Частина із них [92, 94, 95, 105] розглядає економічну безпеку як стан захищеності підприємства від впливу загроз, при якому забезпечується досягнення поставлених цілей навіть в ситуації невизначеності зовнішнього середовища та прийняття ризикованих управлінських рішень. Інші дослідники [90; 97; 107; 108] вважають економічну безпеку сукупністю процесів щодо ефективного використання ресурсів підприємства шляхом здійснення заходів спеціального, фінансово-економічного, організаційного й соціального характеру для досягнення підприємством стану стабільного функціонування та розвитку.

У розвиток теми дослідження та з метою визначення інформаційної складової у забезпеченні процесів щодо підтримання стійкого функціонування та розвитку підприємства, надано авторське розуміння категорії “**економічна безпека підприємства**”, яке трактується як здатність суб’єкта господарювання ефективно та безперервно здійснювати свою діяльність на основі прийняття взаємопов’язаних управлінських рішень, що дозволяють оптимізувати використання корпоративних ресурсів та узгодити економічні інтереси усіх груп зацікавлених осіб з метою нівелювання впливу загроз внутрішнього та зовнішнього середовищ на виробничо-господарську діяльність підприємства.

На нашу думку, доцільно виділити такі ключові елементи економічної безпеки підприємства:

– економічна самостійність, яка в першу чергу повинна проявлятися в здійсненні контролю над ресурсами суб’єкта господарювання і можливості найбільш повного використання власних конкурентних переваг;

– стабільність економічного розвитку, яка передбачає надійність всіх елементів економічної системи підприємства, його захист та зниження впливу дестабілізуючих факторів;

– здатність до розвитку і прогресу, тобто можливість самостійно реалізовувати і захищати власні економічні інтереси, здійснювати постійну модернізацію виробництва, ефективні інвестиційну та інноваційну політику, розвивати інтелектуальний та трудовий потенціал підприємства.

Таке визначення економічної безпеки обґрунтоване комплексністю даної категорії, яка характеризується не тільки внутрішніми процесами всередині підприємства, але і впливом на них зовнішнього середовища. Відтак, доцільним буде твердження, що економічна безпека підприємства відбиває узгодженість, збалансованість його інтересів і інтересів суб’єктів зовнішнього середовища. З цих позицій економічна безпека підприємства розглядається як практичне втілення положень теорії ресурсної

взаємозалежності, відповідно до якої у своїй діяльності підприємство повинне брати до уваги не тільки власні інтереси, а й інтереси партнерів, коло яких може бути дуже широким. Саме з погляду узгодження інтересів підприємства і взаємодіючих з ним суб'єктів зовнішнього середовища і передбачається в подальшому проведення досліджень стосовно методик та технологій обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки.

Для удосконалення сутнісного наповнення категорії “економічна безпека малого підприємства” з позицій узгодження інтересів та нейтралізації загроз в дослідженні запропоновано розглядати економічну безпеку як багаторівневу структуру, що представлена у вигляді матриці і включає такі складові:

- економічну безпеку малого підприємства як специфічної соціальної організації;
- економічну безпеку малого підприємства як суб'єкта підприємницької діяльності;
- економічну безпеку малого підприємства як суб'єкта основного виду діяльності;
- економічну безпеку малого підприємства як складову національної безпеки в економічній сфері (рис.1.9).

Кожна з цих складових має свої можливості формування зовнішніх і внутрішніх загроз для діяльності малого підприємства та передбачає напрями узгодження інтересів, що істотно впливає на використання методів забезпечення безпеки.

Зокрема, економічна безпека малого підприємства як специфічної соціальної організації визначається самою природою малого підприємства як соціальної системи. Вона характеризується узгодженістю інтересів малого підприємства та найманого персоналу, що має різний професійний та соціальний статус, різну мотивацію до якісного виконання покладених на нього обов'язків.

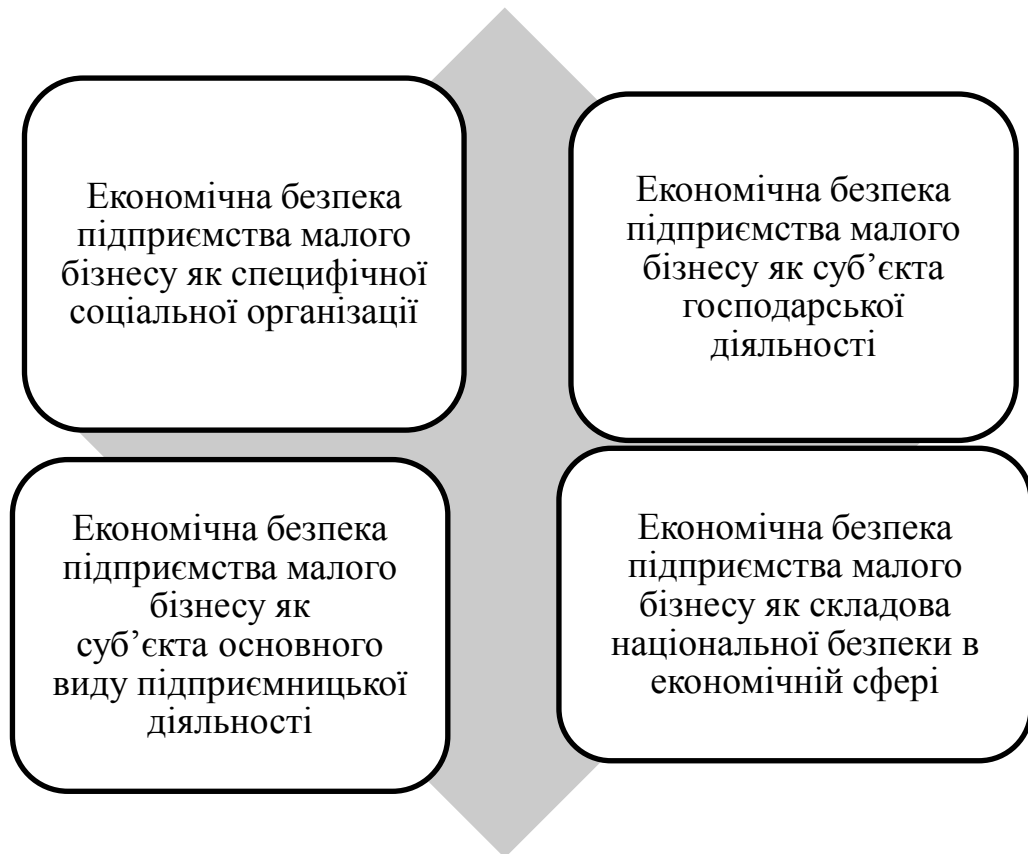

Рис.1.9. Структурна модель діалектичного пізнання економічної безпеки малого підприємства¹⁹

Відтак, основні завдання економічної безпеки на цьому рівні полягають у забезпеченні умов для підвищення рівня надійності та лояльності персоналу малого підприємства, оцінюванні стану задоволеності персоналу заробітною платою, морально – психологічним кліматом.

Діяльність фахівців з економічної безпеки при забезпеченні даного рівня безпеки спрямована на мінімізацію загроз з боку персоналу малого підприємства, який одночасно може бути як об'єктом захисту, так і загрозою діяльності малого підприємства. При цьому вони повинні чітко усвідомлювати, що командний підхід до управління персоналом навряд чи зможе заставити його бути реальними суб'єктами забезпечення безпеки на

¹⁹ Результати досліджень, отримані автором, опубліковані в [312].

своєму підприємстві. Тому необхідно шукати нові підходи до управління, що дозволять розглядати безпеку як корпоративну цінність на підприємстві, орієнтуючи кожного працівника на її забезпечення. Це досягається шляхом встановлення відповідних принципів і методів забезпечення безпеки та організації контролю за чітким їх виконанням.

Економічна безпека малого підприємства як суб'єкта основного виду підприємницької діяльності визначається ефективністю здійснення цього виду діяльності. Відповідно до національного законодавства основна діяльність – це діяльність, пов'язана з виробництвом та реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг), яка є визначальною метою створення малого підприємства і забезпечує основну частину його прибутку [109]. Відтак, безпечність основного виду діяльності характеризується сумою прибутку, який виступає мірилом узгодженості інтересів малого підприємства з інтересами внутрішніх та зовнішніх суб'єктів, що вступають у взаємодію з ним при здійсненні основної діяльності. За відсутності прибутку не можна говорити про збалансованість інтересів малого підприємства, а значить і про те, що воно знаходиться в економічній безпеці.

Досягнення даного рівня економічної безпеки передбачає поряд із забезпеченням лояльних взаємовідносин з персоналом малого підприємства для недопущення внутрішніх загроз кадрового характеру ще й здійснення заходів щодо мінімізації підприємницьких ризиків та загроз через механізми моніторингу та оцінювання економічної надійності контрагентів, стану ринку, визначення потенційних збитків спричинених невиконанням обсягів реалізації, оцінюванням конкурентних переваг інших агентів ринку тощо. Якщо основний вид господарської діяльності малого підприємства має надійний захист та відповідний рівень економічної безпеки – воно забезпечує своє стабільне існування та утворює умови для сталого розвитку.

Економічна безпека малого підприємства як суб'єкта господарської діяльності обґрунтована, визначенням ролі та місця малого підприємства в

системі суспільно-виробничих відносин. На цьому рівні завданнями економічної безпеки окрім сприяння отриманню підприємством прибутку є ще й протидія недобросовісній конкуренції, корупції, рейдерству, організація захисту інтересів засновників малого підприємства, його акціонерів.

Крім того економічна безпека малого підприємства як суб'єкта господарської діяльності показує наскільки безпечними є господарські взаємовідносини з даним підприємством зовнішніх контрагентів (постачальників – щодо сплати за поставлені товари чи послуги, кредиторів – щодо вчасного повернення наданих їм грошових коштів, інвесторів – щодо отримання дивідендів на вкладений капітал). Тому досягнення економічної безпеки на цьому рівні характеризуватиметься високими показниками ліквідності та платоспроможності малого підприємства, його фінансової стійкості та ефективності діяльності.

Економічна безпека малого підприємства як складової національної безпеки в економічній сфері показує місце малого підприємства в системі економічних показників галузі, регіону, держави. Основними оцінюючими показниками даного рівня економічної безпеки будуть узагальнюючі показники, що характеризують діяльність малого підприємства в цілому, які зібрані у відповідних формах фінансової звітності які встановлені та затвердженні на державному рівні.

Розгляд теоретичних основ економічної безпеки неможливий без визначення цілей та завдань останньої. Як відзначають автори, що займаються проблематикою економічної безпеки [66; 110-112], основною метою економічної безпеки є підтримання стійкого та ефективного функціонування малого підприємства в умовах сьогодення та забезпечення високого потенціалу його розвитку і зростання в майбутньому. Для реалізації зазначеної мети мають виконуватися такі завдання:

- 1) забезпечення стійкого фінансово-економічного стану малого підприємства;

- 2) контроль за ефективним використанням корпоративних ресурсів суб'єкта господарської діяльності;
- 3) виявлення на ранніх стадіях проблемних місць в діяльності малого підприємства;
- 4) нейтралізація кризових явищ та запобігання банкрутству;
- 5) підтримання збалансованості інтересів усіх груп зацікавлених осіб як в середині малого підприємства, так і поза його межами.

В основу розв'язання кожного з завдань забезпечення економічної безпеки покладено власну структуру заходів, що зумовлюються функціональною доцільністю, характером вирішуваних проблем при досягненні мети та суб'єктами їх здійснення.

Різноманітність заходів (процесів), пов'язаних з забезпеченням стійкого функціонування та розвитку малого підприємства в умовах невизначеності та ризику його діяльності породжує необхідність управління цими процесами. Як зазначають у своїх дослідженнях вчені [91; 112-114], функції управління при забезпеченні економічної безпеки можна об'єднати у дві основні групи:

- функції, характерні для будь-якої системи управління;
- функції системи управління як спеціалізованого напрямку менеджменту.

До першої групи відносять наступні функції управління економічною безпекою суб'єкта господарської діяльності:

- формування повної та достовірної інформації, необхідної для прийняття адекватних, ефективних і законних рішень у сфері забезпечення економічної безпеки;
- створення системи обліково-аналітичного забезпечення діагностики стану економічної безпеки суб'єкта господарської діяльності, що дозволила б визначати ступень деструктивного впливу економічного середовища на фінансово-економічні пріоритети малого підприємства;

- створення системи стимулів і заохочень для менеджерів за прийняття ефективних управлінських рішень і системи санкцій за неспроможність їх дій;

- організація системи контрольних заходів з метою виявлення порушень та невідповідностей встановленим вимогам при прийнятті управлінських рішень.

До другої групи відносять такі функції управління:

- розробка стратегії забезпечення економічної безпеки малого підприємства на основі стратегії його довгострокового й поточного планування;

- управління корпоративними ресурсами малого підприємства;

- забезпечення фінансової стійкості та платоспроможності малого підприємства;

- управління підприємницькими ризиками з метою мінімізації їх наслідків.

Можемо зазначити, що наукові проблеми, які вирішуються при проведенні досліджень в галузі економічної безпеки малого підприємства, складні й багатовекторні. Вони охоплюють практично усі сторони діяльності суб'єктів господарювання. Відтак, з метою забезпечення дуалістичної природи поставлених в дисертаційному дослідженні цілей, обґрунтовано доцільність розгляду проблематики економічної безпеки у трьох взаємозалежних аспектах: перший аспект – формування та забезпечення функціонування системи економічної безпеки малого підприємства; другий аспект – організація процесів із забезпечення економічної безпеки малого підприємства та оцінювання діяльності суб'єктів, що їх здійснюють; третій аспект – оцінювання стану та рівня економічної безпеки малого підприємства (рис. 1.10).

При розгляді першого аспекту економічної безпеки необхідно особливу увагу приділити глибокому розумінню того, якою повинна бути сучасна система економічної безпеки малого підприємства, щоб ефективно

протидіяти несприятливим факторам його внутрішнього й зовнішнього середовища.

Рис. 1.10. Основні аспекти вивчення економічної безпеки малого підприємства²⁰

Тому перед вітчизняними науковцями гостро постає проблема визначення принципово нового підходу до дослідження сутності системи економічної безпеки малого підприємства та складових її забезпечення.

Другий аспект досліджень економічної безпеки розглядає діяльність суб'єктів із забезпечення економічної безпеки в межах системи економічної безпеки малого підприємства. Діяльність із забезпечення економічної безпеки являє собою вид професійної діяльності, що визначає комплексне використання кадрових та матеріально-технічних ресурсів, а також технологій, форм і методів протидії реальним і потенційним загрозам економічній безпеці суб'єкта господарської діяльності.

²⁰ Складено автором з використанням положень, викладених в [115].

Третій аспект у вивченні економічної безпеки передбачає оцінювання її стану. Якщо мале підприємство стабільно працює й розвивається, то воно має високий рівень економічної безпеки. Тоді як у випадку, коли у малого підприємства є проблеми з партнерами й конкурентами, з контролюючими державними органами, якщо воно перейшло від режиму стабільної роботи до стагнації, піддається “рейдерським атакам”, має проблеми з персоналом, можна говорити про низький рівень чи повну відсутність економічної безпеки.

Кожен із зазначених аспектів характеризується проблематикою досліджень, розв’язання яких потребує відповідного теоретико-методологічного забезпечення. Напрями досліджень економічної безпеки малого підприємства в контексті її теоретико-методологічного забезпечення представлено на рис. 1.11.

Зокрема для першого аспекту вивчення економічної безпеки характерний такий перелік напрямів досліджень:

- обґрунтування індикаторів економічної безпеки та встановлення їх граничних значень;
- пошук найоптимальнішого критерію оцінки стану та рівня економічної безпеки та обґрунтування методики його визначення;
- ідентифікація окремих видів загроз внутрішнього та зовнішнього середовища та визначення факторів їх впливу на стан економічної безпеки малого підприємства;

оцінювання стану економічної надійності зовнішніх контрагентів, що співпрацюють з підприємством і потенційно впливають на стан його економічної безпеки;

- обґрунтування найефективнішої моделі визначення стану та рівня захищеності вітчизняних малого підприємств в залежності від специфіки його діяльності та потреб у сфері безпеки.

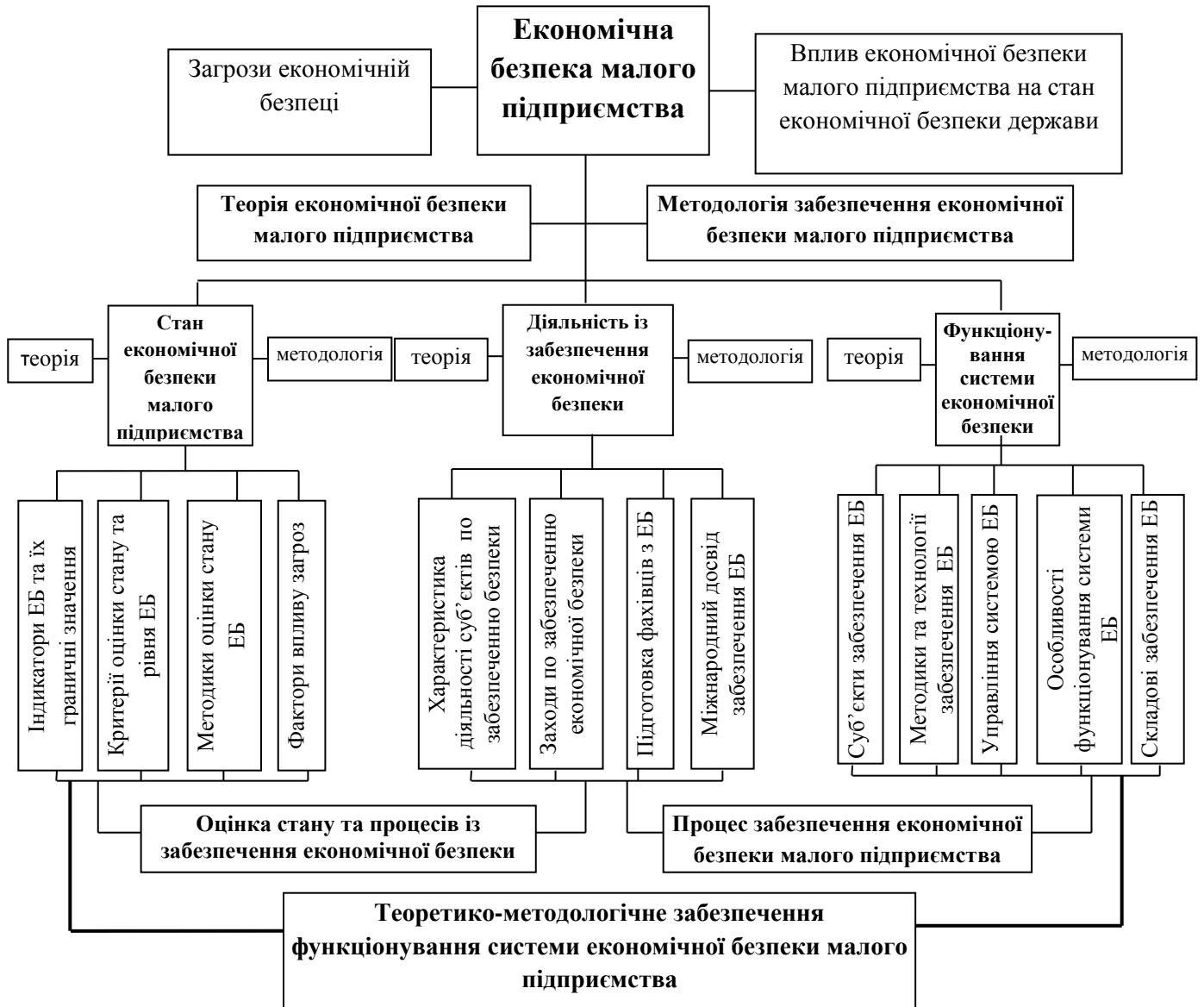

Рис. 1.11. Напрями та об'єкти досліджень економічної безпеки малого підприємства в контексті її теоретико-методологічного забезпечення²¹

Для другого та третього аспектів вивчення економічної безпеки характерний такий перелік напрямів досліджень:

- вивчення складових забезпечення функціонування системи економічної безпеки на вітчизняних малих підприємствах;

²¹ Складено автором.

- дослідження методів та технологій забезпечення економічної безпеки, що можуть бути використані для підприємств певної галузі або для більшості вітчизняних суб'єктів господарювання;

- розроблення кваліфікаційних характеристик за окремими категоріями персоналу, задіяного при забезпеченні економічної безпеки малого підприємства та визначення напрямів їх фахової підготовки в навчальних закладах;

- визначення підходів до підготовки фахівців в сфері економічної безпеки вітчизняних підприємств;

- розробка заходів щодо забезпечення економічної безпеки в цілому по підприємству та за окремими напрямками його діяльності;

- визначення підходів до побудови системи економічної безпеки на підприємстві;

- обґрунтування взаємодії по забезпеченню економічної безпеки між окремими структурними підрозділами малого підприємства тощо.

Таким чином, дослідження проблем економічної безпеки як окремої наукової галузі мають комплексно охоплювати методологію всіх наукових галузей, що містять проблематику безпеки. При цьому підґрунтям їх проведення повинні стати методичні прийоми усіх наук при домінуючих економічних методах досліджень. Наприклад, поряд з моделями фінансового аналізу при діагностиці стану та рівня безпеки можуть використовуватись соціологічні, психологічні, правові або інші види досліджень. Тільки їх поєднання уможливить отримання нових знань, які будуть відноситись не суто до економіки чи управління, а до економічної безпеки як окремої наукової галузі.

1.3. Методологічний інструментарій системи економічної безпеки малого підприємства

Економічна безпека є необхідною умовою існування будь-якого підприємства, вона забезпечує захищеність його життєво важливих інтересів від внутрішніх і зовнішніх загроз та виступає підґрунтям стійкого функціонування в умовах сьогодення та динамічного розвитку в майбутньому. Підтримання стану безпеки є безперервним процесом, породженим існуванням невизначеності чи ворожості навколишнього середовища.

Створення необхідних передумов для забезпечення економічної безпеки має базуватися на ефективній системі заходів із необхідним правовим, фінансовим, організаційним та інформаційним підґрунтям, що в свою чергу передбачає формування оптимальної системи економічної безпеки малого підприємства, яка враховуючи особистісні властивості малого підприємства та характер його взаємозв'язків з суб'єктами зовнішнього середовища, забезпечуватиме оптимальні умови його стійкому існуванню з моменту заснування до моменту ліквідації.

Формування системи економічної безпеки малого підприємства та організація її успішного функціонування повинні спиратися на положення наукової теорії та методологічний інструментарій екосесенту, що потребує з'ясування категоріального навантаження, мети і завдань, які виконує дана система, а також основоположних підходів до її формування.

Дослідження наукових джерел, дозволяє диференціювати погляди вчених при трактуванні поняття "система економічної безпеки" на чотири категорії:

- система економічної безпеки як підсистема економічної системи, що забезпечує безпечне функціонування малого підприємства;
- система економічної безпеки як підсистема антикризового управління малим підприємством;

- система економічної безпеки як підсистема управління в загальній системі управління малим підприємством;

- система економічної безпеки як інтеграція теоретичних підходів і практичних дій, які забезпечують максимально повний захист від усіх видів загроз та небезпек діяльності малого підприємства.

В основу диференціації підходів до обґрунтування сутності системи економічної безпеки малого підприємства покладено власне бачення авторів основної мети діяльності суб'єктів забезпечення безпеки, досягнення якої покликана забезпечувати дана система. Відтак, зустрічаємо поряд з підходами в основу, яких покладено вузьку спрямованість дій фахівців з безпеки на виконання конкретних завдань в системі захисту економічних інтересів малого підприємства (наприклад, антикризове управління), підходи, що базуються на інтегрованому розумінні завдань підрозділу безпеки, спрямованому на максимально повний захист від усіх видів загроз та небезпек діяльності малого підприємства.

Погоджуючись з думками більшість дослідників, що займаються проблематикою економічної безпеки [110; 112; 113-114; 116], вважаємо, що метою системи економічної безпеки малого підприємства є забезпечення такого рівня безпеки (захищеності), при якому воно матиме змогу ефективно функціонувати та розвиватися на шляху до досягнення стратегічних цілей бізнесу, запобігаючи реалізації ризиків та потенційних загроз.

Досягнення цієї мети передбачає виконання комплексу заходів, серед яких:

- захист законних прав та інтересів малого підприємства та його співробітників;

- встановлення рівня економічної надійності партнерів, клієнтів та конкурентів;

- своєчасне виявлення реальних та потенційних ризиків та загроз безпеці малого підприємства;

- збір та підготовка інформації, необхідної для вироблення найбільш оптимальних управлінських рішень з питань стратегії і тактики економічної діяльності малого підприємства;

- виявлення, попередження та припинення можливої протиправної або іншої негативної діяльності співробітників малого підприємства на шкоду його економічним інтересам;

- забезпечення збереження матеріальних цінностей та відомостей, що становлять комерційну таємницю малого підприємства, а також запобігання витоку такої інформації;

- сприяння ефективному використанню корпоративних ресурсів з метою забезпечення стабільного функціонування малого підприємства на сучасному етапі та стійкого розвитку у майбутньому;

- створення та забезпечення діяльності власної служби економічної безпеки.

Разом з тим, чи не найважливішою проблемою сьогодення при створенні системи економічної безпеки вітчизняних підприємств є не стільки недостатній ступінь систематизації теоретичної бази, скільки не адаптованість методологічного підґрунтя її формування до особливостей економіки України. Тому, перш ніж говорити про конкретні рекомендації щодо реалізації умов забезпечення економічної безпеки на практиці, необхідно детально проаналізувати сучасні методологічні підходи до формування системи економічної безпеки суб'єктів господарювання.

Розкриваючи особливості формування системи економічної безпеки малого підприємства, в дисертаційному дослідженні встановлено, що в основу її створення покладено системний підхід, використання якого передбачає забезпечення наступних системотворчих положень.

По-перше, система економічної безпеки малого підприємства, як і будь-яка система, включає множину взаємопов'язаних елементів, що забезпечують стійке функціонування та досягнення ним цілей бізнесу.

Відповідно до загальної теорії систем, ці елементи мають тісний діалектичний зв'язок, а їх сукупність дозволяє отримати нову системну якість. Від того, яким буде набір елементів у системі безпеки, залежить рівень її захисних властивостей. Авторське бачення компонентів системи економічної безпеки малого підприємства дозволило сформулювати її модель, надану на рис.1.12.

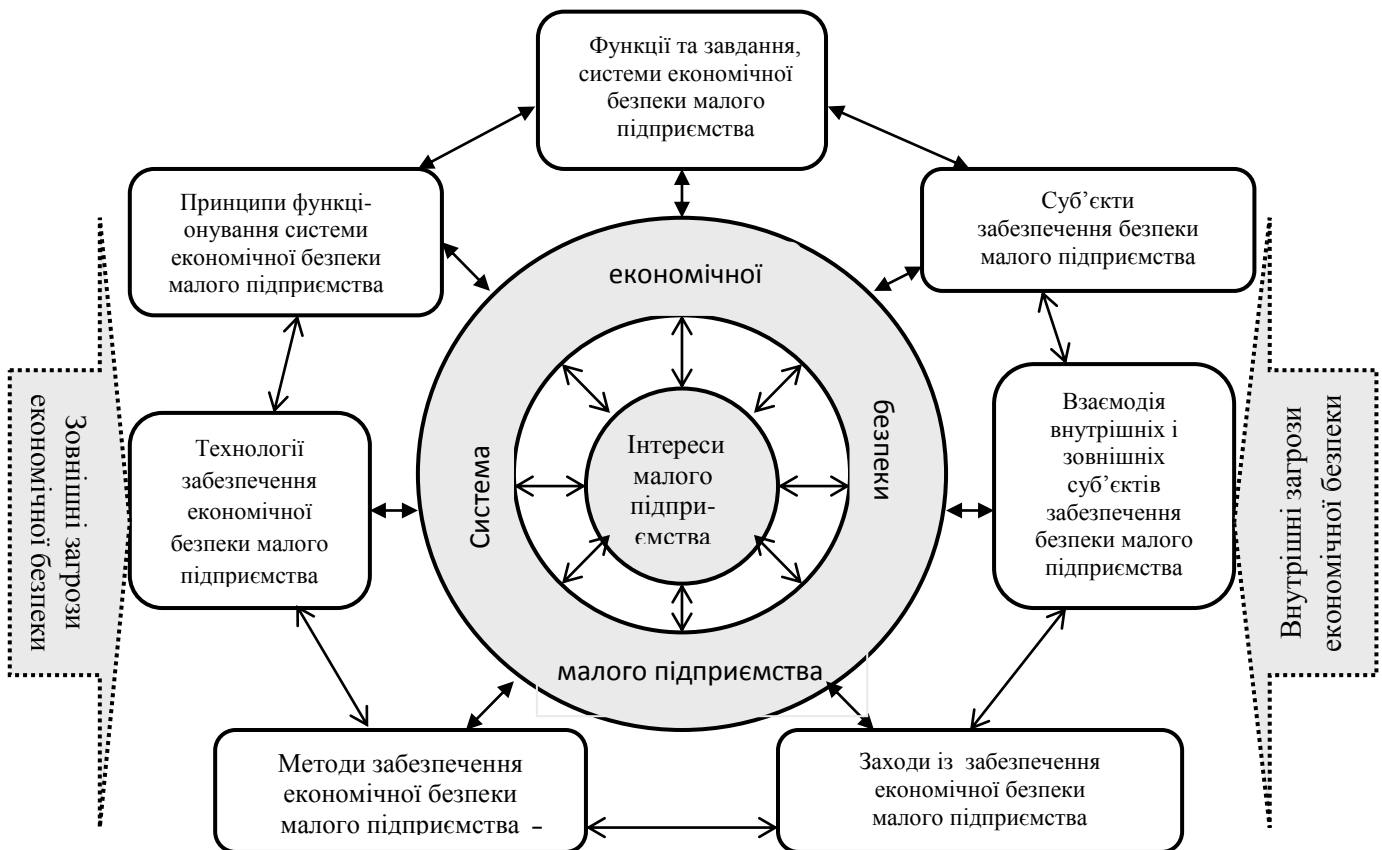

Рис.1.12. Модель системи економічної безпеки малого підприємства²²

По-друге, система економічної безпеки малого підприємства не може бути шаблонною. Вона унікальна на кожному підприємстві, тому що залежить від рівня розвитку і структури виробничого потенціалу, ефективності його використання та галузевої специфіки, кваліфікації кадрів, виробничих зв'язків малого підприємства, конкурентного середовища, ризикованості діяльності тощо.

²² Складено автором з використанням положень, викладених у [122].

По-третє, система економічної безпеки малого підприємства є самостійною, відособленою від аналогічних систем інших господарських одиниць. Але її відособленість відносна, тому що система безпеки малого підприємства - це складова безпеки більш високого рівня: міста, регіону, країни в цілому.

Багато завдань, що стоять перед системою економічної безпеки малого підприємства, не можуть бути виконані самостійно, без рішень, прийнятих на вищому системному рівні, насамперед – на державному, де розробляються найважливіші політичні, макроекономічні, правові й інші рішення, що створюють середовище безпеки малого підприємства. З іншого боку, служба безпеки малого підприємства залежить від активності протидії служб безпеки підприємств-конкурентів, насамперед їхніх розвідувальних (спеціальних) підрозділів.

По-четверте, система економічної безпеки малого підприємства є функціональною системою, яка відбиває процеси взаємодії інтересів і загроз, її утворюють теоретичні та методичні компоненти реалізації функцій безпеки, спрямовані на захист інтересів суб'єктів господарювання від існуючих загроз.

Відтак виникає необхідність теоретичного обґрунтування дефініцій “інтереси” та ”загрози”, розкриття їх змісту, встановлення причин виникнення та визначення наслідків прояву.

У найбільш загальному розумінні інтерес є причиною певних дій та лежить в основі безпосередніх спонукань, мотивів, ідей. З позицій забезпечення економічної безпеки тлумачення сутності економічного інтересу набуває певних особливостей. Так частина авторів ототожнює економічні інтереси малого підприємства з отриманням конкурентних переваг [84; 117], інші зводять сутність інтересу малого підприємства до отримання прибутку [118], тим самим значно звужуючи економічне навантаження цієї категорії.

Тому, погоджуючись з думками вітчизняних та зарубіжних авторів [119-121], вважаємо, що інтереси малого підприємства при забезпеченні його економічної безпеки слід розглядати як усвідомлені та матеріалізовані потреби суб'єкта господарювання для досягнення конкретних цілей щодо його стійкого функціонування та розвитку. Економічні інтереси синтезують у собі потреби та мотиви власників, менеджерів, працівників та контрагентів малого підприємства і віддзеркалюють головну мету та цілі діяльності суб'єкта господарювання при досягненні ним стану безпеки.

Інтереси малого підприємства різноманітні та надзвичайно мобільні, що зумовлено як безупинним розвитком самого суб'єкта малого бізнесу, так і постійними змінами зовнішнього середовища. Відтак можна стверджувати, що підприємство знаходиться в стані безпеки, якщо його внутрішні економічні інтереси гармонізовані з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища.

Взаємодія інтересів малого підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища може бути прямою та опосередкованою.

Під прямою взаємодією розуміють безпосередні контакти малого підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища, які здійснюються одноразово чи постійно, на документальній чи бездокументальній основі, результати яких безпосередньо впливають на прибуток малого підприємства. До таких суб'єктів відносять контрагентів, що пов'язані з підприємством завдяки цілям їх діяльності, наприклад, споживачів продукції, постачальників ресурсів, агентів товарного та фінансового ринків, державних органів та органів місцевого самоврядування.

Опосередкована взаємодія, не допускаючи безпосередніх контактів малого підприємства із суб'єктами зовнішнього середовища, впливає на результати його діяльності. Найважливіша роль тут приділяється опортуністичній поведінці конкурентів малого підприємства та окремих партнерів, відтак саме опосередкована взаємодія характеризується

найбільшим ступенем небезпек для економічної безпеки малого підприємства. Однак, сучасні умови господарювання вітчизняних підприємств, які вирізняються значним ускладненням суспільних відносин спричиняють різке зростання опосередкованої взаємодії між ними. Це потребує пошуку нових механізмів протидії загрозам та модернізації системи забезпечення захисту пріоритетних інтересів малого підприємства.

Розмаїтість корпоративних інтересів малого підприємства зумовлює необхідність їх класифікації в розрізі певних ознак, що дозволить здійснювати їх моніторинг, контролювати рівень дотримання та встановлювати пріоритетність. Узагальнення думок вчених, що займаються проблематикою економічної безпеки малого підприємства [84; 110; 113; 122], дало можливість систематизувати інтереси малого підприємства при забезпеченні економічної безпеки в Додатку А.

З позицій виконання завдань, поставлених в дисертаційному дослідженні, щодо інформаційного забезпечення заходів досягнення стратегічних цілей економічної безпеки найбільшу зацікавленість викликає поділ корпоративних інтересів малого підприємства на фінансові, соціальні, ринкові та технологічні.

Фінансові інтереси полягають у найефективнішому використанні економічних ресурсів малого підприємства, забезпеченні оптимальної структури капіталу, фінансової стійкості та ліквідності, високої оборотності активів, постійному зростанні ринкової вартості малого підприємства.

Соціальні інтереси полягають у належному соціальному забезпеченні та захисті працівників, що є запорукою високої продуктивності праці, сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі, позитивного соціального іміджу малого підприємства.

Ринкові інтереси характеризуються мірою узгодженості інтересів малого підприємства та зовнішніх контрагентів, що визначається задоволеністю споживачів якістю продукції, зниженням співпраці з економічно

ненадійними контрагентами, зменшенням частки безнадійної дебіторської заборгованості, зростанням ринкової ваги в регіоні чи країні в цілому.

Технологічні інтереси полягають у забезпеченні високого технічного рівня оснащення малого підприємства, прогресивності технологій, високого рівня автоматизації виробництва та технічної оснащення праці.

Задоволення корпоративних інтересів можливе лише за умови протидії загрозам та небезпекам діяльності малого підприємства. Відтак, виникає необхідність у дослідженні економічної природи загроз та небезпек.

Більшість дослідників [97; 113; 122; 123] ототожнюють небезпеку з можливими чи реальними умовами, явищами чи процесами, в результаті прояву яких існує імовірність нанесення шкоди підприємству. Небезпека може проявлятися в різних формах: у вигляді намірів та задумів; реалізації певних фізичних, психологічних, економічних, правових заходів, спрямованих на заподіяння шкоди чи ліквідацію малого підприємства.

Спорідненим поняттю “небезпека” виступає категорія “загроза”. Однак на відміну від небезпеки, що носить імовірнісний характер прояву, загроза характеризується перетворенням потенційної можливості на реальну дійсність. Недаремно, окремі автори визначають загрозу “...як небезпеку на стадії переходу із можливості у дійсність ” [124, с. 16], або “...як найбільш конкретну і безпосередню форму небезпеки чи сукупність умов і факторів, що створюють небезпеку інтересам малого підприємства“ [97, с. 10]. Інші автори асоціюють загрозу з можливістю завдання шкоди суб’єктам господарювання з боку окремих чинників внутрішнього та зовнішнього середовища [123, с. 10] або “процесом чи явищем здатним порушити стійкість та розвиток малого підприємства аж до повного припинення його діяльності“ [125, с.157].

Підсумовуючи існуючі точки зору, вважаємо, що під загрозою розуміють подію, пов’язану з нанесенням шкоди фінансово-майновому стану малого підприємства та реалізації його корпоративних інтересів в

умовах прояву небезпеки. Джерелами формування загроз є розмаїття внутрішніх та зовнішніх суперечностей суспільного та корпоративного (внутрішнього) розвитку малого підприємства, що можуть мати антропогенний, техногенний чи природний характер. Відтак забезпечення економічної безпеки можливе лише за умови виявлення джерел утворення та нівелювання дії загроз діяльності малого підприємства, що зумовлює необхідність їх систематизації за рядом ознак.

Аналіз досліджень, присвячений даній проблематиці, показує, що в системі економічної безпеки виділяють різні підходи до класифікації загроз, які відрізняються один від одного переліком ознак та критеріїв угруповання.

Узагальнення цих підходів з метою їх систематизації здійснено в додатку Б. Вважаємо, що зазначений перелік класифікаційних ознак забезпечить точність ідентифікації загроз, моніторинг та оцінювання ступеня їх прояву, а також дозволить визначити комплекс заходів щодо їх нейтралізації.

Успішне виконання заходів, спрямованих на нівелювання впливу зовнішніх та внутрішніх загроз та захист інтересів економічного характеру, пов'язане значною мірою з вибором форми організації діяльності суб'єктів із забезпечення безпеки в структурі малого підприємства. Роль системи економічної безпеки малого підприємства вимірюється тим наскільки ефективно суб'єктам забезпечення безпеки вдається вирішувати завдання з виявлення та локалізації загроз, а також усунення збитків від негативних впливів внутрішнього та зовнішнього середовища на різні аспекти економічної безпеки. Підтримання економічної безпеки це складний процес, у якому беруть участь, як внутрішні, так і зовнішні суб'єкти забезпечення економічної безпеки, які мають чітко встановлені функції та повноваження. При цьому внутрішніми суб'єктами забезпечення економічної безпеки є керівники (власники) малого підприємства, штатний підрозділ економічної безпеки, керівники і персонал всіх його структурних підрозділів.

До зовнішніх суб'єктів забезпечення економічної безпеки відносяться органи державної влади та управління, правоохоронні органи, суб'єкти недержавної системи безпеки (охоронні малого підприємства, консалтингові фірми, що спеціалізуються в галузі інформаційно-аналітичного забезпечення системи безпеки, центри маркетингових досліджень, детективні організації), системи безпеки підприємств-партнерів тощо.

Формат організації взаємодії внутрішніх і зовнішніх суб'єктів забезпечення економічної безпеки, насамперед, залежить від розмірів малого підприємства та завдань, що висуваються до системи економічної безпеки. Відтак, малим малому підприємствам, розмір капіталу та розгалуженість діяльності яких є незначними, рекомендовано для задоволення потреб економічної безпеки використовувати послуги зовнішніх спеціалізованих суб'єктів забезпечення безпеки, оскільки створення власної служби безпеки є недоцільним.

Малим підприємствам доцільно використовувати комбінований підхід до задоволення потреб економічної безпеки. Такий підхід передбачає взаємодію зовнішніх суб'єктів та спеціалістів малого підприємства, що відносяться до фінансових підрозділів, служб маркетингу, юридичного та кадрового забезпечення, техніки безпеки, охорони та пропускового режиму. Для координації дій цих суб'єктів щодо захисту економічних інтересів малого підприємства необхідно створити керуючий орган (ввести відповідну посаду професіонала чи аналітика з економічної безпеки), створити відділ чи службу економічної безпеки, або покласти відповідні обов'язки на одного з керівників малого підприємства.

Великим (крупним) підприємствам для забезпечення потреб економічної безпеки доцільно створювати власний підрозділ економічної безпеки, функції якого спрямовані на розроблення інформаційних технологій в частині задоволення потреб малого підприємства щодо прогнозування, виявлення, запобігання, ослаблення небезпек і загроз; збереження майна та

конфіденційної інформації; забезпечення конкурентних переваг тощо. Відповідно до визначених функцій основними напрями діяльності фахівців з безпеки є:

- захисна діяльність: захист комерційної таємниці, інтелектуальної власності, інформаційних ресурсів тощо;
- інформаційна діяльність: збір, оцінювання достовірності та аналіз інформації для забезпечення потреб економічної безпеки;
- профілактична діяльність: профілактика правопорушень на підприємстві, ідентифікація та оцінювання впливу ризиків на стан капіталу малого підприємства, оперативний контроль за ефективним використанням ресурсів тощо.

Потреби в діяльності фахівців з економічної безпеки передусім визначені розумінням сутності економічної безпеки малого підприємства як соціально-економічного явища. Здійснений аналіз сучасних концепцій у розумінні економічної безпеки малого підприємства уможливив визначення еволюції наукових думок щодо змісту діяльності суб'єктів забезпечення економічної безпеки (табл. 1.9).

Таблиця 1.9

Узагальнення підходів щодо формування змісту діяльності із забезпечення економічної безпеки малого підприємства²³

Концепція економічної безпеки	Мета діяльності фахівців з безпеки	Засоби досягнення мети
Захист комерційної таємниці	Захист та створення сприятливих економічних умов існування малого підприємства переважно через збереження комерційної таємниці	Використання сучасних інформаційних технологій та важелів психологічного впливу на персонал малого підприємства з метою захисту невиправданого витоку інформації, що становить комерційну таємницю

²³ Узагальнено автором за матеріалами [122-125].

Концепція економічної безпеки	Мета діяльності фахівців з безпеки	Засоби досягнення мети
Захист економічних інтересів малого підприємства	Забезпечення збалансованості інтересів малого підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища	Узгодження економічних інтересів малого підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища, які здійснюють прямий вплив на підприємство
Ресурсно-функціональний підхід	Створення умов для ефективного використання корпоративних ресурсів та попередження внутрішніх та зовнішніх загроз з метою забезпечення стабільного функціонування та розвитку малого підприємства	Аналіз розподілу та використання ресурсів малого підприємства, дослідження індикаторів економічної безпеки за всіма функціональними складовими діяльності малого підприємства та розробка заходів щодо їх покращення.
Фінансовий підхід	Забезпечення фінансової стійкості	Створення дієвого механізму фінансової безпеки малого підприємства
Вартісний підхід	Оптимізація використання корпоративних ресурсів малого підприємства та нівелювання впливу внутрішніх та зовнішніх загроз з метою збільшення вартості його капіталу на основі вживання сукупності взаємопов'язаних обліково-аналітичних та контрольних процедур	Поєднання стратегії та тактики діяльності структурних підрозділів малого підприємства в частині упередження виникнення небезпек та загроз шляхом їх виявлення та ідентифікації в обліково-аналітичній системі, а також здійснення превентивних дій з метою максимізації вартості капіталу малого підприємства

Тривалий час діяльність, пов'язана із забезпеченням економічної безпеки ототожнювалася із захистом від різноманітних економічних злочинів (крадіжок, шахрайства), промисловим шпигунством (економічною розвідкою), інформаційною безпекою, чи збереженням комерційної таємниці.

Так, на початку 90-х років ХХ сторіччя економічну безпеку розглядали як забезпечення умов для зберігання та захисту комерційної таємниці. Такий підхід потребував розроблення та запровадження заходів із захисту інформації. На практиці для цього застосовувалися дворівневі системи. Перший рівень – організація служби безпеки, другий рівень – створення сприятливого клімату в колективі, тобто психологічної атмосфери "пильності та максимальної відповідальності".

Визнаючи, важливість збереження інформації як одного з аспектів забезпечення економічної безпеки малого підприємства, вважаємо, що зведення завдань економічної безпеки тільки до захисту комерційної таємниці є занадто спрощеним варіантом рушення такої проблеми, що не враховує всього спектра впливу зовнішнього середовища як основного джерела небезпек для діяльності малого підприємства. Відтак, в умовах сьогодення такий підхід втратив свою актуальність.

Останнім часом поняття економічної безпеки набуло нових ознак. Воно відбиває такий стан економічних відносин малого підприємства, який забезпечує його спроможність протистояти негативним впливам із зовнішнього середовища. У цьому зв'язку економічна безпека малого підприємства стала розглядатися як можливість забезпечення його стійкості в різноманітних, у тому числі й у несприятливих умовах, що складаються в зовнішньому середовищі, що спричинило зміну поглядів на діяльність із забезпечення безпеки, яка стала орієнтуватися на сприяння узгодженості внутрішніх інтересів малого підприємства з інтересами суб'єктів зовнішнього середовища та на швидке усунення загроз, котрі існують як у внутрішньому так і зовнішньому середовищі малого підприємства.

Найоптимальнішим з позицій узгодженості інтересів малого підприємства та його корпоративних можливостей щодо захисту цих інтересів є ресурсно-функціональний підхід. Згідно з яким економічна безпека визначається як стан найефективнішого використання економічних ресурсів при якому здійснюється запобігання впливу загроз і забезпечується стійке функціонування малого підприємства в умовах сьогодення та в майбутньому. Для досягнення стану безпеки досліджується сукупність процесів, що відбуваються в економічній системі, визначаються їх особливості та взаємозв'язки, з точки зору функціональної ролі цих процесів в забезпеченні економічної безпеки.

Головною перевагою ресурсно-функціонального підходу у порівнянні з іншими підходами є його комплексний характер, оскільки в рамках цього підходу визначаються основні процеси, що впливають на рівень забезпечення економічної безпеки, проводиться аналіз розподілу та використання ресурсів малого підприємства, розглядаються економічні індикатори, що відбивають досягнутий рівень забезпечення економічної безпеки та розробляються заходи щодо стійкого функціонування та розвитку малого підприємства.

Запровадження ресурсно-функціонального підходу в практичну діяльність підприємств спричинило появу вузькофункціональних підходів до розуміння економічної безпеки. Серед них фінансовий підхід, який передбачає забезпечення діяльності щодо оцінювання фінансової складової економічної безпеки малого підприємства, а сама економічна безпека асоціюється зі станом фінансової стійкості та незалежності.

Крім цього слід виділити підходи до економічної безпеки з позицій окремого аспекту (процесу) діяльності малого підприємства. Саме цей підхід покладений в основу інформаційного забезпечення безпечного функціонування малого підприємства. Обґрунтовуючи його ми виходили з того, що аналіз фінансово-господарської діяльності є одним з інструментів процесу управління, “спрямованих на забезпечення економічної безпеки малого підприємства” [126, с. 319]. Відтак, фінансовий аналіз може бути використано фахівцями з економічної безпеки з метою оптимізації використання корпоративних ресурсів малого підприємства та нівелювання впливу внутрішніх та зовнішніх загроз на розмір його капіталу.

Виконання діяльності із забезпечення безпеки потребує чіткого дотримання принципів, покладених в основу функціонування системи економічної безпеки малого підприємства. Узагальнення наукових думок [84; 110; 112; 113; 114; 116; 117] стосовно комплексу принципів, що забезпечують ефективне функціонування системи економічної безпеки

малого підприємства, уможливило виділення основних з них, які відображені на рис. 1.13.

Рис. 1.13. Основні принципи функціонування системи економічної безпеки малого підприємства²⁴

Принцип законності полягає в тому, що система безпеки повинна будуватися і здійснювати свою діяльність виключно в правовому полі на основі нормативно-правових документів українського законодавства із застосуванням дозволених методів та засобів забезпечення безпеки.

Принцип економічної доцільності полягає в тому, що система економічної безпеки повинна будуватися з урахуванням можливих втрат малого підприємства у зв'язку з реалізацією реальних або потенційних загроз чи ризиків, а також наявності фінансових ресурсів. Видатки на створення системи безпеки повинні покриватися прибутком, який отримано підприємством в результаті протидії загрозам та ризикам.

Принцип комплексності полягає в тому, що при забезпеченні безпеки здійснюється взаємодія між спеціалістами штатної служби та співробітниками інших структурних підрозділів малого підприємства або зовнішніми суб'єктами забезпечення економічної безпеки.

Принцип своєчасності полягає в тому, що система економічної безпеки

²⁴ Складено автором, на основі положень, викладених у [84; 110; 112; 113; 114; 116; 117]

повинна негайно реагувати на небезпеки, загрози та ризики. При цьому пріоритетність надається превентивним діям з метою недопущення реалізації потенційно можливих загроз.

Принцип безперервності полягає в тому, що система економічної безпеки малого підприємства повинна мати безперервний характер. Це обумовлюється тим, що в умовах ринкової економіки небезпеки, загрози та ризики носять перманентний характер.

Принцип спеціалізації і професіоналізму полягає в тому, що спеціалісти підрозділу безпеки повинні мати високий професійний рівень та спеціальну підготовку в різних сферах забезпечення безпеки.

Принцип активності полягає в тому, що система безпеки малого підприємства повинна завжди працювати у активному режимі та спрямовувати свої зусилля на протидію всім загрозам, ризикам і небезпекам в зовнішньому та внутрішньому середовищі малого підприємства.

Принцип закритості і гласності полягає в тому, що система безпеки повинна працювати гласно. Директор (власник) малого підприємства, керівники структурних підрозділів, а також трудовий колектив повинні постійно інформуватися спеціалістами служби безпеки про загрози та ризики і своєчасно отримувати рекомендації щодо протидії ним. В окремих випадках діяльність щодо забезпечення безпеки може носити конспіративний (закритий) характер. У такому випадку визначається порядок контролю з боку директора (власника) малого підприємства за їхньою діяльністю.

Система економічної безпеки ефективна, коли вона є керованою, тобто підтримується її стабільне функціонування на всіх рівнях, з метою упередження (недопущення) прорахунків в управлінні сталим розвитком малого підприємства, витоку конфіденційної економічної інформації, порушення комерційної таємниці, економічних диверсій тощо.

Для ефективного функціонування системи економічної безпеки малого підприємства необхідне її належне забезпечення, що потребує системного підходу у формуванні.

Критичний аналіз наукових поглядів на сутнісне наповнення категорії «забезпечення економічної безпеки», здійснений в таблиці 1.10, дозволив виділити два підходи до її розуміння:

1) механізм вироблення, перетворення та реалізації стратегії і тактики у сфері економічної безпеки за допомогою координованої діяльності державних і недержавних структур;

2) сукупність організаційно об'єднаних органів управління, сил та засобів, призначених для вирішення завдань щодо забезпечення економічної безпеки малого підприємства.

Не знижуючи наукові дослідження зазначених в табл.1.4 авторів щодо обґрунтування сутності забезпечення економічної безпеки, вважаємо за необхідне підкреслити вартісну складову такого забезпечення, яка полягає у взаємодії внутрішніх і зовнішніх суб'єктів забезпечення економічної безпеки, об'єднаних загальними цілями щодо протидії небезпекам та загрозам з метою збільшення вартості капіталу малого підприємства.

Таблиця 1.10

Критична оцінка сучасних наукових поглядів на визначення категорії «забезпечення економічної безпеки малого підприємства»

Суть використовуваного терміну	Автор	Примітка
Забезпечення економічної безпеки малого підприємства - механізм вироблення та реалізації стратегії і тактики у сфері економічної безпеки за допомогою координованої діяльності малих підприємств та інших структур	Донець Л.І., Ващенко Н.В. [110, с. 62]	Не розкриваються завдання забезпечення безпеки та заходи, що їх втілюють.
Забезпечення економічної безпеки малого підприємства – сукупність взаємопов'язаних заходів організаційно-економічного і правового характеру, здійснюваних з метою захисту діяльності малого	Молдаванцев О.О. [127]	Визначаючи комплексний характер забезпечення безпеки, недоречно обмежувати спектр заходів тільки двома зазначеними, адже не менш важливими є заходи технічного,

Суть використовуваного терміну	Автор	Примітка
підприємства від реальних або потенційних дій фізичних чи юридичних осіб, які можуть призвести до економічних втрат.		та соціального характеру.
Забезпечення економічної безпеки малого підприємства – це сукупність необхідних взаємопов’язаних елементів, діяльність яких спрямована на протидію внутрішнім і зовнішнім загрозам з метою захисту корпоративних економічних інтересів та створення безпечних умов розвитку	Франчук В.І. [114, с. 129]	Чітко встановлено мету та комплексний характер проведення заходів з безпеки, але не визначено суб’єктів забезпечення безпеки.
Забезпечення економічної безпеки малого підприємства – взаємопов’язана сукупність спеціальних охоронних органів, напрямів, форм та засобів протидії загрозам економічним інтересам малого бізнесу.	Шваб Л.Д. [128, с. 64]	Призначення забезпечення безпеки не тільки у протидії загрозам, але й у зниженні їх впливу на фінансовий результат малого підприємства

Відтак, під *забезпеченням економічної безпеки малого підприємства* пропонуємо розуміти реалізацію сукупності взаємопов’язаних і взаємообумовлених дій суб’єктів підприємницької діяльності із формування такого механізму управління процесами залучення ресурсів та їх перетворенням у суспільно корисні продукти, який, поряд із виробничими, містить методи й технології ефективної взаємодії з усіма групами зацікавлених осіб для протидії реальним і потенційним загрозам середовища господарювання, завдяки чому формується (підтримується) достатній рівень економічної безпеки малого підприємства, що дає йому змогу функціонувати на ринку і розвивати свої ринкові можливості поряд з великими підприємствами і потужними корпораціями; таке уточнення дозволить підвищити ступінь обґрунтованості управлінських рішень у питаннях підтримання економічної безпеки малого підприємства. В основу обґрунтування авторського погляду на сутнісне наповнення категорії “забезпечення економічної безпеки”, покладено діяльнісний підхід до розуміння економічної безпеки.

З огляду на системний (комплексний) підхід, забезпечення економічної безпеки має включати окремі складові, що найбільш повно розкривають методологічне, технічне та організаційне підґрунтя функціонування системи економічної безпеки малого підприємства. Кожна з функціональних складових економічної безпеки підприємства має відображати специфіку реалізації заходів безпеки щодо окремих напрямів діяльності підприємства, його структурних підрозділів або ресурсів. Разом з тим у сукупності вони повинні гармонійно доповнювати одна одну, створюючи передумови для формування цілісної системи забезпечення економічної безпеки підприємства.

На сьогодні існують наступні підходи до визначення підсистем або функціональних складових системи економічної безпеки малого підприємства (табл. 1.11).

Таблиця 1.11

Сучасні підходи до визначення підсистем або функціональних складових системи економічної безпеки малого підприємства

№ з/п	Автор або колектив авторів	Назви функціональних складових економічної безпеки підприємства, які ці автори виокремлюють
1	А. Берлач [41, с.19]	Інформаційна, кадрова, комерційна, науково-технічна, соціальна, фізична
2	А.І. Васильчак, А.І. Веселовський [129]	Екологічна, інтелектуальна і кадрова, інформаційна, політико-правова, ринкова, силова, техніко-технологічна, фінансова
3	В.Є. Глушков, Р.М. Редько [130]	Екологічна, інформаційно-правова, кадрів і персоналу, матеріально-технічна, організаційно-управлінська, силова, техніко-технологічна, фінансова.
4	Н.Є. Гришко [131]	Екологічна, економічна, енергетична, інформацій, кадрова, кредитно-грошова, правова, ринкова, силова, техніко-технологічна, фінансова.
5	Ю.Н. Гичева [132]	Екологічна, технологічна, інтелектуальна і кадрова, комерційна, ринкова, сировинна, енергетична, соціальна.
6	З.Б. Живко, М.І. Копитко, О.І. Руда [133]	Виробнича, екологічна, інтерфейсна, інформаційна, кадрова, правова, ринкова, силова, техніко-технологічна, фінансова.
7	М. Зацеркляний, О.Мельников	Екологічна, економічна, інформаційна, науково-технічна, пожежна, психологічна, техногенна, фізична.

№ з/п	Автор або колектив авторів	Назви функціональних складових економічної безпеки підприємства, які ці автори виокремлюють
	[134, с.9]	
8	С.М. Ілляшенко [87]	Екологічна, інтелектуальна та кадрова, інтерфейсна, інформаційна, політико-правова, ринкова, силова, техніко-технологічна, фінансова.
9	Є.В. Камишнікова [135]	Збутова, інвестиційно-технологічна, інтелектуальна і кадрова, фінансова.
10	І.Н. Карпунь [136]	Екологічна, енергетична, інтелектуальна і кадрова, інформаційна, політико-правова, ресурсна, ринкова, силова, соціальна, техніко-технологічна, техногенна, фінансова.
11	Ю.Г. Лисенко [137]	Інтелектуальна і кадрова, інформаційна, техніко-технологічна, техногенна, фінансова.
12	Д. Ковальов та Т. Сухорукова [138]	Сировинна та енергетична, соціальна, техніко-технологічна, техногенна, фінансова.
13	П.Я. Кравчук [85]	Інтелектуальна і кадрова, інформаційна, політико-правова, силова, техніко-технологічна, фінансова.
14	Л.В. Куделя [139]	Інтелектуальна, інформаційна, політико-правова, соціальна, техніко-технологічна, фінансова.
15	В.М. Кузьомко [140]	Екологічна, зовнішньоекономічна, інтелектуальна і кадрова, інформаційна, політико-правова, ринкова, силова, техніко-технологічна, фінансова.
16	О.М. Ляшенко, В.Л. Безбожний [141]	Екологічна, інвестиційно-технологічна, інтелектуальна і кадрова, інтерфейсна, інформаційна, політико-правова, ринкова, силова, техніко-технологічна, фінансова.
17	Л.Я. Малюта [142]	Екологічна, інформаційна, кадрова, науково-технологічна, силова.
18	І.Г. Манцуров, О.В. Нусінова [143]	Екологічна, інтелектуальна і кадрова, інформаційна, політико-правова, репутаційна, ринкова, силова, техніко-технологічна, фінансова.
19	Є.А. Олейників [144]	Екологічна, інтелектуальна і кадрова, інформаційна, політико-правова, силова, техніко-технологічна, фінансова.
20	В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко [145]	Екологічна, інтелектуальна і кадрова, інтерфейсна, політико-правова, ринкова, силова, техніко-технологічна, фінансова.
21	Л.О. Пашнюк [146]	Екологічна, інтелектуальна і кадрова, інформаційна, політико-правова, силова, техніко-технологічна, фінансова.
22	Є.М. Петрович, О.М. Кіт, О.М. Семенів [147]	Екологічна, енергетична, інтелектуальна і кадрова, інтерфейсна, інформаційна, політико-правова, ресурсна, ринкова, силова, соціальна, техніко-технологічна, фінансова, техногенна.
23	Д.П. Пілова [148]	Екологічна, інтелектуальна і кадрова, інформаційна, політико-правова, силова, техніко-технологічна, фінансова.

№ з/п	Автор або колектив авторів	Назви функціональних складових економічної безпеки підприємства, які ці автори виокремлюють
24	С.Ф. Покропивний [149]	Екологічна, інтелектуальна і кадрова, інформаційна, політико-правова, силова, техніко-технологічна, фінансова.
25	Н.В. Прус [150]	Екологічна, інтелектуальна і кадрова, інформаційна, політико-правова, ринкова, силова, техніко-технологічна, фінансова.
26	Н.Й. Реверчук [151]	Екологічна, інтелектуальна і кадрова, інформаційна, політико-правова, ринкова, силова, техніко-технологічна, фінансова.
27	А. Соснін, П. Пригунов [152]	Економічна, інформаційна, правова, технічна, фізична охорона.
28	Т.О. Тимофеева [153]	Екологічна, інтелектуальна і кадрова, інформаційна, силова, техніко-технологічна, фінансова.
29	І.В. Троц [154]	Ресурсна, соціальна, технологічна, фінансова.
30	Л.Г. Шемаєва [155]	Господарсько-договірна, екологічна, інтелектуальна і кадрова, інформаційна, політико-правова, ресурсна, силова, техніко-технологічна, фінансова.
31	І.П. Шульга [156]	Екологічна, інтелектуальна і кадрова, інформаційна, корпоративна, майнова, політико-правова, техніко-технологічна, фінансова.
32	О.Ф. Яременко [157]	Екологічна, інтелектуальна і кадрова, інтерфейсна, інформаційна, міжнародна, політико-правова, ресурсна, ринкова, техногенна, техніко-технологічна.
33	Авторський підхід	Інноваційно-забезпечуюча, фінансова, інтелектуальна і кадрова, техніко-технологічна, екологічна, політико-правова, силова

Отже, результати проведеного аналізу свідчать, що незважаючи на значну кількість наукових робіт, питання формулювання функціональних складових системи економічної безпеки малого підприємства залишаються дискусійними. Відмінність авторського підходу передбачає розширення класифікації шляхом введення інноваційно-забезпечуючої складової, як однієї із основних забезпечуючих підсистем економічної безпеки. Під інноваційно-забезпечуючою складовою запропоновано розуміти сукупність необхідних взаємопов'язаних елементів, діяльність яких спрямована на розвиток інноваційної діяльності та активізацію інноваційного потенціалу підприємства з метою захисту економічних інтересів та забезпечення ефективного функціонування системи економічної безпеки. Такий підхід

дозволить керівництву суб'єктів малого бізнесу чітко усвідомити важливість інноваційного розвитку та визначити його високий пріоритет у системі забезпечення економічної безпеки.

Наявні підходи до визначення підсистем економічної безпеки малого підприємства є різноманітними, але можна стверджувати, що більшість науковців при визначенні складових економічної безпеки підприємства поділяють підхід, запропонований фахівцями Російської економічної академії ім. Г.В. Плеханова, та виділяють такі складові системи економічної безпеки підприємства: інформаційно-аналітичну, фінансову, техніко-технологічну, інтелектуально-кадрову, політико-правову, екологічну, ринкову, силову. Проте питання формулювання змісту підсистем економічної безпеки малого підприємства залишаються відкритими, що є передумовою для подальшого пошуку шляхів вирішення цього питання.

Узагальнення наукових думок стосовно окремих складових забезпечення та їх сутнісного наповнення для всебічного управління системою економічної безпеки, уможливило виділення основних з них, які відображені на рис. 1.14. Кадрове забезпечення передбачає політику малого підприємства щодо визначення професійних навичок у фахівців, які безпосередньо зайняті у сфері економічної безпеки. При цьому значна увага приділяється виявленню психологічних чинників формування негативного відношення такого роду фахівців до своєї діяльності, а також психологічному супроводженні діяльності фахівців по забезпеченню безпеки на підприємстві.

Організаційне забезпечення полягає у визначенні організаційних структур існування як самої системи економічної безпеки на підприємстві, так і організаційних форм, у яких проявлятиметься діяльність суб'єктів безпеки, а також в організації оптимального управління системою безпеки з урахуванням особливостей діяльності її суб'єктів в структурі загального управління підприємством.

Фінансове забезпечення передбачає наявність коштів, які

спрямовуються на організацію та забезпечення функціонування системи економічної безпеки малого підприємства та суб'єктів її забезпечення.

Техніко-технологічне забезпечення полягає у використанні різноманітних технік та технологій, зокрема і спеціальних, при забезпеченні безпеки суб'єктів господарювання та передбачає формування сучасної матеріально – технічної бази, необхідної для виконання функціональних обов'язків персоналу по забезпеченню безпеки на підприємстві.

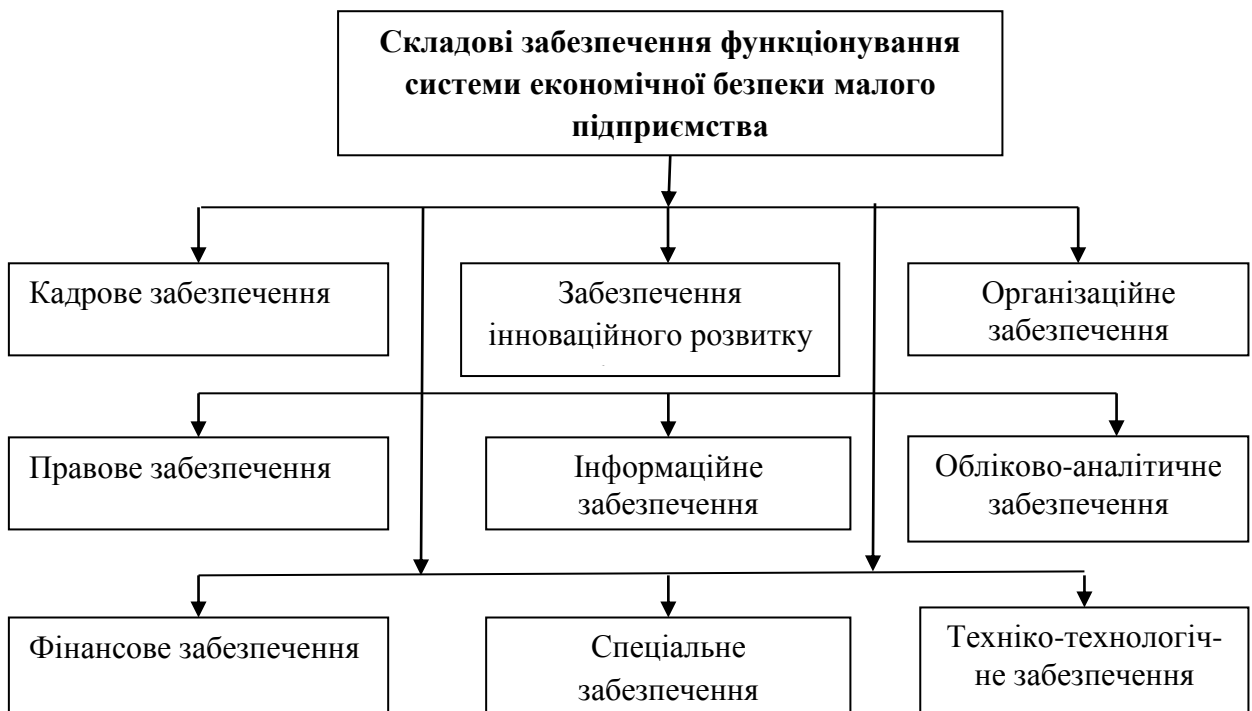

Рис. 1.14. Основні складові забезпечення функціонування системи економічної безпеки малого підприємства²⁵

Правове забезпечення передбачає формування правового поля для діяльності суб'єктів забезпечення безпеки на підприємстві.

Стрижневим елементом забезпечення економічної безпеки в контексті проведених досліджень виступає інформаційна складова, що передбачає збір інформації про чинники зовнішнього та внутрішнього середовища з метою формування стратегії і тактики протидії загрозам діяльності малого

²⁵ Узагальнено автором за матеріалами [130-157].

підприємства та його сталому розвитку. Проте узагальнення досвіду використання інформації як чинника у забезпеченні економічної безпеки показало безсистемність у отриманні, узагальненні та оцінюванні достовірності даних фахівцями з економічної безпеки. Як наслідок, низька їх пристосованість до потреб економічної безпеки, що спричиняє зростання інформаційних ризиків при прийнятті рішень щодо стійкого функціонування та розвитку малого підприємства.

З урахуванням цього вважаємо за необхідне запровадження в систему інформаційного забезпечення технологій математичного моделювання та аналізу для формування аналітичних даних, що використовуються фахівцями з економічної безпеки при прийнятті рішень щодо безпечного функціонування малого підприємства в умовах нестійкого зовнішнього середовища та існування перманентних ризиків і небезпек у його внутрішніх бізнес-процесах.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Проведені дослідження теоретичних і методологічних основ формування малого підприємництва дають змогу визначити значний ступінь його впливу на рівень національної економічної безпеки. У роботі досліджено ключові чинники, що сприяли становленню і розвитку малого бізнесу в історичному аспекті, проведено узагальнення теоретичних понять у сфері підприємницької діяльності.

Аналіз економічної думки в ретроспективі засвідчив, що малий бізнес був первинною ланкою, вихідною формою ринкового господарювання, на якому базувалося дрібнотоварне виробництво. Результати проведених наукових пошуків дають змогу прийти до висновку, що в умовах ринкових перетворень саме малий бізнес набуває виняткового значення, оскільки забезпечує формування оптимальних економічних пропорцій, є динамічним і гнучким, активно реагує на нові виклики й загрози, здатний стати

„локомотивом” прискореного економічного зростання.

2. Результати проведених наукових пошуків дають можливість сформулювати низку узагальнюючих теоретичних положень, які характеризують зміст економічної безпеки, як багатоаспектної економічної категорії, що потребує наукового обґрунтування та розкривають порядок формування системи економічної безпеки на вітчизняних малих підприємствах.

3. Визначено, що підвищена увага суспільства до проблем економічної безпеки обумовлена, в першу чергу, посиленням загроз і ризиків у суспільно-політичному й економічному житті, що носять глобальний характер. Тому сьогодні постає нагальне завдання формування теорії економічної безпеки малого підприємства, що дозволила б здійснити наукове обґрунтування її змісту, завдань, які повинні вирішувати фахівці з економічної безпеки та визначати методологію забезпечення системи економічної безпеки.

4. У сучасному розумінні наука про економічну безпеку – це сукупність знань, що поєднують різні концепції економічної безпеки, її категоріальний апарат, методологію, а також цілі, технології й методи забезпечення економічної безпеки.

5. Результати досліджень дозволяють стверджувати, що наукові проблеми, які вирішуються у галузі економічної безпеки малого підприємства складні й багатовекторні. Вони охоплюють практично усі сторони діяльності суб'єктів господарювання. Відтак, з метою забезпечення дуалістичної природи поставлених в дисертаційному дослідженні цілей, обґрунтовано доцільність розгляду проблематики економічної безпеки у трьох взаємозалежних аспектах: перший аспект – формування та забезпечення функціонування системи економічної безпеки малого підприємства; другий аспект – організація процесів із забезпечення економічної безпеки малого підприємства та оцінювання діяльності

суб'єктів, що їх здійснюють; третій аспект – оцінювання стану та рівня економічної безпеки.

6. Аналіз теоретичних підходів до сутності категорії ”економічна безпека малого підприємства” дозволив пояснити її генезу і обґрунтувати необхідність переходу від семантичної та статичної фази у розумінні економічної безпеки (які визначаються як стан захищеності малого підприємства від впливу загроз, чи стан найбільш ефективного управління ресурсами) до динамічної фази, що характеризується ефективністю здійснення процесів по забезпеченню такого стану.

7. Для ефективного функціонування системи економічної безпеки необхідне її належне забезпечення, яке носить комплексний характер та включає сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих внутрішніх і зовнішніх суб'єктів забезпечення економічної безпеки, які мають загальні цілі, матеріально-технічні ресурси, технології, форми та методи протидії реальним і потенційним небезпекам і загрозам внутрішнього й зовнішнього середовища. Забезпечення включає інформаційну, технологічну, технічну, правову, кадрову складову, що дає можливість всебічно управляти системою економічної безпеки.

8. Результати проведених досліджень дозволяють стверджувати, що мале підприємство формує свою систему економічної безпеки з позицій різних аспектів його діяльності: як специфічна соціальна одиниця, суб'єкт підприємницької та господарської діяльності, а також як складова національної безпеки в економічній сфері.

Така багатоаспектність зумовлює застосування різних критеріїв оцінювання ефективності економічної безпеки, що значно ускладнює процес збалансування виробничо-господарських інтересів малого підприємства.

9. У процесі дослідження доведено, що забезпечення стійкого функціонування та розвитку малого підприємства потребує створення власної системи безпеки. Тому визначення економічної безпеки малого

підприємництва запропоновано розглядати як такий рівень розвитку малого підприємництва в державі (регіоні), за якого забезпечується рівність усіх суб'єктів господарської діяльності, досягається сталий розвиток їх життєво важливих господарських процесів та формується система гарантій захищеності ключових економічних інтересів. Економічну безпеку підприємства визначено як здатність суб'єкта господарювання ефективно та безперервно здійснювати свою діяльність на основі прийняття взаємопов'язаних управлінських рішень, що дозволяють оптимізувати використання корпоративних ресурсів та узгодити економічні інтереси усіх груп зацікавлених осіб з метою нівелювання впливу загроз внутрішнього та зовнішнього середовищ на виробничо-господарську діяльність підприємства. Під забезпеченням економічної безпеки малого підприємства запропоновано розуміти сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих внутрішніх і зовнішніх суб'єктів, ключовою ціллю діяльності яких є досягнення достатнього рівня економічної безпеки, які володіють ресурсами, технологіями, мають у розпорядженні дієві механізми й методи протидії реальним і потенційним небезпекам і загрозам внутрішнього й зовнішнього середовища діяльності малого підприємства; уточнення категоріального апарату дозволить підвищити ступінь обґрунтованості управлінських рішень та результативності процесів організації економічної безпеки.

10. На підставі ефективного поєднання теоретичних положень науки про економічну безпеку та концепції інноваційного розвитку удосконалено класифікацію складових економічної безпеки, яку доповнено інноваційно-забезпечуючою складовою.

Під інноваційно-забезпечуючою складовою запропоновано розуміти сукупність необхідних взаємопов'язаних елементів, діяльність яких спрямована на розвиток інноваційної діяльності та активізацію інноваційного потенціалу підприємства з метою захисту економічних інтересів та створення ефективної системи економічної безпеки.

Такий підхід дозволяє керівництву суб'єктів малого бізнесу чітко усвідомити важливість інноваційного розвитку та визначити його високий пріоритет у системі забезпечення економічної безпеки.

Основні результати розділу опубліковано у наукових працях автора [303; 305; 306; 307; 313; 314; 315; 322; 323; 329; 331; 331; 345; 347; 348;349].

РОЗДІЛ 2

ХАРАКТЕРИСТИКА СТАНУ РОЗВИТКУ ТА ЗАСОБІВ АКТИВІЗАЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

2.1 Взаємодія малих підприємств переробної галузі із корпоративним сектором регіону

Ринкове середовище економіки України передбачає наявність та рівноправне функціонування різних суб'єктів підприємницької діяльності. Сектор малого бізнесу містить в собі величезний потенціал для стабільного й тривалого розвитку економіки та соціальної сфери. Однак сьогодні незадовільним є стан бізнес-середовища, спричинений веденням у країні військових дій та відсутністю реальної підтримки з боку держави. Окрім цього, малий бізнес переживає складний період: фінансова криза, ускладнення умов господарювання спричинили погіршення фінансових результатів його діяльності. Тому важливою проблемою на сьогодні залишається формування ефективної взаємодії підприємств малого бізнесу із корпоративним сектором економіки України.

У світовій практиці ведення бізнесу існують такі організаційні форми підприємства – одноосібне володіння, партнерство (товариство) та корпорації. Визначені форми властиві також і для підприємств малого та середнього бізнесу. Саме це і розглядають у своїх наукових працях вітчизняні дослідники малого та середнього бізнесу З.Варналій [3], Б.М. Андрушків [158], В.Сахаров [159], В.Шпак [161].

Як зазначає З.Варналій [3], вибір форми організації бізнесу залежить від відповідної низки ознак, що характеризують відмінності визначених форм бізнесу, до яких належать:

- кількість учасників створюваного господарського суб'єкта (об'єднання);

- хто є власником капіталу об'єднання, що створюється;
- джерела майна як матеріальної основи господарської діяльності;
- межі майнової (матеріальної) відповідальності;
- спосіб розподілу прибутків та збитків;
- форма управління суб'єктом господарювання.

Господарський Кодекс [16] сьогодні виділяє три основні категорії підприємств: малі, середні та великі підприємства. Категорія означає техніко-економічну (не юридичну) класифікацію підприємств (незалежно від форм власності) відповідно до обсягів господарського обороту підприємства і чисельності його працівників. Малі підприємства виділено в самостійну категорію з метою створення передумов для розвитку малого бізнесу шляхом надання їм певних пільг, переваг тощо. З юридичного боку, важливим є те, що особливості їх створення і діяльності встановлюються як загальним законодавством України про підприємства, так і спеціальним законодавством України про підприємства цієї категорії.

Багато сучасних науковців сьогодні розглядають малий бізнес відокремлено від корпоративного сектора країни, мотивуючи це значними розбіжностями в обсягах випуску продукції, частках ринку, механізмах ціноутворення та особливостях формування попиту на продукцію [160]. На цій основі навіть виникла концепція "подвійної економіки", у якій виділено дві підсистеми: великомасштабного (масового) виробництва та виробництва в малих обсягах. Проте слід враховувати те, що за умови формування комплексних ринкових взаємовідносин жоден із цих секторів не може існувати повністю відокремлено. Протистояння корпоративного та малого бізнесу може призвести до взаємного послаблення конкурентних позицій, не дозволить у повній мірі розкрити потенціал та реалізувати переваги функціонування підприємств різних галузей.

Тому метою проведеного дослідження є визначення ролі та місця малого бізнесу у корпоративному секторі економіки, а також дослідження

можливості формування об'єднань малих підприємств із вагомими учасниками вітчизняних виробничо-господарських процесів.

Серед недооцінених можливостей для економічного зростання дедалі частіше експерти називають малий та середній бізнес. Сьогодні його частка у формуванні ВВП – трохи більше 10%. Зокрема, у Тернопільській області у 2014 р. на 10 тис. осіб наявного населення припадало 42 малих підприємства, що менше, ніж у 2013 р. (39 підприємств). Серед регіонів України за цим показником Тернопільщина посіла останнє місце. Загальнодержавний показник був більшим від обласного і склав 72 підприємства [160]. Порівняно з європейськими країнами це дуже мало. Саме через це Україна переживає кризу болісніше ніж, наприклад, Польща, де по-іншому побудована структура економіки. Саме малий бізнес у Польщі формує економіку. У нас – це прерогатива металургійних та хімічних гігантів, які залежать від світової кон'юнктури та вартості енергоносіїв. Порятунком української економіки полягає у тому, щоб поставити її на міцну основу, якою став би малий та середній бізнес.

Малий бізнес завжди був невід'ємною компонентою ринкової системи господарювання, оскільки тут об'єктивно існують умови, сприятливі для його розвитку: регіональна диференціація ринку; необхідність певного спеціалізованого ремесла; важливість персонального обслуговування клієнтів; зручність обслуговування; циклічність попиту тощо. Але у другій половині ХХ сторіччя чітко вимальовується тенденція до зростання його ролі і значення в структурі економіки розвинених країн. Зростання хвилі малого підприємництва характерне насамперед для США. Протягом першого десятиріччя після війни у США щорічно виникало в середньому до 130 тис. нових малих фірм, у 60-х роках — 220 тис., у 70-х — 400 тис., у 80-х — близько 700 тис., а у 90-х майже 1 млн. [3]. Згодом така тенденція поширилася на країни Західної Європи, Японію, інші індустріальні країни. Отже, основу цього явища складають не якісь особливі риси однієї країни, а

об'єктивні (глобальні) тенденції розвитку індустріальних країн і цивілізованого суспільства в цілому.

Результати аналізу динаміки частки кількості малих підприємств у загальній кількості підприємств України (рис. 2.1) свідчать про значне зростання сектору малого бізнесу. У порівнянні з даними 2010 року спостерігаємо збільшення частки на 2,5%.

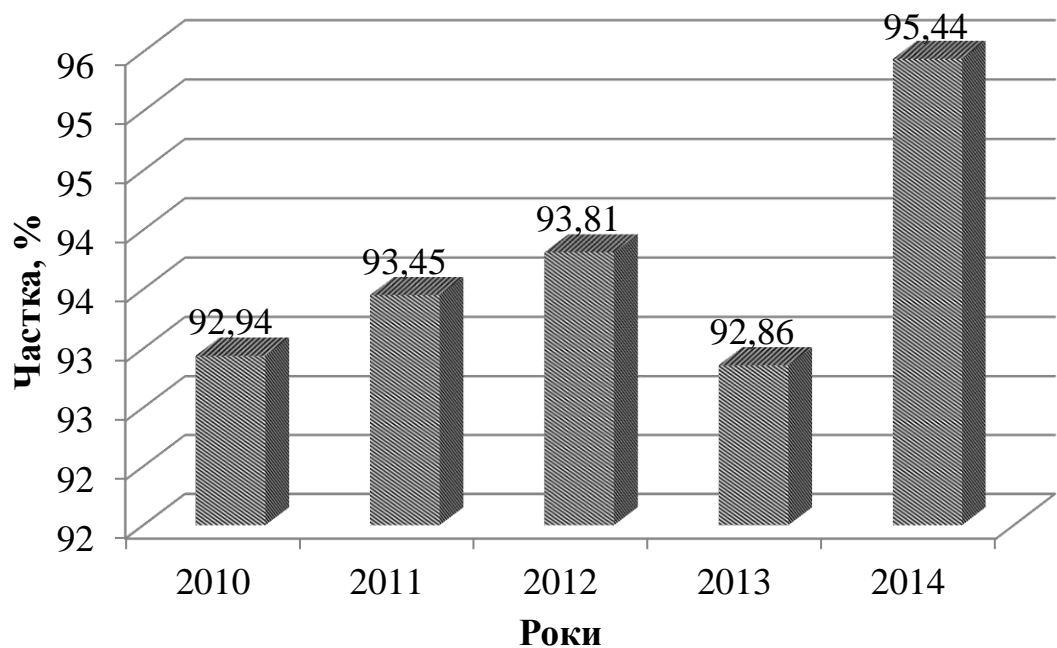

Рис. 2.1. Частка малих підприємств у загальній кількості підприємств України, %²⁶

Дослідження причин зростання підприємницької активності у сфері малого бізнесу дозволяє виділити ряд факторів, які сприятливо позначилися на її розвитку:

- прискорення темпів науково-технічного прогресу;
- прискорення змін у зовнішньому середовищі та загострення конкуренції; Враховуючи слабку життєздатність малих підприємств (за

²⁶ Складено автором за даними [160].

оцінками Світового банку, із 100% новостворених малих підприємств через рік продовжують свою діяльність 50%, а через 5 років залишається не більше 5%), і тенденцію до зростання з року в рік їх загальної кількості, можна зробити висновок про високу інтенсивність реорганізаційних процесів усередині малого бізнесу, про його гнучкість, здатність швидко пристосуватися до змін у середовищі, що, зрештою, сприяє кращому використанню потенціалу малого бізнесу;

– своєрідним імпульсом для прискорення розвитку малого бізнесу є тенденція до підвищення якості робочої сили (рівень освіти, кваліфікації, самосвідомості). Дослідження з соціальної психології свідчать, що для висококваліфікованих робітників ступінь задоволення працею знаходиться у зворотній залежності від величини організації, де вони працюють. Цей факт багато в чому пояснює прагнення висококваліфікованих робітників, які вбачають у трудовій діяльності не лише засіб заробітку, але і самовиявлення, шукати застосування своїм силам на малих фірмах або започатковувати власну справу [3];

– створення урядами західних країн сприятливого для малого бізнесу середовища, зокрема: застосування пільгової системи оподаткування; створення потужної інфраструктури підтримки малого бізнесу; наявність розвиненої системи захисту інтелектуальної власності; формування у суспільстві авторитету підприємницької діяльності як однієї з найвищих соціальних цінностей.

У процесі дослідження внеску малого бізнесу у розвиток вітчизняного корпоративного сектора доцільно виділити галузі економіки України, де, за даними 2014 року, частка малих підприємств була найбільшою (рис. 2.2). Результати проведених досліджень засвідчили, що найбільшою є частка малих підприємств у переробній галузі промисловості України. Тому вважаємо за доцільне провести комплексне дослідження економічних показників розвитку переробної галузі з метою виявлення основних

тенденцій, факторів впливу, можливостей та загроз їх розвитку в умовах гібридної війни.

Рис. 2.2. Галузі України із найбільшою часткою малих підприємств у загальній кількості підприємств (частку малих підприємств подано у %)

Сьогодні переробна галузь промисловості України у значній мірі визначає можливості розвитку економічного потенціалу малого бізнесу, місце України у геоеконічному європейському просторі, рівень конкурентоспроможності національного товаровиробника.

В Україні в 2014 р. у структурі валової доданої вартості частка промисловості складала 38,3 %, що на 3,4 в.п. вище, ніж у 2013 р. При цьому частка промисловості у загальному обсязі випуску продукції становила 49,2% (47,1% у 2013 р.). А для переробної промисловості ці показники становили 25,2% і 36,7%, відповідно.

Промисловий розвиток є фундаментом для становлення інших секторів економіки країни. При цьому ключовими складовими промисловості, що визначатимуть конкурентоспроможність всієї економічної системи країни, стають високотехнологічні виробництва, галузі, які значною мірою визначатимуть розвиток наукоємних та інформаційно-містких видів діяльності, закладають підвалини для формування економіки знань. Темпи розвитку промислового сектора значною мірою детермінують якість та спрямованість економічного зростання країни.

Результати аналізу індексів промислової продукції в Україні у 2011-2015 роках (табл. 2.1) засвідчили значне скорочення обсягів виробництва промислової продукції в Україні.

Таблиця 2.1

Індекси промислової продукції в Україні у 2011-2015 роках²⁷

Період (місяць)	Місяць (період) до відповідного місяця (періоду) попереднього року, %				
	2015	2014	2013	2012	2011
Січень	78,7	95,8	96,6	102,4	109,5
Лютий	77,5	97	94,3	103	110,4
Березень	78,9	94,2	95,3	100,2	108,8
Квітень	78,3	94,8	98	101,2	105,6
Травень	76,2	98,6	91,1	102,9	108,9
Червень	75,0	95,6	94,6	99,8	107,9
Липень	76,4	88,6	95,8	101,4	109,2
Серпень	75,8	80	95,6	97,4	110,5
Вересень	73,8	84,5	95,3	95,9	108,3
Жовтень	72,7	84,4	95,6	97,1	107,7
Листопад	74,0	84,4	96,3	97,5	106,4
Грудень	73,4	82,9	100	94,3	103,6

Негативну роль у процесі скорочення обсягів промислового виробництва відігравали такі чинники:

²⁷ Систематизовано автором за даними [162]. Дані обліковано без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м.Севастополя, за IV квартал 2014р. та 2015р. також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

– скорочення обсягів та зниження інтенсивності інвестиційних процесів: за підсумками 2014 р. динаміка інвестицій в основний капітал в промисловості була в 1,3 рази нижчою, ніж у 2013 р.;

– значне зниження обсягів залучення іноземного капіталу в промисловість України, які в 2014 р. скоротились на 12,2 %, в т.ч. в переробній промисловості на 18,1 %;

– зменшення обсягів реалізації програм модернізації технологічних потужностей в металургії, хімічній промисловості, нафтопереробці, оскільки впродовж останнього року значний акцент було зроблено на розвиток військової сфери;

– зниження кредитної підтримки розвитку промисловості – обсяг кредитів, наданих підприємствам переробної промисловості, за 2014 р. зменшився на 66 %, в добувній – на 12 %, у виробництві електроенергії, газу та води – на 15 %. Водночас відбулося погіршення цільової структури наданих кредитних ресурсів – частка кредитів, які спрямовувалися суб'єктами господарювання на інвестиційні цілі, в 2014 р. знизилась на 1,7 в.п. (до 6,9 %);

– скорочення моделей кредитування придбання непродовольчих товарів довгострокового використання, про що свідчить різке зниження обсягів наданих кредитів населенню на 13,5 %;

– зменшення обсягів попиту на інвестиційні товари (виробниче обладнання) з боку вітчизняних виробників внаслідок скорочення інвестиційної діяльності, зростання рівня невизначеності розвитку економічного та політичного середовища, а також проведення воєнних дій на території країни;

– продовження негативної динаміки розвитку будівництва і транспорту, що спричинило зниження попиту на продукцію машинобудування,

металургійної, деревообробної промисловості, виробництво будівельних матеріалів і скловиробів;

– стабільне зниження доходів населення, які у 2013-2014 рр. щорічно зменшувались на 28,1 % та 18,2 % відповідно, що спричиняло стабільне зниження попиту на товари споживчої групи;

– обмеженість сировинного забезпечення вітчизняної промисловості, зокрема – внаслідок низького врожаю зернових, що загальмувало розвиток харчової галузі, а також техногенних катастроф у вугільній промисловості, що обумовило падіння виробництва в видобуванні паливно-енергетичних корисних копалин тощо;

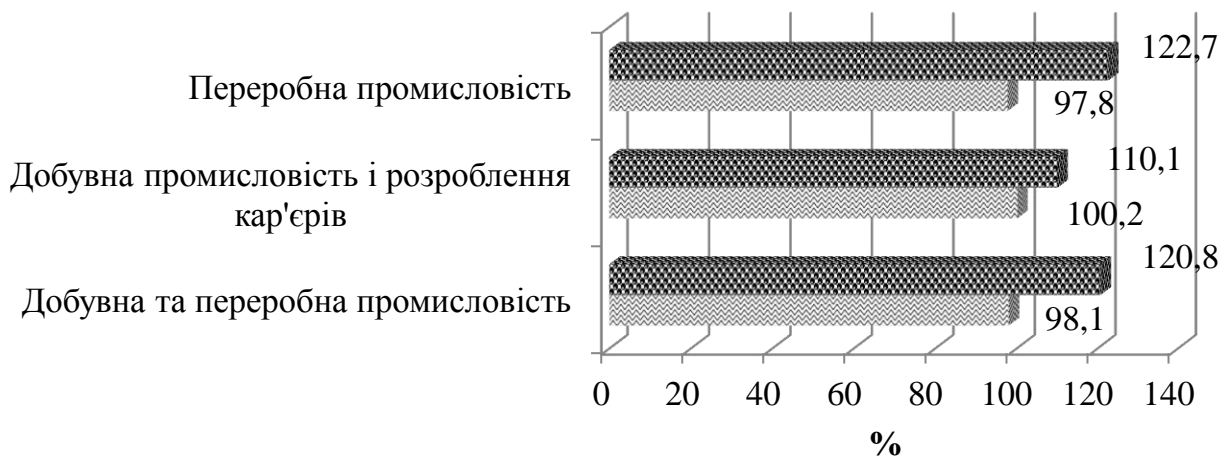
– зростання витрат підприємств внаслідок збільшення вартості газу, транспортних витрат внаслідок підвищення тарифів на транспортні перевезення, зростання вартості як власних, так і імпортованих сировинних ресурсів, подальшого підвищення рівня заробітної плати найманих працівників;

– як наслідок вищенаведеного, високі темпи зростання оптових цін, які склали в машинобудуванні – 10,3 %, хімічній та нафтохімічній промисловості – 15,4 %, виробництві та розподіленні електроенергії, газу та води – 50,9 %, металургійному виробництві та виробництві готових металевих виробів – 32,2 %, виробництві харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів – 34,5 %, виробництві іншої неметалевої мінеральної продукції – 34,7 %;

– залучення населення України до військових дій спричинило виникнення дефіциту кваліфікованих робітників у ряді галузей переробної промисловості, що є стримуючим чинником розвитку галузей вищих переділів.

Підсумком впливу зазначеного комплексу чинників стало започаткування процесів негативних зрушень в промисловості України.

Результати проведеного аналізу діяльності підприємств переробної та добувної галузей України засвідчили тенденцію (рис. 2.3) до зростання індексів обороту (реалізації) продукції добувної та переробної промисловості України за квітень 2015 року у порівнянні із квітнем 2014 року.

■ Квітень 2015 р. до квітня 2014 р. ≈ Квітень 2015 р. до березня 2015 р.

Рис. 2.3. Графічне представлення співвідношення індексів обороту (реалізації) продукції добувної та переробної промисловості за видами діяльності за квітень 2015 року²⁸

Порівнюючи значення індексу обороту (реалізації) продукції добувної та переробної промисловості у березні та квітні 2015 року, можемо зазначити збільшення обсягів таких видів діяльності як добування кам'яного та бурого вугілля, добування інших корисних копалин та розроблення кар'єрів, виробництво харчових продуктів і напоїв та тютюнових виробів, поліграфічної діяльності, виробництво коксу та коксопродуктів, виготовлення автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів та інших транспортних засобів.

²⁸ Складено автором за даними [162]. Дані обліковано без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя, за IV квартал 2014р. та 2015р. також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Поряд з цим значного скорочення зазнали добування металевих руд, текстильне виробництво, виготовлення одягу, шкіри, виробів зі шкіри та інших матеріалів, виробництво з деревини, виготовлення паперу та поліграфічна діяльність, а також оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка; виготовлення виробів із соломки та рослинних матеріалів для плетіння, виробництво паперу та паперових виробів, виготовлення продуктів нафто- перероблення, виробництво основних фармацевтичних продуктів і фармацевтичних препаратів, виготовлення гумових і пластмасових виробів, іншої неметалевої мінеральної продукції, виробництво продукції машинобудування, а також комп'ютерів, електронної та оптичної продукції, виробництво електричного устаткування.

Результати аналізу засвідчили також зростання індексів обороту (реалізації) продукції за квітень 2015 року у порівнянні із березнем 2015 року для добувної промисловості, проте скорочення досліджуваного показника для переробної промисловості.

У загальному обсязі нових замовлень на виробництво продукції за окремими видами діяльності переробної промисловості за січень-грудень 2014 року (табл. 2.2) основну питому вагу займали такі види продукції як виробництво паперу та паперових виробів (3,87%), виготовлення хімічних речовин та хімічної продукції (11,28%), металургійне виробництво (51,21%), виготовлення металевих виробів (4,48%) та електричного устаткування (4,25%), а також інших транспортних засобів.

Таким чином, можемо зазначити, що основним «локомотивом» розвитку промисловості України є металургійне виробництво (рис. 2.4).

Таблиця 2.2

Обсяг нових замовлень на виробництво продукції за окремими видами діяльності переробної промисловості за січень-грудень 2014 року²⁹

Вид виробництва	Обсяг нових замовлень на виробництво промислової продукції млн. грн.	у % до структури	З нього обсяг іноземних замовлень		
			млн. грн.	у % до обсягу нових замовлень за видом діяльності	у % до структури
Текстильне виробництво	2946,8	0,82	973,2	33	0,55
Виробництво одягу	2896,5	0,81	1865,6	64,4	1,06
Виробництво паперу та паперових виробів	13884,4	3,87	5158,9	37,2	2,94
Поліграфічна діяльність, тиражування записаної інформації	5749,7	1,60	384,1	6,7	0,22
Виробництво хімічних речовин і хімічної продукції	40501,9	11,28	12617,2	31,2	7,18
Виробництво основних фармацевтичних продуктів	11633,1	3,24	1664,5	14,3	0,95
Металургійне виробництво	183890,6	51,21	101704,6	55,3	57,88
Виробництво готових металевих виробів, крім машин і устаткування	16094	4,48	5015,8	31,2	2,85
Виробництво комп'ютерів, електронної та оптичної продукції	5619,5	1,56	3383,6	60,2	1,93
Виробництво електричного устаткування	15244,4	4,25	6010,8	39,4	3,42

²⁹ Систематизовано автором за даними [162]. Дані обліковано без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м.Севастополя, за IV квартал 2014р. та 2015р. також без урахування частини зони проведення антитерористичної операції.

Вид виробництва	Обсяг нових замовлень на виробництво промислової продукції млн. грн.	у % до структури	З нього обсяг іноземних замовлень		
			млн. грн.	у % до обсягу нових замовлень за видом діяльності	у % до структури
Виробництво машин і устаткування, не віднесених до інших угруповань	24590,4	6,85	12494,9	50,8	7,11
Виробництво автотранспортних засобів, причепів і напівпричепів	10223,7	2,85	5448,2	53,3	3,10
Виробництво інших транспортних засобів	25811,7	7,19	18994,6	73,6	10,81
Всього	359086,7	100	175716	-	100

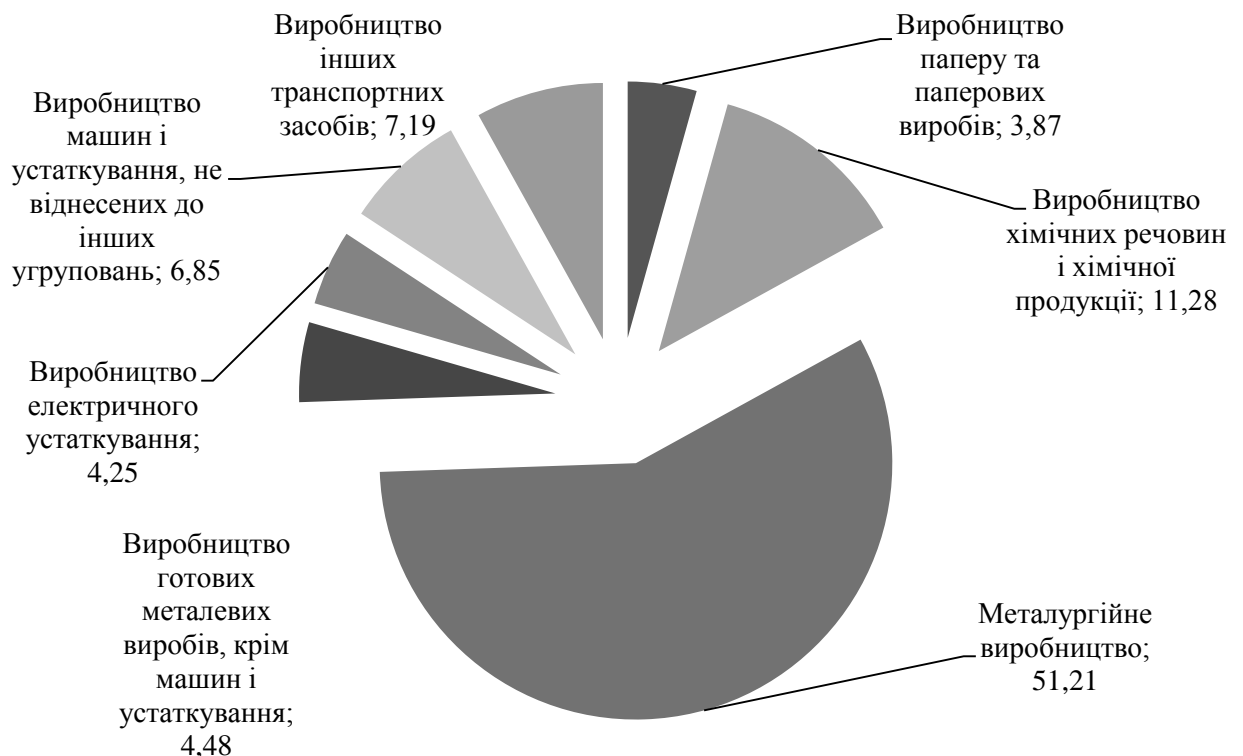

Рис. 2.4. Питома вага обсягів нових замовлень на виробництво продукції за окремими видами діяльності переробної промисловості за січень-грудень 2014 року, %³⁰

³⁰ Складено автором за даними [162].

Тому з нашої точки зору, подальші перспективи зростання промисловості України визначатимуться її спроможністю подолати економічні та політичні перешкоди, своєчасно та адекватно реагувати на зміну на зміну конкурентної ситуації як на світовому, так і на внутрішньому ринку.

Серед основних ризиків для динаміки промисловості України на найближчу перспективу найбільший вплив, на нашу думку, матимуть наступні:

- зміни світової економічної динаміки, що можуть спричинити непрогнозовані зміни попиту на продукцію вітчизняних експортерів;
- висхідна динаміка інфляційних процесів у більшості країн - основних торговельних партнерах, що спричиняє зростання ціни імпортованих товарів для вітчизняних підприємств, стримування нарощування зовнішнього попиту;
- загострення конкуренції з боку країн, що розвиваються, та країн-членів СНД (насамперед РФ) на ринках основних груп експорту України, зокрема машинобудування, що актуалізує для вітчизняної промисловості потребу в суттєвому оновленні модельного ряду та підвищенні якості готової продукції;
- виклики, пов'язані з вступом України до СОТ і відповідним посиленням конкуренції на внутрішньому ринку, нарощуванням імпорту окремих груп товарів, що можуть спричинити скорочення виробництва в таких галузях, як харчова, легка промисловість, окремих підгалузях машинобудування;
- подальше зростання вартості імпортованого газу, що, ймовірно, в умовах стабілізації цінової ситуації на ринках металів і хімічної продукції обумовить скорочення рентабельності в цих галузях;
- високий інфляційний тиск, що обумовлює, з одного боку, обмеження для зростання платоспроможного споживчого попиту, а з іншого – зростання

вартості сировини для промислових підприємств, подорожчання вартості залучених фінансових ресурсів, обмеженість інвестиційних ресурсів;

- збереження високого рівня зношеності виробничих фондів;
- домінування у багатьох галузях промисловості (насамперед сировинних) тенденції до підвищення ступеня використання існуючих виробничих потужностей із застосуванням застарілих технологій;
- високий рівень енергоємності більшості галузей промисловості;
- низька ефективність механізму підтримки експорту промислової продукції;
- обмеження, пов'язані з нерозвиненістю виробничої та логістичної інфраструктури;
- нерозвиненість механізмів підтримки інновацій і технологічного розвитку;
- недостатній рівень захисту прав власності в Україні.

Таким чином, стимулювання зростання вітчизняної промисловості має передбачати не тільки збереження макроекономічної стабільності й поліпшення інвестиційного клімату, але й реалізацію політики підвищення конкурентоспроможності в окремих секторах економіки. Така політика має базуватись на використанні макроекономічних чинників впливу, проте її реалізації має передувати також дотримання засад інноваційного розвитку малих промислових підприємств.

Цікавим явищем у контексті досліджуваної проблеми є бурхливий розвиток в останні 5-10 років партнерських взаємозв'язків між суб'єктами малого і великого бізнесу у переробній галузі. Загострення конкуренції нині відчувають не тільки суб'єкти малого бізнесу, але і великі компанії, що примушує останніх формувати принципово нові партнерські відносини з малим бізнесом. Річ у тім, що для створення конкурентних переваг будь-яка фірма має визначити свої основні компетенції і зосередитися на їх розвитку.

Проте для досягнення успіху ніколи не буває достатньо однієї основної компетенції. Ліквідувати дефіцит необхідних додаткових компетенцій можна або за рахунок створення (придбання) відповідних структурних одиниць, або шляхом налагодження партнерських взаємовідносин (від простого субпідряду до мережевих структур і бізнес-альянсів) з іншими самостійними організаціями.

Перший шлях, як свідчить сучасна практика, є дорогим, негнучким і забезпечує конкурентні переваги лише у короткостроковому періоді. В межах партнерських відносин у кожного із учасників з'являється унікальна можливість використовувати на взаємовигідних умовах основні компетенції решти учасників. Суттєвими перевагами малих підприємств від участі у партнерських зв'язках з великими компаніями є відносна стабільність забезпечення замовлення, гарантований збут, зменшення трансакційних витрат, фінансова і технологічна підтримка, навчання сучасним методам управління тощо.

Для великого бізнесу малі підприємства можуть бути системними інтеграторами, центрами прибутку, центрами витрат, центрами обслуговування. Внаслідок поглиблення партнерських відносин забезпечується досягнення синергійного ефекту, прискорюються темпи розвитку як малого, так і корпоративного секторів економіки.

Результати аналізу обсягів реалізованої продукції малих підприємств (рис. 2.5) дають підстави зробити висновок про значний внесок малого бізнесу у формування валового національного продукту України. Так, у порівнянні із даними 2010 року обсяги реалізованої продукції малого бізнесу зросли на 42 млрд. грн.

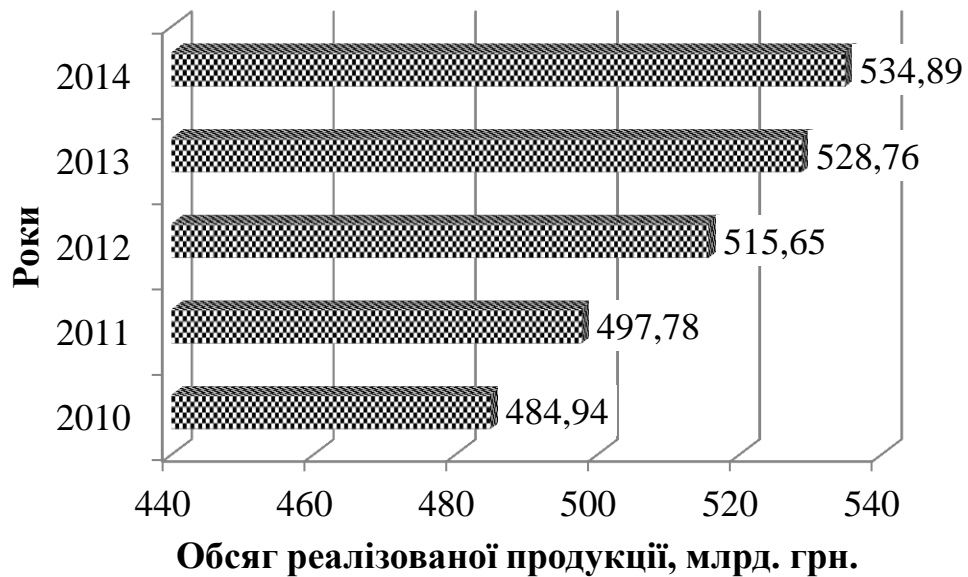

Рис. 2.5. Динаміка обсягів реалізованої продукції малих підприємств, млрд. грн.³¹

Проте сьогодні підприємства малого бізнесу України перебувають у складному економічному становищі, оскільки країна втягнута у гібридну війну. Військові дії накладають відбиток на ресурсне забезпечення та рівень рентабельності господарюючих суб'єктів. Тому вважаємо за доцільне провести комплексне дослідження організаційних форм інтеграції підприємств малого бізнесу з метою виявлення можливостей розвитку у постконфліктних ситуаціях.

Результати дослідження основних показників господарської діяльності підприємств малого бізнесу України засвідчили, що у невиробничій сфері протягом 2014 року працювало 71,4% загального обсягу малих підприємств, зокрема, найбільша кількість малих підприємств була зайнята у сфері торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 43,2%; у сфері операцій з нерухомим майном, здійснення оренди, інжинірингу та надання послуг підприємцям було зайнято 39,5 % усіх малих підприємств невиробничої сфери діяльності; у сфері діяльності транспорту та зв'язку, а

³¹ Складено автором за даними [160].

також надання комунальних та індивідуальних послуг і діяльності у сфері культури та спорту по 4,4%; у сфері діяльності готелів та ресторанів – 3,5% [160]. Що стосується виробничої сфери діяльності, то слід зазначити, що у 2014 р. у промисловості здійснювали діяльність 54,8% загального обсягу малих підприємств, причому на першому місці серед малих промислових підприємств були малі підприємства машинобудівної галузі (813 од.); у будівництві – 33%; сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві – 11,7% та 0,5% всіх малих виробничих підприємств працювало у сфері рибальства [160].

У ході дослідження «Вплив гібридної війни на діяльність підприємств малого бізнесу»³² близько 80% компаній-учасниць опитування підтвердили, що їх бізнес вже відчуває на собі вплив економічного спаду. В дослідженні взяли участь 143 провідні національні та закордонні компанії, які працюють в Україні у сфері малого бізнесу. Три основні сектори, на які економічна криза впливає найбільше: фінансові послуги (на думку 74% респондентів); нерухомість та будівництво (72%); металургія та добувна промисловість (70%). У 2015 році наслідки кризи відчувають на собі ті ж самі галузі, однак найбільше постраждає сфера будівництва (70%).

Зважаючи на ускладнення політичної та економічної ситуації в Україні, останнім часом набувають поширення різні форми інтеграції малих підприємств, які приходять на зміну старим механізмам розподілу ресурсів або колишнім організаційним формам.

Зокрема, формою виробничих функціональних інтеграційних зв'язків є субпідряд, формою виробничо-збутових – франчайзинг, формою виробничо-фінансових – лізинг, а формою інноваційних функціональних інтеграційних зв'язків є венчурне фінансування (рис. 2.6).

³² Дане дослідження було проведено в рамках Міжнародного стартап-центру на базі Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя. В опитуванні брали участь малі підприємства 15 регіонів України.

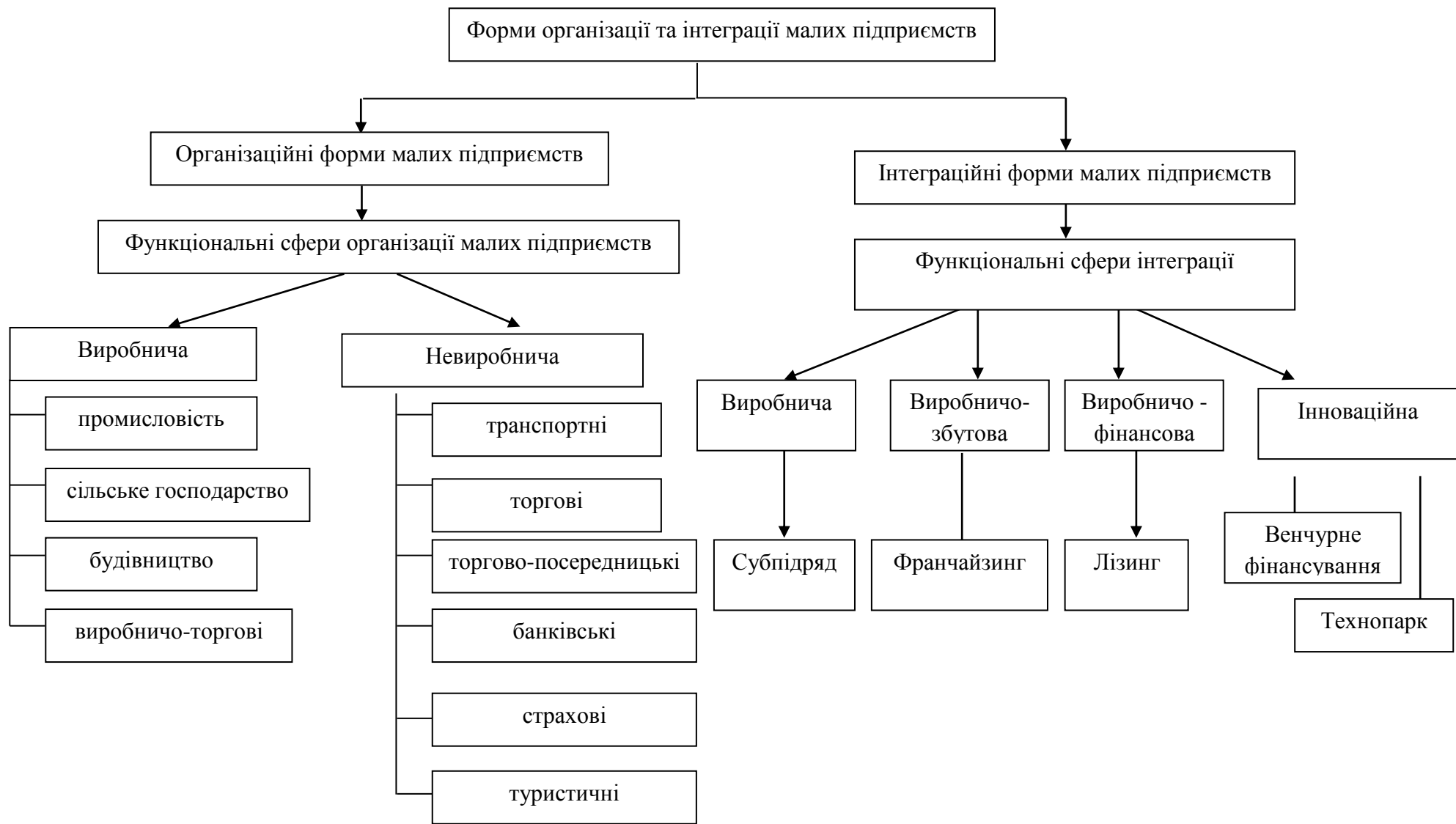

Рис. 2.6. Класифікація форм організації та інтеграції малих підприємств в Україні³³

³³ Сформовано автором на основі матеріалів досліджень [3, 163, 164].

Серед організаційних форм взаємодії (інтеграції) малих фірм у галузі виробництва насамперед необхідно виділити субпідрядну систему. Вона являє собою довгострокові відносини у сфері постачання між великою (головною) компанією, яка виробляє значні обсяги масової продукції, та багатьма малими підприємствами, які працюють на основі подетальної, технологічної, модельної спеціалізації виробництва продукції, що виробляється відносно невеликими обсягами або за вузької номенклатури.

Сутність субпідряду полягає у збільшенні обсягу робіт, що передаються великими компаніями за контрактами малим та середнім фірмам, а також у скороченні загальної кількості прямих постачальників комплектуючих.

Суб'єктам малого підприємництва така форма кооперації дуже вигідна і має ряд переваг (рис. 2.7).

Рис. 2.7. Переваги субпідрядної системи інтеграції малих промислових підприємств³⁴

³⁴ Узагальнено автором на основі матеріалів досліджень [165, 166].

Субпідрядна система особливо розвинена в галузях масового складального виробництва, наприклад, в автомобільній, електротехнічній, електронній промисловості, а також в деяких сферах машинобудування [168].

У сучасних умовах розвитку підприємництва значного розвитку набула система договірних відносин щодо кооперації господарської діяльності великих і малих фірм у галузі розподілу продукції та послуг, яка стала широко відомою в світі під назвою франчайзинг.

Темпи росту франчайзингового бізнесу є найважливішими показниками: в Україні діє більше 300 франчайзингових мереж і близько 20 тисяч торговельних підприємств використовують елементи франчайзингу у своїй діяльності. Дані про структуру ринку франчайзингових послуг відображено у табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Структура ринку франчайзингових послуг в Україні у 2014 році³⁵

Галузь	Питома вага в загальному обсязі ринку франчайзингових послуг, %
Торгівля	50
Громадське харчування	20
Послуги для споживачів	17
Послуги для бізнесу	8
Виробництво	3
Інформація	2

Результати дослідження стану ринку франчайзингу в Україні у 2013 та 2014 показали наступне:

1. Найбільш прибутковими є компанії, які розвивають іноземні франшизи. Адже за критеріями розвитку та грошовим оборотом лідерами ринку франчайзингу є компанії, що представляють західні товари та послуги, такі як «Coca-cola», «Pepsi», «Carlsberg», «TNK-BP», «Lukoil», «Дельта

³⁵ Складено автором за даними [170].

Спорт». Однак до десятки найприбутковіших лідерів увійшла також одна українська компанія-франчайзер – «Система швидкого харчування» (FFS). Цей факт вказує на те, що українські компанії в майбутньому можуть стати конкурентами іноземним франшизам.

2. Найбільша частка ринку належить франчайзинг-компаніям Майстер франчайзі, які на території України контролюють 30% грошового обігу. До таких компаній відносяться наступні: «ЕМПК», «Дельта Спорт», «Ліга Інвест» тощо.

3. Франчайзинг є високоприбутковим та рентабельним бізнесом в Україні. У 2014 р. оборот грошових коштів першої десятки франчайзерів склав близько 1,5 млрд. дол. США, а у першому кварталі 2015 р. – 850 млн. дол. США, тобто половину обороту 2014 р. Грошовий оборот кризового 2015 р. перебільшив результати 2014 р. При цьому слід зазначити, що економічна криза відобразилася також на ринку франчайзингу зниженням грошового обороту найбільш прибуткових франчайзерів: у середньому та високому сегменті громадського харчування на 30-40%, роздрібній торгівлі – 40-50% , будівництві – 60-70 %. Отже за стабільної економічної ситуації в країні оборот грошових коштів на ринку франчайзингу буде значно більшим.

4. Франчайзинг є економічно вигідним для держави. Адже цей бізнес створює нові робочі місця, що сприяє ефективному функціонуванню держави. Кількість персоналу, який працював у франчайзерів у 2014 р. становив більше 200 тис. осіб.

5. Зростає зацікавленість у розвитку бізнесу з франчайзингу у підприємців. Про це свідчить внутрішня статистика компанії «ТРИАРХ». Адже у 2014 р. до компанії надійшло 523 запити на покупку франшизи, а у 2015 р. запитів було 2000. Це свідчить про швидкий розвиток ринку франчайзингу та його прибутковості. Також це може свідчити про те, що фінансова криза сприяє розвитку франчайзингу, адже більшість людей, що

стали безробітними та мали грошові заощадження, стали активно цікавитися можливостями створення власної справи з мінімальними ризиками.

6. Розширення галузей франчайзингу. Підприємства, що функціонують на умовах франчайзингу, діють в 15 галузях, основними з яких є: роздрібна торгівля, громадське харчування, бензозаправні комплекси, виробництво.

7. Висока перспективність галузевого розвитку. За даними дослідження, в Україні ще є чимало галузей, що в перспективі будуть діяти на умовах франчайзингу. Адже в цих галузях на сьогодні присутня дуже низька конкуренція, але вони є прибутковими та перебувають на стадії становлення в Україні.

8. Призупинення програм розвитку франчайзерами, що є наслідком економічної кризи кінця 2014 та всього 2015 року. Така тенденція насамперед позначилася на компаніях, де бізнес-концепція була недосконалою та мали місце проблеми ведення економічної активності до початку кризи. Також у більшості компаній, в яких була невідпрацьованою стратегія ведення бізнесу та процеси пошуку франчайзі, а також програми просування власних франшиз, знизилася прибутковість та рентабельність.

Одним із методів оновлення матеріальної бази й основних фондів малих підприємств різних форм власності є лізинг як ефективний спосіб стимулювання інвестиційної активності, залучення додаткових вкладень, у тому числі іноземних, у розвиток економіки, в першу чергу її виробничій сфері. «Лізинг» – як зазначається в статті 1 Закону України «Про лізинг», – це підприємницька діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів і полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця або набувається ним у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів [171].

Лізинг для суб'єктів малого підприємництва забезпечує наступні переваги, які приведено на рис. 2.8.

Рис. 2.8. Переваги лізингу для малих промислових підприємств³⁶

Окрім ряду переваг для окремих суб'єктів лізингових операцій, лізинговий бізнес дуже позитивно впливає на економіку країни: сприятливо діє під час періоду, який характеризується спадом виробництва, нестабільністю фінансового сектору, кризою банківської системи. Саме такий період зараз переживає Україна. Тому лізинг, судячи із зарубіжного досвіду розвинутих країн та країн, що розвиваються, спроможний допомогти у розв'язанні багатьох проблем українських підприємств, як потребують переоснащення своїх виробництв, придбання ноу-хау високотехнологічного та дорогого устаткування.

Лізинг створює великий потенціал розвитку малого підприємництва, раціонального використання ресурсів, велику гнучкість у відносинах між виробниками і споживачами. Тому лізинг на сьогодні є однією із

³⁶ Узагальнено та систематизовано автором на основі [171].

найперспективніших форм інвестування, що здатна значно поживити процес оновлення виробництва.

Велике значення для підтримки малого підприємництва, підвищення його життєздатності має система організації доступу малих фірм до механізму передачі технологій та результатів наукових розробок у виробництво на основі їхньої кооперації з великими компаніями. Термін венчурне (ризикове) фінансування використовували в широкому й вузькому значеннях. У широкому значенні – це вклад у ризикові, з погляду фінансових результатів, проекти, перш за все в галузі високих технологій. У вузькому значенні венчурне фінансування – це довго- або середньострокові інвестиції у вигляді кредитів або вкладень в акції, які здійснюються венчурними фондами з метою створення й розвитку малих швидкозростаючих компаній. В більшості венчурне інвестування здійснюється в акціонерний капітал малих та середніх підприємств в обмін на визначений пакет акцій. При цьому перевага надається тим компаніям, акції яких вільно не обертаються на фондовому ринку, а розподілені між її акціонерами. Головною перевагою венчурного капіталу є те, що від об'єкту інвестицій не потребується ніякої застави, а також йому не треба виплачувати інвестору проценти, як у випадку з банківським кредитом .

Венчурний капітал особливо важливий для малих високотехнологічних фірм. Як правило, малі венчурні (ризикові) підприємства пов'язані зі сферою науково-дослідних і експериментально-конструкторських розробок, тому для визначення їх часто використовують поняття «малі інноваційні підприємства».

Венчурний капітал називають «інтелектуальним диверсифікантом», адже, крім фінансових послуг, він виконує послуги, пов'язані з управлінням, маркетинговим та інформаційним обслуговуванням. Під венчурним капіталом слід розуміти інвестування у поглинання за допомогою позикових коштів, а також вкладення капіталу у новостворені компанії. У сучасних

умовах інтенсивного інноваційного розвитку саме венчурне інвестування у більшості країн світу відіграє важливу роль у реалізації багатьох значних інновацій у різних сферах діяльності.

Так, у 2013 р. загальний обсяг залученого венчурного капіталу у США склав більше 23 млрд. дол. США, в Європі – більше 5 млрд. дол. США, з них Великою Британією залучено 822,7 млн. дол. США, Францією – 461,1 млн. дол. США, Німеччиною – 311,8 млн. дол. США, Швецією – 155,4 млн. дол. США, Данією – 167,8 млн. дол. США [172]. Аналіз статистичних даних дав змогу виявити лідируючі позиції підприємств машинобудування у сфері інноваційної венчурної діяльності малого бізнесу. У США близько 40% за кількістю угод та обсягів венчурного інвестування займають галузі машинобудування. При цьому на інвестування пізніх етапів та розширення у 2014 р. припадало 63% усіх венчурних угод та 78,4% усіх обсягів венчурних інвестицій [169].

Спостерігається активний розвиток нових ринків венчурного капіталу. Створюються венчурні фонди у Китаї, Індії, Південній Кореї, В'єтнамі, Бразилії, Східній Європі, на Близькому Сході. Загальний обсяг венчурного капіталу в Китаї за 2011 р. становив більше 1,5 млрд. дол. США. Загальний обсяг венчурного капіталу в Азійсько-Тихоокеанському регіоні усередині 2013 року досяг рівня 26,5 млрд. дол. США (у першій половині 2012 року даний показник складав 6,2 млрд. дол. США) [172]. Галузева структура венчурного інвестиційного портфеля в країнах Азії на відміну від США рівномірна, тобто венчурний капітал інвестується у різні галузі промисловості, забезпечуючи стабільний розвиток економік цих країн.

Сьогодні ситуація у сфері інноваційної діяльності українських підприємств не є надто оптимістичною. Проблеми фінансування венчурних проектів пов'язані не тільки з невмінням венчурних підприємців представити бізнес-пропозиції інвесторам, низьким рівнем управлінських навиків, а й з обмеженістю шляхів виходу інвесторів із проінвестованих проектів, зокрема

через нерозвиненість фондового ринку, відсутність площадок для біржового розміщення акцій венчурних проектів, складність пошуків стратегічних інвесторів.

Отже, взаємодія малого бізнесу та великих підприємств корпоративного сектора дозволить досягнути синергійного ефекту. Для малих підприємств – це доступ до нових технологій, фінансових, кадрових, матеріальних ресурсів. Великі підприємства можуть набути окремих компетенцій шляхом залучення невеликих, вузькоспеціалізованих підприємств у власні виробничі процеси.

Можна стверджувати, що організація інтеграційних форм підприємницької діяльності малого бізнесу має важливе значення не тільки у процесах розробки і впровадження інноваційної продукції, товарів, послуг, що відображається на покращенні конкурентних позицій окремих компаній, а й сприяє насиченню ринків економічно вигідними з точки зору виробництва і споживання ресурсно-ощадливими технологіями і товарами, сприяючи суттєвому поліпшенню якості життя суспільства і підвищенню макроекономічних показників розвитку країни та регіонів. Підвищення ефективності господарської діяльності малих підприємств через скорочення термінів розробки і виведення на ринок якісно нових товарів, збільшення масштабів інноваційно-інвестиційних проектів через залучення коштів приватного венчурного капіталу при зниженні ролі держави у фінансуванні суспільно необхідних проектів разом із стійкими тенденціями зростання кількості робочих місць, збільшенням податкових відрахувань підприємств, підвищенням обсягів експорту через покращення якості товарів та послуг сприяє поширенню інтеграційних механізмів як на мікро-, так і на макрорівні.

2.2 Особливості співпраці підприємств малого бізнесу України та європейських країн (на прикладі Польщі)

Сектор малого бізнесу у європейських країнах відіграє важливу роль для розвитку та стабілізації соціально-економічних процесів. Завдяки функціонуванню малих підприємств забезпечується зайнятість населення, формуються нові ринки збуту продукції та послуг, зростає якісний рівень життя суспільства. Саме малий бізнес забезпечує 60-70% ВВП Польщі, Угорщини, Бельгії, Румунії та інших європейських країн [173]. Проте водночас ця сфера є дуже вразливою до різних несприятливих впливів, тому успіхи багатьох країн у підтриманні та розвитку малого бізнесу мають місце завдяки зваженій та стратегічно спрямованій політиці держави.

Тому вважаємо за доцільне здійснити дослідження особливостей поєднання позитивних моментів польського та українського досвіду підтримання сфери малого бізнесу та вивчення особливостей її розвитку у двох слов'янських країнах.

Україна щодо умов ведення бізнесу є однією з найбільш ризикованих у Європі країн. Серед ряду інших показників, які про це свідчать, визначальним є індекс легкості ведення бізнесу, який засновано Світовим банком з метою порівняння простоти підприємницької діяльності між країнами світу. Вищі оцінки у індексі свідчать про раціональніше регулювання бізнесу та сильніший ступінь захисту різних форм власності у конкретній країні. У 2014 році Україна посіла 149 місце за критеріями останнього звіту, втративши дві позиції порівняно із 2013 роком [174].

У сучасних складних політико-економічних умовах розвитку малого бізнесу в Україні варто запозичити певні позитивні моменти підтримки сфери малого підприємництва у сусідньої Польщі, оскільки історичні та політичні передумови розвитку економічного середовища цих двох країн багато у чому є схожими.

Саме прогресивні перетворення у підприємницькій сфері дали змогу Польщі стати учасником Євросоюзу. Економічні показники розвитку польської економіки свідчать про результативність проведених реформ. Так, сьогодні у Польщі малий бізнес став основною рушійною силою формування ринкової економіки та інтеграції цієї країни у світовий економічний простір.

Про підвищення ролі малих та середніх підприємств свідчать такі показники. Так, на кінець 2014 року частка малих та середніх підприємств у загальній кількості зайнятого населення склала близько 64%, частка малого та середнього бізнесу у ВВП країни – 49-52%, а частка малого та середнього бізнесу у загальній чисельності всіх підприємств – 99% [175].

Відповідно до класифікації Польського центрального статистичного бюро (ЦСБ) до малих підприємств належать фірми із чисельністю працівників до 50 осіб, до середніх – від 51 до 200 осіб. У 2015 році частка малих і середніх підприємств у створенні ВВП Польщі становила 47%, у 2014 році – 45%, а у 2013 році – 40%, з урахуванням тіньової економіки – 44%. За даними ЦСБ, із кожним роком постійно знижується частка тіньового сектора економіки внаслідок постійного зростання продуктивності малих і середніх підприємств та їхньої частки у ВВП. Враховуючи шкалу відсоткового співвідношення у створенні ВВП за 100%, найбільший внесок у розвиток економіки Польщі зробили торговельні й ремонтні підприємства (94%), на другому місці – підприємства, що працюють на ринку нерухомості й бізнес-послуг (92%), на третьому – будівельні підприємства та підприємства, зайняті у сфері ресторанів і готелів (80%), далі – виробництво й транспорт становили 45% [176].

Наприкінці 2014 року кількість підприємств, що працюють у виробничому секторі (крім фінансових одиниць посередництва), становила 1 657 513 одиниць, і ця цифра була більшою на 179 564 порівняно з кінцем 2013 року.

Збільшення діючих підприємств було вищим, ніж чисте збільшення об'єктів, зареєстрованих у державній системі реєстрації, приблизно на 79 000 одиниць.

Із загальної кількості діючих підприємств 1 434 675 – приватні фірми. У 2014 році порівняно з 2013 роком кількість підприємств державного сектора зменшилася на 432 од. Це, насамперед, є наслідком виконання програми Національного інвестиційного фонду (NFI). У 2014 році відношення працюючих підприємств до їх зареєстрованої кількості становило 65,4%, тобто майже на 6% більше, ніж у попередньому році.

У 2014 році діяло 1 613 587 малих підприємств, що становило приблизно 99% усіх операційних фірм, що функціонують у Польщі. Середніх і великих підприємств налічувалось 12 567 (приблизно 0,8%) і 3517 одиниць відповідно (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

**Характеристика діючих підприємств Польщі
за кількістю зайнятих осіб³⁷**

Тип підприємства	Кількість, од.	Частка, %
Мале (0–50 працівників)	1 613 587	99,01
Середнє (51–250 працівників)	12567	0,77
Всього малі й середні підприємства	1 626 154	99,78
Великі (більше ніж 250 працівників)	3 517	0,22
Всього	1 629 671	100

У секторі ремонту та торгівлі працювали 41,1% від загальної кількості діючих малих і середніх підприємств. Діючі виробничі підприємства становили 13,4%, тоді як 11,7% – підприємства будівництва. Майже таке саме співвідношення (11,5%) у секторі малих і середніх підприємств було стосовно підприємств, що працюють у нерухомості й діловому секторі

³⁷ Складено автором за даними [173, 174].

послуг. Загальна кількість малих і середніх підприємств, що зайняті в транспорті та секторі зв'язку, становить 9,8%. Частка 4,2% належала об'єктам, що працюють у сфері охорони здоров'я (медичні, стоматологічні й ветеринарні клініки).

Приблизно 4% загальної кількості малих і середніх підприємств забезпечували так звані "інші послуги" (наприклад, сухе чищення, косметичні, ритуальні послуги, а також у галузях культури і спорту). Відносно низька кількість (3,2%) малих і середніх підприємств працює в секторі ресторанного й готельного бізнесу.

Малі підприємства займали значну питому вагу у добувній промисловості, електро-, газо- і водопостачанні, також у секторі охорони здоров'я. Проте найшвидші темпи зростання кількості підприємств малого бізнесу можемо спостерігати у будівельній галузі (темп зростання склав 38%). Іншими галузями, що найбільш стрімко зростали завдяки розвитку малого бізнесу, стали готелі й ресторани – 28,5%, інші сфери послуг – 24,4%, нерухомість і ділові послуги – 19,5%. Темп зростання кількості малих підприємств, що працюють у транспорті, забезпеченні зв'язку, становив 16%, торгівлі й ремонті – 14,3%, у виробничому секторі – 9,5%.

Загрози для підприємців сектору малих підприємств, що виникли після приєднання Польщі до ЄС і пов'язані з ринком праці, концентруються у двох головних сферах: по-перше, можливого підвищенні вартості праці й соціальних витрат; по-друге, труднощах в пошуку кваліфікованого персоналу, що може бути викликано його переміщенням.

Згідно опитування, проведеного Польським фондом підтримки та розвитку малого бізнесу, малі підприємства часто потребують державної підтримки (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Результати статистичного дослідження потреби польських малих підприємств у державній допомозі, %³⁸

Класифікаційна ознака підприємства	Частка респондентів, що дали позитивну відповідь
Профіль діяльності:	
– виробництво	93
– послуги	52
– будівництво	47
– торгівля	34
Розмір:	
Мікро (до 5 працівників)	25
Малі (6–50 працівників)	69
Середні (51–250 працівників)	82
Великі (більше ніж 250 працівників)	37

Так само респонденти, якими були представники малого бізнесу, вказали на те, що допомога більшою мірою необхідна середнім підприємствам і меншою – великим торговельним компаніям.

Такі підприємства вважають найбільш серйозними загрозами, пов'язаними з ефективністю проведення бізнесу, скорочення частки продукції компанії на ринку, зниження доходів чи недостатню кількість дохідних видів діяльності. Майже половина всіх учасників ринку бачила реальну загрозу в зниженні продажів через конкуренцію, що збільшується. Кожен третій підприємець побоюється, що він буде змушений припинити господарську діяльність через її нерентабельність.

Саме державна підтримка допомогла малому та середньому бізнесу у Польщі досягнути позитивних тенденцій розвитку. Протягом 1995-2015 років уряд Польщі започаткував та реалізував ряд прогресивних реформ, що мали на меті створити сприятливий інвестиційний клімат для розвитку малого бізнесу та забезпечити інфраструктуру його функціонування (табл. 2.6).

³⁸ Узагальнено за [173].

Таблиця 2.6

Найважливіші інституційні структури, створені у Польщі з метою підтримки та розвитку малого бізнесу

Рік	Назва інституції	Основні функції
1995	Польський фонд підтримки та розвитку малого і середнього бізнесу	<ul style="list-style-type: none"> – Забезпечення ефективної взаємодії 240 агентств та інститутів підтримки малого бізнесу; – підтримання співпраці з урядом та парламентом, надаючи достовірну та аналітичну інформацію про стан малого бізнесу
1997	Національний фонд кредитних гарантій	<ul style="list-style-type: none"> – Гарантування надання кредитів для розвитку малого бізнесу; – створення мережі регіональних фондів для підтримки та розвитку аграрних депресивних регіонів.
1997	Агентство розвитку техніки та технологій	Сприяння розвитку інноваційних технологій та їх застосуванню у малому бізнесі

У 2013 році Уряд запровадив пільгові податкові тарифи для щойно створених підприємств та підприємств, що створюють нові робочі місця; процедури банкрутства, зміцнення системи гарантування кредитів для малого бізнесу та системи фондів кредитування малих підприємств. Програма "Капітал для підприємців" (2010-2014 роки) була спрямована головним чином на покращення умов та підвищення ефективності залучення зовнішнього фінансування для бізнесових потреб сектора малого підприємництва.

Внаслідок ратифікації Європейської Хартії малого підприємництва після вступу Польщі до Європейського союзу малий бізнес опинився у

сприятливих умовах щодо розширення ринків збуту, доступу до прогресивних технологій та налагодження міжнародної співпраці.

Проект Світового банку "Ведення бізнесу – 2015" високо відзначив позитивний досвід Польщі у формуванні сектору малого бізнесу і присвоїв цій країні на 65 місце у рейтингу із 190 країн-учасниць проекту.

Сьогодні Республіка Польща є найбільшим торговельним партнером України серед країн Центрально-Східної Європи та займає за результатами 11 місяців 2015 року п'яте місце серед країн світу (рис. 2.9).

За підсумками 11 місяців 2015 р. обсяги зовнішньої торгівлі товарами України з Республікою Польща склали 6 558,3 млн. дол. США.

При цьому рівень українського експорту до Республіки Польща становив 2 868,3 млн. дол. США та у порівнянні з аналогічним показником 2014 року збільшився на 28,7%. Рівень польського імпорту до України – 2 897,4 млн. дол. США та у порівнянні з аналогічним показником 2014 р. збільшився на 14,9% [175].

Негативне сальдо у зовнішній торгівлі з Республікою Польща за результатами 11 місяців 2014 року склало 353,8 млн. дол. США.

Обсяги зовнішньої торгівлі послугами України з Республікою Польща за результатами 9 місяців 2014 р. (останні дані станом на 19.01.15 р.) зросли на 21,7% від рівня аналогічного періоду 2013 року і склали 187,9 млн. дол. США.

Рівень українського експорту послуг до Республіки Польща за 9 місяців 2015 р. склав 93,2 млн. дол. США, а рівень польського імпорту послуг до України – 94,7 млн. дол. США.

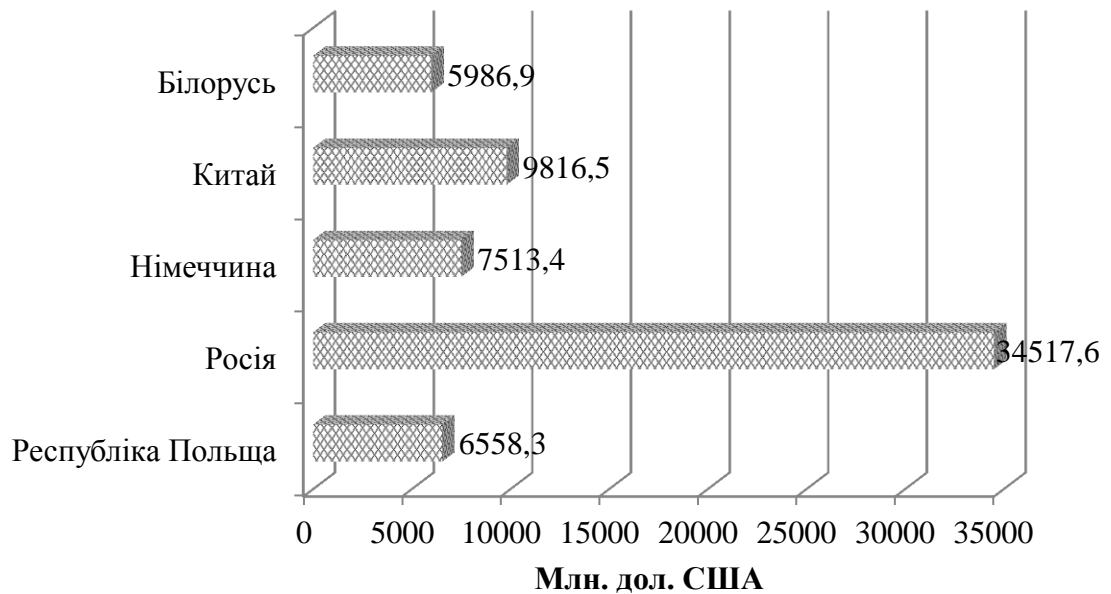

Рис. 2.9. Обсяги зовнішньої торгівлі товарами із основними країнами-партнерами України³⁹

За даними Міністерства економіки Республіки Польща, за результатами 11 місяців 2015 р. обсяги зовнішньої торгівлі товарами України з Республікою Польща склали 4 897,6 млн. євро (6 640,3 млн. дол. США). Обсяги українського експорту до Республіки Польща склали 1 816,0 млн. євро (2 462,2 млн. дол. США) та збільшились на 47,1% у порівнянні до аналогічного періоду минулого року. Обсяги польського імпорту в Україну склали 3 081,6 млн. євро (4 178,1 млн. дол. США) та збільшились на 13,4% по відношенню до аналогічного періоду минулого року. Від’ємне для України сальдо торговельного балансу склало 1 265,6 млн. євро (1 715,9 млн. дол. США) [176].

Станом на 1 жовтня 2015 р. обсяги польських інвестицій в Україну становили 726,3 млн. дол. США, що складає 2,1% від загального обсягу іноземних інвестицій в Україну (рис. 2.10). З початку року спостерігається відтік польських інвестицій. Так, станом на 01.01.15 р. вони склали – 866,8

³⁹ Складено автором за даними [175].

млн. дол. США; станом на 01.07.15 р. – 819,3 млн. дол. США; станом на 01.10.15 р. – 726,3 млн. дол. США.

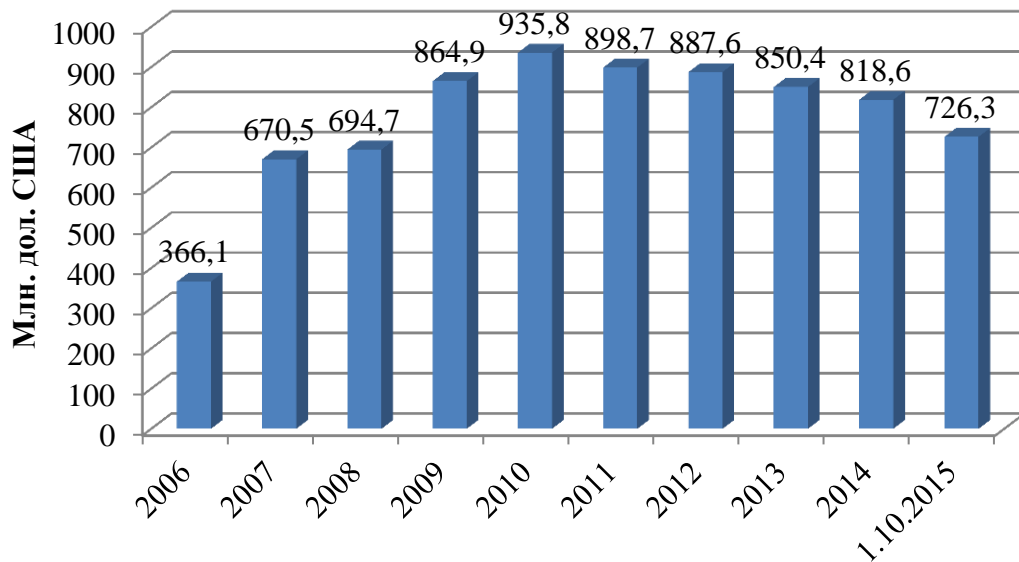

Рис. 2.10. Динаміка обсягів польських інвестицій в економіку України у 2006 – 2015 роках⁴⁰

За даними Державного комітету статистики України, обсяги українських інвестицій в польську економіку станом на 01.10. 2015 р. склали 49,5 млн. дол. США, що становить 0,7% від загального обсягу українських інвестицій за кордоном. За наявною інформацією, обсяг реальних українських інвестицій в Республіку Польща, які з різних причин не зараховуються українською статистикою, перевищує 1 млрд. дол. США. У Польщі наразі діє щонайменше один десяток підприємств з українським капіталом.

Найвагомішими українськими інвестиційними проектами в Республіці Польща є: металургійний комбінат „Гута Ченстохова” (інвестор - «ІСД»), суднобудівельний завод „Сточне Гданське” (інвестор - «ІСД»),

⁴⁰ Складено автором за даними [177].

«Гута Покуй» (інвестор - «Приват»), завод освітлювальних приладів «Геліос» (інвестор – «Іскра»), Варшавський автомобільний завод (інвестор - «Авто-ЗАЗ»), плодOPEREROBНИЙ завод «Т. В. Fruit Dwikozy» (інвестор - компанія «Т. В. Fruit» (власник торгівельної марки «Яблуневий дар»)).

Найвагомішими польськими інвестиціями у сфері малого та середнього бізнесу в Україні є: фабрика будівельної кераміки «Церсаніт», фабрика паркету «Барлінек», меблева фабрика «Новий Стиль», фабрика упаковки «Кен-Пак», фабрика автозапчастин «Інтер-Гроклін», фабрика металообробки «Полімекс-Мостосталь».

Сьогодні польські інвестори поступово починають зміщувати акценти зі звичних виробництв, сконцентрованих у сфері малого бізнесу (будівельні та оздоблювальні матеріали, деревообробка, лакофарбова промисловість тощо), у напрямі сучасних галузей, що забезпечують високий рівень інформаційно-технічного розвитку суспільства. Уже зараз відчувається серйозне зростання інтересу польських інвесторів до українського медіаринку (услід за відкриттям у 2014 р. однією з найбільших польських видавничих компаній Agora своєї української філії Agora Ukraine Ltd., цим ринком активно цікавиться інша потужна медіа група з Польщі – TVN). Крім того, поляки дедалі частіше залучають до співпраці українських програмістів. Зокрема, краківський технопарк, в якому працюють такі відомі міжнародні компанії, як Motorola, Delphi, Onet, Interia, ComArch тощо, співпрацює з українськими спеціалістами в галузі інформаційних технологій, а влада Вроцлава навіть розробила спеціальну мотиваційну програму для здібних українців. У перспективі таке партнерство може перерости у створення технопарків за участю польського капіталу на території України, зокрема у Львівській, Волинській та Івано-Франківській областях. На це дозволяє сподіватися високий рівень підготовки вітчизняних кадрів відповідними вищими навчальними закладами, а також високий відсоток володіння польською мовою з-поміж українських фахівців та випускників

університетів. Не меншого значення набувають інновації у сфері послуг, зокрема в туристично-рекреаційній галузі, яка з погляду українсько-польського інвестиційного співробітництва, є однією з найбільш пріоритетних і потенційно конкурентоспроможних на міжнародному ринку. Більше того, частина рекреаційних ресурсів, як Польщі, так і України, мають унікальний характер, що робить їх об'єктом уваги з боку багатих західноєвропейських споживачів та інвесторів.

Проте розвиток підприємств малого бізнесу України та Польщі є неможливим без ефективного залучення не лише інвестиційних, а й кредитних фінансових ресурсів. Міжнародні фінансові організації також долучаються до Програм фінансування малого бізнесу в Україні. На сьогодні функціонує ряд проектів за спільною участю Європейського банку реконструкції та розвитку [180], Світового банку, Німецького банку реконструкції та Агентства США з міжнародного розвитку, а також Національного банку України та Міністерства фінансів. Ці проекти спрямовані на здійснення фінансової підтримки малого бізнесу в Україні, проте обсяги фінансування цього сектору є досить незначними у порівнянні із наявною потребою. Зважаючи на значні бюрократичні перешкоди при отриманні фінансових ресурсів із державних цільових фондів, малі підприємства часто надають перевагу співпраці із банківськими структурами. Тому дуже важливою на сьогодні є проблема організації ефективної співпраці вітчизняних банків та підприємств малого бізнесу, виявлення основних переваг і загроз банківського кредитування підприємницької діяльності.

Теоретико-методологічні аспекти банківського кредитування малого бізнесу комплексно висвітлено у працях провідних вітчизняних науковців В.М. Галь [181], Р.В. Фецура та О.І. Тревого [182], О.В. Дзюблук, О.Л. Малахової [183], О.В. Лютої, О.Г. Бухтіарової [184], Д.М. Яблонського [185] та ін. У цих працях досліджено вклад банківської системи у розвиток

малого підприємництва в Україні, розглянуто регіональний аспект розвитку малого бізнесу, визначено кредитні аспекти взаємодії банків і підприємств. Проте на сьогодні досі залишаються невивченими окремі тенденції розвитку та динаміка банківського кредитування малого бізнесу в Україні, недосконало досліджено структурні особливості формування кредитних портфелів провідних вітчизняних банків.

На доповнення до проведених досліджень особливостей фінансування діяльності підприємств малого бізнесу вважаємо за доцільне здійснити аналітичне оцінювання стану та перспектив розвитку системи кредитування підприємств малого бізнесу в Україні та Польщі, а також розробити практичні рекомендації щодо вирішення проблем банківського кредитування малого бізнесу в нашій країні.

Банківські кредитні ресурси характеризуються високим рівнем мобільності та можливістю широкого цільового використання: від придбання вартісних основних засобів під заставу майна підприємства до оплати щоденних потреб, наприклад, закупівлі незначних партій сировини та матеріалів, необхідних підприємству у поточному періоді. Сьогодні у кредитних взаємовідносинах відсутні обмеження, які мали місце при існуванні лише державної банківської системи. Пріоритетом кредитних відносин на сьогодні визначено ефективність кредиту, а також матеріальна зацікавленість як суб'єкта малого бізнесу, так і банку.

Незважаючи на це, банківським кредитом не повинні покриватись фінансові потреби малого підприємства, які виникли внаслідок збиткової діяльності: продукція, яка не мала збуту, неефективне використання фінансових та матеріальних ресурсів, надмірні залишки сировини та матеріалів на складах. Високий рівень ризику діяльності малих підприємств в Україні та низька прогнозованість економічного середовища ведення бізнесу призводять до того, що багато комерційних банків обмежуються, в основному, короткостроковими кредитами. Це значно знижує ефективність

використання кредитних ресурсів та призводить до значних труднощів при фінансуванні довгострокових проектів розвитку малого бізнесу.

Таким чином, під системою банківського кредитування малого бізнесу пропонуємо розуміти сукупність складових, які визначають процеси планування, організування, мотивування, контролювання та регулювання кредитних взаємовідносин між банком-позичальником та окремим суб'єктом малого бізнесу. Часто кредитування конкретного малого підприємства вимагає індивідуального підходу із врахуванням сфери його діяльності, масштабів виробничих процесів, форми оплати діяльності персоналу, наявності кредитної історії тощо. З огляду на це, складовими елементами процесу кредитування суб'єкта малого бізнесу можуть бути:

- порядок, частка та ступінь участі власних засобів суб'єкта малого бізнесу у кредитній операції;
- цільове призначення кредиту та методи кредитування;
- форми кредитних рахунків і способи регулювання кредитної заборгованості;
- форми та порядок контролю за цільовим та ефективним використання кредитних ресурсів суб'єктом малого підприємництва та своєчасним їх поверненням.

Українські та польські банки пропонують спеціалізовані кредитні програми для підтримки малого підприємництва, проте вони мають ряд спільних ознак, за якими їх можна об'єднати (табл. 2.7).

Отже, усі види банківського кредитування юридичних осіб малого та середнього бізнесу мають характерні особливості та певний ступінь ризику. Найбільш ризикованими вважаються кредити на відкриття бізнесу. Проте саме ці кредити, зважаючи на високі відсоткові ставки, дозволяють отримати значний рівень прибутковості. Загалом, великі банківські структури навіть у випадку надання ризикових кредитів знаходять способи зниження та оптимізування рівня ризику шляхом встановлення лімітів, залучення

страхових компаній та розроблення довгострокових прогнозів щодо змін економічної ситуації на ринку.

Таблиця 2.7

Характеристики основних видів кредитування, які здійснюють банківські структури України та Польщі для суб'єктів малого підприємництва⁴¹

№ з/п	Вид кредиту	Характеристика	Форма кредитування	Способи підвищення рівня економічної безпеки (зниження ступеня ризику)
1	Кредит на відкриття бізнесу	Дуже ризиковий кредит, оскільки неможливо спрогнозувати ефективність та своєчасність повернення кредитних ресурсів	Разовий кредит ⁴² , кредитна лінія з лімітом заборгованості ⁴³	Встановлення високої відсоткової ставки, нетривалий термін кредитування, забезпечення у вигляді поручительства третіх осіб
2	Кредити індивідуальним підприємцям	Ступінь ризику досить висока, оскільки оцінити платоспроможність клієнта буває досить важко, враховуючи значні масштаби можливої «тінізації» бізнесу	Разовий кредит, кредитна лінія з лімітом заборгованості	Вимога довідки про доходи фізичної особи та обов'язкова наявність фіксованого щомісячного доходу, з якого планується погашення кредиту, застава (якщо це можливо), поручительство та згода на кредит чоловіка (дружини) підприємця
3	Кредит на розвиток бізнесу	Ризиковий кредит, спрямований на поповнення оборотних засобів суб'єкта малого бізнесу	Кредитна лінія з лімітом видачі	Встановлення ліміту відносно поточного обороту підприємства (як правило, місячної чи річної виручки).
4	Кредит на придбання основних засобів	Кредитне фінансування придбання транспортних засобів, спеціальної техніки, основних засобів	Разовий кредит, кредитна лінія з лімітом заборгованості	Як правило, такий кредит видається під заставу. В якості застави можуть

⁴¹ Складено авторами за даними вітчизняних та європейських банківських структур.

⁴² Разовий кредит – разове надання суми кредиту суб'єкту малого бізнесу на визначений термін. Погашення кредиту повинно бути здійснено на протязі встановленого терміну або у відповідності із встановленим терміном погашення.

⁴³ Кредитна лінія – кредитні ресурси надаються суб'єкту малого бізнесу частинами (окремими кредитами, траншами). Кредитна лінія може бути відновлювана або не відновлювана; кредитна лінія з лімітом заборгованості та кредитна лінія з лімітом видачі.

№ з/п	Вид кредиту	Характеристика	Форма кредитування	Способи підвищення рівня економічної безпеки (зниження ступеня ризику)
		та нерухомості. Кредити, як правило надаються на великі суми та великий термін, тому вимоги до позичальника є досить жорсткими.		виступати товари в обігу, обладнання, наявний автотранспорт, спеціальна, наявна у власності нерухомість. Заставою може бути і майно, яке планується придбати за кредитні ресурси.
5	Комерційна іпотека	Іпотечний кредит надається підприємцям малого бізнесу для придбання нежитлової нерухомості. Комерційна іпотека має довші терміни кредитування у порівнянні з іншими кредитами.	Разовий кредит	Як правило, за такими кредитами передбачаються досить високі кредитні ставки. Заставою за кредитом виступає нежитлова нерухомість, що є об'єктом кредиту.
6	Інвестиційне кредитування	Інвестиційний кредит – це цільовий кредит, який надається суб'єктам малого бізнесу для фінансування конкретної інвестиційної програми. Термін кредитування, як правило, від 3 до 10 років. Основними напрямками використання інвестиційного кредиту суб'єктами малого бізнесу є: придбання основних засобів, модернізація та реконструкція виробничих процесів, створення нових виробничих потужностей.	Кредитна лінія з лімітом видачі	Позичальник повинен представити в банк ретельно розроблений та економічно обгрунтований бізнес-план інвестиційного проекту, а також фінансову звітність за останні роки. Заставою за кредитом є наявні активи.
7	Овердрафт	Кредит на операційні витрати, надається у випадку відсутності або нестачі засобів на розрахункових (поточних) рахунках суб'єкта малого бізнесу. Надає можливість своєчасно та безперервно здійснювати розрахунки з партнерами, своєчасно надавати заробітну плату та оплачувати рахунки.	Овердрафт	Як правило, овердрафт банки пропонують своїм клієнтам, які вже мають розрахункові рахунки та значні оборотні засоби на них. Термін договору – до 1 року. Термін, на який надається овердрафт, як правило, не перевищує 30 днів.

Банківська діяльність щодо кредитування юридичних осіб почала свій розвиток у 2000 році, коли відбулася активізація ролі приватного капіталу у формуванні банківської системи України. Кризові моменти 2009 року внесли певні корективи у приріст кредитних портфелів провідних вітчизняних банків. Проте післякризовий період уже минув і роль банків у якості кредиторів та інвесторів знову посилюється.

У польському банківському секторі відбулися великі перетворення протягом останніх двох десятиліть. На сьогодні він є сучасним і добре розвиненим, пропонує високу якість і безпечні банківські послуги. Правові основи банківської системи закладені в законах “Про Національний банк Польщі” і “Про банки”. Національний банк Польщі виконує обов’язки центрального банку, випускає в обіг банкноти і розмінну монету, зберігає польські валютні резерви, рефінансує і контролює банківську систему, виконує функції нагляду та видає ліцензії на банківську діяльність.

У Польщі діють близько 700 банків, що володіють майже 1 тис. 300 своїх філій. Більшість банків у Польщі є універсальними: займаються як кредитуванням підприємств, так і обслуговуванням вкладів населення. Польські банки залучені до різних типів депозитної та фінансової діяльності і пропонують широку палітру банківських послуг для комерційних організацій та населення. Деякі банки ведуть інвестиційну діяльність, гарантуючи випуск облігацій або акцій, або пропонуючи консультаційні послуги. Ринок банківських карт безумовно є одним з сегментів нових послуг в Польщі, що найбільш динамічно розвиваються.

Іноземні акціонери послідовно збільшують свої вклади у польський банківський сектор, причому контрольовані іноземними інвесторами банки складають 67,8% від суми балансу банківського сектору. Згідно з даними Національного банку Польщі, найбільші інвестиції до польського банківського сектору були проведені німецькими, американськими, бельгійськими та голландськими фінансистами. Щоб триматися

у конкурентній боротьбі, польські банки повинні серйозно інвестувати у свої мережі, а також у автоматизацію та інформатику. Провідні і більш дрібні комерційні банки Польщі пропонують свої послуги через Інтернет, ряд банків надає своїм клієнтам можливість проводити операції за допомогою звичайних і мобільних телефонів з використанням технології “WAP” або телетексту. Більш того, на ринку вже існують віртуальні банки.

Польський досвід банківського регулювання – рідкісний приклад вдалої стратегії локалізації діяльності міжнародних фінансових груп на території країни. Виведення на національну фондову біржу акцій дочірніх представництв іноземних фінансових груп дозволяє досягти кількох цілей:

- забезпечується корпоративна повноцінність дочірніх банків, перешкоджаючи їх перетворенню на квазіфіліали;
- запроваджується механізм контролю над менеджментом і над домінуючим акціонером цих банків з боку фондового ринку;
- сприяє диверсифікації портфелів польських інвесторів і розвитку національного фондового ринку;
- привчання до акцій консервативних інвесторів;
- зміцнення ролі Варшави як регіонального фінансового центру.

Прийняті польським урядом заходи не перешкоджають припливу іноземних інвестицій в національну економіку і, зокрема, у банківський сектор країни: на частку Польщі та Чехії в сумі припадає 70% прямих іноземних інвестицій у фінансовий сектор країн ЄС, при цьому у Польщі найвища серед цих країн частка інвестицій у фінансовий сектор від загального обсягу прямих іноземних інвестицій (30%).

У таблиці 2.8 представлено дані про десять найбільших банків Польщі, які співпрацюють із приватним бізнесом.

Таблиця 2.8

10 найбільших банківських структур Республіки Польща, які здійснюють кредитування малого бізнесу⁴⁴

№ з/п	Банк	Частка ринку (%)	Активи (млрд. євро)	Стратегічний акціонер і його частка
1	Pekao S.A.	15,4	34,6	Unicredito, Італія (59,36%)
2	PKO BP	13,5	30,3	Польща (51,49%)
3	BRE Bank	7,0	15,6	Commerzbank, Німеччина (69,86%)
4	ING BSK	6,5	14,5	ING Bank, Нідерланди (75,00%)
5	BZ WBK	5,1	11,5	AIB European Investment, Ірландія (70,50%)
6	Bank Handlowy	4,8	10,9	Citibank Overseas Investment Corporation, США (75,00%)
7	Bank Millenium	3,8	8,5	Banco Comercial Portugues, Португалія (65,51%)
8	Kredyt Bank	3,4	7,6	KBC Bank NV, Бельгія (80,00%)
9	Bank BGZ	2,5	5,7	Rabobank, Нідерланди (59,35%)
10	Raiffeisen Bank Polska SA	2,2	4,8	RZB, Австрія (100%)

Клієнти усіх банків Польщі, що діють відповідно польського законодавства, захищені системою страхування депозитів – Банківським гарантійним фондом (Bankowy Fundusz Gwarancyjny), – створеним у листопаді 1994 року. Національний банк Польщі здійснює додатковий захист заощаджень в таких банках шляхом суворого нагляду та призначення своїх керівників при виявленні фінансових ускладнень.

У таблиці 2.9 проведено аналіз динаміки змін обсягів кредитних портфелів юридичних осіб у найбільших банках за травень-вересень 2015 року. Найбільшими у 2015 році ці банківські установи визнано за обсягами кредитно-фінансових операцій провідними вітчизняними рейтинговими агентствами [185; 186] та за результатами даних аналітичних звітів Національного банку України [187].

⁴⁴ Складено автором за матеріалами [188].

Згідно аналітичних даних, наведених у табл. 2.9, можемо констатувати, що найвагомішу участь у фінансуванні малого бізнесу в Україні станом на 1 жовтня 2015 року брали такі банки як «Укрексімбанк» (обсяг фінансування малого бізнесу склав 11776 млн. дол. США або 23% кредитного портфеля юридичних осіб), «ПриватБанк» (обсяг фінансування малого бізнесу склав 9,744 млн. дол. США або 12% кредитного портфеля юридичних осіб) та «ВТБ Банк» (обсяг фінансування малого бізнесу склав 5,434 млн. дол. США або 22% кредитного портфеля юридичних осіб).

Таблиця 2.9

Динаміка обсягів кредитних портфелів найбільших банків України та Польщі за травень-вересень 2015 року⁴⁵

Найменування банківської установи	Обсяг кредитного портфеля юридичних осіб станом на 1.05.2015 року, млн. дол. США	Обсяг кредитного портфеля юридичних осіб станом на 1.10.2015 року, млн. дол. США	Зміна обсягу кредитного портфеля юридичних осіб, млн. дол. США	Частка малого бізнесу у кредитному портфелі юридичних осіб				Зміна частки та обсягу кредитування малого бізнесу	
				Станом на 1.05.2015 року		Станом на 1.10.2015 року			
				%	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	млн. дол. США
Українські банківські структури									
Уні Кредит Банк	17,4	18,1	0,7	13	2,262	12	2,172	-1	-0,09
Альфа-Банк	23,6	24,5	0,9	14	3,304	15	3,675	1	0,371
Сбербанк Росії	8,5	9,1	0,6	7	0,595	8	0,728	1	0,133
Ощадбанк	19,4	21,8	2,4	12	2,328	14	3,052	2	0,724
ВТБ Банк	23,8	24,7	0,9	21	4,998	22	5,434	1	0,436
Приват Банк	78,4	81,2	2,8	15	11,76	12	9,744	-3	-2,016

⁴⁵ Аналіз, систематизування та узагальнення даних проведено авторами за інформаційними джерелами [185-188].

Найменування банківської установи	Обсяг кредитного портфеля юридичних осіб станом на 1.05.2015 року, млн. дол. США	Обсяг кредитного портфеля юридичних осіб станом на 1.10.2015 року, млн. дол. США	Зміна обсягу кредитного портфеля юридичних осіб, млн. дол. США	Частка малого бізнесу у кредитному портфелі юридичних осіб				Зміна частки та обсягу кредитування малого бізнесу	
				Станом на 1.05.2015 року		Станом на 1.10.2015 року			
				%	млн. дол. США	%	млн. дол. США	%	млн. дол. США
ОТП Банк	8,4	7,6	-0,8	24	2,016	21	1,596	-3	-0,42
УкрСиббанк	13,8	11,2	-2,6	32	4,416	30	3,36	-2	-1,056
Укр-ексімбанк	47,4	51,2	3,8	21	9,954	23	11,776	2	1,822
ПУМБ	10,3	9,6	-0,7	19	1,957	15	1,44	-4	-0,517
Всього:	251,00	259,00	8,00	-	43,59	-	42,977	-6	-0,613
Польські банківські структури									
Pekao S.A.	71,54	70,88	-0,66	18	12,8764	17	12,05	-1	-0,83
PKO BP	62,65	64,78	2,13	24	15,03	22	14,25	-2	-0,78
BRE Bank	32,25	36,98	4,73	15	4,84	17	6,29	2	1,45
ING BSK	29,98	32,87	2,89	23	6,90	21	6,90	-2	0,01
BZ WBK	23,78	25,17	1,39	26	6,18	25	6,29	-1	0,11
Bank Handlowy	22,54	18,09	-4,45	28	6,31	29	5,25	1	-1,06
Bank Millenium	17,57	19,76	2,19	23	4,04	24	4,74	1	0,70
Kredyt Bank	15,71	18,64	2,93	32	5,03	31	5,78	-1	0,75
Bank BGZ	11,78	12,98	1,20	19	2,24	24	3,12	5	0,88
Raiffeisen Bank Polska SA	9,92	9,43	-0,49	27	2,68	17	1,60	-10	-1,08
Всього:	297,72	309,58	11,86	-	66,12	-	66,27	-8,00	0,14

Серед банків Республіки Польща найбільший обсяг кредитних ресурсів для малого бізнесу станом на 1 жовтня 2015 року надав банк «PKO BP» (обсяг фінансування малого бізнесу склав 14,25 млн. дол. США або 22% кредитного портфеля юридичних осіб), на другій позиції – банк «Peкао S.A.» (обсяг фінансування малого бізнесу склав 12,05 млн. дол. США або 17%

кредитного портфеля юридичних осіб), на третій позиції – банк «ING BSK» (обсяг фінансування малого бізнесу склав 6,9 млн. дол. США або 21% кредитного портфеля юридичних осіб).

Якщо загальну суму кредитних ресурсів провідних вітчизняних банків, які станом на 1 жовтня 2015 року були спрямовані на кредитування малого бізнесу, прийняти за сто відсотків, то можемо скласти наступне співвідношення часток українських та польських банківських структур (рис. 2.11, 2.12).

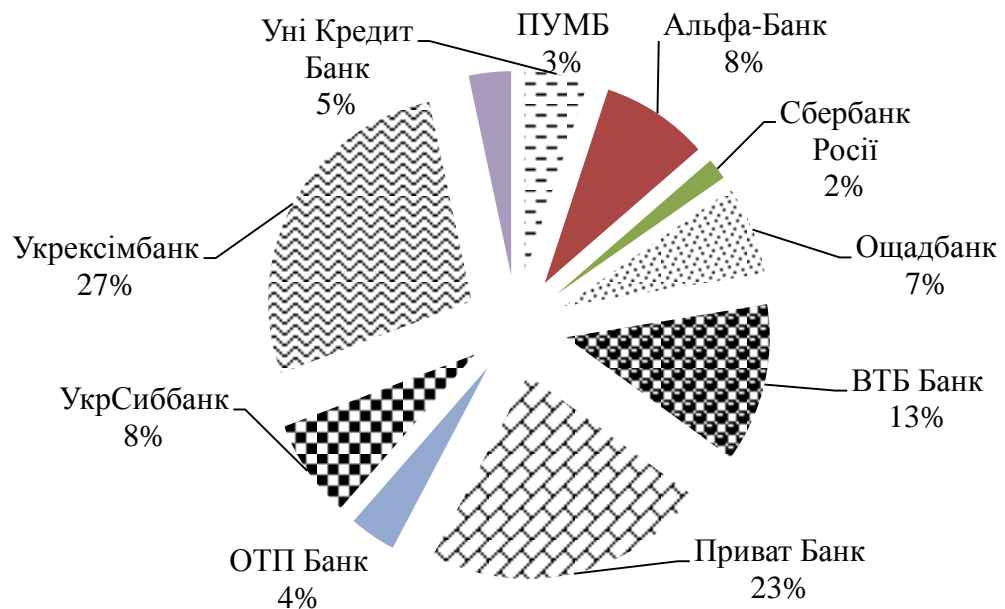

Рис 2.11. Структура наданих кредитних ресурсів сектору малого бізнесу вітчизняними банківськими структурами⁴⁶

Обсяги кредитування малого бізнесу в багатьох банках України та Польщі протягом досліджуваного періоду зазнали зниження. Таку тенденцію можемо пояснити несприятливими змінами світової економіки, скороченням кількості підприємств малого бізнесу та складною політичною ситуацією у європейських країнах.

⁴⁶ Складено автором за результатами опрацювання аналітичних даних кредитної діяльності десяти провідних українських банків (станом на 1 жовтня 2015 року) [187].

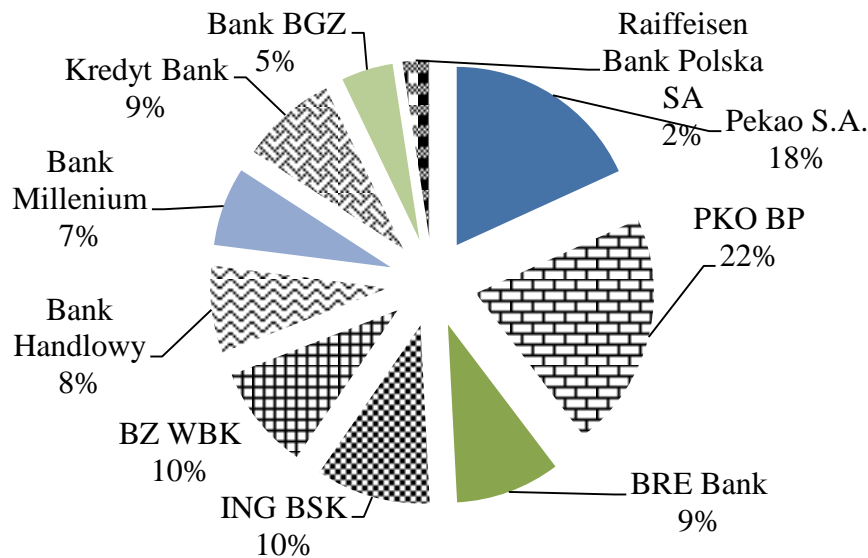

Рис. 2.12. Структура наданих кредитних ресурсів сектору малого бізнесу банківськими структурами Республіки Польща⁴⁷

Отже, обсяги кредитування малого бізнесу перебувають у прямій залежності від тенденцій та темпів розвитку вітчизняного кредитного ринку в цілому. Зокрема, на сьогодні маємо досить низький показник рентабельності суб'єктів господарювання реального сектора (за даними Держкомстату України [162], у січні – вересні 2015 року рентабельність операційної діяльності підприємств економіки становила 6,5 %, із них промисловості – 4,5 %, сільського господарства – 1,9 %), а також високі ризики кредитування цього сектора.

Багато проблем зосереджені у правовому полі регулювання відносин «кредитор-позичальник». Часто закон перебуває на стороні позичальника, тоді як кредитору необхідно значний період часу очікувати на повернення боргу за проблемним кредитом. Надмірний захист прав позичальника робить неможливою роботу з певними видами застави, ускладнює обслуговування таких кредитів.

⁴⁷ Складено автором за результатами опрацювання аналітичних даних кредитної діяльності десяти провідних банків Республіки Польща (станом на 1 жовтня 2015 року) [188].

Значний рівень ризику проведення економічних операцій змушує банківські установи встановлювати досить високі відсоткові ставки, що водночас збільшує кількість потенційних несплат за кредитами. Іншими чинниками, які стримують розвиток банківського кредитування малого підприємництва, залишаються низький рівень капіталізації банків, переважання короткотермінових депозитів у пасивах банків, невідпрацьовані технології кредитування суб'єктів малого та середнього бізнесу.

Тому позитивним фактором у процесі стимулювання кредитних взаємовідносин може стати зниження рівня витрат, пов'язаних із опрацюванням заявок по кредитах, систематизуванням інформаційних ресурсів, пришвидшенням обслуговування кредитів. Для досягнення радикальних позитивних зрушень в економіці, активізації кредитування малого бізнесу банківськими установами потрібне належне правове врегулювання та упорядкування відносин власності, заставних відносин, іпотеки, реального зростання відповідальності позичальників за порушення умов кредитування. Вирішення зазначених питань дозволить оптимізувати співпрацю банків та сектору малого і середнього бізнесу, відкриє нові можливості для реалізації довгострокових проектів та програм розвитку виробництва й інфраструктури в Україні.

Таким чином, співпраця у секторі малого бізнесу України та Польщі дозволить підприємницьким структурам обох країн здійснювати ефективний розвиток шляхом набуття нового досвіду, поширення наукових досягнень та технологічних "ноу-хау", підвищення кваліфікації кадрових ресурсів. Проведений аналіз статистичних даних щодо обсягів торговельних операцій та інвестиційних вкладень обох країн свідчить про значний потенціал економічної співпраці. Проте успіх такої співпраці в значній мірі залежатиме від державної підтримки малого бізнесу у кожній із країн.

2.3 Кластерний аналіз перспектив розвитку інноваційної активності підприємств малого бізнесу

Сучасний стан інноваційного розвитку України в міжнародному вимірі конкурентоспроможності свідчить про низький рівень реалізації інноваційної моделі економічного розвитку. Згідно Глобального індексу інновацій (ГІІ), Україна посідає лише 63-тє місце серед 142 країн світу, між Бахрейном та Йорданією, що посідають 62-ге та 64-те місця. Серед негативних чинників, що спостерігаються в умовах інноваційного розвитку, категорія інституційного забезпечення характеризується загрозово низьким рейтингом (102-ге місце): негативні тенденції спостерігаються для індикаторів політичного, нормативно-правового та бізнес-середовищ. Неєфективність державної інноваційної політики, а також механізмів стимулювання інноваційної діяльності є одними з причин низької конкурентоспроможності вітчизняної продукції та нерозвиненості внутрішнього ринку високотехнологічної продукції [189]. З огляду на це одним з ключових пріоритетів державної політики з питань національної безпеки є формування дієвої національної інноваційної системи (НІС).

Згідно визначення Концепції розвитку національної інноваційної системи України, НІС – це «сукупність законодавчих, структурних і функціональних компонентів (інституцій), які задіяні у процесі створення та застосування наукових знань та технологій, визначають правові, економічні, організаційні та соціальні умови інноваційного процесу» [189].

Згідно зазначеної Концепції, НІС складається з підсистем державного регулювання; освіти; генерації знань; інноваційної інфраструктури та виробництва, основною метою яких є створення необхідних умов для підвищення продуктивності праці та конкурентоспроможності вітчизняних товаровиробників. Забезпечення взаємодії між учасниками інноваційного процесу в унікальному організаційному середовищі НІС має нести синергетичний ефект сукупностей факторів. Складність структурних зв'язків

у НІС було досліджено у численних працях Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), що слугує прикладом для багатьох країн. Тріадна політика «уряд – освіта – бізнес» є ключовим компонентом інноваційної політики країн ЄС. Натомість НІС України надалі залишається неефективним інструментом в процесі забезпечення інноваційного розвитку та економічного росту держави, що становить ряд загроз як для науково-технологічної сфери, так і економічної безпеки держави загалом.

Проблеми формування та ефективного функціонування НІС були дослідженні у численних працях закордонних та українських науковців. Зокрема, вагомий внесок у дослідження НІС внесли Х. Еджіст, Б. Лундвалл, Р. Нельсон, Д. Норт, К. Фрімен. Питанням створення та нарощування інноваційних конкурентних переваг економіки України на основі ефективного функціонування НІС присвячені таких українських науковців, як Ю. Бажал, В. Геєць, Я. Жаліло, І. Клименко, Д. Покришка, В. Семиноженко, Л. Федулова. Однак недостатньо уваги приділено аналізу підсистем НІС, їх структурних зв'язків, а також заходам інноваційної політики в умовах забезпечення економічної безпеки держави.

Нормативно-правова база України нараховує чисельну кількість документів, які покликані забезпечувати інноваційний розвиток, однак, незважаючи на чисельну базу нормативно-правових документів, сучасний стан інноваційного розвитку не відповідає потенціалу та можливостям України. Відсутнє структурне поєднання між владою, наукою та бізнесом. Інституційне забезпечення державної інноваційної політики не охоплює повний інноваційний цикл: починаючи від наукових досліджень та розробок на рівні наукових інституцій та закінчуючи комерціалізацією інноваційних та трансфером технологій на рівні бізнесу. Незважаючи на підхід, який реалізовується в ЄС – від ідей до комерціалізації, за наявності ефективної нормативно-правової бази, – Україна не забезпечує налагодження горизонтальних зв'язків «університет – уряд – бізнес».

Невизначеними залишаються шляхи та методи досягнення поставлених завдань, зокрема, фінансування. На державному рівні також не створено ефективної системи контролю за інноваційною діяльністю, що дозволяла б вносити коригування інноваційної політики. Так, статистичні показники, що представлені Державним комітетом статистики України у розділі «Наука та інновації», є недостатніми для проведення комплексного аналізу. Питанню використання міжнародного чинника в інтересах інноваційного розвитку економіки України приділяється надзвичайно мало уваги.

Протягом тривалого часу незатвердженою також залишається Стратегія інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів (розробник – Комітет з питань науки і освіти Верховної Ради України). Одним з загрозливих факторів є фактична відсутність моделі інноваційного розвитку України.

Розглянемо більш детально роль та місце держави у процесі забезпечення фінансової підтримки інноваційного розвитку. Загалом, в Україні присутня негативна інвестиційна динаміка у підтримку науки, техніки та інновацій. Згідно даних Державної служби статистики, фінансування інноваційної діяльності в Україні поступово збільшувалось з 2001 до 2008 р. та досягнуло 11 994,2 млн. грн. у 2009 р. Після чого фінансування скорочувалось наступні два роки, а у 2012 р. сягнуло 14 333,9 млн. грн. Однак важливо відзначити, що при зростанні фінансових витрат в абсолютному вимірі їх частка у ВВП становить менше 1%.

Згідно показників наукоємності ВВП в Україні, у 2013 р. загальний обсяг фінансування складав 0,75%, з коштів державного бюджету – 0,33%. Згідно методології Міністерства економіки України щодо індикаторів та порогових значень економічної безпеки України, а саме індикаторів стану науково-технологічної безпеки, питома вага видатків на дослідження та розробки має бути не нижче 1,7 – 2% ВВП.

Оцінка цих показників засвідчує наявність загроз для економічної безпеки України та тенденцію до технологічного відставання України в порівнянні з економічно розвиненими країнами світу. Зазначимо, що у розвинених країнах показник наукоємності ВВП становить від 2 до 4% і більше. Для порівняння: у 2014 р., згідно останніх даних Eurostat, частка витрат на НДДКР у відсотках до ВВП становила 2,01% в країнах ЄС [191]. Варто зазначити, що цей показник має позитивну динаміку, враховуючи, що одним з основних завдань Стратегії ЄС «Європа-2020» передбачено збільшення фінансування науки до 3% вже у 2020 р.

Незважаючи на те що у міжнародних рейтингах Україна лідирує за рівнем освіти, а Глобальний індекс інновацій позитивно оцінює потенціал України щодо інноваційного розвитку, варто звернути увагу на загрозливу тенденцію у низхідній динаміці чисельності науковців (ліва шкала), а також організацій (права шкала), які виконують наукові дослідження та розробки (рис. 2.13). Згідно даних Державної служби статистики України, кількість організацій скоротилась з 1 344 (1991 р.) до 1 143 (2014 р.), у той час як чисельність науковців скоротилась понад 70% (з 295 010 до 77 853 працівників).

Продуктивність інноваційної діяльності в Україні, яку можна оцінити за допомогою показників виконаних наукових та науково-технічних робіт та реалізованої інноваційної продукції, також демонструє негативну тенденцію. Аналіз показників виконаних наукових та науково-технічних робіт, а також їх питомої ваги у ВВП (рис. 2.14) засвідчує, що навіть при зростаючих обсягах виконаних наукових та науково-технічних робіт, їх питома вага у ВВП постійно спадає (з 1,36% у 1996 р. до 0,8% у 2014 р.). Це дає підстави стверджувати, що обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт не є впливовим фактором збільшення ВВП України.

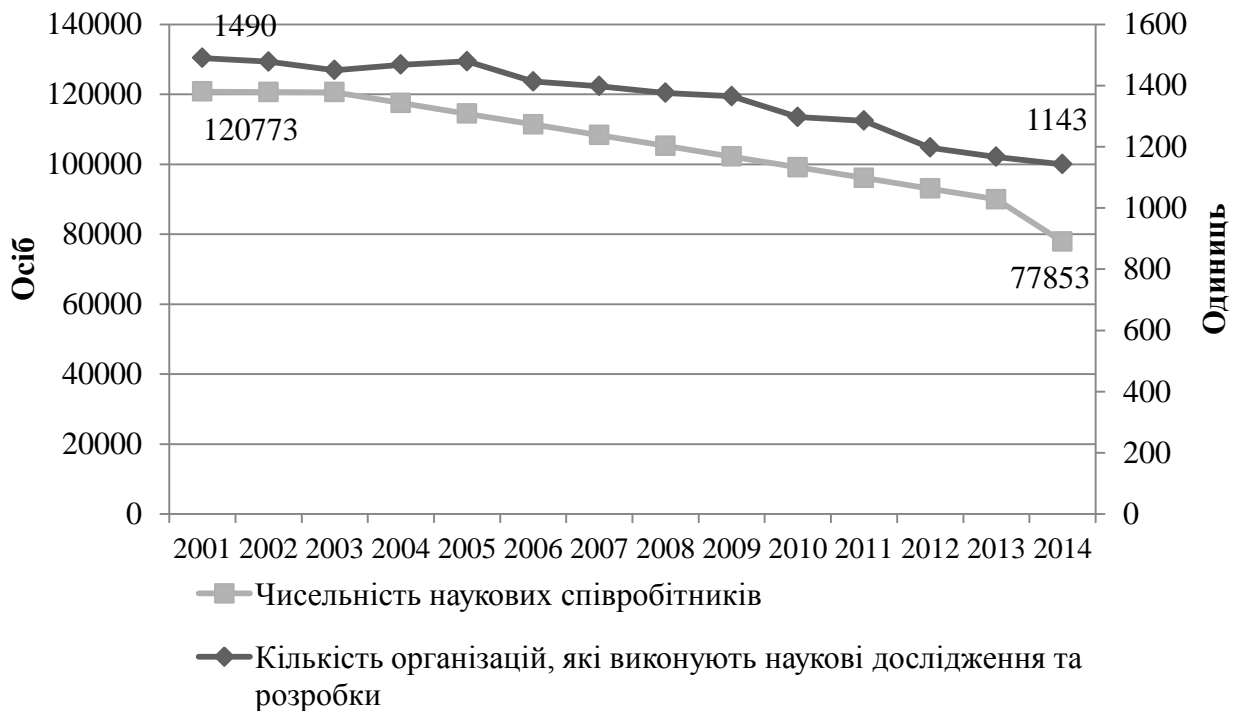

Рис. 2.13. Динаміка кількості організацій, які виконували наукові дослідження та розробки, і кількості наукових працівників в Україні у 2001 – 2014 роках⁴⁸

Результати науково-дослідної роботи українських вчених, що відображаються у міжнародних наукометричних базах, засвідчують низьку продуктивність. За допомогою індикатору SJR (SCImago Journal & Country Rank), що розроблений на основі інформації, що міститься у базі даних Scopus® (Elsevier B.V.), можемо проаналізувати актуальний стан розвитку наукової системи України в міжнародному порівнянні. Незважаючи на позитивну динаміку у кількості наукових публікацій, Україна залишається далеко позаду країн Східної Європи. Так, у світовому рейтингу Україна знизилася з 27-го місця у 1996 р. до 45-го у 2014 р.

⁴⁸ Складено автором за даними [195].

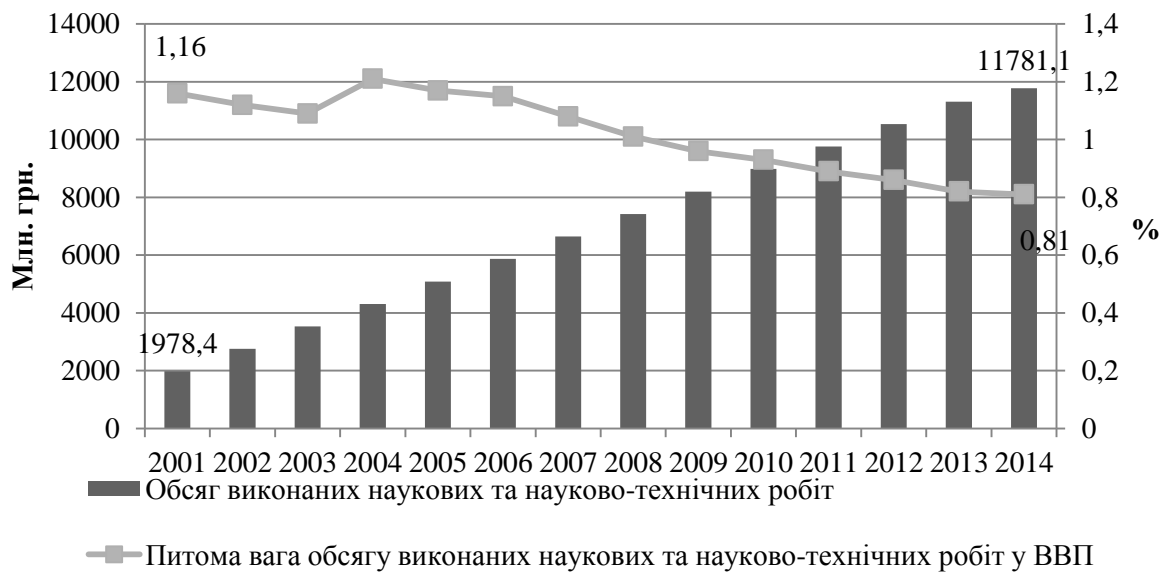

Рис. 2.14. Динаміка обсягу виконаних наукових та науково-технічних робіт та його питома вага у ВВП України у 2001 – 2014 роках⁴⁹

З розрахунку кількості публікацій на тисячу населення, міжнародної цитованості публікацій та Індексом Гірша (h-індекс) Україна значно поступається країнам ЄС [192]. Водночас жоден український вищий учбовий заклад не представлено у топ-500 університетів [193].

Україна стикається в проблему неспроможності у повному обсязі використати наявний людський капітал, оскільки не має довготривалої стратегії розвитку свого наукового та творчого потенціалу. Дедалі частіше прослідковується тенденція brain drain в основному за рахунок відтоку молодих фахівців за кордон. Зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів та незадовільний рівень оплати науково-технічної праці, становлять значні загрози економічній безпеці держави.

Незважаючи на високий рівень людського капіталу, в Україні існує великий розрив між освітою та бізнесом. Згідно останніх досліджень Всесвітнього економічного форуму, сприйняття бізнесом якості математичної та науково-технічної освіти складає 4,76 бали з 7. У той

⁴⁹ Складено автором за даними [195].

же час спроможність бізнесу залучати таланти – 2,28 бали, а спроможність бізнесу залишати таланти – 2,29 бали з 7 можливих [194].

Важливим аспектом є низький рівень співпраці між університетами та бізнес-індустрією. За оцінками ГП, Україна посідає 75-те місце за рівнем науково-дослідної співпраці між університетами та бізнес-індустрією. Це відображається і на формуванні системи кластерів, які фактично відсутні в Україні: лише 126-те місце за станом розвитку кластерів зі 146 країн світу.

Окремої уваги заслуговують дослідження інноваційної діяльності підприємств. Питома вага підприємств, що займались комплексом наукових, технологічних, організаційних, фінансових та маркетингових заходів, які спрямовані на створення та впровадження інновацій, у 2014 р. склала лише 16,8%. Питома вага підприємств, що впроваджували інновації, є ще нижчою – лише 13,6%. Це має безпосередній вплив на об'єми інноваційної продукції. Так, у 2014 р. питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової продукції складала лише 3,3% (рис. 2.15) [193].

Сучасний стан випуску продукції в Україні засвідчує, що основна частина припадає на третій технологічний уклад та становить продукцію легкої, деревообробної, целюлозно-паперової промисловості, а також продукцію будівельних матеріалів, чорної металургії та оброблення металу.

У той самий час випуск продукції п'ятого укладу становить лише 3,9%, а продукція шостого укладу майже відсутня – 0,1% [196]. В Україні спостерігається повільний розвиток форм інноваційної діяльності. Так, наприклад, лише 17,4% промислових підприємств займаються інноваційною діяльністю, лише 13,6% підприємств впроваджують інновації. В той час як у розвинених країнах зростання ВВП за рахунок введення нових технологій становить 60-90%, в Україні цей показник становить лише 0,7-1% [197].

Рис. 2.15. Питома вага українських підприємств, які розробляли та впроваджували інновації у 2001 – 2014 роках⁵⁰

Таким чином, в Україні переважають ресурсоємні та енергозатратні галузі промисловості. Як засвідчують останні дослідження, Україна не використовує належним чином наявний науково-технологічний потенціал. Основними чинниками конкурентоспроможності української економіки надалі залишаються дешева робоча сила та низький рівень доданої вартості у продукції. З огляду на це вкрай важливими є реформування НІС задля підвищення рівня інноваційної складової економічної безпеки держави. Заходи мають включати:

1) розвиток форм непрямой державної фінансової підтримки за рахунок створення стимулів для участі приватного сектору в інвестуванні науково-дослідницьких та інноваційних проектів. Серед фінансових інструментів заохоченню інноваційних проектів можуть сприяти пільгове оподаткування, грантова підтримка та розвиток державно-приватного партнерства. Серед приватних джерел фінансування варто виділити потенціал венчурного капіталу, а також роль бізнес-янголів у фінансуванні інноваційних проектів;

⁵⁰ Складено автором за даними [195].

2) розвиток інноваційної інфраструктури за рахунок підтримки створення інноваційних центрів, бізнес-інкубаторів, технопарків, інноваційних кластерів тощо, що сприятимуть налагодженню горизонтальних та вертикальних зв'язків між суб'єктами інноваційної діяльності;

3) розвиток інноваційної культури, а саме ставлення до творчості, ризиків та підприємництва, готовність до змін, відкритість до нової інформації. Ці фактори можуть або сприяти, або стримувати та навіть перешкоджати інноваційній діяльності. Не менш важливим є значення інноваційної культури в процесі абсорбції (прийняття та використання) нових продуктів та процесів.

На думку автора, запровадження політичних заходів задля підтримки інноваційної культури та інструментів залучення приватного сектора до науково-дослідних проектів, мотивації співробітництва між приватним та державним сектором матиме позитивний вплив на активізацію інноваційної діяльності в Україні та забезпечення економічної безпеки.

В умовах сучасного розвитку суспільства якісні технології відіграють дедалі більшу роль, тому значна кількість держав приділяє увагу саме інноваційній складовій економічного зростання. При цьому мале підприємництво розглядається як важливий та повноцінний суб'єкт ринку, на базі якого реалізуються інновації. Активізація інноваційної діяльності малих підприємств в умовах ринкової економіки передусім пов'язана з пошуком джерел і форм інвестування, які мають забезпечити баланс між інноваційними витратами та фінансовими можливостями, крім того, ця проблема загострюється зростаючою конкуренцією, яку поглиблюють світові процеси глобалізації.

Незважаючи на те, що велика частина наукового потенціалу зосереджена на великих підприємствах, малі частіше починають комерціалізацію нових товарів. Дослідження значних технологічних

нововведень і винаходів, зареєстрованих протягом останнього двадцятиріччя в Німеччині і США, виявило суттєву роль малих підприємств в розвитку істотних технологічних нововведень [191].

Успіх малих підприємств у цій сфері можна пояснити наступними причинами. Поглиблення спеціалізації в наукових розробках призвело до того, що в багатьох випадках малі підприємства йдуть більш простим або ризикованим шляхом, працюють в неперспективних галузях. Вони також охоче освоюють оригінальні нововведення, оскільки для випуску принципово нового виробу знижується значення великих лабораторій за сталими напрямками досліджень. До того ж малі підприємства прагнуть як можна швидше налагодити масове виробництво. Тим самим, значення їхніх розробок досить важливе, передусім, з точки зору розширення ринку товарів і послуг, що в свою чергу активно стимулює процес виробництва з метою найбільш швидкого задоволення нового попиту, що мотивується розробками, які проводяться малими підприємствами.

Відношення нововведень до витрат на наукові дослідження і розробки малих підприємств в 3-4 рази вище, ніж у великих. Якщо прослідкувати шлях винаходу, використаного великими монополіями, то нерідко він виявляється результатом роботи окремих вчених або малих підприємств [191]. Однак подальше впровадження здійснюється компаніями, що мають необхідні для цього фінансові і матеріальні ресурси.

Отже, можемо зазначити, що малі підприємства відіграють значну роль в економічному зростанні й забезпеченні належного місця вітчизняної економіки у світовій економічній системі. При цьому важливим фактором стає ефективне використання інновацій, які сприяють соціально-економічному розвитку і відіграють провідну роль у вирішенні економічних, екологічних, соціальних та культурних завдань. У цьому зв'язку особливої актуальності набуває розгляд комплексу питань щодо інноваційної діяльності підприємств і, зокрема, інноваційного потенціалу як системного показника,

що характеризує рівень ефективності підприємства у реалізації стратегії інноваційного розвитку.

Виходячи з цього, теоретичне дослідження економічних складових процесу інноваційного розвитку малих підприємств на основі аналізу вітчизняних та зарубіжних напрацювань є актуальним та важливим завданням сьогодення.

Сьогодні значна кількість малих підприємств в Україні здійснюють інноваційну діяльність, проте несприятлива економічна ситуація та військові дії на Сході держави значно знижують інноваційні можливості малого бізнесу. Часто зусилля малих підприємств спрямовані лише на забезпечення процесу виживання, а не інноваційного розвитку. З метою дослідження щільності малих підприємницьких структур, які здійснюють інноваційну діяльність проведемо аналіз статистичних даних у розрізі регіонів України.

Інструментом для дослідження стану інноваційного розвитку малого підприємництва обрано кластерний аналіз. Цей метод є багатовимірною статистичною процедурою, яка дає змогу розглядати досить великий обсяг інформації та різко скорочувати і стискати великі масиви соціально-економічних даних, роблячи їх компактними та наочними.

Фактично, кластерний аналіз є набором різноманітних алгоритмів класифікації багатовимірних спостережень чи об'єктів, які базуються на визначенні поняття відстані між досліджуваними об'єктами за наступним виділенням в них подібних груп [198]. Тому, важливим кроком при проведенні даного аналізу є підбір правильного методу для обрахунку відстаней між досліджуваними об'єктами. Розглянемо деякі, найчастіше вживані.

Евклідова відстань (Euclidian distances) – це найуживаніша у багатомірному просторі геометрична міра відстані між об'єктами. Своєю квадратичною формою відповідає статистичним конструкціям, і як критерій

віднесення елементів сукупності до того чи іншого кластера розраховується за формулою:

$$\text{dist}(x, y) = \sqrt{\sum_{i=1}^N (x_i - y_i)^2}, \quad (2.1) [198]$$

де x_i та y_i – значення i -ої змінної першого і другого спостереження, а N – кількість змінних.

Відстань Чебишева (Chebyshev distance metric). Використовується тоді, коли потрібно позначити два об'єкти як різні, якщо вони відрізняються якимсь одним виміром (однією координатою). Формула має такий вигляд:

$$\text{dist}(x, y) = \max|x_i - y_i|, \quad (2.2) [198]$$

Інколи бажають прогресивно збільшувати або зменшувати вагу, що відноситься до розмірності, для якої відповідні об'єкти значно відрізняються. Це може бути досягнуто з використанням степеневі відстані (Power distance), яка обчислюється таким чином:

$$\text{dist}(x, y) = \left(\sum_{i=1}^N |x_i - y_i|^p\right)^{\frac{1}{r}}, \quad (2.3) [198]$$

де r і p – параметри, що визначаються користувачем.

Зазначимо, що параметр p відповідальний за поступовий вимір відстаней за окремими координатами, а параметр r – за прогресивне виваження великих відстаней між об'єктами.

Якщо обидва параметри дорівнюють двом ($p = r = 2$), ця відстань співпадає з відстанню Евкліда.

Для оцінювання інноваційного розвитку малого підприємництва в Україні враховано його багатогранну структуру, а також специфіку кожної з

його складових характеристик за регіонами країни. Тому, дані, отримані з довідників Державної статистичної служби України за 2014 рік [195] були занесені у табл. 2.10 і послужили основою для проведення обчислень.

У проведених розрахунках не враховано тимчасово окуповані території: АР Крим, м. Севастополь, а також частину Луганської та Донецької областей.

Оскільки всі галузеві складові малого підприємництва України мають різні одиниці вимірювання, ми їх стандартизуємо, нормалізувавши за середнім квадратичним відхиленням, тобто за формулою:

$$Z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{S_i}, \quad (2.4) [198]$$

де

$$\bar{x}_j = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m x_{ij}; \quad S_i = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (x_{ij} - \bar{x}_j)^2},$$

$i = 1, 2, \dots, m$ – номер спостереження (об'єкта); $m = 27$ – кількість регіонів (адміністративних одиниць України); $j = 1, 2, \dots, n$ – номер показника (фактора); $n = 15$ – кількість досліджуваних показників, X_{ij} ($i = \overline{1, m}; j = \overline{1, n}$) – значення j -того показника для i -того об'єкта; x_j ($j = \overline{1, n}$) – середнє арифметичне та середньоквадратичне відхилення початкових показників для j -тої ознаки; Z_{ij} ($i = \overline{1, m}; j = \overline{1, n}$) – нормоване значення j -того показника для i -того об'єкта.

Внаслідок стандартизації показників отримаємо матрицю розміром $m \times n$ нормованих значень спостережень. Тоді кожен регіон можна інтерпретувати як деяку точку P_i в n -вимірному векторному просторі, координатами якої є величини Z_{ij} , $j = 1, 2, \dots, n$. (табл. 2.11).

Таблиця 2.10

**Вихідні дані для проведення кластерного аналізу стану інноваційного розвитку малого підприємництва на
рівні регіонів України⁵¹**

Регіони України	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9	x_{10}	x_{11}	x_{12}	x_{13}	x_{14}	x_{15}
Вінницька	3728,1	20,1	25,1	23,9	6125,4	1231,2	735,0	269,5	3191,3	36,7	214,4	42,9	336,9	6,1	18,4
Волинська	2203,8	19,2	15,2	14,5	3290,9	227,1	464,0	210,6	1849,5	39,5	167,8	13,2	292,9	3,3	6,6
Дніпропетровська	11756,2	28,8	67,7	64,5	25830,0	1498,1	2996,3	1472,3	16117,9	103,3	852,4	284,1	2247,2	25,9	77,5
Донецька	2311,4	12,4	33,1	34,6	2518,7	434,2	563,8	345,4	1567,9	120,8	342,6	87,3	419,0	14,9	76,5
Житомирська	2639,9	19,2	20,0	19,1	3563,7	306,5	613,0	178,2	1938,6	17,8	149,7	3,6	288,7	7,1	10,7
Закарпатська	2435,3	19,2	14,4	13,1	2502,1	90,1	340,3	167,6	1416,2	45,0	185,1	12,5	212,7	5,0	10,0
Запорізька	6201,9	32,5	37,1	34,9	9717,9	1020,4	1263,3	592,8	5626,6	97,2	369,3	116,6	524,8	9,7	38,9
Івано- Франківська	3364,3	23,8	17,5	16,4	3622,6	199,2	499,9	420,2	1898,3	32,6	123,2	54,4	326,0	7,2	18,1
Київська	7501,9	35,7	45,9	43,7	17133,0	1542,0	2535,7	1319,3	8772,1	102,8	805,2	85,7	1747,6	17,1	51,4
Кіровоградська	3027,9	27,0	18,6	17,0	5602,6	1736,8	537,9	347,4	2566,0	22,4	162,5	11,2	179,3	5,6	5,6
Луганська	1234,5	19,2	29,2	28,0	3456,8	550,4	831,3	494,6	4794,5	39,9	303,2	31,9	622,2	8,0	23,9
Львівська	7490,0	27,0	50,0	47,9	11618,3	522,8	1580,1	929,5	6541,1	151,1	569,3	81,3	1057,3	23,2	58,1
Миколаївська	4485,4	29,3	22,8	20,6	6199,1	1140,7	477,3	489,7	3273,1	37,2	303,8	18,6	378,2	6,2	12,4
Одеська	10818,1	37,1	55,1	52,2	17739,9	1241,8	1472,4	1490,1	9189,2	177,4	1898,2	195,1	1791,7	17,8	53,2
Полтавська	4167,8	26,1	26,0	24,7	7713,9	964,3	879,4	594,0	4188,6	38,6	347,1	92,6	547,7	7,7	15,4

⁵¹ Розраховано автором за даними [195].

Регіони України	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9	x_{10}	x_{11}	x_{12}	x_{13}	x_{14}	x_{15}
Рівненська	2106,8	17,4	15,1	14,5	3024,4	199,6	405,3	338,7	1642,2	24,2	148,2	9,1	229,9	3,0	12,1
Сумська	2299,4	18,8	17,0	16,3	3682,1	504,5	475,0	257,8	2047,3	33,1	81,0	14,7	220,9	1,2	11,0
Тернопільська	2057,8	18,8	14,2	13,1	2735,9	582,8	437,7	95,8	1212,0	16,4	131,3	19,2	199,7	2,7	10,9
Харківська	12214,7	36,6	60,4	58,1	20061,8	1344,2	3189,8	1123,5	11234,6	120,4	481,5	220,7	2106,5	20,0	80,3
Херсонська	3339,6	25,6	18,7	17,3	5030,1	910,4	477,9	216,3	2897,3	45,3	196,2	25,2	201,2	5,0	20,1
Хмельницька	2822,0	20,1	19,6	18,5	3877,1	608,7	507,9	298,5	1957,9	31,0	159,0	11,6	263,6	3,9	15,5
Черкаська	3041,2	22,4	20,7	19,7	6123,2	1194,0	789,9	373,5	2988,1	30,6	161,7	55,1	367,4	6,1	24,5
Чернівецька	1735,7	17,4	11,5	10,9	1976,5	179,9	276,7	140,3	1075,2	21,7	94,9	11,9	144,3	3,9	9,9
Чернігівська	2496,2	20,1	17,7	17,0	3520,7	517,5	390,8	151,4	1841,3	38,7	235,9	21,1	281,7	3,5	7,0
м. Київ	32581,6	123,6	181,5	174,3	94072,4	282,2	7713,9	6208,8	51457,6	658,5	4515,5	4327,3	17215,2	188,2	376,3

Примітка: x_1 – кількість малих підприємств, що здійснювали інноваційну діяльність, у регіонах України; x_2 – кількість малих підприємств, що здійснювали інноваційну діяльність, на 10 тис. населення; x_3 – кількість зайнятих працівників малих підприємств, що здійснювали інноваційну діяльність, за регіонами; x_4 – кількість найманих працівників малих підприємств, що здійснювали інноваційну діяльність, за регіонами; x_5 – обсяги реалізованої інноваційної продукції за регіонами (млн. грн.); x_6 – обсяги реалізованої інноваційної продукції малих підприємств регіону, зайнятих у сільському господарстві, мисливстві, лісовому господарстві (млн. грн.); x_7 – обсяги реалізованої інноваційної продукції малих підприємств регіону, зайнятих у промисловості (млн. грн.); x_8 – обсяги реалізованої інноваційної продукції малих підприємств регіону, зайнятих у будівництві (млн. грн.); x_9 – обсяги реалізованої інноваційної продукції малих підприємств регіону, зайнятих у торгівлі, ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку (млн. грн.); x_{10} – обсяги реалізованої інноваційної продукції малих підприємств регіону, зайнятих у готельному та ресторанному бізнесі (млн. грн.); x_{11} – обсяги реалізованої інноваційної продукції малих підприємств регіону, зайнятих у транспорті і зв'язку (млн. грн.); x_{12} – обсяги реалізованої інноваційної продукції малих підприємств регіону, зайнятих у фінансовій діяльності (млн. грн.); x_{13} – обсяги реалізованої інноваційної продукції малих підприємств регіону, зайнятих в операціях з нерухомим майном, орендою, інжинірингом та наданням послуг підприємцям (млн. грн.); x_{14} – обсяги реалізованої інноваційної продукції малих підприємств регіону, зайнятих в освіті (млн. грн.); x_{15} – обсяги реалізованої інноваційної продукції малих підприємств регіону, зайнятих в охороні здоров'я та наданні соціальної допомоги (млн. грн.).

Таблиця 2.11

Нормоване значення j -того показника для i -того об'єкта $z_{ij}(i = \overline{1, m}; j = \overline{1, n})$ ⁵²

Регіони України	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9	x_{10}	x_{11}	x_{12}	x_{13}	x_{14}	x_{15}
Вінницька	-0,28	-0,38	-0,27	-0,27	-0,26	0,97	-0,31	-0,40	-0,29	-0,37	-0,34	-0,23	-0,29	-0,28	-0,32
Волинська	-0,52	-0,42	-0,56	-0,56	-0,42	-1,10	-0,49	-0,45	-0,42	-0,35	-0,39	-0,26	-0,30	-0,36	-0,49
Дніпропетровська	0,98	0,05	0,99	0,98	0,83	1,52	1,15	0,61	1,01	0,16	0,37	0,06	0,29	0,27	0,49
Донецька	-0,51	-0,76	-0,03	0,06	-0,46	-0,67	-0,42	-0,33	-0,45	0,30	-0,20	-0,17	-0,26	-0,03	0,48
Житомирська	-0,46	-0,42	-0,42	-0,41	-0,40	-0,94	-0,39	-0,47	-0,41	-0,52	-0,41	-0,27	-0,30	-0,25	-0,43
Закарпатська	-0,49	-0,42	-0,59	-0,60	-0,46	-1,38	-0,57	-0,48	-0,47	-0,31	-0,37	-0,26	-0,32	-0,31	-0,44
Запорізька	0,11	0,22	0,09	0,07	-0,06	0,53	0,03	-0,12	-0,04	0,11	-0,17	-0,14	-0,23	-0,18	-0,04
Івано-Франківська	-0,34	-0,20	-0,49	-0,50	-0,40	-1,16	-0,46	-0,27	-0,42	-0,40	-0,44	-0,21	-0,29	-0,25	-0,33
Київська	0,31	0,38	0,35	0,34	0,35	1,61	0,85	0,49	0,27	0,16	0,32	-0,18	0,14	0,03	0,13
Кіровоградська	-0,39	-0,04	-0,46	-0,48	-0,29	2,01	-0,44	-0,33	-0,35	-0,49	-0,40	-0,27	-0,33	-0,29	-0,50
Луганська	-0,68	-0,42	-0,15	-0,14	-0,41	-0,43	-0,25	-0,21	-0,13	-0,35	-0,24	-0,24	-0,20	-0,23	-0,25
Львівська	0,31	-0,04	0,47	0,47	0,04	-0,49	0,23	0,16	0,05	0,54	0,06	-0,18	-0,07	0,20	0,23
Миколаївська	-0,16	0,07	-0,34	-0,37	-0,26	0,78	-0,48	-0,21	-0,28	-0,37	-0,24	-0,26	-0,27	-0,28	-0,41
Одеська	0,84	0,45	0,62	0,60	0,38	0,99	0,16	0,63	0,32	0,75	1,54	-0,05	0,15	0,05	0,16
Полтавська	-0,21	-0,09	-0,24	-0,24	-0,17	0,42	-0,22	-0,12	-0,19	-0,36	-0,19	-0,17	-0,22	-0,23	-0,37
Рівненська	-0,54	-0,51	-0,56	-0,56	-0,43	-1,16	-0,52	-0,34	-0,44	-0,47	-0,41	-0,27	-0,32	-0,37	-0,41
Сумська	-0,51	-0,44	-0,51	-0,50	-0,40	-0,53	-0,48	-0,41	-0,40	-0,40	-0,49	-0,26	-0,32	-0,42	-0,43
Тернопільська	-0,55	-0,44	-0,59	-0,60	-0,45	-0,37	-0,50	-0,54	-0,49	-0,53	-0,43	-0,26	-0,33	-0,37	-0,43
Харківська	1,06	0,42	0,78	0,78	0,51	1,20	1,27	0,32	0,52	0,30	-0,04	-0,02	0,25	0,11	0,53
Херсонська	-0,34	-0,11	-0,46	-0,47	-0,32	0,31	-0,48	-0,44	-0,32	-0,30	-0,36	-0,25	-0,33	-0,31	-0,30
Хмельницька	-0,43	-0,38	-0,43	-0,43	-0,38	-0,31	-0,46	-0,37	-0,41	-0,42	-0,40	-0,27	-0,31	-0,34	-0,36
Черкаська	-0,39	-0,27	-0,40	-0,40	-0,26	0,89	-0,28	-0,31	-0,31	-0,42	-0,40	-0,21	-0,28	-0,28	-0,24
Чернівецька	-0,60	-0,51	-0,67	-0,67	-0,49	-1,20	-0,61	-0,51	-0,50	-0,49	-0,47	-0,26	-0,35	-0,34	-0,44
Чернігівська	-0,48	-0,38	-0,49	-0,48	-0,40	-0,50	-0,53	-0,50	-0,42	-0,36	-0,32	-0,25	-0,30	-0,35	-0,48
м. Київ	4,27	4,65	4,36	4,35	4,60	-0,99	4,19	4,60	4,57	4,59	4,46	4,88	4,81	4,81	4,63

⁵² Розраховано автором за даними таблиці 2.10.

Далі визначаємо координати точки $P_0 = (i_{01}, i_{02}, \dots, i_{0n})$, яку називають еталоном (найбільше значення за кожною з ознак, коли ця ознака є стимулятором, і найменше значення, коли ознака є дестимулятором) і знаходимо відстань від точки P_i до точки P_0 за формулою:

$$d_{i0} = \sqrt{\frac{1}{n} \sum_{j=1}^n (z_{ij} - z_{0j})^2} \quad (2.5) [198]$$

Унаслідок обчислень знайдено таку ідеальну точку:

$$P_0 = (4,27; 4,65; 4,36; 4,35; 4,60; 2,01; 4,19; 4,60; 4,57; 4,59; 4,46; 4,88; 4,81; 4,81; 4,63).$$

Розрахунок функції переваги індексу інноваційного розвитку малого підприємства i -того регіону $f(x_i)$ здійснений за наступною формулою:

$$f(x_i) = 1 - \frac{d_{i0}}{d_0}, \quad (2.6) [198]$$

де

$$d_0 = \bar{d} + aS_d, \quad \bar{d} = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m d_{j0}, \quad S_d = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (d_{i0} - \bar{d})^2},$$

d_{i0} – відстань від точки P_i до точки P_0 , a – деяке додатне число, яке вибирають так, щоб усі значення функції $f(x_i)$ знаходилися між нулем і одиницею (в даних обчисленнях $a = 3$). Згідно з цією моделлю обчислення функції переваги (індекс розвитку малого підприємства в ідеалі дорівнює 1), чим значення для функції переваги $f(x_i)$ i -того регіону ближче до 1, тим індекс розвитку малого підприємства в його межах є вищим. Отримані

значення індексу розвитку малого підприємництва України подано в табл. 2.12.

Таблиця 2.12

**Оцінка інноваційного розвитку малих підприємницьких структур
України в розрізі регіонів⁵³**

Регіони України	Відстань до ідеальної точки d_{io}	Значення індексу розвитку інноваційної діяльності малого підприємництва $f(x_i)$
Вінницька	4,13	0,46
Волинська	5,12	0,32
Дніпропетровська	4,31	0,43
Донецька	5,34	0,30
Житомирська	5,18	0,32
Закарпатська	4,98	0,34
Запорізька	4,12	0,46
Івано-Франківська	4,56	0,40
Київська	5,17	0,32
Кіровоградська	4,67	0,38
Луганська	4,32	0,23
Львівська	4,12	0,46
Миколаївська	5,34	0,30
Одеська	5,23	0,31
Полтавська	5,11	0,33
Рівненська	4,95	0,35
Сумська	4,18	0,45
Тернопільська	5,89	0,22
Харківська	4,36	0,43
Херсонська	5,33	0,30
Хмельницька	5,72	0,25
Черкаська	5,67	0,25
Чернівецька	4,56	0,40
Чернігівська	4,13	0,46
м. Київ	0,78	0,90

Діаграма, що підтверджує значну диференціацію значень індексу інноваційного розвитку малого підприємництва в Україні в розрізі регіонів і

⁵³ Розраховано автором за даними таблиці 2.11.

наявність трьох груп (областей) кластерів за значенням індексу (з високим, середнім і низьким індексом розвитку малого підприємництва) зображена на рис. 2.16.

Дані табл. 2.3 та рис. 2.16 свідчать про те, що серед усіх областей України найвище значення індексу інноваційного розвитку малого підприємництва спостерігається у м. Києві, Вінницькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Івано-Франківській, Львівській, Сумській, Харківській та Чернігівській областях. Найнижчі показники у Луганській, Миколаївській, Тернопільській, Херсонській, Хмельницькій та Черкаській областях.

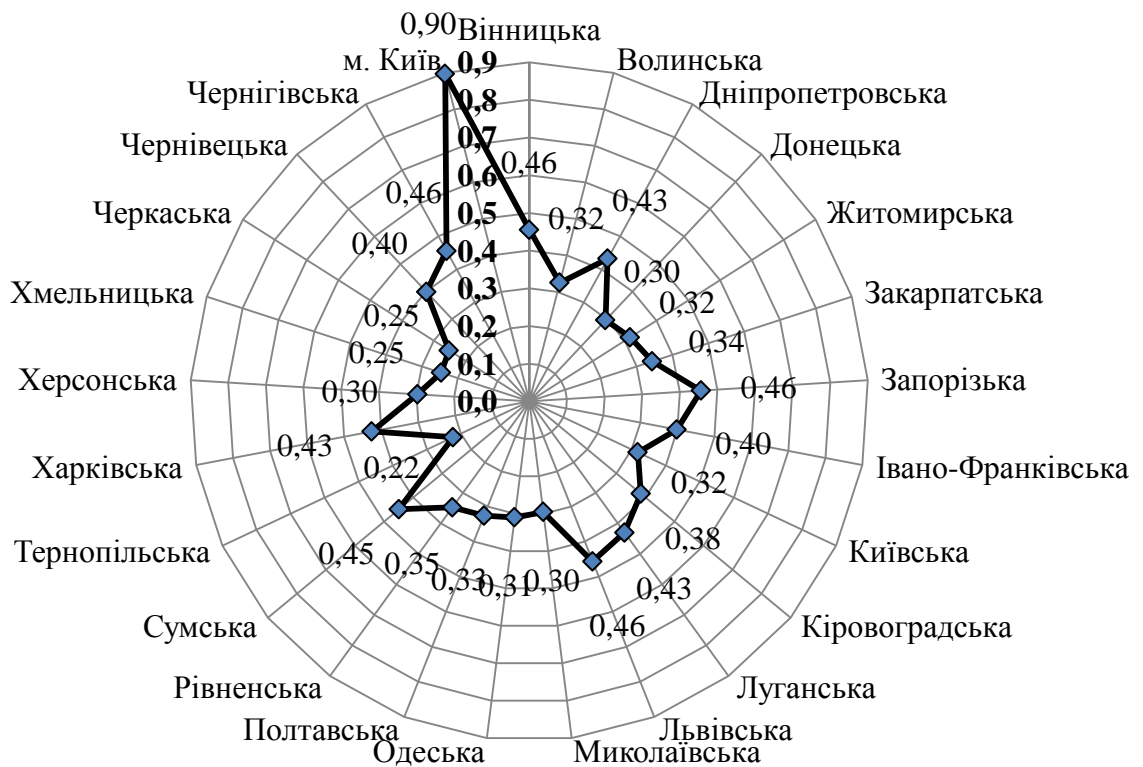

Рис. 2.16. Діаграма індексу інноваційного розвитку малого підприємництва України на рівні регіонів⁵⁴

На нашу думку, основна причина такого нерівномірного інноваційного розвитку малого підприємництва по території України зумовлена,

⁵⁴ Розраховано автором за результатами власних аналітичних досліджень.

специфікою географічного положення регіонів, значними відмінностями у рівні їх розвитку, наявністю інфраструктури та платоспроможності населення, а також поглибленням міжрегіональних диспропорцій і зосередженням економічної активності та фінансових результатів діяльності в більш розвинутих регіонах. Варто звернути увагу й на те, що ціла низка регіонів та міст України мають моно галузеву орієнтацію, значно диференційовані за факторними умовами та рівнем економічного розвитку. Тому, з метою усунення негативної динаміки, виникає необхідність в розробці та впровадженні дієвих соціально-економічних заходів стимулювання розвитку інноваційної діяльності підприємств малого бізнесу України.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Сектор малого бізнесу містить в собі величезний потенціал для стабільного й тривалого розвитку економіки та соціальної сфери. Однак сьогодні незадовільним є стан бізнес-середовища, спричинений веденням у країні військових дій та відсутністю реальної підтримки з боку держави. Окрім цього, сьогодні малий бізнес переживає складний період: фінансова криза, ускладнення умов господарювання спричинили погіршення фінансових результатів його діяльності. Тому важливою проблемою на сьогодні залишається формування ефективної взаємодії підприємств малого бізнесу із корпоративним сектором економіки України.

2. Проведене у роботі дослідження причин зростання підприємницької активності у сфері малого бізнесу дозволяє виділити ряд факторів, що сприятливо позначилися на її розвитку, до яких насамперед відносимо прискорення темпів науково-технічного прогресу, швидкий темп змін у зовнішньому середовищі і загострення конкуренції.

3. Результати проведених досліджень засвідчили, що найбільшою є частка малих підприємств у переробній галузі промисловості України. Тому

у роботі було проведено комплексне дослідження економічних показників розвитку переробної галузі з метою виявлення основних тенденцій, факторів впливу, можливостей та загроз їх розвитку в умовах конфліктних ситуацій. Результати дослідження засвідчили, що промисловий розвиток є фундаментом для становлення інших секторів економіки країни. При цьому ключовими складовими промисловості, що визначатимуть конкурентоспроможність всієї економічної системи країни, стають високотехнологічні виробництва, галузі, які значною мірою визначатимуть розвиток наукоємних та інформаційно-містких видів діяльності, закладають підвалини для формування економіки знань, сприяють зростанню частки високооплачуваної, висококваліфікованої праці. Темпи розвитку промислового сектора значною мірою детермінують якість та спрямованість економічного зростання країни.

4. Сьогодні підприємства малого бізнесу України перебувають у складному економічному становищі, оскільки країна втягнута у гібридну війну. Військові дії накладають відбиток на ресурсне забезпечення та рівень рентабельності господарюючих суб'єктів. Тому у роботі було проведено комплексне дослідження організаційних форм інтеграції підприємств малого бізнесу з метою виявлення можливостей розвитку у конфліктних ситуаціях. Визначено, що в Україні останнім часом набувають поширення різні форми інтеграції малих підприємств, які приходять на зміну старим механізмам розподілу ресурсів або колишнім організаційним формам.

5. Досліджено, що взаємодія малого бізнесу та великих підприємств корпоративного сектора дозволить досягнути синергійного ефекту. Для малих підприємств – це доступ до нових технологій, фінансових, кадрових, матеріальних ресурсів. Великі підприємства можуть набути окремих компетенцій шляхом залучення невеликих, вузькоспеціалізованих підприємств у власні виробничі процеси. Тому можна стверджувати, що організація інтеграційних форм підприємницької діяльності малого бізнесу

має важливе значення не тільки у процесах розробки і впровадження інноваційної продукції, товарів, послуг, що відображається на покращенні конкурентних позицій окремих компаній, а й сприяє насиченню ринків економічно вигідними з точки зору виробництва і споживання ресурсно-ощадливими технологіями і товарами, сприяючи суттєвому поліпшенню якості життя суспільства і підвищенню макроекономічних показників розвитку країни та регіонів.

6. Підвищення ефективності господарської діяльності малих підприємств через скорочення термінів розробки і виведення на ринок якісно нових товарів, збільшення масштабів інноваційно-інвестиційних проектів через залучення коштів приватного венчурного капіталу при зниженні ролі держави у фінансуванні суспільно необхідних проектів разом із стійкими тенденціями зростання кількості робочих місць, збільшенням податкових відрахувань підприємств, підвищенням обсягів експорту через покращення якості товарів та послуг сприяє поширенню інтеграційних механізмів як на мікро-, так і на макрорівні.

7. Із метою порівняння прогресивного європейського досвіду та українських реалій ведення малого бізнесу у роботі здійснено вивчення особливостей розвитку та підтримки малого бізнесу в Україні та Польщі. Результати аналізу засвідчили, що сьогодні польські інвестори поступово починають зміщувати акценти зі звичних виробництв, сконцентрованих у сфері малого бізнесу (будівельні та оздоблювальні матеріали, деревообробка, лакофарбова промисловість тощо), у напрямі сучасних галузей, що забезпечують високий рівень інформаційно-технічного розвитку суспільства. Уже зараз відчувається серйозне зростання інтересу польських інвесторів до українського медіа ринку.

8. На доповнення до проведених досліджень особливостей фінансування діяльності підприємств малого бізнесу було здійснено аналітичне оцінювання стану та перспектив розвитку системи кредитування

підприємств малого бізнесу в Україні та Польщі, а також розроблено практичні рекомендації щодо вирішення проблем банківського кредитування малого бізнесу в нашій країні. Доведено, що співпраця у секторі малого бізнесу України та Польщі дозволить підприємницьким структурам обох країн здійснювати ефективний розвиток шляхом набуття нового досвіду, поширення наукових досягнень та технологічних "ноу-хау", підвищення кваліфікації кадрових ресурсів. Проведений аналіз статистичних даних щодо обсягів торгівельних операцій та інвестиційних вкладень обох країн свідчить про значний потенціал економічної співпраці.

9. Доведено, що малі підприємства мають значний успіх у реалізації інноваційних проектів, оскільки вони охоче освоюють оригінальні нововведення та прагнуть якомога швидше налагодити масове виробництво. Тим самим, значення їхніх розробок досить важливе, передусім, з точки зору розширення ринку товарів і послуг, що в свою чергу активно стимулює процес виробництва з метою найбільш швидкого задоволення нового попиту, що мотивується розробками, які проводяться малими підприємствами. Тому у роботі проведено кластерний аналіз інноваційного розвитку малого підприємництва України на рівні регіонів. Результати дослідження засвідчили нерівномірність такого розвитку, що зумовлено специфікою географічного положення регіонів, значними відмінностями у рівні їх розвитку, наявністю інфраструктури та платоспроможності населення, а також поглибленням міжрегіональних диспропорцій і зосередженням економічної активності та фінансових результатів діяльності в більш розвинутих регіонах. Тому вважаємо за доцільне розробити та впровадити дієві соціально-економічні заходи стимулювання розвитку інноваційної діяльності підприємств малого бізнесу України.

Основні результати розділу опубліковано у наукових працях автора [303; 306; 307; 308; 312; 318; 320; 325; 326; 331; 332; 333; 334; 335; 338; 339; 342; 343; 346].

РОЗДІЛ 3

ОЦІНЮВАННЯ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ВПЛИВУ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ НА ДІЯЛЬНІСТЬ ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ

3.1. Сутність, місце та чинники виникнення внутрішніх і зовнішніх конфліктів у господарській діяльності підприємств малого бізнесу

Терміни «конфлікт», «конфліктна ситуація», «конфліктна взаємодія» викликають неоднозначне ставлення і настороженість, оскільки кожна людина в своєму житті обов'язково була або учасником конфлікту, або свідком його прояву в повсякденному житті. Конфлікт – це важлива складова суспільного життя, його необхідний елемент. Протягом багатовікової історії соціальних відносин люди постійно спостерігали руйнівні наслідки конфліктів, що зумовило виникнення багатьох теорій, котрі трактували конфлікт як аномалію, трагедію, дисфункцію, прояв злої волі чи відхиленої поведінки. Тільки в минулому столітті аналіз конфліктів почали розглядати як елемент розвитку, спосіб вирішення протиріч, форму взаємодії між людьми з усіма негативними наслідками і позитивними результатами.

У сучасних умовах становлення ринкових відносин господарювання в Україні конфліктів більше, ніж у країнах із розвинутою економікою. Проблема дослідження конфлікту сьогодні набула особливого значення. Ще порівняно недавно наше суспільство розвивалось, ігноруючи конфлікт. Суперечності, що виникали, вирішували однотипними адміністративними методами. Тому першочерговою потребою стало оволодіння науковими методами аналізу, прогнозування та управління конфліктом [199, с.9].

Перехід від фаталістичного до наукового аналізу конфліктів дав змогу виявити не тільки механізм зародження, розгортання і вирішення

конфліктних ситуацій, а й обґрунтувати соціотехніку попередження, управління, розв'язання та мінімізації негативних наслідків конфліктів на підприємствах.

Можливість виникнення конфлікту є в усіх сферах життя суспільства. Конфлікти порушують особистий спокій і безпеку, руйнують стосунки і соціальну гармонію між людьми, дестабілізують економічні, політичні, культурологічні та міжособистісні відносини. Тому питання врегулювання соціально-економічних конфліктів належить до актуальних і ґрунтується на можливості впливу на конфліктні події, з метою передбачення результатів, а можливо й попередження чи мінімізації їх негативних наслідків.

Оскільки конфлікт є невід'ємним, об'єктивно існуючим явищем, що виникає у господарській діяльності підприємства, для його ефективного управління потрібно, насамперед, вивчити етимологію поняття «конфлікт». Економічна література характерна різноманітністю наукових поглядів щодо трактування особливостей і властивостей конфлікту. На думку Г. В. Ложкіна, слово «конфлікт» походить від латинського «conflictus», що у перекладі означає зіткнення протилежних інтересів, поглядів [200, с. 19].

Автор В. Н. Амелин вважає, що конфлікт – це особливий вид соціально-економічної взаємодії, характерний рядом характеристик: по-перше, протилежністю конфліктуючих сторін (ця протилежність має бути виражена явно, доведена до «точки кипіння»), по-друге, в межах конфліктної взаємодії між учасниками нема комунікації: вони не тільки не слухають, а й не чують один одного, по-третє, порушення цілісності групи, блокування нормального функціонування соціально-економічної системи в цілому [201, с. 66].

Огляд літературних джерел показав, що чимало сучасних конфліктологів розглядають соціально-економічні конфлікти як:

- дисгармонію у стосунках людей, зіткнення протилежностей;
- емоційну напругу внаслідок непримиренності та зіткнення інтересів;

–стан відкритої боротьби.

Важливим напрямком розвитку конфліктології є визначення і дослідження конфлікту. Пропонуємо узагальнення підходів різних авторів до дефініції поняття конфлікту (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Обґрунтування поняття соціально-економічного конфлікту в різних джерелах⁵⁵

№	Поняття	Джерело
1	Конфлікт – найдеструктивніший спосіб розвитку і завершення суперечок	А. Я. Анцупов, А. [202, с. 158]
2	Конфлікт – найгостріший метод розвитку і закінчення протиріч, який виникає в процесі соціально-економічної взаємодії. Полягає в протистоянні суб'єктів конфлікту і супроводжується негативними емоціями учасників стосовно одне одного	А. Я. Анцупов, [202, с. 75]
3	Конфлікт – це реальна боротьба між діючими людьми чи групами, незалежно від того, які витoki цієї боротьби	А. Гірник [203, с. 23]
4	Конфлікт – це такі стосунки між суб'єктами соціально-економічної взаємодії, які характерні протистоянням на основі протилежних мотивів (потреб, інтересів, цілей, ідеалів, тверджень) або суджень (думок, поглядів, оцінок тощо)	С. М. Емельянов [204, с. 24]
5	Конфлікт – вияв неузгодженості спільної діяльності щодо реалізації інтересів	А. Т. Ішмуратов [205, с. 22]
6	Конфлікт – це боротьба за цінності та претензії на окремий соціальний статус, владу і недостатні для всіх матеріальні блага. Мета – нейтралізація, заподіяння шкоди або знищення супротивника	І. Капйгорода [206, с. 23]
7	Конфлікт – зіткнення сторін, думок, сил	Г.І. Козирев [206, с. 5]
8	Конфлікт – надзвичайно складне соціально-економічне явище, успішність вивчення якого багато в чому залежить від якості вихідних методологічних і теоретичних передумов, методів, що використовують	М. В. Примуш [208, с. 57]
9	Конфлікт – процес розвитку і розв'язання протилежних цілей, стосунків та дій людей, що визначаються об'єктивними і суб'єктивними причинами	С. Ф. Фролов [209, с. 185]
10	Конфлікт – це активне протистояння протилежних сил, сторін, суб'єктів	М. В. Цюрупа [210, с. 45]

⁵⁵ Узагальнено автором за джерелами [202-210].

У таблиці 3.1 наведено індивідуальну оцінку багатьма авторами походження і змісту поняття «конфлікт». Спостерігаємо, що визначення «конфлікт» автори тісно пов'язують із загальними поняттями «боротьба», «протистояння», «напруження», «неузгодженість». Тому поняття «конфлікт» часто кореспондує з цими характеристиками.

Сучасна конфліктологія поняття «конфлікт» трактує як у широкому, так і у вузькому значеннях. У широкому розумінні конфлікт – це конфронтація великих соціальних груп, класів та боротьба між ними. Вузьке значення конфлікту полягає у тому, що конфлікт виступає способом спілкування людей, соціальних груп та інститутів, за якого дії однієї сторони при зіткненні інтересів чинять опір діям іншої сторони. Будь-який конфлікт, оскільки він виникає в суспільстві й наявний між людьми, завжди має суспільний характер, тобто є соціальним за природою. Тому, опираючись на досвід зарубіжних та вітчизняних науковців, пропонуємо уточнити трактування поняття «конфлікт» у господарській діяльності підприємств і визначити його як протистояння сторін у результаті розподілу, присвоєння, використання матеріальних, виробничих та інших ресурсів підприємства, а також як зіткнення протилежних цілей, позицій, думок і поглядів опонентів або суб'єктів взаємодії на підприємстві.

Одне з головних питань конфліктології полягає у тому, щоб з'ясувати, чи є конфлікти проявом дисфункції організації, відхиленою поведінкою індивідів і груп, аномалією в суспільному житті, чи це нормальна, необхідна форма розвитку та соціальної взаємодії між людьми.

Важливим аспектом будь-якого дослідження є здійснення класифікації конфліктів. У процесі діяльності підприємства виникає багато видів конфліктів, що відрізняються між собою за місцем і часом виникнення, сукупністю зовнішніх та внутрішніх факторів, які впливають на способи та методи їх аналізу й опису. Всі види конфліктів взаємозалежні та впливають на господарську діяльність підприємств. Один і той самий вид конфлікту

може мати різні наслідки. Ці обставини ускладнюють прийняття ґрунтовних управлінських рішень для зменшення величини негативних наслідків конфліктів і потребують їхнього поглибленого аналізу. Науково обґрунтована класифікація конфліктів необхідна для вибору найоптимальнішого способу їх оцінки, рівня виникнення, оцінки негативних наслідків, ефективного застосування відповідних методів їх вирішення.

На нашу думку, основною проблемою класифікації конфліктів на підприємствах малого бізнесу є те, що нерідко її здійснюють за зовнішніми ознаками без детального дослідження. Вивчення поглядів щодо проблематики класифікації конфліктів дає змогу розробити узагальнену класифікацію.

Більшість авторів сходяться в думках про необхідність класифікації конфліктів «за кількістю учасників» (наприклад, В. М. Нагаєв, М. Л. Смеляненко, І.І. Русинка). На основі цієї родової ознаки В. М. Нагаєв узагальнює наступні види: внутрішньоособистісні, міжособистісні, міжгрупові, між особистістю і групою [211, с. 28]. Автори відзначають взаємозв'язок конфліктів між собою і роблять висновок, що в ході розвитку конфлікти одного типу можуть перейти в конфлікти іншого типу (наприклад, внутрішньоособистісні – в міжособистісні, міжособистісні – в групові) [212, с. 35].

Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель, Л.І. Скібіцька обґрунтовують необхідність класифікації конфліктів за предметом дослідження на підприємстві. Так, автори Г.В. Ложкін і Н.І. Пов'якель за предметом дослідження на підприємстві виділяють економічні (зіткнення економічних суперечностей, коли економічні потреби однієї сторони задовольняються або можуть бути задоволені за рахунок іншої), виробничі (виникають як реакція на перешкоду в досягненні основних цілей трудової діяльності), організаційні (виникають у колективах унаслідок розбіжностей формальних організаційних знань і реальної поведінки членів колективу) конфлікти [200].

Л. І. Скібіцька за предметом дослідження на підприємстві виділяє організаційно-комунікативні (виникають через недосконалість комунікацій, невміння керівництва визначати і донести до підлеглих точне описання їхніх посадових обов'язків), матеріально-технічні (виникають через застаріле обладнання), господарсько-організаційні (пов'язані з неправильною організацією праці, недосконалістю обліку і контролю за мірою та якістю праці), соціально-професійні (пов'язані з недосконалістю системи добору кадрів), соціально-психологічні (виникають через несумісність деяких членів колективу) [199, с. 24]. Ми ж виділяємо економічні, виробничі, організаційні та соціально-психологічні конфлікти.

Пропонуємо класифікацію конфліктів у господарській діяльності малих підприємств, що узагальнює наявні у науковій літературі підходи науковців до цього поняття (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

**Класифікаційні ознаки конфліктів у господарській діяльності
малих підприємств⁵⁶**

№ з/п	Ознаки прояву	Тип конфлікту
1	За суб'єктами конфліктної взаємодії	–між керівником і працівником; –між керівником та колективом; –між групами інтересів; –між колективом і особою; –міжособистісні.
2	За рівнем вигоди	–прагматичні, що спрямовані на подолання перешкод спільної діяльності; –особисто-корисливі, спрямовані на задоволення власних інтересів, цілей та потреб.
3	За спрямованістю впливу в організаційній структурі підприємства	–вертикальні; –горизонтальні; –вертикально-горизонтальні;
4	За характером прояву	–відкритого типу; –закритого (прихованого) типу.

⁵⁶ Узагальнено автором на основі джерел [199-212].

№ з/п	Ознаки прояву	Тип конфлікту
5	За середовищем виникнення	На макрорівні: –між державою та підприємством; –між підприємствами. На мікрорівні: –на підприємстві
6	За способом вирішення	–за силовими методами (методи примусу); –за несиловими методами.
7	За емоційністю	–високоемоційні; –помірноюемоційні.
8	За етично-суспільною формою прояву	–соціально прийнятні; –соціально неприйнятні.
9	За джерелом потреб, що спричинили конфлікт	–конфлікти, що виникли внаслідок дій об’єктивних факторів; –унаслідок зіткнення інтересів, поглядів, мотивів і потреб.
10	За наявністю об’єктів у конфлікті	–об’єкт наявний; –об’єкт уявний.
11	За процесом розвитку конфліктної ситуації	Етап виникнення: –стихійні; –очікувано-заплановані. Етап розвитку процесу конфлікту: –короткотермінові. –середньотермінові (тривалі). –довготривалі (затяжні) Етап вирішення: –керовані; –помірно керовані; –не керовані. Етап спаду: –за спонтанним розв’язанням проблеми; –за знаходженням компромісу; –за примусовим вирішенням; –із залученням посередника (медіаторів).
12	За функціональною спрямованістю	–конструктивно-функціональний; –деструктивно-функціональний.

Мотиви конфліктів – це внутрішні, суб’єктивні спонукальні дії учасників взаємодії, пов’язані із задоволенням їхніх потреб, інтересів,

переконань. На практиці складно вивчити справжні мотиви суб'єктів, тому що у більшості випадків вони їх приховують або нерідко помиляються в них. Слід розрізняти базисні (основні) та другорядні мотиви. Базисні – це мотиви індивідів чи груп, які пов'язані з реалізацією важливих інтересів. На першому плані: успіх, матеріальне забезпечення, кар'єра, стабільність, визнання статусу. Суб'єктивні аспекти впливають із сили та рішучості, учасники у своїх діях хочуть домогтися справедливості, зберегти власну гідність, довести правоту власних думок.

Позиції конфлікуючих сторін – це характер розмови, можливі дії, конкретна поведінка всіх задіяних осіб у процесі розв'язання конфлікту. Наприклад, таку картину можна спостерігати при конфліктних ситуаціях, що виникають у структурних підрозділах підприємств при окресленні та виконанні управлінських рішень. Адже, щоб прийняти будь-яке управлінське рішення, необхідно враховувати і жорсткі обмеження, і бажані характеристики, без яких не можна обійтися.

З метою встановлення особливостей взаємозв'язку між малим підприємством та об'єктивними і суб'єктивними чинниками формування конфліктної ситуації, пропонуємо схематичне представлення структури конфлікту на підприємствах малого бізнесу (рис. 3.1). Найвідомішими конфліктами між підприємствами є ті, які виникали в різний час між великими фінансовими установами державного та приватного секторів. Тому без чіткого розмежування компетенції ці організації розширювали сферу своєї діяльності в таких напрямках, які при їх створенні абсолютно не були передбачені. Відсутність чіткого розмежування компетенцій і призводила до конфліктів між підприємствами [213].

Малі підприємства діють не відокремлено від держави, тому вони постійно в тих чи інших формах вступають у відносини з державними інституціями. А їх керівництво прагне до автономії діяльності, максимального володіння та розпорядження ресурсами.

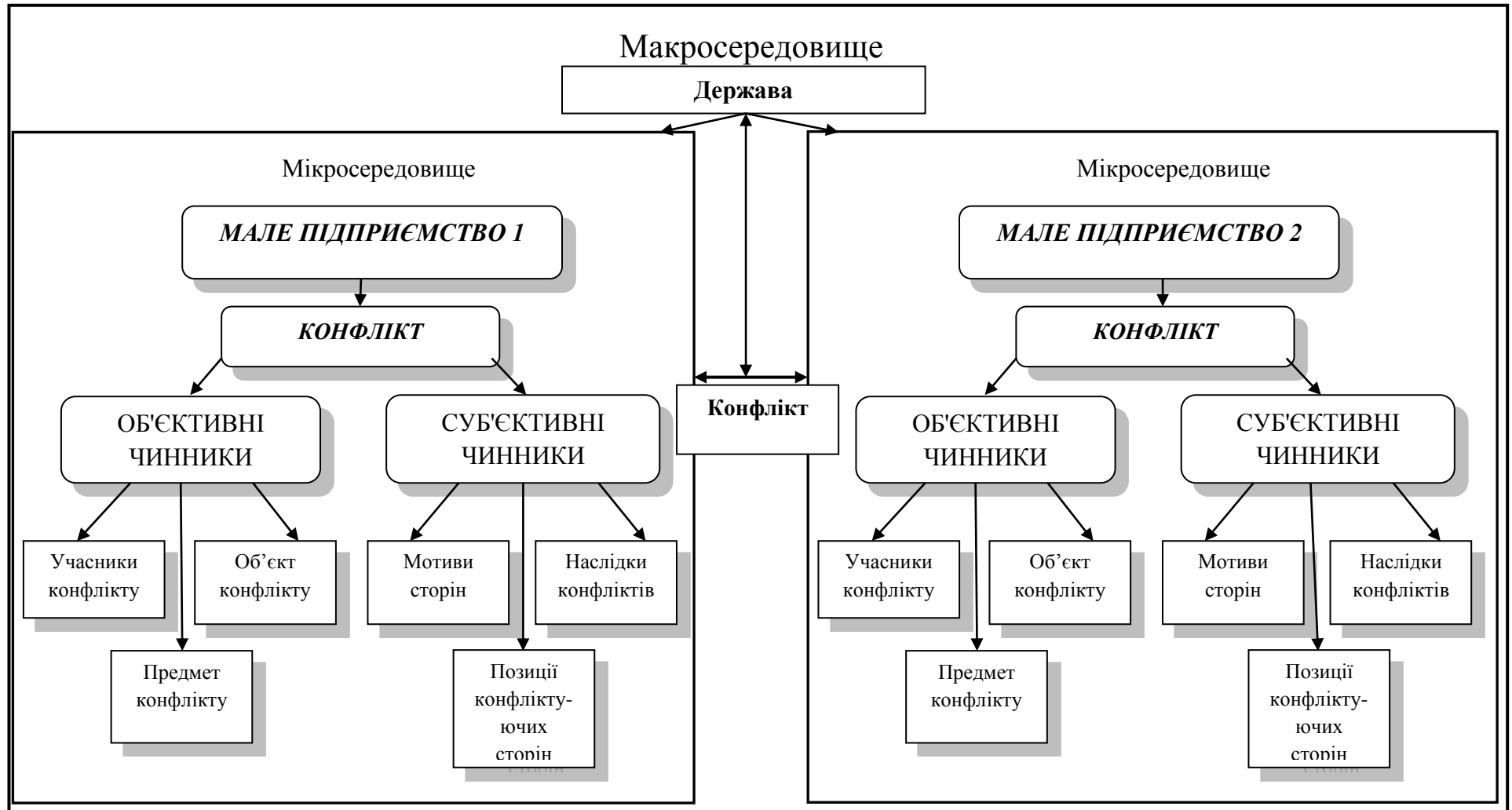

Рис. 3.1. Схематичне представлення структури конфлікту за участю підприємств малого бізнесу

Примітка: розроблено автором.

Зокрема, вони бажають самостійно приймати рішення в галузі управління персоналом і особливо з питань заробітної плати. Виконуючи економічні, адміністративно-політичні та інші функції з метою задоволення матеріальних потреб громадян, суспільства і держави, підприємства та організації повинні функціонувати в межах, установлених державою. Основним напрямом взаємодії державних інституцій та підприємств малого бізнесу є реалізація інструментів виконавчої влади (від місцевого рівня до центральних органів виконавчої влади) та впровадження ефективного місцевого самоврядування. У відносинах із цими суб'єктами держави та суспільства підприємства й установи вирішують практично всі питання – від створення, здійснення своєї діяльності до її припинення. Крім названих, підприємства й установи вступають у адміністративно-правові відносини з органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з приводу: оперативного й бухгалтерського обліку результатів своєї діяльності; статистичної звітності; податків; безпеки виробництва і праці; відшкодування збитків, створення спеціальних робочих місць для осіб з обмеженою працездатністю та організації їх професійної підготовки; тощо.

Представлена типологія виникнення конфліктів, як це видно з рис. 3.1, на підприємствах малого бізнесу за такою видовою ознакою, як «середовище виникнення» показує вплив мікро- і макросередовищ на конфліктні ситуації.

Таким чином, бачимо, що основні чинники в господарській діяльності підприємств малого бізнесу – суб'єктивні та об'єктивні. До об'єкта конфліктів відносять матеріальні й нематеріальні ресурси. Мотиви сторін також можуть бути різноманітні. Вважаємо, що доцільно поділити їх на базисні та другорядні. Наслідки конфліктів можуть бути функціональними і дисфункціональними.

Необхідно враховувати, що досягнення позитивних результатів малого підприємства у вирішенні конфліктних ситуацій є складним і тривалим процесом, який залежить від правильно обраної стратегії їх досягнення.

Аналіз динаміки конфлікту та формування стратегічного плану дій передбачають дотримання і забезпечення конкретних технологічних прийомів [214].

Дослідження спеціальної літератури дало змогу виділити наступні принципи попередження та мінімізації конфліктів на малому підприємстві⁵⁷:

– принцип доцільності відбору рішень. З метою діагностики конфлікту необхідним є використання тих альтернативних рішень, які є основою для застосування конкретного методу для розв'язання проблеми;

– принцип адаптивності. Передбачає детальну діагностику конфлікту відповідно до звичаїв, традицій українського народу;

– принцип своєчасності та достовірності аналізу проблеми. Фундаментальна діагностика малого підприємства в цілому (з метою виявлення тенденцій погіршення становища організації в майбутньому);

– принцип оперативності. Прийняття управлінських рішень у складних ситуаціях в умовах дефіциту часу;

– принцип раціональності. Мінімізація витрат на збір, збереження, використання даних при аналізі конфліктної ситуації;

– принцип комплексності. Передбачає комплексне формування висновків за результатами вирішення конфліктної ситуації;

– принцип стійкості. Забезпечення стійкого функціонування малого підприємства в умовах конфліктів;

– принцип перспективності. Надання рекомендацій за напрямками поліпшення діяльності малого підприємства за наявності колективних трудових спорів.

Якщо базуватися на загальному визначенні конфлікту як прояву об'єктивних і суб'єктивних суперечностей, то конфлікт можна представити як протиборство суб'єктів соціально-економічних відносин із причини дефіциту економічних ресурсів, для подолання якого необхідно

⁵⁷ Узагальнено та доповнено автором на основі джерел [208; 211; 213; 214].

використовувати економічні, соціальні та політичні засоби. Предмет конфлікту – це об'єктивно наявна, або уявна проблема, заради якої конфліктуючі сторони вступають у боротьбу. Об'єктом економічного конфлікту є певний дефіцитний ресурс, володіти яким прагнуть обидві сторони конфлікту (ринки збуту, споживачі, фінанси, сировина, заробітна плата тощо). Взагалі ринок з одного боку породжує конфлікти, з другого – є важливим механізмом їх розв'язання. В цілому дефіцит економічних ресурсів і зумовлені ним організаційні конфлікти залежать від двох взаємопов'язаних груп проблем. Одна пов'язана зі сферою виробництва, друга – зі сферою розподілу:

– щоб розподіляти ресурси, їх треба мати. Отже, можливості розподілу ресурсів залежать від кількості матеріальних благ, що їх створило суспільство протягом певного часу (валовий національний продукт) та кількості ресурсів на кожного члена суспільства (прибуток на душу населення). При цьому дефіцит ресурсів може бути зумовлений низькою ефективністю суспільного виробництва та порівняно великим (завищеним) рівнем потреб у суспільстві;

– найскладнішими є питання розподілу ресурсів, тому що поняття «справедливість» у цій сфері зумовлено багатьма факторами (типом і станом наявної системи розподілу – її ефективність, гнучкість, відкритість; з суспільною оцінкою системи розподілу та її моральними критеріями – законність, справедливість).

Зокрема, конфлікт власників і працівників розгортається «в центрі індустріального суспільства, коли обидві сторони вірять у промисловість і мають ті самі культурні цілі, але борються між собою за те, щоб надати промисловій культурі протилежних соціальних форм». Власне, вони борються за управління індустріалізацією, за ті чи інші засоби і методи її здійснення, а також за ту чи іншу специфічну форму індустріальної організації праці [215, с. 80].

Ознайомлення з літературними джерелами і дослідження господарської діяльності підприємств дало змогу виділити основні причини виникнення конфліктів на малому підприємстві:

- дефіцит ресурсів, що підлягають розподілу в господарській діяльності підприємств;
- взаємопов'язаність намічених завдань;
- відмінності в цілях, інтересах між керівником і працівниками;
- порушення норм законодавства щодо оплати праці;
- відмінності в інтересах, цінностях, життєвому досвіді між працівниками;
- недостатня освіченість, низький рівень професійної і кваліфікаційної підготовки працівників;
- порушення норм укладання та виконання колективних договорів і угод;
- порушення правил реєстрації та ведення трудових книжок;
- недостатньо ефективні комунікації;
- недосконалі організаційна структура та її система управління, нечітке розмежування прав і обов'язків, повноважень персоналу;
- суперечність між видами та функціями трудової діяльності працівника;
- невпевненість у розвитку професійного зростання, кар'єри;
- невідповідні умови праці;
- відсутність взаєморозуміння у відносинах між керівником і працівниками;
- соціально-психологічний стан на підприємстві.

Пропонуємо розглянути детальніше зазначені причини виникнення конфліктів у господарській діяльності малих підприємств:

- дефіцит ресурсів. На малих підприємствах часто виникають проблеми з обмеженістю ресурсів. Керівництво має мобільно реагувати на

ситуацію і вирішувати, як правильно й ефективно розподіляти матеріали, людський потенціал та фінанси між структурними підрозділами, відповідно до організаційної структури. Розподіл повинен бути раціональним і правильним;

– взаємопов'язаність намічених завдань. Організаційна структура малог підприємства є головною при виконанні завдань, а підрозділи – це системний блок у цьому ланцюгу. Блокування діяльності роботи в одному підрозділі може призвести до зупинки виробничої діяльності в цілому. Неправильне делегування керівником повноважень може знизити продуктивність праці працівників;

– відмінності в інтересах, цілях, життєвих цінностях. Ці причини виникнення конфліктів на малому підприємстві є поширеними, оскільки кожен стикається з ними щодня. Розбіжності в цілях проявляються тоді, коли структурні підрозділи стають спеціалізованими і мають за головне досягнення особистих цілей, а не основної мети підприємства. Розходження в життєвому досвіді полягає в тому, що кожна людина – це індивідуальна особистість, яка при виконанні службових, професійних обов'язків може зменшувати ступінь взаєморозуміння між представниками різних конфліктних груп, коли є велика різниця у віці, підвищена емоційність характеру, невідповідний кваліфікаційний рівень посади тощо;

– порушення норм законодавства щодо оплати та охорони праці. Відсутність коштів на оплату праці призводить до виплати заробітної плати не у грошовій формі. Примусове запровадження неповної зайнятості, надання відпусток без збереження платні або з частковим її збереженням, невиклати допомоги в разі тимчасової непрацездатності, порушення термінів розрахунку при звільнення; недотримання державного гарантування мінімального розміру заробітної плати; порушення порядку виплати, нарахування та перерахунку розмірів відшкодування втраченого заробітку, сум одноразової допомоги, компенсації витрат на медичну й соціально-

побутову допомогу потерпілим на виробництві. Працівник повинен бути впевнений, що його праця буде належним чином оцінена та фінансово оплачена;

– порушення норм укладення та виконання колективних договорів і угод (так, нерідко в колективних договорах не забезпечують державної гарантії мінімального розміру заробітної плати, не зафіксовані норми про порядок надання відпусток без збереження заробітної плати або з частковим її збереженням за згодою сторін з ініціативи власника);

– порушення правил реєстрації та ведення трудових книжок (порушують норми трудового законодавства щодо укладення, зміни та припинення трудового договору. Нерідко, особливо на підприємствах недержавної форми власності, застосовуєть контрактну форму трудового договору, укладаються строкові договори у випадках, не передбачених законодавством);

– недостатньо ефективні комунікації. Низький рівень комунікацій на малому підприємстві виникає в основному через міжособові бар'єри (між конкретними працівниками) та через організаційні бар'єри (викликані характером діяльності, структурою та можливостями підприємства);

– соціально-психологічний клімат – емоційно-психологічна атмосфера, яка створюється в результаті ставлення працівників до виробничого середовища (до умов праці, знарядь виробництва тощо).

Розкриваючи суть конфлікту між розвитком продуктивних сил і виробничих відносин, науковці В. Ейхорн, А. Бауер і Г. Кох зазначали, що йдеться не про пряму залежність, а про діалектику перетворення та зміни характеру їх взаємозв'язку. «І не тому, що виробничі відносини є пасивною і жорсткою оболонкою і з певного часу перетворюються на «кайдани» продуктивних сил, а навпаки, тому, що вони відіграють активну роль, оскільки сприяють у межах можливостей, матеріально закладених у відповідному ступені розвитку продуктивних сил, певній динаміці їх

розвитку, внаслідок чого відносини, що сприяли цьому процесові, стають врешті-решт тісними для нього. У цьому полягає діалектика розвитку виробничих відносин, а саме їх перетворення з форм розвитку продуктивних сил в їхні «кайдани». Це означає, що продуктивні сили, які розвиваються, вступають у конфлікт із виробничими відносинами, що разом із тим ці виробничі відносини дедалі більше і більше суперечать самим собі».

Сучасне тлумачення конфлікту в основному ґрунтується на системному підході з елементами функціонального підходу. Узагальнюючи природу конфлікту з позиції соціальної-економічної взаємодії особистості чи групи, сучасні конфліктологи виділяють дві основні його функції: конструктивну (позитивну) і негативну (деструктивну) [212]. До позитивних функцій конфлікту відносять: інформаційно-пізнавальну, інтеграційну, функцію стимулювання активності, регулятивно-розвиваючу, функцію стимулювання адаптації (рис. 3.2).

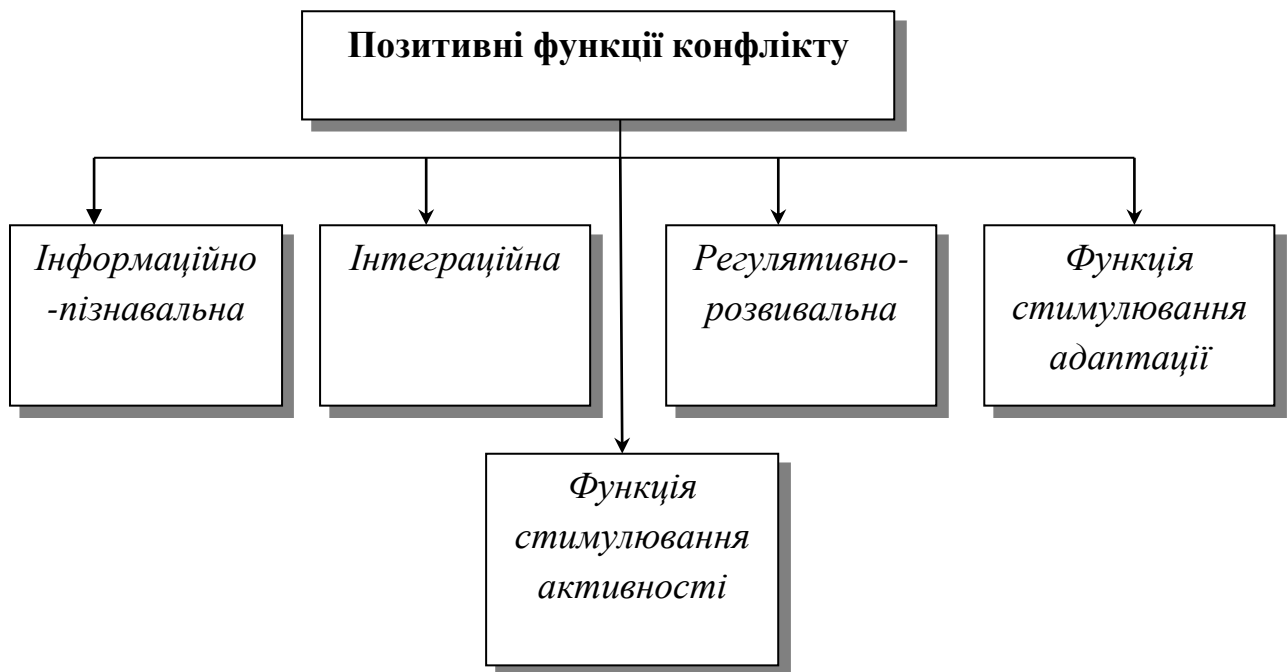

Рис. 3.2. Позитивні функції конфлікту⁵⁸

⁵⁸ Узагальнено автором на основі джерел [205-212].

Огляд літературних джерел дає змогу розкрити зміст кожної з конструктивних функцій конфлікту у діяльності малого підприємства:

– інформаційно-пізнавальна функція. Конфлікт сигналізує про виникнення проблеми, що допомагає глибше пізнати її у сукупності фактів, які сприймають люди. Конфлікт є стимулом у пізнанні інтересів, цінностей, мотивів, сигналом щодо соціальних-економічних змін. Форми конфліктної взаємодії, такі як, розбіжність і дискусія, сприяють сторонам засвоїти корисний досвід у ході взаємних зіткнень;

– інтеграційна функція. Конфлікт об'єднує людей, веде до консолідації, зближує групи, стимулює активізацію взаємин між індивідами, групами, поліпшує формування рівноваги і стабільності на підприємстві після конфлікту;

– функція стимулювання активності. Конфлікт є стимулом активної діяльності людей, що сприяє розвитку особистості. Ця функція особливо актуальна в організаціях, де конфлікти виникають між керівниками і працівниками;

– регулятивно-розвивальна функція. Конфлікт сам собою веде до змін, розвитку. Відкриває різноманітні можливості, наприклад, у сфері інновацій, сприяє розвитку техніки і технологій, новим винаходам та технічним новинкам, ноу-ха, що, своєю чергою, допомагає вдосконаленню і пошуку нових механізмів попередження та мінімізації негативних наслідків конфліктів на підприємстві;

– функція стимулювання адаптації. Соціально-економічна система повинна постійно пристосовуватися до зміни середовища. Нововведення, наприклад, на підприємстві завжди містять деяку частину ризику та непередбачуваності. За такої причини і необхідні адаптація, вміння пристосовуватися до нової ситуації [211].

Сьогодні система управління персоналом малого підприємства охоплює функції управління конфліктами, зокрема структурно-організаційну

функцію, функціонально-організаційну, ситуативно-управлінську, визначення неформальних груп на підприємстві, активізацію соціальних зв'язків між групами, інноваційну. Функції управління господарськими конфліктами мають виконувати не тільки керівники, а й спеціально створені підрозділи.

Для персоналу підприємств малого бізнесу найважливішими функціями є розвиток особистості та її систематичне професійне зростання як фахівця. Внутрішні конфлікти в організаціях можуть виконувати такі позитивні функції (рис.3.3).

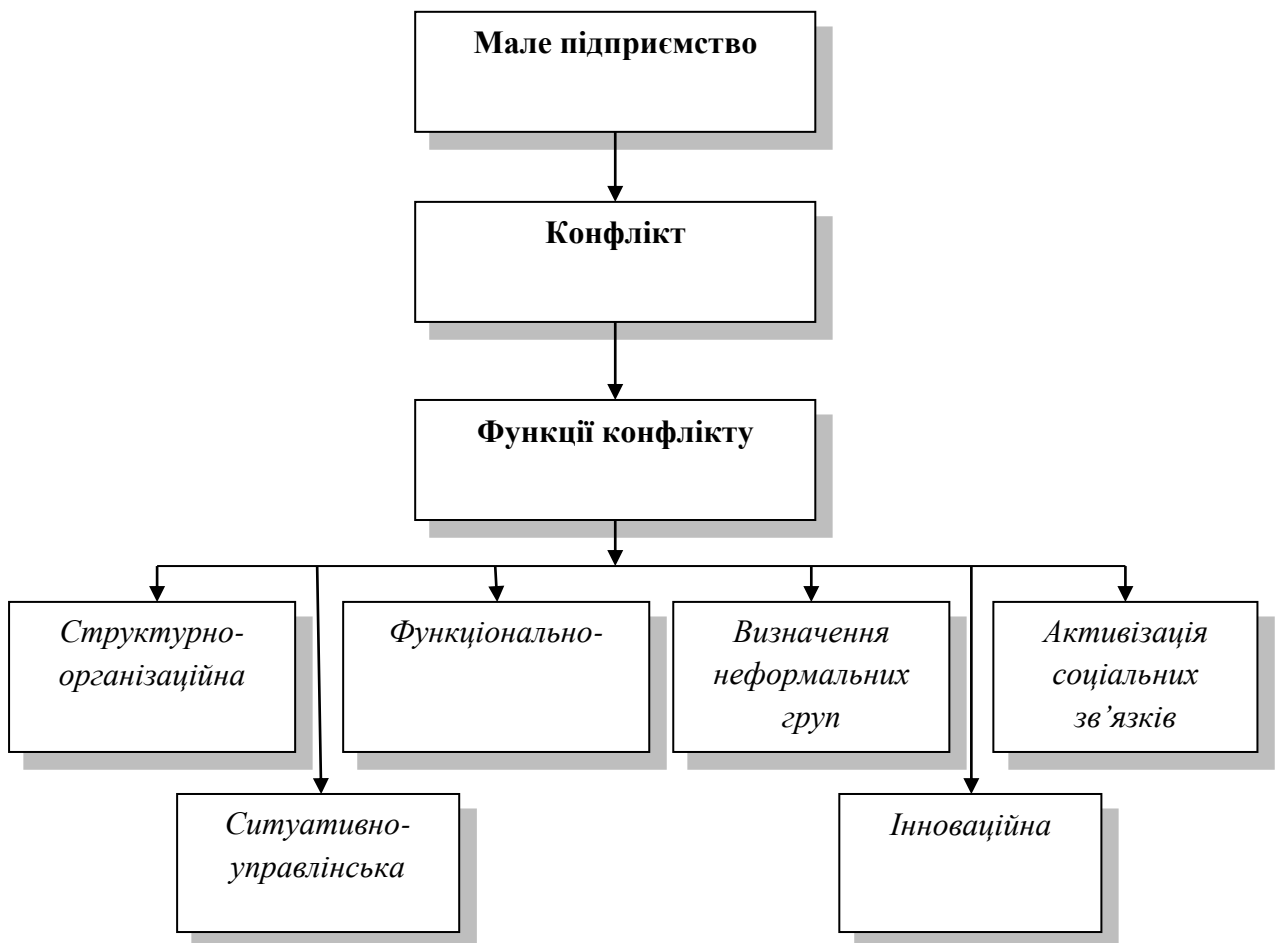

Рис. 3.3. Конструктивні функції внутрішніх організаційних конфліктів
малого підприємства⁵⁹

⁵⁹ Узагальнено автором на основі джерел [203-207].

– ситуативно-управлінська – дана функція конфліктів дає змогу правильно приймати управлінські рішення у сфері управління, при розподілі повноважень;

– визначення на малому підприємстві неформальних груп, у т. ч. лідерів – ця функція допомагає з'ясувати кількість впливових осіб у ієрархічній структурі;

– активізація соціальних зв'язків між групами – конфлікт сприяє динамічній та мобільній узгодженості в досягненні окреслених цілей, функціонального й соціального партнерства;

– інноваційна – конфлікт сприяє посиленню творчої активності та прийняттю оптимальних рішень, служить джерелом розвитку керівника, сприяє здобуванню досвіду виходу з критичних ситуацій.

Управління конфліктами, як і управління персоналом у цілому, необхідно здійснювати з урахуванням складності й багатоаспектності трудових відносин у всіх напрямках – між керівниками (підприємцем) і найманими працівниками, між керівником та підлеглими, між окремими працівниками чи групами-суміжниками, котрі виконують взаємозалежні трудові операції. Останнє пояснюється тим, що трудові відносини формуються під впливом факторів соціально-економічного середовища та функціональної взаємодії, залежить від правових норм і трудових традицій, є основою конструктивного розв'язання конфліктів, що виникають у процесі трудової діяльності [210, с. 56].

Дослідження показали, що несвоєчасно попереджені конфлікти можуть призвести до деструктивних (негативних) наслідків у господарській діяльності малих підприємств (рис. 3.4). Основна мета управління конфліктами полягає в тому, щоб запобігти деструктивним наслідків і сприяти адекватному розв'язанню конструктивних конфліктів. Від ефективності управління конфліктом залежить багато чого в діяльності підприємства: масштаб дисфункціональних наслідків, усунення чи

збереження причин конфлікту, можливість наступних зіткнень тощо. Для цього керівнику потрібно забезпечити стратегічне лідерство в розв'язанні конфліктних ситуацій [211, с. 64].

Огляд літературних джерел дає змогу розкрити зміст деструктивних наслідків конфліктів на малому підприємстві:

– негативний конфлікт призводить до погіршення морально-психологічної атмосфери в колективі, погіршення організованості та дисципліни, що може спричинити підвищення плинності кадрів;

– авторитарні методи управління діяльністю малого підприємства можуть бути насильницькими – такі методи використовують керівники, які зверхньо ставляться до підлеглих, надмірно зловживають владою, порушують норми трудового законодавства;

– негативні конфлікти є причиною різноманітних матеріальних і моральних втрат (збій виробничого процесу, виникнення загрози здоров'ю людини, якщо цей конфлікт стає неконтрольованим і переходить межі безпечного).

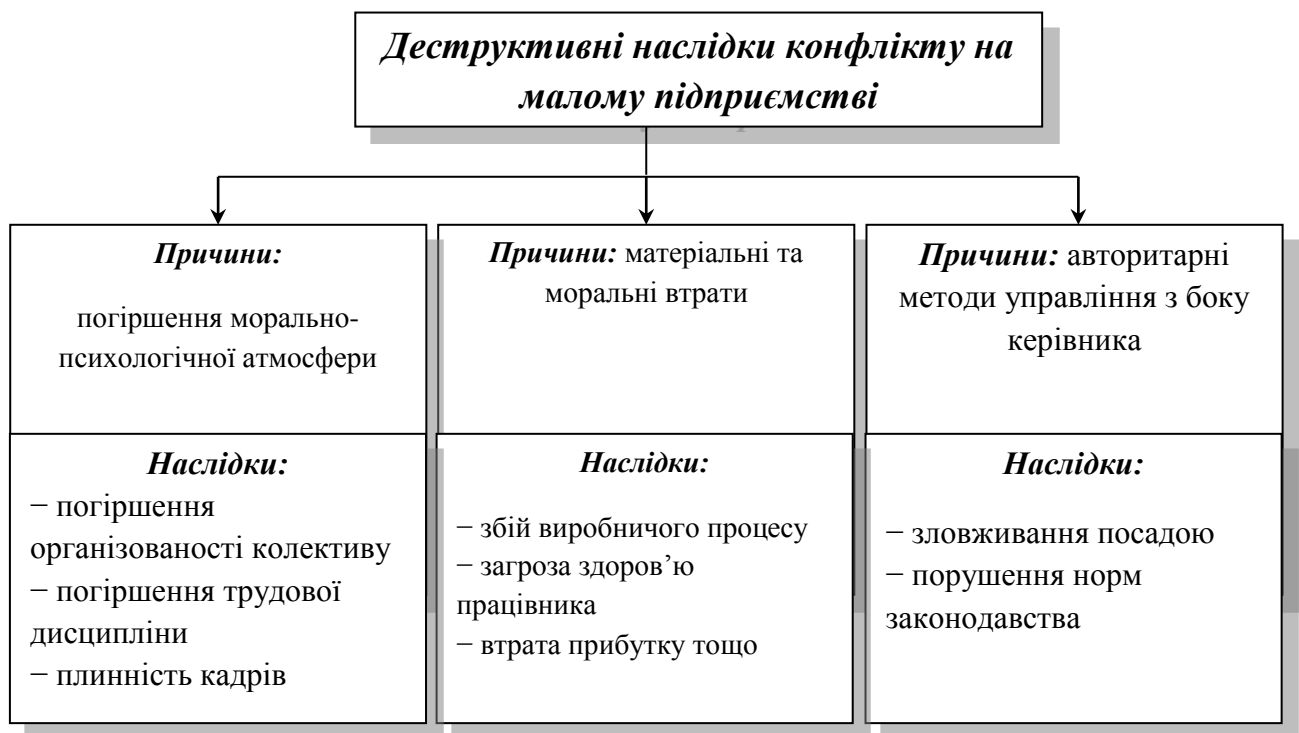

Рис. 3.4. Деструктивні наслідки виробничих конфліктів

Негативні конфлікти здебільшого емоційні. Тому управління конфліктами в організаціях, установах необхідно спрямовувати на недопущення тривалої конфліктної взаємодії між учасниками.

Соціально-економічний конфлікт має протиріччя між правами та обов'язками, оскільки права й обов'язки припускають їх чітку фіксацію, а також наявність відповідних організаційних структур. У процесі діяльності підприємства виникають ситуації, коли працівник виконує нові завдання, при цьому відповідно змінюється коло його обов'язків. А можливості реалізувати їх залишаються інколи незмінними. Від працівника очікують окреслених завдань та цілей, однак він, будучи неспроможним їх виконати, не виправдовує цих очікувань, що й викликає незадоволення керівника. Руйнуються встановлені соціально-економічні зв'язки. Наприклад, у рамках колективного договору чітко фіксують права та обов'язки трудового колективу й адміністрації.

Для правильного розуміння та тлумачення конфліктів, їхньої сутності, особливостей, функцій та наслідків важливе значення має їх типологізація, тобто вичленовування основних типів конфліктів на основі виявлення подібності та розходження, надійних способів ідентифікації конфліктів за спільністю істотних ознак і відмінностей. Класифікаційна характеристика й визначення виду дозволяють керівникам малих підприємств вибрати адекватний метод впливу в системі управління конфліктами. Типологію внутрішніх організаційних конфліктів, що виникають у господарській діяльності підприємств малого бізнесу, пропонуємо розглянути у табл. 3.3.

Незаперечним залишається той факт, що практика мінімізації негативних наслідків конфліктів, за якої визначення стратегії розвитку, а також планування організаційної структури підприємств малого бізнесу можуть через чіткість розподілу трудових та професійних повноважень знизити ймовірність виникнення основних типів зіткнення інтересів на всіх

можливих рівнях виробничої діяльності на сучасних підприємствах промислової галузі.

Таблиця 3.3

**Види внутрішніх організаційних конфліктів на підприємствах
малого бізнесу⁶⁰**

№ з/п	Назва конфлікту	Форма прояву
1	Внутрішньо-особистісний	Виникає, як правило, за емоційного стану індивіда і часто є конфліктом цілей та інтересів. Інтенсивність даного конфлікту зростає прямо пропорційно до збільшення кількості можливих альтернативних варіантів вирішення в сукупності у досягненні балансу між позитивним і негативним кінцевим результатом. Даний конфлікт проявляється тоді, коли індивід усвідомлює незадоволеність реалізації своїх думок, цілей та інтересів.
2	Міжособистісний	Проявляється зіткненням соціально-економічних інтересів двох або більше осіб, які перебувають в опозиції одна стосовно одної і керуються лише власними інтересами.
3	Міжгруповий	Конфлікт на сучасних малих підприємствах характерний зіткненням соціально-економічних інтересів між підрозділами та всіма членами підрозділів організації, що суттєво впливає на соціально-психологічний клімат колективу, на результати роботи діяльності організації. Часто такий конфлікт виникає при протиріччі особистісних поглядів у результаті зміни рівноваги в підрозділах підприємства, наприклад, за зміни керівництва організації, появи неформального лідера в групі тощо.
4	Внутрішньо-виробничий	Виникає внаслідок нераціональних рішень щодо окремих видів робіт у межах малого підприємства, так і промислового комплексу в цілому. Також унаслідок розподілу владних повноважень, що на етапі створення організаційної структури не були чітко продуманими і зіставлені з вимогами функціонування організаційної структури. Даний конфлікт суттєво впливає на управлінський і виробничий потенціал промислового підприємства. Розрізняють 3 види внутрішньовиробничих конфліктів: – вертикальний – конфлікт між рівнями управління на підприємстві. Його виникнення і вирішення впливають на вертикальні зв'язки в організації (цілі, владу, комунікації, культуру тощо); – горизонтальний – учасниками конфлікту виступають рівні за статусом частини підприємства, тому

⁶⁰ Систематизовано автором на основі джерел [200; 202; 204; 205].

№ з/п	Назва конфлікту	Форма прояву
		часто таке зіткнення називається конфліктом цілей; – лінійно-функціональний (поєднання двох попередніх видів конфлікту між учасниками).

Тому керівники повинні орієнтуватись у правильності визначення пріоритетів організації і чітко розуміти, що їх діяльність безпосередньо відобразатиметься на можливості підприємства виживати в умовах зростаючої конкуренції.

Таким чином, можемо зазначити, що конфліктні ситуації є невід’ємним елементом соціально-економічних процесів, що відбуваються у середовищі малого бізнесу. Соціально-економічними процесами на підприємствах малого бізнесу доцільно назвати сукупність соціально-економічних відносин між працівниками, керівником та профспілками на макрорівні, обмежених адміністративними правилами і процедурами щодо формування, розвитку та реалізації людського капіталу, їх закріплення в організації шляхом кар’єрного зростання, матеріального і соціального стимулювання. Значимість дослідження соціально-економічних процесів на малих підприємствах зумовлена тим, що:

– у сфері праці на макрорівні зосереджені відносини двох головних суб’єктів (працівників і керівника), які формують економічну поведінку на малому підприємстві, що виражається через процес прийняття управлінських рішень при використанні трудового потенціалу працівників, оцінку користі й затрат пов’язаних із реалізацією людського капіталу в межах конкретного підприємства. Недооцінювання економічної поведінки суб’єктів малого бізнесу на макрорівні посилює дисбаланс соціально-економічного розвитку суспільства (частково на регіональних ринках праці) й обмежує їхній контроль за діяльністю і регулювання з боку держави;

– дослідження особливостей функціонування малих підприємств у національній економіці в умовах конфліктної взаємодії дає змогу збільшити

результативність впливу на дану сферу діяльності, розробити механізм управління внутрішніми ринками праці й забезпечити зростання ефективності використання трудових ресурсів, що є основною прогресивного розвитку трудової сфери економіки і формування кадрового потенціалу інноваційного розвитку малих підприємств України.

Розглядаючи конфлікт як соціально-економічне явище в господарській діяльності малих підприємств, важливо окремо проаналізувати показники середньомісячної заробітної плати та чисельності працівників підприємств малого бізнесу. Дані результати допоможуть встановити вплив конфліктів на динаміку зміни продуктивності праці персоналу, залежність заробітної плати від результатів діяльності персоналу (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Середньорічна чисельність та середньомісячна заробітна плата працівників підприємств малого бізнесу Тернопільської області⁶¹

Роки	Середньорічна кількість працівників, осіб	Середньомісячна заробітна плата, грн.
2003	13678	291,26
2004	17303	379,22
2006	21888	475,53
2007	27688	620,38
2008	35026	922,43
2009	44307	1292,98
2010	56049	1394,34
2011	70902	1825,28
2012	89691	2013,67
2013	113459	2150,78
2014	143525	2435,87

Отже, у малому бізнесі Тернопільщини, спостерігається тенденція до зростання кількості найманих працівників. Такі зміни є позитивними, незважаючи на настання кризового періоду та зменшення виробничих потужностей області. Проте досвід багатьох малих підприємств показує, що

⁶¹ Складено автором на основі даних [169].

на сьогодні досить високим залишається рівень плинності кадрів. Таке явище негативно позначається на роботі підприємств малого бізнесу та незмінно спричиняє зниження виробничих показників та ефективності роботи. Результати проведених досліджень дозволяють стверджувати, що однією із найбільш поширених причин конфліктних ситуацій на підприємствах малого бізнесу є незадоволення вимог працівників щодо заробітної плати. У табл. 3.5 за результатами дослідження Національної служби посередництва і примирення [9] проведено класифікацію вимог, висунутих найманими працівниками підприємств малого бізнесу щодо заробітної плати.

Таблиця 3.5

**Вимоги найманих працівників малих підприємств
щодо заробітної плати⁶²**

Роки	Кількість вимог за окремими класифікаційними ознаками						
	Погашення заборгованості з виплати зарплати	Своєчасна виплата поточної зарплати	Підвищення рівня зарплати	Умови оплати праці	Охорона праці	Інші вимоги	Всього вимог
2006	71	42	30	20	43	49	455
2007	56	24	18	10	11	55	174
2008	93	55	52	56	52	98	406
2009	65	39	32	11	17	78	242
2010	31	19	28	23	24	19	144
2011	62	15	15	37	14	46	189
2012	76	26	14	37	13	64	230
2013	58	19	30	16	19	47	189
2014	51	22	36	25	16	48	198
Разом	563 (27,7%)	261 (12,9%)	255 (12,3%)	235 (11,5%)	209 (10,3%)	504 (24,9%)	2027

Аналізуючи дані таблиці, можемо зазначити, що вимоги найманих працівників у сфері малого бізнесу стосувалися в основному погашення заборгованості із заробітної плати. Найбільше вимог було висунуто в 2008 р. (406), питома вага кожної з них становила: вимога щодо погашення

⁶² Розраховано автором на основі даних [216].

заборгованості з виплати заробітної плати – 22,9%, вимога щодо своєчасної виплати поточної зарплати – 13,5%, вимога щодо підвищення рівня зарплати – 12,8%, вимога щодо умов оплати праці – 13,8%, вимога щодо охорони праці – 12,8%, інші вимоги – 24,1%. Найменша кількість вимог була зареєстрована у 2010 році.

Дослідження показало, що об'єктивними причинами виникнення колективних конфліктів на підприємствах малого бізнесу залишаються:

- відсутність обігових коштів;
- недостатні обсяги замовлень продукції та невисокий рівень завантаженості виробничих потужностей;
- втрата ринків збуту готової продукції та низький попит на окремі види продукції;
- недостатні обсяги інвестицій на модернізацію і перепрофілювання підприємств;
- несвоєчасність розрахунків контрагентів за отриману продукцію;
- недобросовісна конкуренція.

Опрацювання статистичних даних виробничо-господарської діяльності підприємств малого бізнесу Тернопільської та Львівської областей дало змогу виявити певну залежність економічних показників між станом конфліктності на малому підприємстві, станом фінансово-економічних показників (стабільністю його функціонування) та числом згаданих чинників, що, своєю чергою також мають відповідні характеристики. Наприклад, кількість конфліктних ситуацій, які виражаються в загостренні соціально-психологічного клімату на малому підприємстві, спадах виробництва, дефіциті ресурсів, порушеннях норм законодавства щодо оплати та охорони праці, порушенням норм укладання та виконання колективних договорів і угод, яким передують зростання числа заяв, скарг і пропозицій, що окремо залежать від стилю та методів управління. Проаналізувавши економічний стан малого бізнесу Тернопільщини, а також рівень середньомісячної

заробітної плати найманих працівників регіону й кількість зареєстрованих конфліктних ситуацій, дійшли до висновку, що заробітна плата зростала низькими темпами, недостатніми для збереження тенденцій сталого розвитку в умовах інфляції. Така ситуація призводить до збільшення кількості колективних трудових спорів на малих підприємствах Тернопільської та Львівської областей (рис. 3.5, 3.6).

Таким чином, можемо зазначити, що найбільша кількість колективних трудових спорів у Львівській та Тернопільській областях спостерігалася в 2014 році, найменша – у 2012 році.

Кількість зареєстрованих колективних трудових спорів у динаміці 2012-2014 років постійно зростала. Значну частину із них вдалося вирішити, проте є велика кількість спорів, які залишились невирішеними.

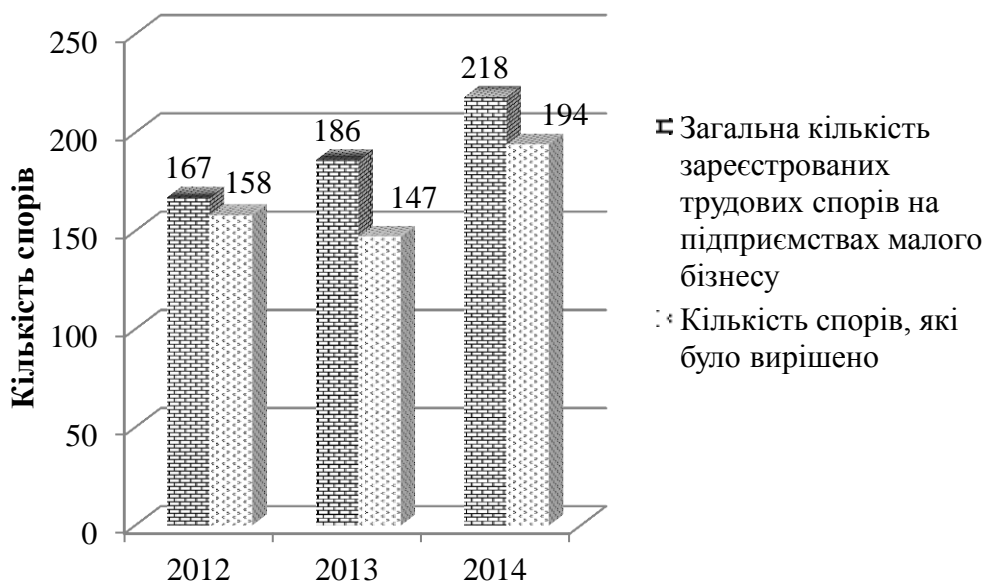

Рис. 3.5. Динаміка кількості колективних трудових спорів на малих підприємствах Тернопільської області⁶³

⁶³ Складено автором за даними [217].

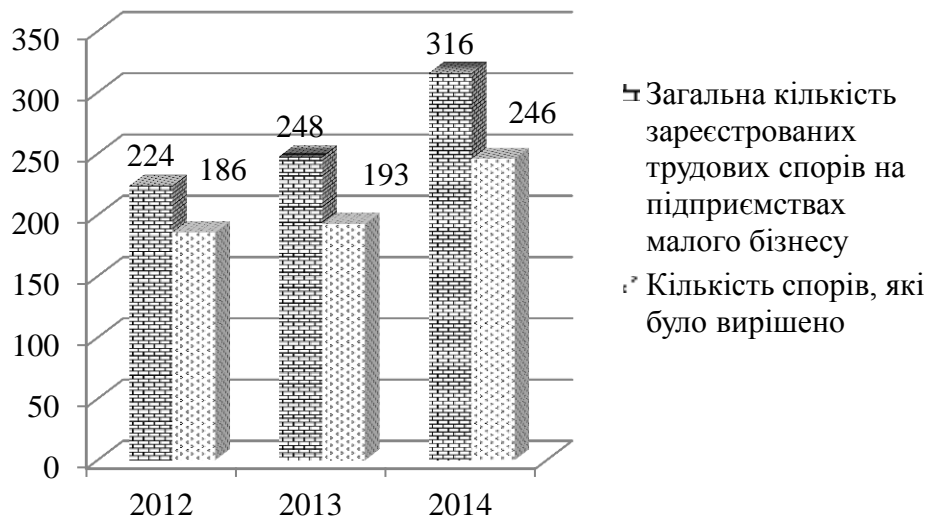

Рис. 3.6. Динаміка кількості колективних трудових спорів на малих підприємствах Львівської області⁶⁴

З метою підвищення ефективності вирішення конфліктів, пропонуємо здійснювати поетапне прогнозування можливих конфліктних ситуацій на підприємствах малого бізнесу (рис. 3.7).⁶⁵

Прогнозування та попередження конфліктних ситуацій передбачає загальну постановку проблеми, розроблення раціональної послідовності дій при прийнятті управлінських рішень щодо вирішення конфлікту на малому підприємстві, обмеження числа учасників конфлікту, накопичення інформації та ретельний аналіз ситуації, а також вибір альтернативного рішення з метою вирішення та управління конфліктною ситуацією.

Отже, можна стверджувати, що управління конфліктами на підприємствах малого бізнесу є цілеспрямованим впливом на процеси конфліктної взаємодії. Причини трудових спорів у більшості випадків лежать в економічній площині, а кількість зареєстрованих трудових спорів зростає досить стрімко. Це означає, що рівень невдоволення працівників сфери малого бізнесу посилюється.

⁶⁴ Складено автором за даними [218].

⁶⁵ Складено автором з використанням положень, викладених у [206-213].

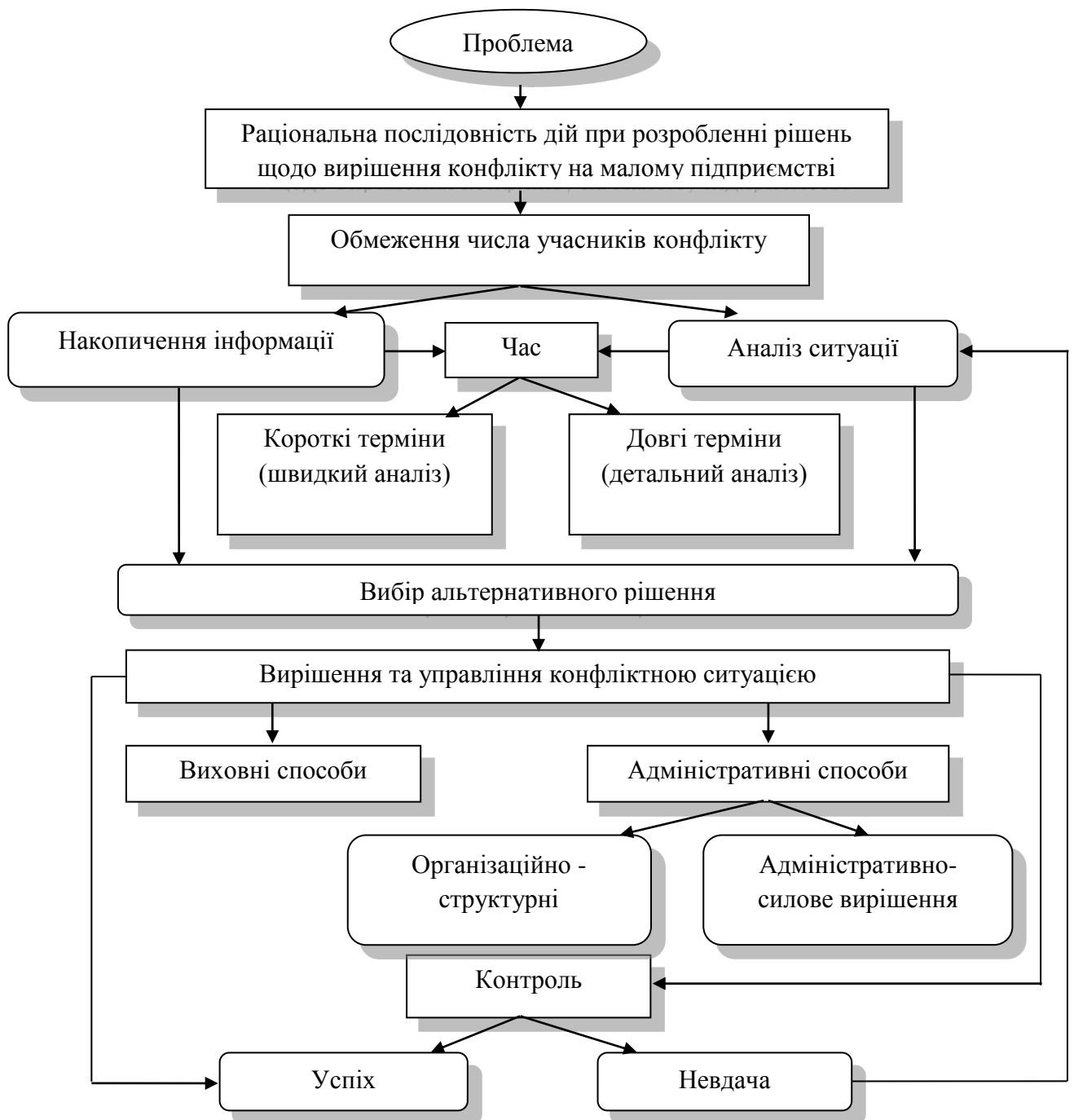

Рис. 3.7. Послідовність етапів прогнозування та попередження конфліктних ситуацій на підприємствах малого бізнесу

Об'єктивними причинами виникнення колективних конфліктів на підприємствах малого бізнесу залишаються відсутність обігових коштів, недостатні обсяги замовлень продукції та невисокий рівень завантаженості виробничих потужностей, втрата ринків збуту готової продукції та низький

попит на окремі види продукції, недостатні обсяги інвестицій на модернізацію і перепрофілювання підприємств, несвоєчасність розрахунків контрагентів за отриману продукцію та недобросовісна конкуренція.

Тому сьогодні метою процесу управління конфліктами є забезпечення економічного розвитку малого підприємництва та мінімізування негативних наслідків конфліктних ситуацій.

3.2. Рейдерство як різновид конфліктної ситуації на підприємствах малого бізнесу

В умовах становлення та розвитку вітчизняного економічного середовища, основою якого є малі та середні суб'єкти господарювання досить гостро постає питання незаконного захоплення цих підприємницьких структур шляхом здійснення рейдерських атак. Ці явища стали реальною загрозою економіці в цілому, руйнується вітчизняний бізнес, підприємництво і виробництво, посилюється напруга в економічному просторі країни, оскільки практично будь-яке підприємство може стати об'єктом рейдерської атаки або економічного шантажу. Об'єктами рейдерських атак стають як найліквідніші приватні підприємства, так і найменш захищені, але стратегічно важливі науково-дослідні інститути та наукомісткі підприємства.

У працях вітчизняних вчених Б.М. Андрушківа та Н.Б. Кирич [219], З.С. Варналія та І.І. Мазура [220], М.І. Мельника [221], О. Белікова [222], О. Ляшенко [223] висвітлюються основні передумови та причини поширення і розвитку рейдерства в Україні та вказуються основні шляхи протистояння рейдерським атакам, як з боку підприємницьких структур так і з боку держави. Проте у працях вітчизняних науковців недостатньо чітко висвітлено динаміку та тенденції розвитку рейдерства в Україні, оскільки на сьогодні є відсутньою інформація офіційних статистичних видань щодо обсягів та інтенсивності здійснення рейдерських атак.

Сьогодні одним із найнебезпечніших проявів насильства в Україні є економічне рейдерство. Рейдерство як поняття виникло у Великій Британії, і спочатку цим терміном позначалися набіги морських судів, що самостійно виконували бойові завдання, у тому числі і захоплення торговельних кораблів інших країн.

Рейдерство у сучасному розумінні – недружнє поглинання компаній і перерозподіл власності й корпоративних прав. Іншими словами рейдерство – це недружнє, поза межами дії цивільного законодавства, спрямоване проти волі власника, захоплення чужого майна на користь іншої особи, встановлення над майном повного контролю нового власника в юридичному й фізичному розумінні з використанням корумпованості чиновників та (або) із застосуванням сили.

Слід зазначити, що недружні поглинання по-українськи найчастіше зводяться до силових захоплень малих та великих підприємств під прикриттям законних або псевдозаконних підстав. Така практика була запозичена в Російській Федерації, де рейдерські захоплення поширені більш широко й відпрацьовані до дрібниць.

З наукових позицій проведення дослідження явища рейдерства ускладнюється тим, що на сьогодні практично відсутня офіційна статистична інформація щодо кількості та інтенсивності здійснення рейдерських атак в Україні. Тому з метою збирання та аналізування такої інформації було проведено об'єктивне дослідження на основі резонансних подій, висвітлених у засобах масової інформації. У процесі здійснення семантичної вибірки формувалася статистика згадувань за окремими об'єктами дослідження.

Показники медіа активності були отримані шляхом моніторингу засобів масової інформації, а саме друкованих центральних та регіональних видань, повідомлень інформаційних агенцій та Інтернет-джерел.

Географія дослідження – усі регіони України, в тому числі окупована АР Крим та підконтрольна українській владі частина Донецької та Луганської областей.

Інформація щодо подій у зоні проведення АТО відсутня, більшість інформаційних джерел втратили можливість отримувати інформацію з цієї території. Ми можемо лише припускати, що значна кількість підприємств зазнала нападів з боку сепаратистів та різних бойових угруповань, які контролюють частину Донецької та Луганської областей.

Період моніторингу – січень-травень 2015 р. Моніторинг було проведено на основі 1500 джерел (300 друкованих видань, включаючи регіональні, та понад 1200 Інтернет сайтів). Масив опрацьованої інформації сягнув 1 234 567 публікацій за вказаний період.

Пошуковий запит складався з загальних слів тематичної спрямованості та їх морфологічних похідних, що дозволило відібрати матеріали з максимальною точністю.

Результати проведених досліджень дозволили виявити ряд загрозливих тенденцій. Так, аналізуючи кількість рейдерських атак, здійснених на суб'єкти малого та середнього бізнесу у розрізі регіонів України (табл. 3.6), можемо зазначити, що явище рейдерства набуває досить масштабного характеру. У динаміці п'яти місяців 2015 року кількість рейдерських атак, інформацію про які було висвітлено у регіональних ЗМІ та Інтернет-виданнях, склала 202 напади. Окрім цього можемо спостерігати тенденцію до зростання кількості рейдерських атак та їх масштабів. Найвищий рівень економічної безпеки суб'єктів господарювання можемо побачити у Західному регіоні України, оскільки на цей регіон припадає 18% усіх рейдерських атак, висвітлених ЗМІ за аналізований період.

Таблиця 3.6

Кількість рейдерських атак на суб'єктів малого та середнього бізнесу за регіонами України⁶⁶

Країна та регіони	Січень, 2015	Лютий, 2015	Березень, 2015	Квітень, 2015	Травень, 2015	Всього за 5 місяців 2015 року	Питома вага у регіональній структурі, %	Питома вага у загальній структурі, %
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Західний регіон, зокрема області:	12	5	9	5	5	36	100,00	17,82
Львівська	2	1	0	0	1	4	11,11	1,98
Тернопільська	1	0	1	0	0	2	5,56	0,99
Івано-Франківська	2	1	1	1	0	5	13,89	2,48
Рівненська	1	2	2	2	1	8	22,22	3,96
Волинська	3	1	1	1	0	6	16,67	2,97
Закарпатська	1	0	1	0	1	3	8,33	1,49
Чернівецька	1	0	1	1	1	4	11,11	1,98
Хмельницька	1	0	2	0	1	4	11,11	1,98
Центральний регіон:	14	15	14	12	13	68	100,00	33,66
м. Київ	2	2	1	1	2	8	11,76	3,96
Області:								
Київська	2	3	2	2	2	11	16,18	5,45
Житомирська	1	2	1	1	1	6	8,82	2,97
Чернігівська	1	1	2	2	1	7	10,29	3,47
Сумська	2	1	1	1	1	6	8,82	2,97
Вінницька	2	1	3	1	2	9	13,24	4,46
Полтавська	1	2	1	1	1	6	8,82	2,97
Черкаська	2	1	2	2	1	8	11,76	3,96

⁶⁶ Розраховано автором на основі моніторингу засобів масової інформації та Інтернет-джерел.

Продовження таблиці 3.6

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Кіровоградська	1	2	1	1	2	7	10,29	3,47
Південно-східний регіон, зокрема області	16	14	11	13	15	69	100,00	34,16
Дніпропетровська	2	1	2	2	2	9	13,04	4,46
Харківська	3	4	3	1	1	12	17,39	5,94
Запорізька	1	2	1	1	2	7	10,14	3,47
Херсонська	2	2	2	1	3	10	14,49	4,95
Миколаївська	2	1	1	2	2	8	11,59	3,96
Одеська	3	2	2	1	3	11	15,94	5,45
частина Донецької області (під контролем України)	2	1	1	3	2	9	13,04	4,46
частина Луганської області (під контролем України)	3	2	1	4	2	12	17,39	5,94
АР Крим	5	6	8	6	4	29	42,03	14,36
Україна, всього	42	34	34	30	33	202	-	100,00

Найбільшу питому вагу за кількістю рейдерських атак у динаміці п'яти місяців 2015 року займали такі області Західного регіону як Рівненська, Волинська та Івано-Франківська.

У Центральному регіоні в епіцентрі рейдерських атак найчастіше перебували об'єкти Київської, Вінницької та Черкаської областей. У Південно-Східному регіоні найбільш проблемними були частина Луганської області (під контролем України), а також Одеська та Харківська області. Окремо слід виділити Автономну Республіку Крим, де за 5 місяців поточного року мали місце 29 рейдерських атак.

Несподіваними результатами дослідження виявилась однакова питома вага у структурі у Південно-Східного та Центрального регіонів України. Без сумніву, Південно-Східний регіон сьогодні перебуває у досить складній політичній та економічній ситуації.

Частина малих підприємств сьогодні перебуває у руках сепаратистів. Має місце зміна власників та часті напади на майно прибуткових об'єктів малого бізнесу. Проте дуже часто можемо побачити інформаційні повідомлення про силове відчуження майна у Центральному регіоні. Таку негативну особливість регіонального розвитку можемо пояснити значним зосередженням стратегічних та високорентабельних підприємств у промислових регіонах Центральної України, наявність сприятливого криміногенного середовища та недосконалість законодавчої бази. Саме ці фактори спричинили наявність досить великої кількості рейдерських атак і фізичних протистоянь.

Інформаційний резонанс теми рейдерства у регіональних друкованих виданнях та Інтернет-ресурсах є досить широким. Висвітлювана тематика має високий рівень представлення в інформаційному просторі України (рис. 3.8).

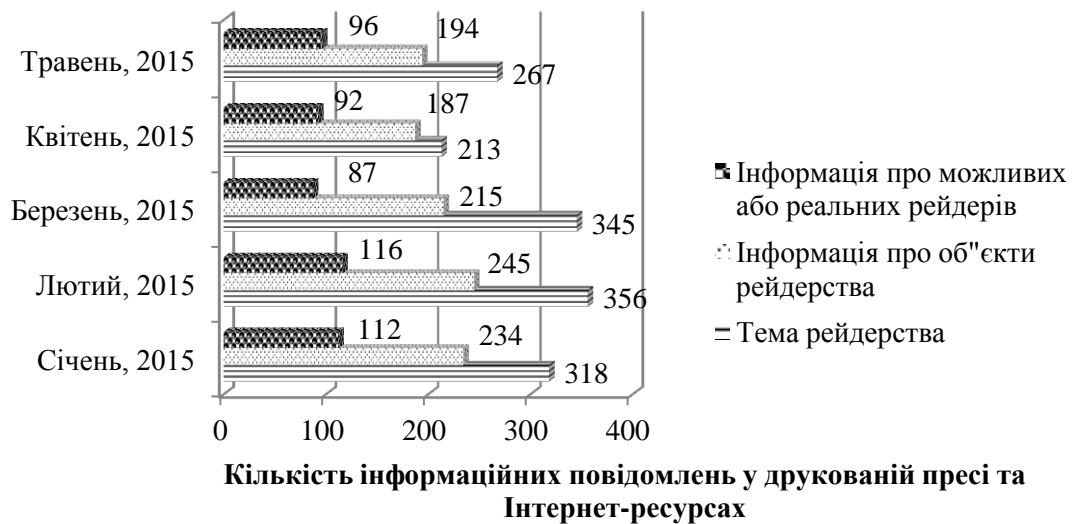

Рисунок 3.8 – Представлення теми рейдерства у друкованих ЗМІ та Інтернет-виданнях⁶⁷

З усього обсягу проаналізованих інформаційних ресурсів (1500 повідомлень та публікацій) можемо виокремити 1075 повідомлень, у яких було висвітлено інформацію про об'єкти рейдерства, 504 повідомлення, де ішла мова про потенційних або реальних рейдерів. Тема рейдерства систематично проходить шпальтами інформаційних видань. Таким чином, можемо зазначити, що ця проблема набула сьогодні в Україні досить масштабного характеру.

На сьогодні в Україні створена й діє система органів з протидії рейдерству:

- Громадська організація «Антирейдерський Союз підприємців України»;
- Український Національний комітет міжнародної торгової палати;
- Міжвідомча комісія з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств при Кабінеті Міністрів України (Склад: представники МВС, СБУ, міністерств юстиції, економіки, фінансів,

⁶⁷ Розраховано та представлено автором на основі моніторингу засобів масової інформації та Інтернет-джерел.

Держагентства з інвестицій і інновацій, Союзу промисловців і підприємців та Торгово-промислової палати, Держпідприємництва, Генпрокуратури, Фонду держмайна України);

– Бюро протидії комерційним злочинам та рейдерству (використання рекомендацій міжнародних організацій у боротьбі з рейдерством);

– Робочі групи з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств при облдержадміністраціях.

В Україні також функціонує Український інститут дослідження екстремізму, який постійно проводить моніторинг рейдерських атак. Саме цією установою у лютому 2015 року було названо п'ять найбільших рейдерських захоплень. До переліку найбільш цинічних рейдерських атак потрапили мережа магазинів «Амстор», Тростянецький елеватор, Бахчисарайська райспоживспілка, підприємство «Мединський», Краматорська металобаза [224].

Згідно із прогнозами Українського інституту дослідження екстремізму, серед загроз рейдерських атак для малих та середніх підприємств протягом 2016 року найбільш реальними є наступні:

1. Паливно-енергетична галузь. Відбувається захоплення вугільних шахт в зоні АТО та на прикордонні. В подальшому цей процес буде продовжуватись, і, зі зрозумілих причин, Україна не зможе цілком контролювати і впливати на ці процеси. Також під питанням певні об'єкти облэнерго – є спроби по декількох областях відновити питання справедливості приватизації, є інформаційні повідомлення про потенційні загрози використання силових методів впливу.

2. Хлібна промисловість. Стратегічно важлива галузь виробництва. В інформаційних повідомленнях йдеться про загрозу рейдерських атак з боку «російських» рейдерів. В зоні інтересу перебувають Сумські, Житомирські малі підприємства. Є ризик загострення ситуації у разі подальшої

невизначеності щодо суворого покарання замовників рейдерських атак і запобіжних заходів на самому початку загрозливих процесів.

3. Лотерейний бізнес. Розпочато перевірку діяльності операторів лотерей в Україні. Зареєстровано законопроекти щодо створення монополіста на ринку видачі ліцензій. В інформаційному просторі лунають звинувачення щодо осіб, наближених до можновладців, які планують захоплення цього високодохідного бізнесу. Подальші дії залежать від рівня покарання, яке понесуть замовники, як у разі успішного рейдерського захоплення, так і у випадку його невдалої спроби.

Отже, результати моніторингу за січень-травень 2015 року засвідчили, що економічне рейдерство сьогодні набуло масштабного характеру та є однією із основних загроз рівню економічної безпеки малих підприємств України.

Неврегульованість на законодавчому рівні, відсутність чіткого та системного суворого покарання за рейдерство залишає проблему відкритою. До цього можна додати неконтрольований українською владою перерозподіл власності, в тому числі з використанням технологій рейдерських атак на територіях зони проведення АТО (більша частина Донецької та Луганської областей) та окупованої АР Крим.

За таких умов найбільш прийнятним видається відокремлення рейдерства від багатьох інших видів злочинної діяльності, що мають значно менший ступінь суспільної небезпеки. Це призведе до визначення в Кримінальному Кодексі України одного, конкретного складу злочину, в той час коли попередній досвід кваліфікації значної кількості складових злочинів значно ускладнює процес ефективного визначення і покарання «рейдерів». Окрім цього, внесення окремої статті в Кримінальний Кодекс України чітко визначить поняття «рейдерство» в юридичному вимірі, що дозволить уникнути різних маніпулятивних тлумачень цього терміну.

Наявність статті, що передбачатиме заборону рейдерства, надасть змогу отримувати чіткі статистичні дані щодо порушених кримінальних справ, обвинувальних вироків, рівня поширення та розвитку рейдерства в країні, кількості засуджених за рейдерські атаки, матеріальних збитків, завданих такими атаками.

Отже, на основі проведеного статистичного дослідження вітчизняних інформаційних джерел можемо стверджувати, що явище рейдерства є наслідком недосконалої політичних, правових структур влади в державі, її чинного законодавства, відсутності належних умов для захисту бізнесу, прав власників і рівноправної конкуренції.

Древні римляни говорили: «Хто попереджений – той у безпеці». Однак загрозу рейдерського захоплення дуже важко розпізнати, і це є основною причиною несвоєчасної реакції власників та менеджменту підприємств – об'єктів нападу.

Найпростішими методами протистояння рейдерству, на нашу думку, є:

- постійний моніторинг рівня ризикованості діяльності малого підприємства;
- концентрація капіталу або викуп частки в учасників, які не беруть участі в діяльності малого підприємства; постійний моніторинг змін у складі власників; реструктуризація підрозділів зі зміною їх організаційно-правового статусу;
- визначення правового статусу власності, здійснення переоцінки майна. В умовах значного ризику буде корисною реструктуризація власності з використання дочірніх структур, створення штучної заборгованості малого підприємства і передача нерухомості та інших активів у позику під кредитування;
- недопущення виникнення та прострочення кредиторської заборгованості;

- удосконалення роботи менеджменту та персоналу (недопущення конфліктних ситуацій, протиправного звільнення працівників тощо);
- підвищення рівня корпоративної культури суб'єктів малого бізнесу (прозорі конкурентні відносини, підтримання ділової репутації тощо);
- використання в службі економічної безпеки способів і методів конкурентної розвідки;
- залучення громадськості й засобів масової інформації до боротьби з рейдерством.

Проблема рейдерства різко загострюється під час нестабільності, постійної трансформації та глобалізації сучасної економіки країни. Тому отримання своєчасної достовірної інформації щодо виникнення ризику рейдерської атаки у діяльності підприємств малого бізнесу надасть змогу підсилити заходи з управління ризиками та дозволить забезпечити достатній рівень економічної безпеки малого підприємства.

Оскільки мале підприємство є відкритою соціально-економічною системою, його розвиток залежить від зовнішнього середовища. І саме зовнішнє середовище найчастіше є джерелом рейдерського нападу. У цьому контексті зовнішнє середовище виробничо-господарської діяльності малого підприємства пропонуємо розглядати як сукупність об'єктів і процесів, що є джерелом виникнення ризику.

Для того, щоб узагальнити фактори ризику зовнішнього середовища та своєчасно попередити спробу рейдерської атаки, скористаємося технологією PEST-аналізу.

PEST-аналіз – це інструмент аналізу зовнішнього середовища, призначений для виявлення політичних (P - political), економічних (E - economic), соціальних (S - social) і технологічних (T - technological) факторів зовнішнього середовища, які впливають на діяльність підприємства. Результати PEST-аналізу можна використовувати для визначення переліку загроз і можливостей при складанні SWOT-аналізу малого підприємства. Для

проведення аналізу було сформовано ряд складових за окремими групами факторів, які, на думку автора, є найбільш значущими при визначенні рівня ризикованості діяльності малих підприємств України (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

**PEST-аналіз факторів ризикованості діяльності підприємств
малого бізнесу України у 2015 році⁶⁸**

Економічні фактори	Соціальні фактори
<ol style="list-style-type: none"> 1. Загрозливо високий рівень інфляції. 2. Низький платоспроможний попит внутрішнього ринку товарів і послуг. 3. Нестача обігових коштів у підприємств малого бізнесу. 4. Висока облікова ставка НБУ, високі ставки кредитування комерційних банків. 5. Високий рівень матеріало- та енергоємності продукції підприємств малого бізнесу. 6. Неконтрольоване зростання цін на товари та послуги природніх монополій (сировина, енергоресурси). 7. Недостатній обсяг інвестицій у малий бізнес. 8. Несприятливе бізнес-середовище. 9. Велика кількість здійснених рейдерських атак. 10. Ускладнений режим сплати податків. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Зменшення чисельності фахівців та робітників у промислових регіонах України. 2. Недооцінювання ролі малого бізнесу як основи економічної захищеності значної частини населення. 3. Значний розрив між рівнем заробітної плати і рівнем потреб працівника. 4. Скорочення чисельності працездатного населення. 5. Нестача кадрів інженерних спеціальностей як наслідок їх низької престижності. 6. Відтік кваліфікованих інженерних кадрів. 7. Велика кількість незайнятого працездатного населення. 8. Недосконала теоретична база для підготовки та перекваліфікації кадрів у сфері малого бізнесу.
Політичні фактори	Технологічні фактори
<ol style="list-style-type: none"> 1. Військові дії у Східних регіонах України, де є висока концентрація підприємств малого бізнесу. 2. Підписання економічної частини Договору про асоціацію з ЄС. 3. Позачергові вибори з відповідним залученням центрів впливу та бюджетних коштів. 4. Погіршення торгівельних стосунків з Росією. 5. Недовіра бізнесменів та стейкхолдерів до влади та її органів. 6. У зв'язку зі вступом до СОТ можливості державного регулювання в 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Продукція, що випускається малими підприємствами, у більшості є морально застарілою, з низьким рівнем автоматизації та інтелекту технології виробництва. 2. Значне зношення активної частини основних фондів. 3. Більшість обсягів виробництва продукції малого бізнесу припадає на III і IV технологічні уклади. 4. Незначна частка малих підприємств, які створюють і використовують передові технології. 5. Значний термін впровадження нових технологій та тривалий період окупності.

⁶⁸ Складено автором на основі аналізу зовнішнього середовища діяльності малих підприємств та використання методики, викладеної у [225].

Економічні фактори	Соціальні фактори
<p>питаннях стосовно конкуренції є значно обмеженими.</p> <p>7. Понад 90% малих підприємств є приватизованими, що виключає пряме державне втручання у їх діяльність.</p> <p>8. Відміна ввізного мита та інших обмежень за певними видами продукції у країни ЄС.</p>	<p>6. Залежність від постачань вузлів, деталей та комплектуючих з інших країн.</p> <p>7. Наявність високотехнологічного обладнання в окремих галузях.</p>

Результати проведеного аналізу дозволяють стверджувати, що на даному етапі найвищий ступінь ризику підприємств малого бізнесу створюють політичні фактори, перш за все військові дії на Сході України, що спричинили значне зниження обсягів виробництва у різних галузях промисловості. Для зміни даної ситуації необхідно пришвидшити процеси євроінтеграції та переорієнтації діяльності малих підприємств на виробництво високотехнологічної продукції для потреб європейських ринків.

Рівень ризиковості діяльності підприємств малого бізнесу в значній мірі залежить і від галузі виробничо-господарської діяльності. Високий рівень нестабільності та низька прогнозованість розвитку окремих сфер економічної діяльності значно знижують рівень економічної безпеки підприємств малого бізнесу та роблять їх вразливими до рейдерських атак.

Фінансовим індикатором ефективності діяльності малих підприємств у різних галузях є показники рентабельності. У таблиці 3.8 наведено рівень рентабельності малих підприємств переробної промисловості України за період з 2010 по 2014 роки.

Таким чином, можемо зробити висновок, що у досліджуваному періоді рентабельність малих підприємств переробної промисловості України зазнала значного зниження.

Таблиця 3.8

**Показники рівня рентабельності (збитковості) малих підприємств
переробної промисловості України у динаміці 2010 – 2014 років⁶⁹**

Вид економічної діяльності у переробній промисловості (згідно КВЕД 2010)	2010	2011	2012	2013	2014
Виробництво напоїв	27,240	20,430	14,710	10,351	11,169
Виробництво електричного устаткування	29,919	22,439	16,156	11,369	12,267
Виробництво меблів	46,510	34,882	25,115	17,674	19,069
Ремонт і монтаж машин і устаткування	53,799	40,349	29,051	20,444	22,057
Виробництво харчових продуктів	28,019	21,015	15,131	10,647	11,488
Текстильне виробництво	37,630	28,222	20,320	14,299	15,428
Поліграфічна діяльність	45,974	34,481	24,826	17,470	18,849
Виробництво хімічної продукції	44,529	33,397	24,046	16,921	18,257
Виробництво фармацевтичних препаратів	62,208	46,656	33,592	23,639	25,505
Виробництво гумових і пластмасових виробів	23,945	17,959	12,930	9,099	9,817
Виробництво неметалевої мінеральної продукції	29,594	22,196	15,981	11,246	12,134
Виробництво готових металевих виробів	31,932	23,949	17,243	12,134	13,092
Виробництво електронної та оптичної продукції	40,195	30,146	21,705	15,274	16,480
Виробництво тютюнових виробів	56,429	42,321	30,471	21,443	23,136
Виробництво одягу	51,916	38,937	28,034	19,728	21,285
Виробництво виробів зі шкіри	45,292	33,969	24,458	17,211	18,570

⁶⁹ Складено автором за даними [226].

Вид економічної діяльності у переробній промисловості (згідно КВЕД 2010)	2010	2011	2012	2013	2014
Оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка	40,016	30,012	21,609	15,206	16,407
Виробництво паперу та паперових виробів	28,149	21,112	15,201	10,697	11,541
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	52,857	39,643	28,543	20,086	21,671

Для імовірнісної оцінки ризику діяльності малих підприємств у різних галузях промисловості, на нашу думку, доцільно використати такі статистичні показники як дисперсія, середньоквадратичне відхилення та коефіцієнт варіації. Розрахункові значення статистичних показників оцінки ризику певного виду діяльності підприємств малого бізнесу наведено у таблиці 3.9.

Таблиця 3.9

Статистичні показники оцінки ризику діяльності малих підприємств переробної промисловості в динаміці 2010 – 2014 років⁷⁰

Вид економічної діяльності у переробній промисловості (згідно КВЕД 2010)	Середнє значення рентабельності, %	Дисперсія	Середньоквадратичне відхилення	Коефіцієнт варіації
Виробництво напоїв	16,78	2,16	1,47	8,76
Виробництво електричного устаткування	18,43	3,09	1,76	9,54
Виробництво меблів	28,65	2,27	1,51	5,26
Ремонт і монтаж машин і устаткування	33,14	1,24	1,11	3,36
Виробництво харчових продуктів	17,26	3,98	1,99	11,56

⁷⁰ Розраховано автором за даними таблиці 3.8.

Вид економічної діяльності у переробній промисловості (згідно КВЕД 2010)	Середнє значення рентабельності, %	Дисперсія	Середньо-квадратичне відхилення	Коефіцієнт варіації
Текстильне виробництво	23,18	27,89	5,28	22,78
Поліграфічна діяльність	28,32	36,97	6,08	21,47
Виробництво хімічної продукції	27,43	25,17	5,02	18,29
Виробництво фармацевтичних препаратів	38,32	32,78	5,73	14,94
Виробництво гумових і пластмасових виробів	14,75	5,98	2,45	16,58
Виробництво неметалевої мінеральної продукції	18,23	13,26	3,64	19,97
Виробництво готових металевих виробів	19,67	11,43	3,38	17,19
Виробництво електронної та оптичної продукції	24,76	8,17	2,86	11,54
Виробництво тютюнових виробів	34,76	76,48	8,75	25,16
Виробництво одягу	31,98	82,17	9,06	28,35
Виробництво виробів зі шкіри	27,9	54,9	7,41	26,56
Оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка	24,65	45,68	6,76	27,42
Виробництво паперу та паперових виробів	17,34	32,76	5,72	33,01
Виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення	32,56	76,65	8,75	26,89

Інтерпретацію отриманих результатів проведено за значеннями коефіцієнта варіації та представлено на рис. 3.9.

За основу було взято стандартну градацію значень коефіцієнта варіації: до 10% – слабе коливання; від 10 до 25% – помірне; понад 25% - високе.

Відповідно, чим вищим є коливання, тим більшим є рівень ризику діяльності малого підприємства.

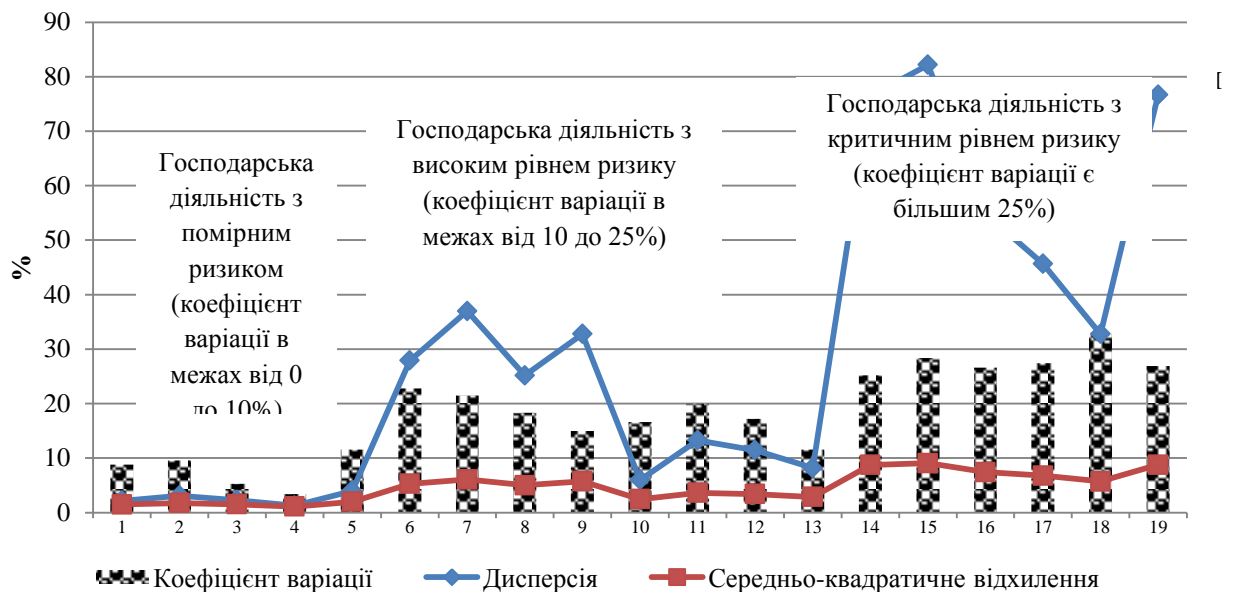

Рис. 3.9. Аналітичні показники оцінки ризику для окремих видів економічної діяльності переробної промисловості у сфері малого бізнесу в динаміці 2010 – 2014 років

Примітка. Досліджувані галузі переробної промисловості (згідно КВЕД 2010): 1 – виробництво напоїв, 2 – виробництво електричного устаткування, 3 – виробництво меблів, 4 – ремонт і монтаж машин і устаткування, 5 – виробництво харчових продуктів, 6 – текстильне виробництво, 7 – поліграфічна діяльність, 8 – виробництво хімічної продукції, 9 – виробництво фармацевтичних препаратів, 10 – виробництво гумових і пластмасових виробів, 11 – виробництво неметалевої мінеральної продукції, 12 – виробництво готових металевих виробів, 13 – виробництво електронної та оптичної продукції, 14 – виробництво тютюнових виробів, 15 – виробництво одягу, 16 – виробництво виробів зі шкіри, 17 – оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, 18 – виробництво паперу та паперових виробів, 19 – виробництво коксу та продуктів нафтопереробки.

Зважаючи на отримані дані, можемо стверджувати, що в таких сферах переробної промисловості як виробництво тютюнових виробів, одягу, виробів зі шкіри, а також оброблення деревини та виготовлення виробів з деревини та корка, виробництво паперу та паперових виробів, коксу і продуктів нафтопереробки є найвищим рівень конкуренції. І підтримання економічної безпеки у цих сферах насамперед залежить від здатності підприємців створювати інноваційні продукти, реалізовувати проекти інноваційного розвитку.

Таким чином можемо зазначити, що в сучасних умовах господарювання, які характеризуються невизначеністю, швидкою мінливістю та кризовими явищами, важливим є визначення рівня ризикованості функціонування вітчизняних малих підприємств з метою своєчасного попередження та відвернення можливості рейдерської атаки, а також розроблення комплексу превентивних заходів.

Проте, універсального способу захисту малого підприємства від рейдерства немає. Утім, шанси рейдера на успішну атаку значно знижуються, якщо власник вчасно вибудує кілька ліній оборони, ретельно структурує систему власності, розробить способи прийняття рішень.

Практика показує, що найефективнішим від захоплення підприємства рейдерами є захист превентивного характеру. Його стратегічна мета – максимальне підвищення вартості захоплення підприємства для того, щоб зробити атаку рейдерів нерентабельною, а отже – недоцільною. Відповідно власникові необхідно здійснити заходи, щоб перевести інтерес потенційного рейдера із площини корпоративного захоплення на цивілізований механізм об'єднання та поглинання. Для цього слід провести системну реструктуризацію малого бізнесу, що дасть змогу створити таку систему володіння і управління найбільш привабливих активів, яка зробить захоплення рейдерами підприємства нерентабельним бізнесом.

3.3. Оцінювання рівня економічної безпеки малих підприємств України в умовах інформаційних конфліктів

Економічне функціонування малих підприємств України сьогодні є значно ускладненим внаслідок того, що країна втягнута у гібридну війну. Проблемні аспекти такої війни та їх вплив на діяльність господарюючих суб'єктів лежать у різних площинах. Параметри економічної рівноваги та

можливостей розвитку вітчизняних підприємств у значній мірі визначаються інформаційно-комунікаційними умовами їх господарської діяльності.

Ситуація, що склалась на сучасному етапі розвитку нашої країни, свідчить про реальну можливість агресії для окремої країни з боку інших держав. Причому об'єктом нападу стає не лише територія держави, а й її устрій, сутність суспільства, функціонування державних установ, благополуччя громадян. Все це спонукало до появи нових, більш ефективних видів та засобів агресії: інформаційних війн та інформаційної зброї. Тому з огляду на інтеграційні тенденції розвитку України, особливе місце у становленні та розвитку вітчизняних малих підприємств належить проблемі висвітлення інформаційних загроз.

Сьогодні буває складно визначити межу, за якою починається і закінчується власне війна. Виходячи зі змісту та ролі інформації у сучасному світі, американський дослідник М. Маклуен виводить цікаву тезу, що звучить так: «Істинно тотальна війна — це війна за допомогою інформації» [233, с. 35]. Саме М. Маклуен першим проголосив, що в наш час економічні зв'язки і відносини все більше приймають форму обміну знаннями, а не обміну товарами. А засоби масової комунікації самі є новими «природними ресурсами», що збільшують багатства суспільства. Тобто боротьба за капітал, простори збуту та інше відходять на другий план, а головним постає доступ до інформаційних ресурсів, знань, що призводить до того, що війни ведуться вже більше в інформаційному просторі та за допомогою інформаційних видів озброєнь.

Різниця в перекладі слова «warfare», що може бути перекладене і як війна, і як боротьба, спричинила паралельне вживання понять «інформаційна війна» та «інформаційна боротьба (протиборство)». Друге поняття є широкоживаним в Росії, де воно означає «суперництво соціальних систем в інформаційно-психологічній сфері з приводу впливу на ті чи інші сфери соціальних відносин і встановлення контролю над джерелами стратегічних

ресурсів, в результаті якого одні учасники суперництва отримують переваги, необхідні їм для подальшого розвитку, а інші їх втрачають» [234, с. 215].

Особливого значення інформаційні загрози набули у ХХ столітті, коли газети, радіо, а потім і телебачення стали справді засобами масової інформації, а поширювана через них інформація – масовою. Уже у 20-х роках США вели радіопередачі на регіони своїх «традиційних інтересів» — країни Латинської Америки, Великобританія – на свої колонії. Німеччина, яка домогалася перегляду умов Версальського миру – на німців Померанії і Верхньої Сілезії у Польщі, Судетів — у Чехії. Тоді ж, у 30-х роках, інформаційні війни перестають бути додатком до збройних і перетворюються у самостійне явище — як от: німецько-австрійська радіовійна 1933-34 рр. з приводу приєднання Австрії до рейху. Саме тоді з'явилося і набуло поширення поняття «інформаційний агресор».

Інформаційну загрозу як соціально-філософську проблему почали розглядати ще в середині ХХ ст. До цієї теми звертались Е. Тоффлер [235], Ф.Фукуяма [236], П. Лазарсфельд [237], Г. Ласуел [238-239], Г. Почепцов [240]. Внесок останнього є особливо важливим, оскільки матеріалізується не лише в суто наукових, а й в публіцистичних текстах для максимально широкої аудиторії. Г. Г. Почепцов [240] визначає інформаційну війну як комунікаційну технологію впливу на масову свідомість з метою зміни когнітивної структури таким чином, аби впливати на зміни в поведінці людей.

Зважаючи на значний інформаційної складової економічної безпеки на функціонування вітчизняних господарюючих суб'єктів, важливим завданням представленого дослідження є визначення ключових факторів та рівня розвитку інформаційних загроз у діяльності вітчизняних малих підприємств, а також розробка методології ефективного моніторингу інформаційного середовища.

Сучасні інформаційні технології дають змогу малим підприємствам реалізовувати власні інтереси, пришвидшують процеси обміну та співпраці. Проте неефективне використання інформації здатне послабити або завдати значної шкоди безпеці малого підприємства, яке не має дієвої системи захисту від негативних інформаційних впливів.

Від обсягу, швидкості та якості опрацювання інформації значною мірою залежить ефективність управлінських рішень, зростає значення методів управління з використанням інформаційних технологій соціальними та економічними процесами, фінансовими і товарними потоками, аналізу та прогнозування розвитку внутрішнього і зовнішніх ринків. Таким чином, інформаційна безпека є невід'ємною складовою ефективної діяльності малого підприємства.

Слід зазначити, що висвітленню питань інформаційної безпеки були присвячені праці таких провідних українських науковців як Г. Сашук [243], К. Дмитрієва [245], В. Петров, О. Нестеренко, М. Монастирецький, В. Шагалов [246], Є. Макаренко [247], А. Данілін [248] та інші. Незважаючи на велику кількість праць та досліджень у цій сфері, недостатньо висвітлено організаційно-економічний аспект питання забезпечення інформаційної безпеки малого підприємства, динаміку розвитку інформаційних процесів на сучасному підприємстві.

Сьогодні малі підприємства економічно розвинутих країн широко використовують переваги нових інформаційних технологій у виробничій, комерційній та банківській сферах. Це пояснюється тим, що за допомогою традиційних методів неможливо зорієнтуватися в сучасному стрімкому інформаційному потоці й глибоко аналізувати динамічні процеси економічної діяльності малих підприємств. Найбільш швидко й ефективно розвиваються технології, пов'язані з глобальною комп'ютерною мережею Інтернет, що призвело до появи таких нових категорій, як електронна торгівля, електронний бізнес, електронний уряд тощо.

Електронна комерція охопила весь світ, хоча кількість і поширення електронних засобів у різних країнах є вкрай нерівномірними. Згідно даних "Доповіді про інформаційну економіку", яка прозвучала на Конференції Організації Об'єднаних Націй на початку 2015 року: у США та Європі по 200 млн. користувачів Інтернет, у Латинській Америці – 30 млн., Африці – 6 млн. Обсяг електронних трансакцій на сьогодні складає сотні мільярдів доларів [249]. Ключову роль тут відіграють "електронні гроші", виникнення яких пов'язують з появою в 1956 р. карток Bankamericard (тепер Visa), а слідом Master Charge (сьогодні MasterCard). Обсяги торгівлі в режимі "on-line" подвоюються кожні 100 днів. За прогнозами аналітиків, чисельність "електронних комерсантів" в 2017 році сягатиме 1 млрд. осіб [250]. Цей процес не обійшов й Україну, фінансові установи якої отримали доступ до міжнародних платіжних систем. Темпи зростання кількості користувачів Інтернет у нашій державі, на відміну від західних країн продовжують залишатися високими. Сьогодні їх нараховується близько двох мільйонів. Однак, із кожних ста осіб - тільки четверо користуються ресурсом мережі (в США відповідно 25 осіб, а в Європі – 9).

Купівля-продаж через Інтернет-магазини стали тепер звичайною практикою у діяльності малих та великих підприємств розвинутих країнах, хоча тут є відмінності між країнами та галузями. У країнах Єврозони частка підприємств, які користуються Інтернетом для закупівель в 2014 році коливалася в межах 30-50%. Усе активніше ведуть електронну торгівлю малі підприємства країн, що розвиваються, хоча все ще спостерігається тенденція до перевищення обсягів торгівлі на реальних ринках у порівняно з віртуальними [249].

За даними Державного комітету статистики України можемо спостерігати зростання обсягів наданих послуг малими підприємствами у сфері інформатизації (табл. 3.10) за такими видами послуг як розроблення

програмного забезпечення та консультування в цій сфері, а також опрацювання даних.

Таблиця 3.10

Діяльність малих підприємств у сфері інформатизації у січні 2015 року⁷¹

Вид діяльності	Обсяг реалізованих послуг (у ринкових цінах), млн. грн.				Частка послуг, реалізованих населенню у загальному обсязі, %	
	за січень	за відповідний місяць минулого року	у тому числі населенню		за січень	за відповідний місяць минулого року
			за січень	за відповідний місяць минулого року		
Консультування з питань інформатизації	36,95	56,94	1,36	1,02	3,49	1,93
Розроблення програмного забезпечення та консультування	143,35	126,84	0,76	0,72	0,99	0,73
Опрацювання даних	26,65	21,14	1,06	0,72	3,29	3,43
Діяльність, пов'язана з банками даних	70,25	74,44	16,46	18,82	24,39	26,53
Ремонт та технічне обслуговування офісної та електронно-обчислювальної техніки	20,05	21,54	1,06	0,52	4,29	2,63
Інша діяльність у сфері інформатизації	3,45	4,34	0,66	0,22	18,60	7,23
Всього обсяги діяльності у сфері інформатизації	300,70	305,24	21,34	22,04	55,03	42,50

Певні кризові явища позначилися на діяльності малих підприємств у сфері інформатизації, тому має місце деяке скорочення за такими видами послуг як діяльність, пов'язана з банками даних, ремонт та технічне

⁷¹ Сформовано автором на основі даних [251].

обслуговування офісної та електронно-обчислювальної техніки, а також консультування з питань інформатизації.

Аналізуючи структуру послуг у сфері інформатизації у січні 2015 року, можемо зазначити, що найбільшу питому вагу мають послуги щодо розроблення програмного забезпечення та консультування в цій сфері, а також діяльність, пов'язана з банками даних.

Отже, опрацювання значних інформаційних потоків накладає певні зобов'язання на фізичних та юридичних осіб, які здійснюють ці процеси. Чинним законодавством України встановлено, що під поняттям «інформація» необхідно розуміти документовані або публічні оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі.

Під інформаційною безпекою малого підприємства пропонуємо розуміти суспільні відносини щодо створення і підтримання на належному рівні життєдіяльності інформаційної системи суб'єкта господарської діяльності. Інформаційна безпека малого підприємства має три основні складові: конфіденційність, цілісність і доступність. Конфіденційність належить до захисту чутливої інформації від несанкціонованого доступу. Цілісність означає захист точності і повноти інформації і програмного забезпечення. Доступність – це забезпечення доступності інформації і основних послуг для користувача в потрібний для нього час [252].

Важливою складовою формування достатнього рівня інформаційної безпеки малих підприємств в Україні є використання можливостей сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) для того, щоб створювати інформацію і знання, користуватися та обмінюватися ними, виробляти товари та надавати послуги, сприяти сталому розвитку країни. Використання ІКТ за умов інтенсивного розвитку ринкових відносин є одним з найбільш важливих елементів ефективного управління.

Загальна інформація про використання комп'ютерної техніки та телекомунікацій дозволяє оцінити рівень розвитку ІКТ (наявність персональних комп'ютерів та їхній доступ до глобальних інформаційних мереж в цілому, а також у розрізі регіонів України, видів економічної діяльності та типів підприємств).

Органами державної статистики з метою отримання даних щодо використання комп'ютерів та комп'ютерних мереж, застосування сучасних засобів телекомунікацій та зв'язку, доступу та використання Інтернет було проведено одноразове державне статистичне спостереження «Використання інформаційно-комунікаційних технологій та електронної торгівлі на підприємствах (станом на 9 лютого 2015 року) [251]. Обстеженням було охоплено 49 тисяч підприємств за рекомендованими Євростатом видами економічної діяльності в усіх регіонах України (рис. 3.10), з яких 91,1% підприємств користувались комп'ютерами у роботі.

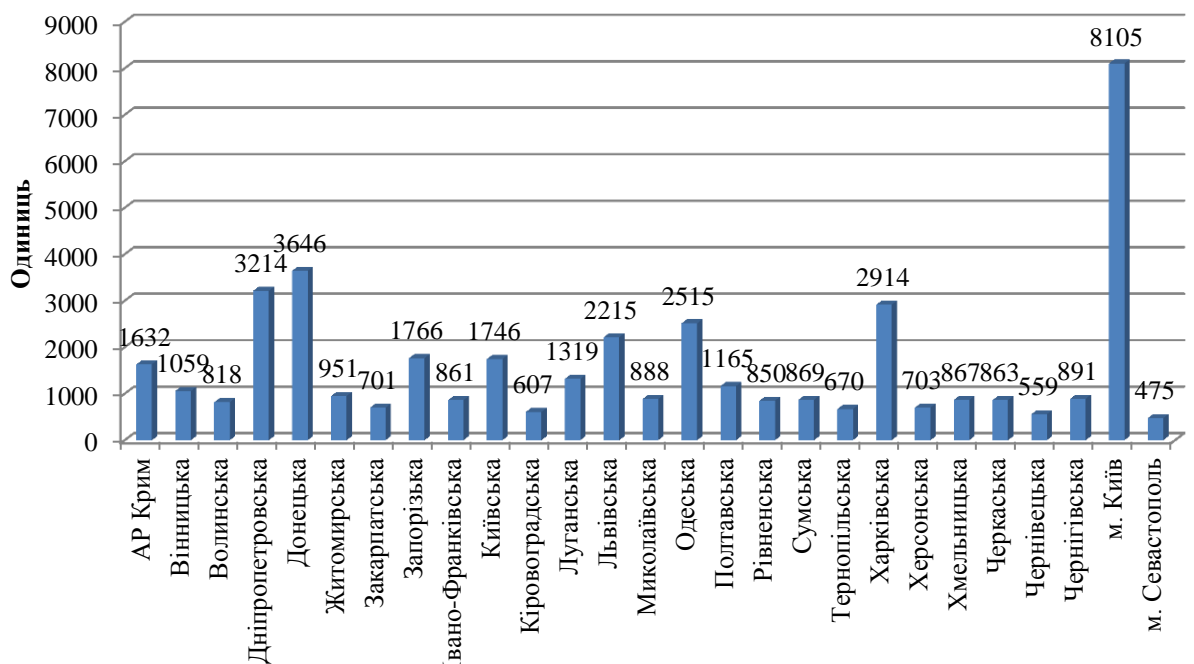

Рис. 3.10. Кількість підприємств, що використовували комп'ютерну техніку у розрізі регіонів України⁷²

⁷² Систематизовано автором за даними [251].

За даними дослідження можемо зробити висновок, що найвищий рівень комп'ютеризації та використання Інтернет-ресурсів спостерігався у м. Києві, а також Донецькій та Дніпропетровській областях. Найнижчий рівень – у м. Севастополі та Чернівецькій області.

Основними напрямками використання Інтернету у розрізі окремих галузей промисловості України (табл. 3.11) були отримання банківських та фінансових послуг, послуг освіти та інформаційних ресурсів, отримання та повернення різного роду електронних форм, виконання адміністративних процедур (декларування, реєстрації, запиту на отримання дозволу), а також подання пропозицій у рамках будь-якої тендерної системи (здійснення електронної закупівлі у самій системі).

Таблиця 3.11

Напрями використання Інтернет-ресурсів у розрізі галузей промисловості України⁷³

одиниць

Назва галузей	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернету	з них використовували Інтернет для:						
		отримання банківських та фінансових послуг	отримання послуг освіти (навчальні курси)	отримання інформації	отримання форм (податкових)	повернення заповнених форм	виконання адміністративних процедур	подання пропозицій в рамках будь-якої електронної тендерної системи
Усього	42656	37501	4146	42291	43117	35228	21847	6332
у тому числі:								
Переробна промисловість	11333	10095	784	9342	9508	7821	4745	1456
Будівництво	4886	4299	325	3891	4000	3132	1930	703

⁷³ Систематизовано авторами за даними [251].

Назва галузей	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернету	з них використовували Інтернет для:						
		отримання банківських та фінансових послуг	отримання послуг освіти (навчальні курси)	отримання інформації	отримання форм (податкових)	повернення заповнених форм	виконання адміністративних процедур	подання пропозицій в рамках будь-якої електронної тендерної системи
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	11313	10034	930	9087	9307	7728	4962	1339
Діяльність готелів та ресторанів	1449	1243	930	9087	9307	7728	4962	1339
Діяльність транспорту та зв'язку	3773	3374	303	3026	3132	2553	1589	391
Інше грошове посередництво, надання кредитів, страхування	280	253	83	251	265	196	147	61
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	9192	7815	736	7246	7237	5798	3343	977
Виробництво фільмів та діяльність у сфері радіомовлення та телебачення	430	388	55	361	361	272	169	66

Найвищий рівень комп'ютеризації був характерний для підприємств, що здійснювали діяльність у галузі грошового посередництва, надання кредитів, страхування – 99,6% загальної кількості підприємств, які приймали

участь в обстеженні. Високим значенням цього показника було у виробництві фільмів та діяльності у сфері радіомовлення та телебачення – 96,5%; найменший рівень комп'ютеризації спостерігався у сфері діяльності готелів та ресторанів – 82,1%.

Результати дослідження напрямів використання Інтернет-ресурсів у розрізі підприємств різних розмірів (табл. 3.12) засвідчили, що доступ до Інтернет мали 93,9% малих підприємств, 98% – середніх та 99,4% – великих.

Частка підприємств, що мали доступ до глобальної мережі Інтернет, становила 95,1% (42608 підприємств) від загальної кількості підприємств, які використовували комп'ютери. Більше третини підприємств (39,8%), які мали доступ до Інтернет, вели домашню сторінку або мали веб-сайт. Дві третини підприємств, які на веб-сайті розміщували каталоги продукції або прейскуранти, здійснювали діяльність у переробній промисловості та торгівлі.

Таблиця 3.12

Напрями використання Інтернет у розрізі різних за розміром підприємств України⁷⁴

Категорії підприємств	Кількість підприємств, які мали доступ до Інтернету	з них використовували Інтернет для:						
		отримання банківських та фінансових послуг	отримання послуг освіти (навчальні курси)	отримання інформації	отримання форм (подагкових)	повернення заповнених форм	виконання адміністративних процедур	подання пропозицій в рамках будь-якої електронної тендерної системи
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Усього	42608	37323	3279	34251	34824	28431	17251	5089
у тому числі:								
малі (чисельність менше 50 працюючих)	30594	26509	1925	23975	24441	19218	11547	2955

⁷⁴ Систематизовано автором за даними [251].

1	2	3	4	5	6	7	8	9
середні (чисельність 50-249 працюючих)	9625	8634	927	8135	8224	7206	4399	1565
великі (чисельність більше 249 працюючих)	2389	2180	427	2141	2159	2007	1305	569

Отже, аналіз результатів проведеного дослідження засвідчив, що вітчизняний ринок інформаційно-комунікаційних технологій перебуває у стані активного становлення та за певних умов повинен стати фундаментом розвитку інформаційного середовища суб'єктів малого бізнесу України. Адже розвиток інформаційних технологій і впровадження їх практично у всі сфери діяльності суттєво змінює структуру діяльності малих підприємств.

На цьому шляху відкриваються широкі можливості розвитку підприємств України і водночас виникають нові загрози та виклики. Існує цілий комплекс інформаційних загроз, серед яких: відсутність яскравої ідентифікації України у європейському інформаційному просторі та чіткої стратегії входження в європейське інформаційне суспільство. При цьому необхідно враховувати, що інформація як стратегічний ресурс здатна взаємодіяти не тільки з матеріальним, але й з духовним світом людини.

Інформаційні загрози сьогодні змінили зовнішнє середовище діяльності малих підприємств. Ці зміни насамперед стосуються двох аспектів їх інформаційної безпеки:

1. Збирання, систематизування та опрацювання необхідної інформації про зовнішнє середовище (конкурентів, постачальників, споживачів, політичне, економічне, політико-правове середовище);

2. Охорона власної інформації від посягань різних ринкових контрагентів.

Щодо першого аспекту, то слід зазначити, що сьогодні не так багато малих підприємств можуть чітко визначити тип необхідної їм інформації, кваліфіковано організувати її пошук, уникнути ефекту дезінформації, уміло

використати отриману інформацію при прийнятті рішень та для організації поточного контролю фінансово-господарської діяльності. Менеджмент малих підприємств часто сприймає інформаційні ресурси як вторинний тип ресурсного забезпечення, надаючи пріоритет захисту матеріальної бази підприємства. Проте в умовах інформаційної агресії все частіше об'єктами нападу стають саме нематеріальні ресурси підприємства.

Слід зазначити, що згідно ресурсно-функціонального підходу, економічна безпека малого підприємства передбачає створення механізму мобілізації і найбільш оптимального управління його матеріальними, інформаційними, кадровими та технологічними ресурсами з метою ефективного їх використання і забезпечення активної протидії будь-яким негативним чинникам впливу.

На основі такого підходу можемо сформулювати поняття *інформаційної безпеки* малого підприємства і визначити цю категорію як стан його захищеності, при якій спеціальні інформаційні операції, акти зовнішньої інформаційної агресії, інформаційний тероризм, незаконне зняття інформації за допомогою спеціальних технічних засобів, комп'ютерні злочини та інший деструктивний інформаційний вплив не завдають суттєвої шкоди інтересам малого підприємства.

Із поняттям інформаційної загрози нерозривно пов'язані такі категорії як «інформаційна агресія» та «інформаційна атака». Під *інформаційною агресією* пропонуємо розуміти сукупність легальних та (або) протиправних акцій, реалізація яких може мати негативний вплив на безпеку інформаційного простору господарюючого суб'єкта. Інформаційну атаку можемо визначити як сукупність легальних та (або) протиправних дій, що здійснюються з метою отримання конфіденційних інформаційних ресурсів підприємства або мають на меті поширення дезінформації про його діяльність.

Останніми роками прояви інформаційної агресії стають більш свідомими, організованими та масовими, що зумовлено кількома факторами:

- недосконалістю чинного законодавства, корумпованістю виконавчої та судової влади;

- нестабільністю політичної ситуації та перерозподілом власності між фінансово-промисловими групами;

- імпортом шпигунських технологій, команд та капіталів, щонайперше з Російської Федерації, які вже не можуть знайти там свого призначення у зв'язку з удосконаленням чинного законодавства.

За оцінками експертів, сьогодні в Україні діє від 35 до 50 професійних рейдерських груп, які створюють умови для інформаційних атак, захоплення і перерозподілу власності малих та великих підприємств за рамками закону. Під вплив інформаційних атак загалом в Україні вже потрапили 3,7 тисячі суб'єктів господарювання. Річний обсяг рейдерського перерозподілу власності сягає в середньому від 2 до 3 млрд. доларів США [250].

Головними негативними наслідками впливу інформаційних загроз на діяльність малих підприємств в Україні, на нашу думку, є:

- негативний вплив на підприємницький клімат;
- дестабілізація роботи вітчизняних підприємств;
- руйнація трудових колективів та соціальні конфлікти;
- формування несприятливого інвестиційного клімату та міжнародного іміджу країни в цілому тощо.

Європейське співтовариство з 1994 року поставило завдання побудови інформаційного суспільства в числі найбільш пріоритетних. На сьогодні досягнуто значного успіху у реалізації Плану дій (Europe and the global information society. Recommendations to the European Council, May 1994), який визначив стратегію просування Європи до інформаційного суспільства [247].

Європейська Комісія стала важливим інструментом створення загальних правил, які необхідні для переходу до глобального інформаційного

суспільства. Сьогодні зрозумілою є важливість глобального співробітництва, встановлення правил створення інформаційного суспільства та забезпечення достатнього рівня інформаційної безпеки. Для встановлення загальних правил у цих сферах необхідною є співпраця науковців та урядових установ європейських країн.

Сьогодні Україна також проводить активне співробітництво у галузі безпеки інформації в рамках програми НАТО «Безпека через науку» [252]. Ця програма використовує такі механізми підтримки у галузі інформаційної безпеки: гранти на налагодження та укріплення існуючих зв'язків; візити експертів та трансфер технологій; створення дослідницьких центрів; підтримка проектів досліджень.

Отже, можемо зазначити, що сучасний стан забезпечення інформаційної безпеки малих підприємств України потребує розробки науково обґрунтованої стратегії в цій галузі. Така стратегія повинна ґрунтуватись на зовнішній та внутрішній функціональних складових економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу.

Саме тому система інформаційної безпеки суб'єктів малого бізнесу повинна включати як внутрішню складову (ядро), так і зовнішню складову (зовнішній контур інформаційної безпеки). Внутрішня складова інформаційної безпеки – це здатність суб'єкта малого бізнесу так організувати власну внутрішню структуру та внутрішні інформаційні взаємовідносини, щоб максимально забезпечити власну інформаційну безпеку. Зовнішня складова інформаційної безпеки малого підприємства відображає його здатність організувати взаємовідносини із зовнішнім середовищем таким чином, щоб забезпечити превентивний захист від існуючих та потенційних інформаційних загроз, а також забезпечити реалізацію можливостей підвищення рівня інформаційної безпеки.

Основою системи інформаційної безпеки малого підприємства є її ядро, яке формують суб'єкти інформаційної безпеки – служба безпеки. Саме

служба економічної безпеки в тісному взаємозв'язку з працівниками його інших структурних підрозділів може виконувати функції та завдання щодо забезпечення внутрішньої інформаційної безпеки підприємства малого бізнесу.

Поряд з цим, для забезпечення зовнішньої інформаційної безпеки малого підприємства створюється зовнішній контур системи економічної безпеки, в якому суб'єктами економічної безпеки є підрозділи служби безпеки та інші функціональні підрозділи, які приймають участь у налагодженні взаємодії із зовнішнім середовищем. Пропонуємо узагальнену схему забезпечення системи інформаційної безпеки суб'єкта малого бізнесу (рис. 3.11).

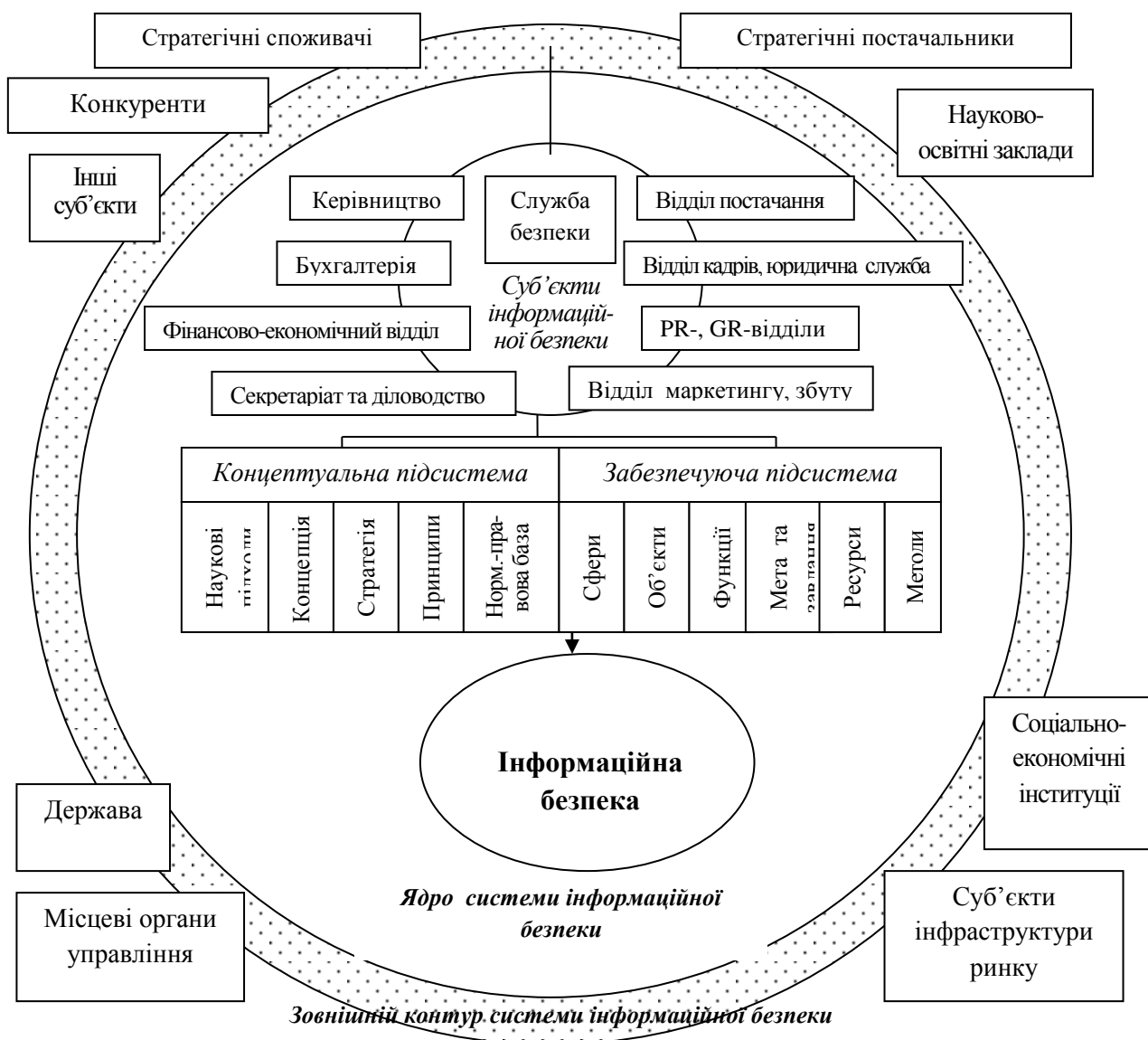

Рис. 3.11. Структура системи інформаційної безпеки підприємства малого бізнесу

Концепція інформаційної безпеки суб'єкта малого бізнесу – це загальні орієнтири для дій та прийняття рішень, що поліпшують досягнення мети інформаційної безпеки. Концепція визначається як система поглядів, ідей, цільових установок, які мають єдиний задум, що містить постановку та шляхи вирішення виявлених проблем. Структура концепції містить: опис проблемної ситуації в сфері інформаційної безпеки малого підприємства (перелік інформаційних загроз та можливостей, причини та фактори виникнення інформаційних загроз, можливі негативні наслідки від реалізації інформаційних загроз та позитивні – від використання можливостей; механізм забезпечення інформаційної безпеки (об'єкт та предмет інформаційної безпеки, формулювання стратегії та принципів забезпечення інформаційної безпеки, її цілі та завдання, критерії та показники інформаційної безпеки, рекомендації щодо відповідної організаційної структури); перелік заходів щодо реалізації засобів інформаційної безпеки (формування підсистем загальної системи інформаційної безпеки, визначення суб'єктів інформаційної безпеки та їх ролі, визначення засобів та методів забезпечення інформаційної безпеки, контроль і оцінки процесу реалізації концепції).

Для успішного виконання концепції необхідно реалізувати стратегію інформаційної безпеки, під якою пропонуємо розуміти сукупність найбільш значимих рішень, спрямованих на забезпечення належного рівня інформаційної безпеки функціонування та розвитку суб'єкта малого бізнесу. Стратегія може бути зорієнтована на: усунення існуючих або попередження виникнення можливих загроз; превентивне запобігання впливу існуючих або можливих загроз на об'єкти безпеки; відновлення (компенсацію) нанесеного збитку; формування сприятливого зовнішнього середовища шляхом встановлення партнерських відносин з суб'єктами, що є стратегічно значущими.

Принципи діяльності щодо забезпечення інформаційної безпеки суб'єктів господарювання в науковій літературі та нормативно-правових актах мають суттєві розбіжності. Узагальнений їх перелік, доповнений

автором принципами забезпечення інформаційної безпеки суб'єкта малого бізнесу у взаємодії із зовнішнім середовищем, запропонований в табл. 3.13.

Таблиця 3.13

Основні принципи функціонування системи інформаційної безпеки суб'єктів малого бізнесу

№ з/п	Найменування принципів	Зміст принципів
1.	Законності та додержання прав і свобод людини і громадянина	Заходи з забезпечення інформаційної безпеки розробляються на основі та в межах діючих нормативно-правових актів регулювання діяльності підприємств малого бізнесу
2.	Пріоритетності превентивних заходів	Своєчасне виявлення тенденцій та передумов, що спричиняють інформаційні загрози виробничо-господарської діяльності малого підприємства
3.	Пріоритетності захисту прав осіб в процесі забезпечення інформаційної безпеки	Забезпечення захисту прав осіб, які опрацьовують інформаційні ресурси підприємства малого бізнесу
4.	Конфіденційності	Забезпечення конфіденційності відомостей про здійснення заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки суб'єкта малого бізнесу
5.	Співробітництва	Співробітництво з правоохоронними та контролюючими органами, службами безпеки інших об'єктів, тощо
6.	Комплексного застосування сил та коштів	Для забезпечення інформаційної безпеки використовуються наявні в розпорядженні ресурси та кошти малого підприємства
7.	Компетентність	Працівники малого підприємства повинні вирішувати питання інформаційної безпеки на професійному рівні
8.	Економічна доцільність	Витрати на забезпечення інформаційної безпеки малого підприємства не повинні перевищувати оптимального рівня, при якому втрачається економічний зміст їх застосування
9.	Планова основа діяльності	Діяльність щодо забезпечення інформаційної безпеки повинна будуватися на основі комплексної програми забезпечення економічної безпеки, в тому числі за її видами та доведенням до планів роботи відповідних підрозділів малого підприємства
10.	Системність	Врахування всіх факторів, що здійснюють вплив на інформаційну безпеку суб'єкта малого бізнесу
11.	Інтегрованість у загальні завдання суб'єкта малого бізнесу	Орієнтованість на стратегічні цілі суб'єкта малого бізнесу, працювати на загальний результат в тісній координації з іншими підрозділами

№ з/п	Найменування принципів	Зміст принципів
<i>Запропоновані автором принципи інформаційної безпеки суб'єкта малого бізнесу у взаємодії із зовнішнім середовищем</i>		
12.	Принцип комплементарності	Передбачає наявність потенційних інформаційних можливостей формування тимчасових цілісностей самостійних систем у системний комплекс завдяки співпадінню стратегічних інтересів суб'єктів малого бізнесу
13.	Принцип синергізму	Передбачає сумісний коопераційний ефект від інформаційної взаємодії малих підприємств
14	Активного впливу	Здійснення малим підприємством активного впливу на відносини в інформаційній взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища
15	Суб'єктності	Розгляд зовнішнього середовища через призму інформаційних та економічних інтересів суб'єктів малого бізнесу
18	Рефлексії	Розгляд суб'єкта малого бізнесу в якості рефлексивної інформаційної системи, здійснення самооцінки та оцінки власних рефлексивних інформаційних уявлень щодо розвитку ситуації.
19.	Компромісу	Узгодження інформаційних інтересів суб'єкта малого бізнесу в стратегічній взаємодії з суб'єктами зовнішнього середовища;
20.	Когнітивності	Досягнення семантичної єдності учасниками інформаційної взаємодії, необхідність поповнення знань.

Забезпечуюча підсистема системи інформаційної безпеки суб'єктів малого бізнесу включає: сфери, об'єкти, функції, завдання, ресурси, методи забезпечення інформаційної безпеки.

Сфери забезпечення в системі інформаційної безпеки суб'єктів господарювання деякими авторами ототожнюються з видами, напрямками або складовими інформаційної безпеки. Узагальнення спеціальної літератури з цього напрямку, дозволило визначити основні сфери інформаційної безпеки підприємства малого бізнесу: сфери внутрішньої безпеки (формування, опрацювання, використання та захист внутрішніх інформаційних ресурсів малого підприємства); сфери зовнішньої безпеки (ринкова, взаємодії з економічними контрагентами та іншими суб'єктами зовнішнього середовища, тощо).

Об'єктами системи інформаційної безпеки суб'єктів малого бізнесу традиційно вважається: персонал (керівні працівники; персонал, який володіє економічною інформацією, що становить комерційну таємницю); фінансова, технологічна, маркетингова документація; інформаційні ресурси з обмеженим доступом; засоби та системи комп'ютеризації діяльності суб'єкта господарювання; технічні засоби та системи охорони й захисту матеріальних та інформаційних ресурсів. Слід відмітити, що незабезпечення будь-якого із вказаних вище об'єктів інформаційної безпеки суб'єкта малого бізнесу приводить до економічних втрат.

Враховуючи важливу роль, яку можуть відігравати окремі суб'єкти зовнішнього середовища для реалізації стратегічних і тактичних економічних інтересів суб'єкта господарювання, доцільно в склад ресурсів, що є об'єктом забезпечення інформаційної безпеки, додати ресурс (або капітал) впливу, який отримує суб'єкт малого бізнесу від взаємодії із зовнішнім середовищем.

Функції системи інформаційної безпеки суб'єктів малого бізнесу обумовлені сукупністю конкретних завдань щодо забезпечення інформаційної безпеки. Загальні функції системи інформаційної системи полягають у наступному: моніторинг стану фінансово-господарської діяльності, взаємозв'язків із суб'єктами зовнішнього середовища та порівняння їх з оптимальним станом; аналіз фінансово-господарської діяльності, оцінка та прогнозування внутрішньої та зовнішньої інформаційної безпеки суб'єкта малого бізнесу, виявлення загроз та можливостей; планування та організація інформаційного впливу на процеси фінансово-господарської діяльності суб'єктів малого бізнесу у зовнішньому середовищі з метою нормалізації фінансово-господарської діяльності, протидії негативним факторам (загрозам) та сприянню позитивним (реалізації можливостей).

Метою функціонування системи інформаційної безпеки суб'єктів малого бізнесу є забезпечення захисту життєво-важливих інтересів: виживання, функціонування та розвитку.

Основними завданнями системи інформаційної безпеки суб'єкта малого бізнесу, на нашу думку, є наступні (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Завдання системи інформаційної безпеки суб'єкта малого бізнесу⁷⁵

Завдання зовнішньої інформаційної безпеки підприємства малого бізнесу	Завдання внутрішньої інформаційної безпеки підприємства малого бізнесу
<p>Зовнішня економічна розвідка та контррозвідка.</p> <p>Моніторинг зовнішніх факторів і стану взаємовідносин із суб'єктами зовнішнього середовища.</p> <p>Оцінка та прогнозування ступеня реалізації власних інтересів у взаємодії із суб'єктами зовнішнього середовища.</p> <p>Аналіз та співставлення отриманих інформаційних даних зі стратегічними та тактичними цілями суб'єкта господарювання.</p> <p>Формування сценаріїв управління взаємодією в інформаційній сфері: підтримка позитивного та протидія негативному розвитку ситуації.</p>	<p>Внутрішня економічна розвідка та контррозвідка.</p> <p>Моніторинг інформаційних ресурсів, оцінювання та прогнозування стану власності, організаційної структури, системи управління, кадрової політики, системи мотивації персоналу, побудови бізнес-процесів, ефективності фінансово-господарської діяльності, контролю та обліку, збереження інформації, захисту працівників.</p> <p>Аналіз і співставлення із нормативними значеннями інформаційних індикаторів фінансово-господарської діяльності.</p> <p>Розробка управлінських заходів в інформаційній сфері діяльності підприємства малого бізнесу.</p>

Матеріально-технічне та фінансове забезпечення системи інформаційної безпеки суб'єкта малого бізнесу – це матеріальні та грошові ресурси, що визначаються можливостями малого підприємства, його системою пріоритетів, завданнями та розмірами служби безпеки. До переліку матеріальних засобів варто віднести приміщення, комп'ютери, оргтехніку, засоби зв'язку, транспорт, спеціальне устаткування, електронні засоби захисту інформації, інфраструктура забезпечення захисту тощо. Грошові засоби застосовуються для створення фонду заробітної плати, забезпечення накладних та представницьких витрат, витрат на отримання, опрацювання та захист інформації.

Серед існуючих методів забезпечення інформаційної безпеки малого підприємства можна виокремити наступні (табл. 3.15).

⁷⁵ Систематизовано автором.

Таблиця 3.15

**Методи забезпечення інформаційної безпеки суб'єкта
малого бізнесу⁷⁶**

№ з/п	Група методів	Методи
1	Технічні	Спостереження, контроль, ідентифікація
2	Інформаційні	Складання характеристик на працівників, суб'єктів зовнішнього середовища, аналітичні матеріали конфіденційного характеру, тощо
3	Фінансові	Матеріальне стимулювання працівників, що мають досягнення в забезпеченні інформаційної безпеки
4	Правові	Судовий захист законних прав та інтересів в інформаційній сфері, сприяння діям правоохоронних органів
5	Кадрові	Підбір, навчання кадрів, що забезпечують інформаційну безпеку
6	Інтелектуальні	Патентування, ноу-хау, тощо
7.	Соціально-психологічні	Аналіз поведінки суб'єктів взаємодії та управління нею

Введення до системи інформаційної системи суб'єктів зовнішнього середовища, які є окремими системами, пояснюється їх значною роллю в реалізації суб'єктом малого бізнесу власних життєво важливих інтересів: виживання, функціонування та розвитку; а іноді - безпосередньою участю в заходах щодо забезпечення інформаційної безпеки суб'єктів господарювання.

Таким чином, формування системи інформаційної безпеки суб'єкта малого бізнесу доцільно здійснювати з огляду на необхідність включення до неї суб'єктів зовнішнього середовища, з якими в межах системного комплексу встановлюються відносини стратегічної інформаційної взаємодії. Це значно розширює межі управління інформаційною безпекою суб'єкта малого бізнесу, створює умови для превентивного захисту від зовнішніх загроз та використання додаткових можливостей забезпечення реалізації стратегічних і тактичних інтересів суб'єкта малого бізнесу. При цьому значно розширюється спектр функцій та завдань системи забезпечення

⁷⁶ Систематизовано автором.

інформаційної безпеки малого підприємства, пов'язаних із елементами зовнішньої складової економічної безпеки.

Виходячи з викладеного, стає зрозумілою необхідність створення на малому підприємстві такого структурного підрозділу, на який будуть покладені функції інформаційного центру із завданнями збирання, опрацювання та аналізу інформації, що буде забезпечувати прийняття керівництвом виважених управлінських рішень.

Інформаційна функція системи економічної безпеки малого підприємства полягає в отриманні системою загалом та її елементами інформації, необхідної для здійснення узгодженої та цілеспрямованої діяльності для досягнення поставленої мети. Вимоги до реалізації цієї функції визначатимуться необхідністю і достатністю інформації, що надається керівництву малого підприємства згідно з його запитами і потребами. Інформаційна небезпека має місце тоді, коли величина і ймовірність можливого інформаційного збитку більше порогового значення, що вимагає вживання заходів з його запобігання, захисту об'єкту безпеки.

Проектну структуру служби інформаційної безпеки малого підприємства представлено на рисунку 3.12.

Таким чином, належні служби виконують певні функції, які в сукупності характеризують процес створення та захисту інформаційної складової безпеки малого підприємства. До таких належать:

- збирання всіх видів інформації, що має відношення до діяльності малого підприємства та аналіз одержаної інформації з обов'язковим дотриманням загальноприйнятих принципів і методів;

- оцінка рівня економічної безпеки малого підприємства за всіма складовими та в цілому, розробка рекомендацій для підвищення цього рівня на конкретному суб'єкті господарювання;

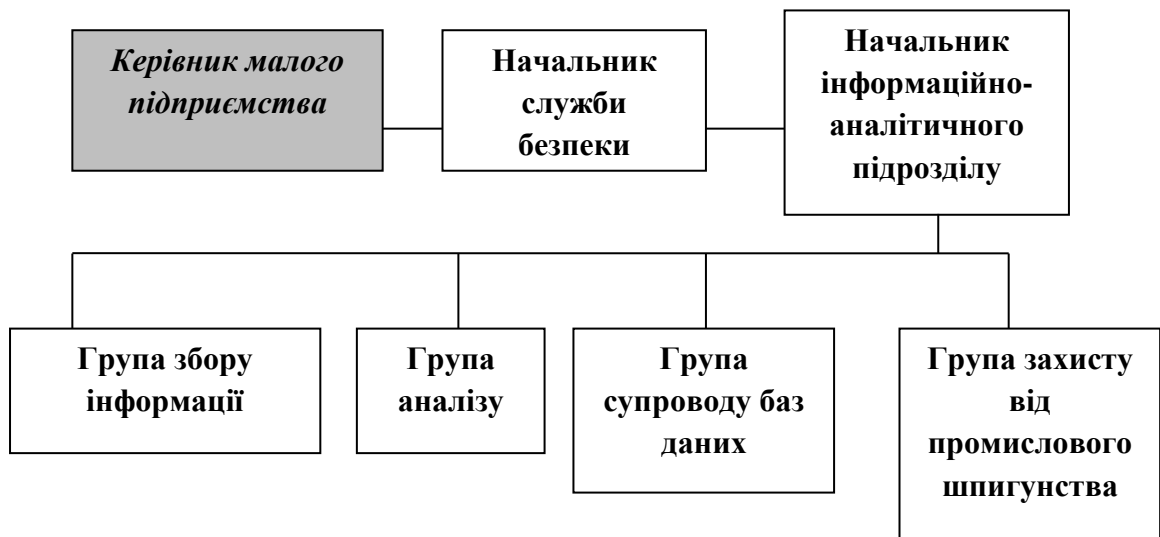

Рис. 3.12. Проектна структура служби інформаційної безпеки малого підприємства⁷⁷

- своєчасне забезпечення керівництва надійною та повною інформацією про зовнішнє середовище малого підприємства;
- виявлення факторів ризику для малого підприємства;
- організація максимально ефективної інформаційної роботи, що виключатиме дублювання функцій різними підрозділами;
- відпрацювання короткострокових та довгострокових прогнозів впливу зовнішнього середовища на господарську діяльність малого підприємства;
- розроблення рекомендацій щодо локалізації та нейтралізації виявлених ризиків;
- підсилення сприятливих та зниження несприятливих впливів зовнішнього середовища на господарську діяльність малого підприємства;
- пошук нових ідей, технологічних розробок, методів роботи тощо, які можуть бути впроваджені на малому підприємстві та дадуть можливість досягнути переваг в конкуренції.

⁷⁷ Проектну структуру побудовано із врахуванням рекомендацій керівників 20 малих підприємств.

Внутрішня структура служби безпеки визначається виключно функціональною доцільністю відповідно до завдань економічної безпеки, що вирішуються. Для виконання завдань інформаційного захисту служба безпеки взаємодіє із іншими функціональними підрозділами малого підприємства, зокрема:

- з фінансово-економічним відділом – при здійсненні службою безпеки різних розрахунків економічного характеру та її консультуванні щодо аспектів фінансово-господарської діяльності, активному зборі фінансово-економічної інформації та здійсненні прогнозування фінансової безпеки, при вивченні ділової надійності та фінансової самостійності ділових партнерів, проведенні ділових переговорів;

- з бухгалтерією – при аналізі первинної документації, експертизі договорів та угод, документів та комерційних пропозицій; при аналізі існуючої оргструктури, документообігу; проведенні внутрішнього аудиту;

- з відділом кадрів – при аналізі інформації про потенційних співробітників та ринки праці; професійній атестації працюючих співробітників, прогнозуванні поведінки співробітників, забезпеченні адміністративних заходів (заохочення, звільнення працівників), здійсненні психологічного впливу;

- з відділом маркетингу та збуту – при здійсненні економічної розвідки для збору інформації про ринки, попит споживачів, конкурентів; побудові ефективної системи комунікацій зі збутовими партнерами, стратегічними покупцями; аналізі проявів недобросовісної конкуренції, неправомірного використання товарних знаків тощо; виробленні стратегічних і тактичних рішень, пов'язаних з формуванням попиту;

- з відділом постачання – при здійсненні економічної розвідки щодо технічних та фінансово-економічних можливостей постачальників та їх партнерів, збереження інтелектуальної власності та комерційної таємниці; використанні необхідної інформації для постачальниками сировини, комплектуючих, послуг тощо;

– з підрозділами секретаріату та діловодства- при вивченні та аналізі вхідної та вихідної інформації (документів, відвідувачів, кількості та тривалості телефонних переговорів, інших розмов) тощо;

– з PR-, GR-відділами (менеджерами) – при проведенні моніторингу зовнішнього середовища, формуванні позитивного іміджу організації, виробленні та реалізації стратегії і тактики взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, іншими партнерами та конкурентами, тощо;

– з юридичним підрозділом – при експертизі договорів, угод та комерційних пропозицій, вирішенні майнових, судових, адміністративних питань взаємодії з суб'єктами внутрішнього та зовнішнього середовища;

– з керівництвом (топ-менеджментом) суб'єкта малого бізнесу – при виробленні стратегічних і тактичних рішень, пов'язаних з забезпеченням реалізації стратегічних і тактичних інтересів у сферах, пов'язаних з фінансово-господарською діяльністю тощо.

Наявність такого підрозділу дозволить своєчасно розробляти превентивні заходи захисту інформаційних ресурсів підприємства та попереджувати можливість інформаційних та рейдерських атак.

Сьогодні в Україні поступово створюються умови для комфортного ведення електронного бізнесу, реально починає працювати програма інформатизації, активно формується нормативно-правова база. Законодавчо врегульовано загальні правові основи одержання, використання, поширення та зберігання інформації, закріплено право особи на інформацію в усіх сферах суспільного і державного життя України, а також систему інформації, її джерела, визначений статус учасників інформаційних відносин, доступ до інформації та її охорона [241; 242]. У правоохоронних органах створені спеціальні підрозділи боротьби з комп'ютерними злочинами, восени 2002 року зареєстровано Асоціацію захисників інформації.

Актуальною є також ратифікація Європейської конвенції про кіберзлочинність, яка була підписана Україною 23 листопада 2008 року в

Будапешті разом з тридцятьма іншими державами. Конвенція містить важливі положення, які направлені на боротьбу з кіберзлочинністю шляхом уніфікації законодавства й вирішення низки процедурних питань щодо співпраці правоохоронних органів.

Розглядаючи особливості інформаційної функції системи управління економічною безпекою малого підприємства, слід зазначити, що лише системний підхід до управління підприємництвом і його безпекою, коли всі працівники зобов'язані, особливо в кризових, конфліктних і нестабільних ситуаціях, серйозно відноситися до проблеми забезпечення інформаційної, особистої безпеки і економічної безпеки організації загалом, спричинить позитивні результати діяльності. Для цього менеджерів і фахівцям служби безпеки організації необхідно ретельно освоїти і ефективно застосовувати основні способи управління організацією, персоналом і системою безпеки в підприємницькій діяльності. Отже, для нормального розвитку власного бізнесу, підприємець має не лише створити систему безпеки малого підприємства, але й вміло та професійно управляти нею.

Зниження рівня інформаційних загроз у діяльності малого підприємства повинне забезпечуватися шляхом проведення цілісної державної програми відповідно до Конституції та чинного законодавства України і норм міжнародного права шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм, що стосуються національної інформаційної політики України. Поняття інформаційної безпеки малого підприємства слід також розглядати у контексті забезпечення безпечних умов існування інформаційних технологій, які включають питання захисту інформації, побудови ефективною інформаційної інфраструктури, інформаційного ринку та створення безпечних умов існування і розвитку інформаційних процесів.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. На основі результатів дослідження статистичних даних діяльності вітчизняних малих підприємств, у роботі удосконалено науково-методичний підхід до визначення основних чинників виникнення конфліктів у діяльності малих підприємств, зокрема уточнено структуру конфліктів малого підприємства за масштабом, досліджено типологію конфліктів та основні причини їх виникнення, виокремлено конструктивні функції та деструктивні наслідки внутрішньо організаційних конфліктних ситуацій, а також розроблено практичні рекомендації щодо прогнозування та попередження конфліктних ситуацій на підприємствах малого бізнесу.

2. Доведено, що несприятливі зміни зовнішнього середовища, нестабільна політична ситуація та наявність військових дій на території України значно збільшують загрозу рейдерського захоплення успішних малих підприємств у різних регіонах. Тому у роботі удосконалено процес моніторингу інформаційних ресурсів стосовно проявів явища рейдерства у діяльності малих підприємств України. На основі отриманих результатів було проведено PEST-аналіз та визначено рівень ризикованості діяльності малих підприємств у різних галузях промисловості. Практичні рекомендації, розроблені на основі індикаторів моніторингових досліджень, покликані допомогти малим підприємствам попередити та уникнути загрози рейдерської атаки з боку агресивних конкурентів.

3. Визначено, що з наукових позицій проведення дослідження явища рейдерства ускладнюється тим, що на сьогодні практично відсутня офіційна статистична інформація щодо кількості та інтенсивності здійснення рейдерських атак в Україні. Тому з метою збирання та аналізування такої інформації було проведено об'єктивне дослідження на основі резонансних подій, висвітлених у засобах масової інформації. У процесі здійснення семантичної вибірки формувалася статистика згадувань за окремими об'єктами дослідження. Показники медіа активності були отримані шляхом

моніторингу засобів масової інформації, а саме друкованих центральних та регіональних видань, повідомлень інформаційних агенцій та Інтернет-джерел.

4. На основі проведеного статистичного дослідження вітчизняних інформаційних джерел можемо стверджувати, що явище рейдерства є наслідком недосконалої політичних, правових структур влади в державі, її чинного законодавства, відсутності належних умов для захисту бізнесу, прав власників і рівноправної конкуренції. Проте, універсального способу захисту малого підприємства від рейдерства немає. Утім, шанси рейдера на успішну атаку значно знижуються, якщо власник вчасно вибудує кілька ліній оборони, ретельно структурує систему власності, розробить способи прийняття рішень.

5. Практика показує, що найефективнішим від захоплення підприємства рейдерами є захист превентивного характеру. Його стратегічна мета – максимальне підвищення вартості захоплення підприємства для того, щоб зробити атаку рейдерів нерентабельною, а отже – недоцільною. Відповідно власникові необхідно здійснити заходи, щоб перевести інтерес потенційного рейдера із площини корпоративного захоплення на цивілізований механізм об'єднання та поглинання.

6. Проведений у роботі ґрунтовний аналіз стану та тенденцій розвитку переробних підприємств малого бізнесу України, дає підстави стверджувати, що на основі показники діяльності підприємств крім загальноекономічних та політичних факторів істотно впливають прояви інформаційної агресії, що формують інформаційні загрози. Тому у роботі проведено класифікацію принципів забезпечення інформаційної безпеки суб'єкта малого бізнесу шляхом доповнення її такими видовими ознаками як потенційна з'єднуваність, синергізм, активний вплив, суб'єктність, рефлексія, компроміс та когнітивність. Застосування розширеної класифікації принципів оптимізувати діяльність малого підприємства щодо збирання, опрацювання,

використання та зберігання інформаційних ресурсів.

7. Зважаючи на значний інформаційної складової економічної безпеки на функціонування вітчизняних господарюючих суб'єктів, у представленому дослідженні визначено ключові фактори та рівень розвитку інформаційних загроз у діяльності вітчизняних малих підприємств, а також розроблено методологію ефективного моніторингу інформаційного середовища.

8. Аналіз результатів проведеного дослідження засвідчив, що вітчизняний ринок інформаційно-комунікаційних технологій перебуває у стані активного становлення та за певних умов повинен стати фундаментом розвитку інформаційного середовища суб'єктів малого бізнесу України. Адже розвиток інформаційних технологій і впровадження їх практично у всі сфери діяльності суттєво змінює структуру діяльності малих підприємств.

9. Інформаційна функція системи економічної безпеки малого підприємства полягає в отриманні системою загалом та її елементами інформації, необхідної для здійснення узгодженої та цілеспрямованої діяльності для досягнення поставленої мети. Вимоги до реалізації цієї функції визначатимуться необхідністю і достатністю інформації, що надається керівництву малого підприємства згідно з його запитами і потребами. Інформаційна небезпека має місце тоді, коли величина і ймовірність можливого інформаційного збитку більше порогового значення, що вимагає вживання заходів з його запобігання, захисту об'єкту безпеки. Тому у роботі запропоновано організаційну структуру служби інформаційної безпеки малого підприємства. Така служба виконуватиме певні функції, які в сукупності характеризують процес створення та захисту інформаційної складової безпеки малого підприємства.

Основні результати розділу опубліковано у наукових працях автора [303; 308; 310; 311; 316; 317; 328].

РОЗДІЛ 4

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

4.1. Економічне оцінювання можливостей розвитку інноваційного потенціалу підприємств малого бізнесу та його впливу на підвищення рівня економічної безпеки

Підґрунтям для забезпечення ефективності інноваційної діяльності є інноваційний потенціал, який визначає рівень інноваційних можливостей усіх суб'єктів господарської діяльності. Слід зазначити, що питанням формування інноваційного потенціалу в економічній літературі приділяється досить багато уваги, однак існуюча інформація, найчастіше, носить суперечливий характер. Підтвердженням цього є той факт, що поняття „інноваційний потенціал» не має однозначного трактування. Так, у багатьох дослідженнях автори концентрують свої зусилля на вивченні окремих сторін інноваційного потенціалу. Крім того, це поняття ототожнюється з науковим, інтелектуальним, творчим та науково-технічним потенціалом, що значно спрощує дійсність, а також звужує сферу застосування цієї економічної категорії.

Вивченням та дослідженням питань з даної проблематики займаються такі відомі українські вчені, як В. Александрова [253], С. Ілляшенко [254], В. Стадник [255] та інші. Однак, незважаючи на велику кількість наукових праць і досліджень з обраної тематики, слід зазначити, що в літературі не існує однозначного визначення поняття „інноваційний потенціал», що в свою чергу свідчить про наявність неоднозначності в розумінні сутності зазначеної категорії. Це значною мірою ускладнює розробку конкретних практичних рекомендацій з його формування й ефективного використання й, таким

чином, негативно позначається на кінцевих результатах інноваційної діяльності. Тому необхідне проведення подальших досліджень стосовно сутності інноваційного потенціалу.

В економічній теорії виділяють науково-технічний, виробничий, трудовий, експортний, природно-ресурсний потенціали. Узагальнено під потенціалом прийнято розуміти здатність господарюючого суб'єкта найбільш ефективно реалізовувати те або інше функціональне завдання при максимальному використанні наявних економічних ресурсів. Відповідно до цього принципу, під інноваційним потенціалом прийнято розуміти економічні можливості підприємства по ефективному залученню нових технологій у господарський оборот. До таких можливостей можна віднести інтелектуальні, матеріальні, фінансові, кадрові та інфраструктурні ресурси.

Поняття «інноваційний потенціал» має широке коло визначень, а саме:

– інноваційний потенціал - це сукупність різних видів ресурсів, включаючи матеріальні, фінансові, інтелектуальні, інформаційні та інші ресурси, необхідні для здійснення інноваційної діяльності [253];

– інноваційний потенціал підприємства являє собою сукупність інноваційних ресурсів, які перебувають у взаємозв'язку, та умов, забезпечуючих чинників (процедур), які створюють необхідні умови для оптимального використання цих ресурсів з метою досягнення відповідних орієнтирів інноваційної діяльності та підвищення конкурентоспроможності підприємства в цілому [255];

– інноваційний потенціал – це ступінь готовності виконати завдання, які забезпечують досягнення поставленої інноваційної цілі, тобто міра готовності до реалізації інноваційного проекту або програми інноваційних перетворень і впровадження інновації [254].

Таким чином, існують різні підходи до тлумачення цього поняття. Одні автори роблять наголос на наявності ресурсів, інші на можливості їх використання. Але більшість керується так званним ресурсним підходом, за

яким інноваційний потенціал розглядається як сукупність ресурсів, виділяючи найчастіше такі його елементи, як кадрова, інформаційно-методологічна, організаційна й матеріально-технічні складові. Такий підхід до трактування інноваційного потенціалу не достатній, саме це і стало поштовхом до вдосконалення визначення цієї категорії.

Сутність будь-якого процесу, явища, об'єкта звичайно розкривається через його функції. Однак не менш точно зміст поняття можна розкрити, виділивши його основні структурні компоненти. Найбільш обґрунтованим є підхід, запропонований у [256], який передбачає виділення трьох складових інноваційного потенціалу – ресурсної, результативної й внутрішньої. Автором здійснена спроба конкретизувати й доповнити, якісно оцінити співвідношення структурних елементів інноваційного потенціалу. Таким чином, структура інноваційного потенціалу представлена єдністю трьох його складових, які співіснують, взаємно передбачають і обумовлюють одна одну та виявляються у використанні як його „триєдина сутність».

Отже, потенціал – це не просто показник, що характеризує стан об'єкта (системи), а категорія, що одночасно відображає сутність методологічних основ безлічі реальних процесів і явищ. Саме такий підхід дає можливість адекватно відобразити не тільки ту або іншу ситуацію, ті або інші відносини, але й процеси та тенденції їхнього розвитку, і таким чином, ефективність функціонування економічної системи в цілому.

Від величини інноваційного потенціалу залежить вибір тієї або іншої стратегії інноваційного розвитку. Так, якщо у малого підприємства є всі необхідні ресурси, то воно може піти по шляху стратегії лідера, розробляючи й впроваджуючи принципово нові або базисні інновації. Якщо інноваційні можливості обмежені, то доцільно їх нарощувати й обирати стратегію послідовника, тобто реалізовувати поліпшуючі технології.

Беручи до уваги особливості й тенденції, що позначилися у сучасних умовах господарювання, коли економічне зростання усе більше й більше залежить від здатності генерувати високу інноваційну активність, поняття «інноваційного потенціалу малого підприємства», на нашу думку, варто розширити.

Але сучасний стан розвитку не може обмежуватися оцінкою й обліком факторів тільки інноваційної сфери. Причиною тому є різке скорочення строку життя інновацій, що викликає підвищення інтенсивності появи на ринку все нових і нових товарів та послуг. Практично щоденне відновлення асортиментних рядів на окремих товарних ринках приводить до того, що інноваційні товари, або сьогоднішні новинки, назавтра такими не є. На їхню зміну приходять інші інновації. У виробництві за таких умов нові технології дуже швидко стають неефективними, морально застарілими. Тому сьогодні при розробці стратегій інноваційного розвитку й визначенні інноваційного потенціалу підприємства варто оцінювати не тільки можливості інноваційної сфери, але й аналізувати достатність ресурсів для поточного виробництва інновацій. Мова іде про проблему одночасного фінансово-економічного забезпечення виробництва недавно створених інновацій, або існуючих продуктів, і розвитку нових.

За нашим міркуванням, під інноваційним потенціалом малого підприємства в сучасних умовах слід розуміти його максимальні можливості генерувати високу інноваційну активність. Важливою складовою розвитку системи економічної безпеки є інноваційний потенціал (рис. 4.1), тому кожному суб'єкту господарювання необхідно знати теоретичні основи, закономірності процесу формування, структуру, джерела зростання, методи оцінки й напрями ефективного використання такого потенціалу. Вільне володіння цими питаннями дасть змогу їм об'єктивно оцінювати свої можливості, розробляти нові напрями інноваційної діяльності, формувати ефективну стратегію забезпечення економічної безпеки.

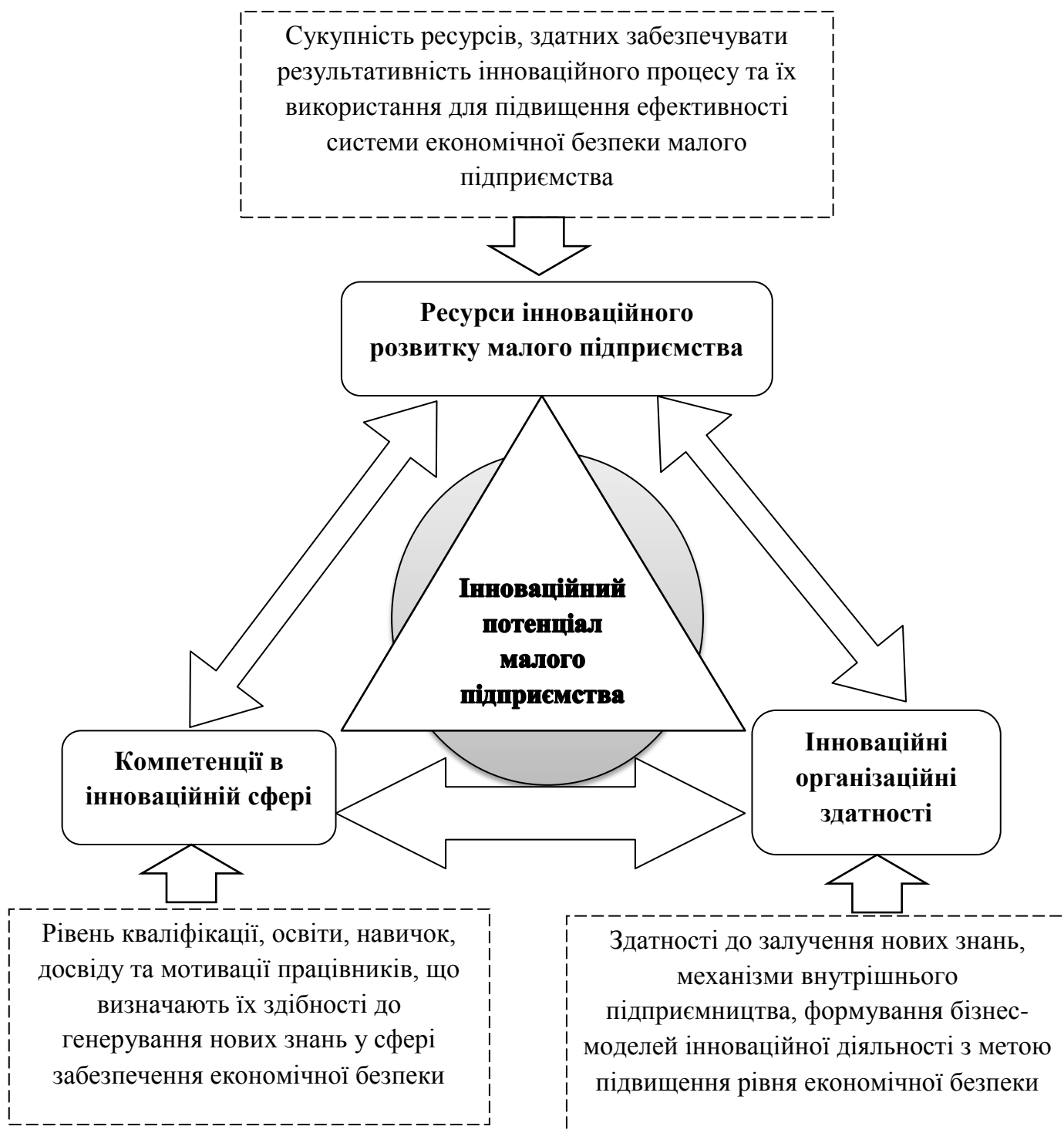

Рис. 4.1. Взаємозв'язок інноваційного потенціалу та розвитку системи економічної безпеки підприємства малого бізнесу

На наш погляд, інноваційний потенціал малих підприємств слід розглядати за двома складовими частинами: матеріальними ресурсами інноваційної діяльності та інтелектуальним потенціалом. Кожна з наведених частин має специфічні цілі використання та розвитку, підпадає під вплив різних чинників і, залежно від рівня розвитку, може бути зарахована до сильних або слабких сторін підприємства. Взаємозв'язок між потенціалоутворюючими факторами інноваційного потенціалу підприємств малого бізнесу графічно подано на рис. 4.2.

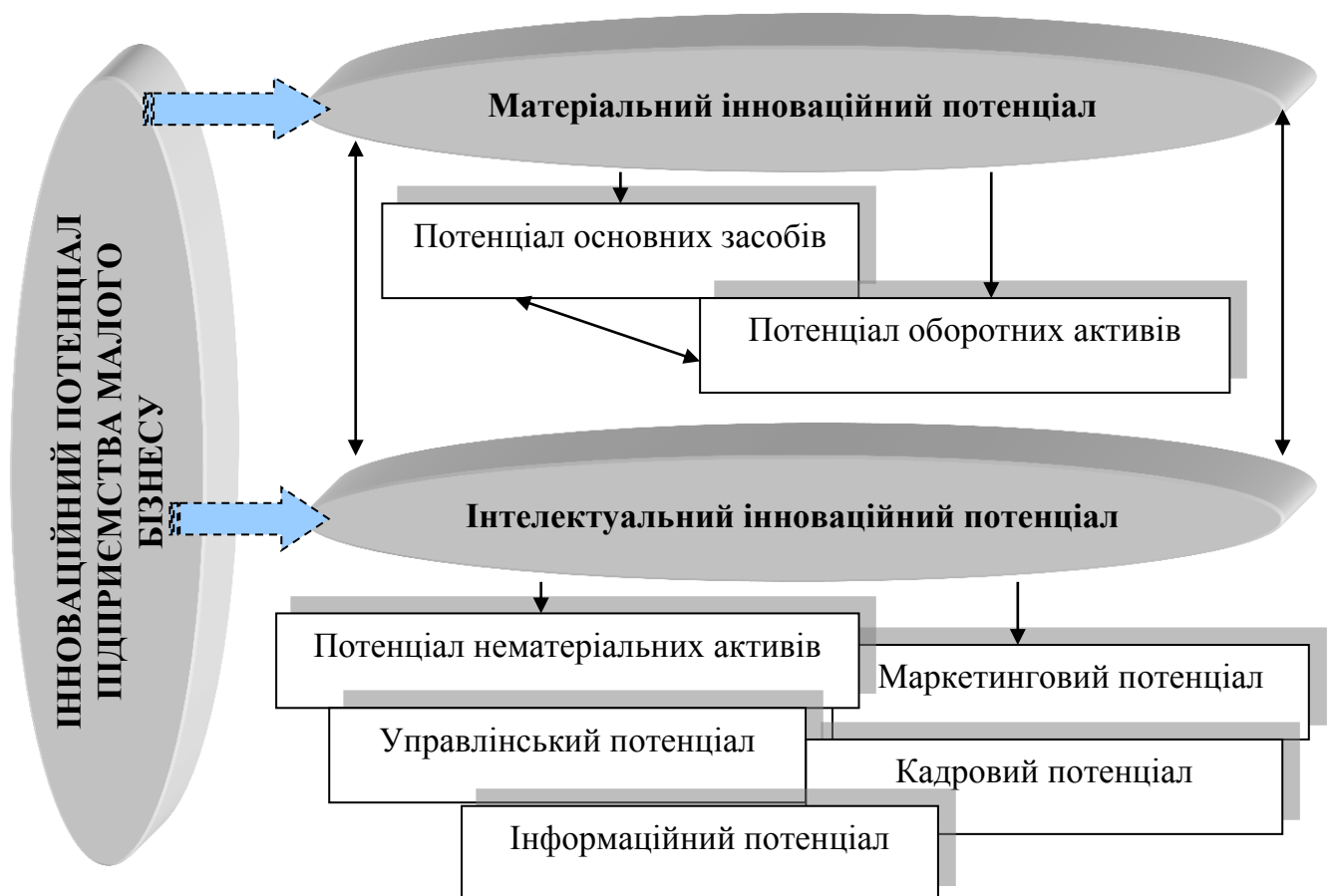

Рис. 4.2. Складові інноваційного потенціалу підприємств малого бізнесу⁷⁸

⁷⁸ Складено автором за даними [254].

Основним елементом цієї моделі є те, що інноваційний потенціал підприємств малого бізнесу складається з матеріального та інтелектуального потенціалу.

Матеріальний інноваційний потенціал підприємств малого бізнесу охоплює потенціал основних засобів і потенціал оборотних активів, оцінка яких відрізняється одна від одної:

1) оцінку значення потенціалу основних засобів проводять на підставі оцінки інноваційних можливостей необоротних матеріальних активів, зокрема, машин, обладнання, транспортних засобів, інструментів та приладів, матеріальних активів, які підприємство утримує з метою використання їх у процесі виробництва або постачання товарів, надання послуг, здавання в оренду іншим особам або для здійснення адміністративних і соціально-культурних функцій, очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких більше одного року (або операційного циклу, якщо він довший за рік);

2) для оцінювання потенціалу оборотних активів необхідно оцінити інноваційні можливості виробничих запасів, незавершеного виробництва, готової продукції, дебіторської заборгованості, грошових коштів, які залучаються в процесі інноваційної діяльності і визначають, насамперед, фінансові та товарно-матеріальні потоки, які необхідні для супроводження інновацій.

Основні складові інноваційного потенціалу підприємств малого бізнесу зведено у табл. 4.1.

Таблиця 4.1

Основні складові інноваційного потенціалу підприємств малого бізнесу

Складові інноваційного потенціалу		Складові об'єкту оцінки
Матеріальний потенціал	Потенціал основних засобів (технічна та технологічна база інноваційної діяльності)	<ul style="list-style-type: none"> –основне і допоміжне науково-дослідне обладнання; –технології досліджень, проектування та виробництва; –комп'ютерне забезпечення; –транспортні засоби; –будівлі і споруди, передавальні пристрої; –бібліотечний фонд.
	Потенціал оборотних активів (можливості матеріального та фінансового забезпечення інноваційної діяльності)	<ul style="list-style-type: none"> –виробничі запаси, товари; –векселі одержані; –дебіторська заборгованість; –поточні фінансові інвестиції; –грошові кошти та їх еквіваленти; –інші оборотні активи.
Інтелектуальний потенціал	Потенціал нематеріальних активів (інтелектуальна підтримка інноваційної діяльності)	<ul style="list-style-type: none"> –патенти; –авторське право, права на дизайн; –торгівельна марка; –товарні знаки, знаки обслуговування.
	Маркетинговий потенціал (ринкова база інноваційної діяльності)	<ul style="list-style-type: none"> –маркетинговий досвід; –імідж підприємства; –клієнтська база; –прихильність споживачів; –портфель замовлень; –франшизні угоди; –ліцензійні угоди; –партнерські стосунки з контрагентами.
	Управлінський потенціал (готовність системи управління до інноваційної діяльності)	<ul style="list-style-type: none"> –організаційна культура; –концепції управління; –комунікаційні мережі; –інформаційні технології; –якість інноваційного менеджменту.

Складові інноваційного потенціалу		Складові об'єкту оцінки
	Кадровий потенціал (кадрове забезпечення інноваційної діяльності)	–рівень освіти; –рівень кваліфікації; – здібності; –професійні навички; –психометричні характеристики.

Інтелектуальний потенціал малих підприємств формується «нематеріальними» ресурсами – ідеями, кваліфікацією персоналу, стратегічним сполученням ключових процесів з обробки інформації. Для оцінювання інтелектуального потенціалу необхідно визначити інноваційні можливості нематеріальних активів, маркетингових, управлінсько-інфраструктурних та трудових ресурсів.

Проведені дослідження показали, що інноваційний потенціал є комплексним поняттям. Його характеризують такі показники як частота і ефективність впровадження інновацій; потенціал малого підприємства щодо реалізації (розробки і впровадження) інновацій; готовність персоналу малого підприємства до інноваційних змін.

Проблема активізації інноваційної діяльності розвитку підприємництва, враховуючи її роль у зростанні національної економіки, набуває особливої актуальності. Досліджуючи економічні перетворення в Україні, важливо простежити динаміку їх кількісних і якісних змін. Розглянемо більш комплексно інформацію про кількість малих підприємницьких структур, що займалися інноваційною діяльністю, та їх питому вагу в загальній чисельності суб'єктів господарювання.

Станом на початок 2014 року в Україні нараховувалося більше 47747 промислових підприємств, що складало 13,1% від їх загальної кількості. Обсяг реалізованої промислової продукції становив 1404564 млн. грн., найбільшу питому вагу в її обсязі займала продукція переробної промисловості: постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого

повітря (24,5%); виробництво харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (18,3%); металургійне виробництво, виробництво готових металевих виробів (16,0%); машинобудування (10,2%) [260].

У 2014 р. частка реалізованої продукції малими підприємницькими структурами, яка була новою для ринку, складала 6,4%, що на 1,1% більше, ніж у 2012 році. Зокрема, частка реалізованої продукції, яка була новою для підприємств, становила 21,4% (у 2012 р. – 23,8%); продукція, яка була не зміненою або лише поверхнево модифікованою у порівнянні з 2012 р., збільшилась на 7,7% і становила 72,2% [260]. Один з основних напрямів інноваційної діяльності малих підприємницьких структур України полягав насамперед у придбанні машин, обладнання та програмного забезпечення для виробництва нових або значно поліпшених продуктів і послуг. Досить вагома частка підприємницьких структур займалася дослідженнями та розробками (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Розподіл малих підприємств з технологічними інноваціями за напрямками інноваційної діяльності протягом 2006 – 2014 років, %⁷⁹

Напрями інноваційної діяльності малих підприємств	Роки			
	2006-2008	2008-2010	2010-2012	2012-2014
Внутрішні НДР	24,5	19,1	20,7	19,3
Зовнішні НДР	10,3	7,1	7,4	7,2
Придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	76,8	71,6	74,6	72,8
Придбання зовнішніх знань	19,2	9,6	11	10,5
Навчальна підготовка для інноваційної діяльності	30,9	23,8	17,8	16,1
Ринкове запровадження інновацій	23,1	21,2	12,8	11,7
Інше	21,7	29,3	20,4	19,8

⁷⁹ Побудовано автором за матеріалами [260; 261].

У структурі досліджень та розробок переважали внутрішні науково-дослідні роботи, сума яких з роками стабільно зростала, на відміну від зовнішніх науково-дослідних робіт. Також значна частка вітчизняних малих підприємницьких структур мала значні інші витрати, пов'язані з навчанням та підготовкою персоналу для розроблення і/або впровадження ними нових або значно вдосконалених продуктів і процесів; здійсненням ринкових запроваджень інноваційних продуктів та послуг, включаючи ринкове дослідження і проведення рекламної кампанії; здійсненням процедури та технічної підготовки до запровадження нових або значно вдосконалених продуктів і процесів, які ще не були ніде представлені тощо (табл. 4.3).

Як видно з табл. 4.3, у 2014 р. частка витрат на придбання машин, обладнання та програмного забезпечення порівняно з 2012 роком скоротилася з 56,6% до 54,2%, в той час як витрати на внутрішні науково-дослідні розробки зросли відповідно до 32,4%.

Таблиця 4.3

**Розподіл обсягу витрат на технологічні інновації
у 2006 – 2014 роках, %⁸⁰**

Напрями інноваційної діяльності малих підприємств	Роки			
	2006- 2008	2008- 2010	2010- 2012	2012- 2014
Внутрішні НДР	9,9	16,1	31,8	32,4
Зовнішні НДР	9,7	6,7	3,6	5,2
Придбання машин, обладнання та програмного забезпечення	78,1	76,2	56,6	54,2
Придбання зовнішніх знань	2,1	0,9	8,1	7,6

Частка витрат на придбання інших зовнішніх знань (нових технологій) залишається досить низькою (7,6%). Кількість малих підприємницьких структур, що впроваджували інновації, за типами інноваційної діяльності

⁸⁰ Побудовано автором за матеріалами [260; 261].

представлено на рис. 4.2, який наглядно показує, що характерною рисою інноваційної діяльності малих суб'єктів господарювання є їхня переважна орієнтація на створення нетехнологічних інновацій.

Зазначимо, що тільки кожне десяте мале підприємство України впроваджує інновації. Більшість із них запроваджують продуктові і процесові інновації. Процеси впровадження в основному відлагоджені, але майже в кожного п'ятого – вони перервані чи продовжувані.

Як видно з рисунку 4.2, із загальної кількості обстежених малих підприємницьких структур у 2014 році 5,3% займалися лише нетехнологічними інноваціями, 3,1% – технологічними інноваціями, 1,2% – продуктовими та процесовими, 76,7% – взагалі не впроваджували інновації.

Найбільша частка підприємницьких структур, що впроваджували організаційні інновації, належить підприємствам з виробництва устаткування, харчових продуктів, хімічної та нафтохімічної промисловості, виробництва електронного та оптичного устаткування.

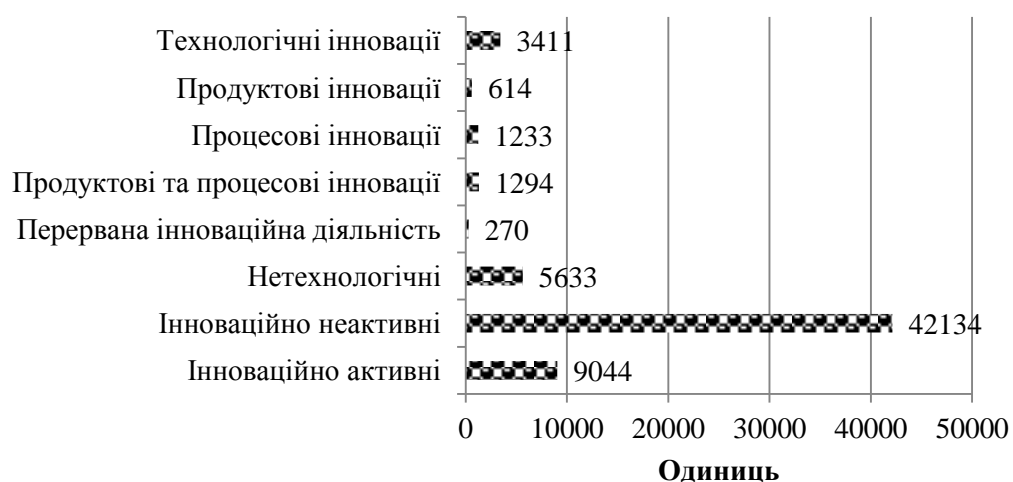

Рис. 4.2. Розподіл малих підприємств за типами інноваційної діяльності у 2014 році⁸¹

⁸¹ Побудовано автором за даними [260; 261].

Найбільш активними суб'єктами господарювання, що впроваджували маркетингові інновації, були підприємницькі структури переробної промисловості, харчових продуктів, напоїв, з виробництва машин та устаткування. В основному малі підприємницькі структури впроваджували нові методи продажу, включаючи значні зміни в дизайні або упаковці продукту, та його просуванні на ринок.

В цілому можна спостерігати тенденцію до збільшення інновацій в галузях як з незначною інновативністю, а саме харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів, так і в високотехнологічних секторах економіки, а саме безпосередньо у виробництві устаткування. Проте варто зазначити, що без належної інвестиційної підтримки інноваційні процеси в Україні розвивались регресивно, в основному з використанням науково-технологічних надбань попередніх років.

Таким чином, проведений аналіз свідчить про те, що в Україні питома вага малих підприємницьких структур, що займалися інноваційною діяльністю, більша за питому вагу підприємницьких структур, що впроваджували інновації. Це пояснюється тим, що не кожне нововведення можна і доцільно впроваджувати.

Аналізуючи такий визначальний фактор розвитку як інновації, доречно зупинитись на прикладі однієї області, щоб дослідити поставленні завдання на регіональному рівні. Розглянемо розвиток інноваційної діяльності малих підприємницьких структур на прикладі Тернопільської області, де результатом ефективного розвитку є розроблення та впровадження інновацій на підприємстві і, як наслідок, випуск та реалізація інноваційної продукції.

Найбільш доступний метод моніторингу є ABC-XYZ-аналіз (специфічний метод контролінгу, санаційного аудиту та математико-статистичного аналізу). ABC-аналіз дозволяє виділити найбільш і найменш

інноваційно активні підприємства. XYZ-аналіз дозволяє дати оцінку стабільності впровадження, реалізації та придбання інновацій на інноваційно активних підприємницьких структурах. Консолідація обох методів дозволяє сформулювати припущення, що не всі інноваційні підприємства характеризуються однаковим впливом на ефективність управління інноваційною діяльністю. Розглянемо детальніше метод ABC-XYZ-аналізу на прикладі інноваційно активних малих підприємств Тернопільської області.

Зазначимо, що ABC-аналіз – це важливий метод, який можна використати для визначення ключових моментів і пріоритетів інноваційної діяльності [262]. Це, у свою чергу, дає можливість виділити найбільш суттєві напрями діяльності, направити ділову активність в сферу підвищеної економічної значущості і одночасно знизити витрати в інших сферах за рахунок усунення зайвих функцій і видів робіт та підвищити ефективність організаційних й управлінських рішень завдяки їх цільовій орієнтації. У нашому випадку застосування ABC-аналізу базується на основі принципу В. Парето «Правило 80:20» або закон «важливої меншості» (уперше відкритий та теоретично обґрунтований у 1897 році), яке можна сформулювати так: «за більшість можливих результатів 80% відповідає відносно невелика кількість причин 20%, тобто 80% річного обсягу реалізації інноваційної продукції забезпечує 20% інноваційно активних підприємств». Зокрема, інноваційно активні малі підприємства поділяються на три групи.

Група А: включає малі інноваційно активні підприємства, які здійснюють приблизно 80% річного обсягу реалізації інноваційних продуктів. Група В: включає малі підприємства, які забезпечують приблизно 15% річного обсягу реалізації інноваційних продуктів. Група С: включає інноваційно активні малі підприємства, які здійснюють приблизно 5% річного обсягу реалізації інноваційних продуктів.

Кінцева мета ABC-аналізу – концентрування уваги на пріоритетних напрямках розвитку інноваційно активних малих підприємств, а також визначення реальних шляхів підвищення обсягів реалізації їх інноваційної продукції.

XYZ-аналіз – це важливий метод, який можна використовувати для групування та класифікації об'єктів інноваційної діяльності. XYZ-аналіз можна сформулювати так: «від стабільності інноваційної діяльності, яка проявляється в періодичному здійсненні витрат на інновації, впровадженні, реалізації й придбанні будь-яких нововведень, залежить точність прогнозування надійності інноваційної діяльності, яка забезпечується ефективним управлінням».

Група X: характеризує стабільну інноваційну діяльність. Ефективне управління інноваційною діяльністю спонукає до стабільного здійснення витрат на впровадження, реалізацію та придбання інновацій на підприємствах Тернопільської області. Коефіцієнт варіації - 0-10%.

Група Y: характеризує помірну, можливо, нестабільну інноваційну діяльність. Характеризує нестабільність та несталість у здійсненні витрат на впровадження, реалізацію та придбання інновацій на малих підприємницьких структурах Тернопільської області. Коефіцієнт варіації - 10-25%.

Група Z: характеризує нестабільну та нерегулярну інноваційну активність. Коефіцієнт варіації - більше 25%.

Кінцевою метою ABC-XYZ-аналізу є аналіз керівної інноваційної діяльності та формування висновків та пропозицій щодо ефективності здійснення управління на інноваційно-активних малих підприємствах Тернопільської області. Отже, наведемо алгоритм та опишемо детальніше етапи здійснення ABC-XYZ-аналізу інноваційної діяльності малих підприємств.

1. Досліджуючи управління інноваційною діяльністю, визначаємо, що об'єктом аналізу необхідно вибрати інноваційно-активні малі підприємства

Тернопільської області у 2011-2013 рр., щодо яких буде проводитися ABC та XYZ-аналіз. Із даних статистичного обліку Головного управління статистики у Тернопільській області та бухгалтерського обліку підприємств формуємо дані про стан інноваційної діяльності малих підприємницьких структур Тернопільської області: кількість інноваційно-активних підприємств, перелік інноваційних малих підприємств, напрями проведення інноваційної діяльності [81].

2. Проводимо ABC-аналіз, який виконується в такій послідовності:

2.1. Із даних статистичного обліку формується список інноваційно-активних малих підприємств Тернопільської області у 2014 р.

2.2. Із даних бухгалтерського обліку, наведених інноваційно-активних підприємств Тернопільської області, вибираються дані про річний обсяг реалізованої інноваційної продукції за її вартістю.

2.3. Розміри показників річного обсягу реалізованої інноваційної продукції за вартістю записуються за рейтинговим списком у послідовності від більшого до меншого.

2.4. Визначається питома вага кожного малого інноваційного підприємства Тернопільської області за вартістю C_i у загальному річному обсязі реалізованої інноваційної продукції у відсотках.

2.5. Знаходиться кумулятивна сума значення річного обсягу реалізованої інноваційної продукції за вартістю $\sum C_i$ кожного інноваційно-активного малого підприємства Тернопільської області.

2.6. Проводиться класифікація інноваційно-активних малих підприємств Тернопільської області за групами А, В та С відповідно до накопичувальної частки показника $\sum C_i$ і у порядку її зростання (80%, 15%, 5%).

2.7. Результати проведених обчислень наведені в таблиці 4.4 та відображені на графіку 4.3.

Таблиця 4.4

Результати проведення ABC-аналізу інноваційно активних підприємств малого бізнесу Тернопільської області⁸²

Умовні позначення	Назва малого підприємства	Відносна частка	Накопичувальна частка	Нормалізований номер об'єкта	Група
D15	МП "Будівельник"	0,443	0,443	0,06	A
D2	МП "Терноком"	0,184	0,627	0,12	A
D16	МП "Олімп"	0,173	0,800	0,18	A
D5	МП "Енергія"	0,032	0,832	0,24	B
D17	МП "Фармакон"	0,031	0,863	0,29	B
D13	МП "Контакт"	0,028	0,891	0,35	B
D8	МП "Фавор"	0,027	0,918	0,41	B
D14	МП "Універсал - 1"	0,024	0,942	0,47	C
D3	МП "Сучасник"	0,019	0,961	0,53	C
D1	МП "Відродження"	0,016	0,977	0,59	C
D6	МП "Парнас"	0,015	0,992	0,65	C
D10	МП "Сатурн"	0,014	1,006	0,71	C
D7	МП "Джерело"	0,009	1,015	0,76	C
D4	МП "Геркулес"	0,003	1,018	0,82	C
D9	МП "Десна"	0,003	1,021	0,88	C
D11	МП "Оksamит"	0,002	1,023	0,94	C
D12	МП "Калина"	0,001	1,024	1	C

⁸² Розраховано автором за методикою [262].

Рис. 4.3. Графічне представлення результатів проведення ABC-аналізу інноваційно-активних підприємств малого бізнесу Тернопільської області⁸³

3. Проводимо XYZ-аналіз, який виконується в такій послідовності:

3.1. Із даних статистичного обліку формується список малих інноваційно-активних підприємств Тернопільської області за 2012-2014 роки.

3.2. Із даних статистичного обліку формується інформація про напрями здійснення інноваційної діяльності: упровадження інноваційних видів продукції, реалізація інноваційної продукції, нової для ринку, реалізація інноваційної продукції, нової для підприємства, упровадження нових технологічних процесів, придбання нової технологічної лінії, здійснення витрат на інновації кожного інноваційно-активного малого підприємства.

3.3. Розраховується коефіцієнт варіації $V_{j,k}$ для кожного інноваційного малого підприємства Тернопільської області за окремим напрямом здійснення інноваційної діяльності. Для обчислення коефіцієнта варіації $V_{j,k}$ використовуємо такі формули [263]:

⁸³ Складено автором за даними таблиці 4.4.

$$V_{j,k} = \frac{\sigma_{j,k}}{\overline{X_{j,k}}}, \quad (4.1)$$

$$\overline{X_{j,k}} = \frac{\sum_{i=1}^n X_i}{n}, \quad (4.2)$$

$$\sigma_{j,k} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (X_i - \overline{X_{j,k}})^2}{n}}, \quad (4.3)$$

де V_{jk} – коефіцієнт варіації; $\sigma_{j,k}$ – середньоквадратичне відхилення; $\overline{X_{j,k}}$ – середньоарифметичне значення показника за сумою періодів; X_i – i -те значення показника (в певному періоді); n – кількість періодів; j, k – номер інноваційно активного малого підприємства та напрям здійснення інноваційної діяльності.

3.4. Розраховується узагальнений коефіцієнт варіації V_j кожного інноваційно активного малого підприємства за наступною формулою [263]:

$$\overline{V_j} = \frac{\sum_{k=1}^m V_{j,k}}{m}, \quad (4.4)$$

де $\overline{V_j}$ – узагальнений коефіцієнт варіації; m – кількість напрямів інноваційної діяльності; $m = 6$.

3.5. Здійснюється рангування значень узагальненого коефіцієнта варіації $\overline{V_j}$ інноваційно активних малих підприємств Тернопільської області за групами X, Y, Z у відповідності до діапазону змін розрахованого коефіцієнта варіації.

3.7. Результати проведених обчислень узагальнено у таблиці 4.5 та представлено графічно на рис. 4.4.

Таблиця 4.5

Результати проведення XYZ-аналізу інноваційно активних малих підприємств Тернопільської області⁸⁴

№ з/п	Умовні позначення	Назва малого підприємства	Коефіцієнт варіації	Накопичувальне значення коефіцієнта варіації	Нормалізований номер об'єкта	Група
1	D2	МП "Терноком"	0,018	0,018	0,06	X
2	D1	МП "Відродження"	0,021	0,039	0,12	X
3	D8	МП "Фавор"	0,022	0,061	0,18	X
4	D4	МП "Геркулес"	0,025	0,086	0,24	X
5	D13	МП "Контакт"	0,026	0,112	0,29	X
6	D6	МП "Парнас"	0,121	0,233	0,35	Y
7	D17	МП "Фармакон"	0,134	0,367	0,41	Y
8	D3	МП "Сучасник"	0,147	0,514	0,47	Y
9	D9	МП "Десна"	0,161	0,675	0,53	Y
10	D15	МП "Будівельник"	0,174	0,849	0,59	Y
11	D10	МП "Сатурн"	0,188	1,037	0,65	Y
12	D5	МП "Енергія"	0,201	1,238	0,71	Y
13	D7	МП "Джерело"	0,215	1,453	0,76	Y
14	D11	МП "Оksamит"	0,228	1,681	0,82	Y
15	D12	МП "Калина"	0,242	1,923	0,88	Y
16	D14	МП "Універсал - 1"	0,255	2,178	0,94	Z
17	D16	МП "Олімп"	0,269	2,447	1	Z

4. Інтегруємо результати ABC та XYZ-аналізу у зведену таблицю 4.6.

5. На основі проведених розрахунків з метою аналізу й формування висновків щодо інноваційно активних малих підприємств Тернопільської області необхідно скористатися методом матричного подання інтегрованого ABC та XYZ-аналізу, який наведено у табл. 4.7.

⁸⁴ Розраховано автором за методикою [262].

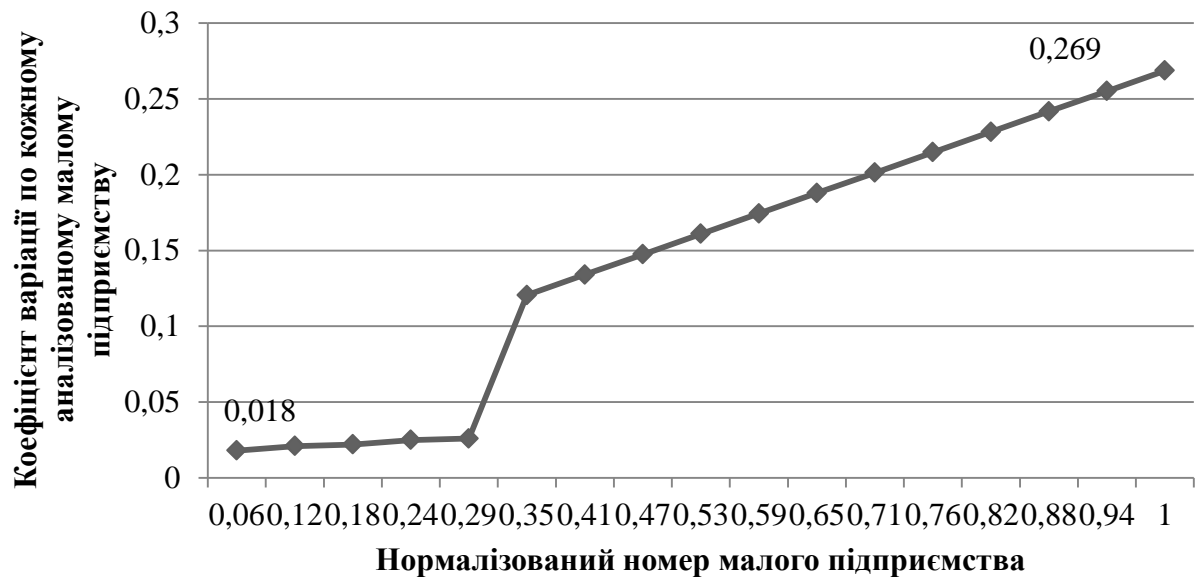

Рис. 4.4. Графічне представлення результатів проведення XYZ-аналізу інноваційно активних малих підприємств Тернопільської області⁸⁵

Таблиця 4.6

Зведені результати ABC та XYZ-аналізу

№ з/п	Назва підприємства	Умовні позначення	Результат поєднання ABC та XYZ-аналізу
1	МП "Терноком"	D2	AX
2	МП "Будівельник"	D15	AУ
3	МП "Олімп"	D16	AZ
4	МП "Контакт"	D13	BX
5	МП "Фавор"	D8	BX
6	МП "Енергія"	D5	BY
7	МП "Фармакон"	D17	BY
8	МП "Відродження"	D1	CX
9	МП "Геркулес"	D4	CX
10	МП "Сучасник"	D3	CY
11	МП "Парнас"	D6	CY
12	МП "Сатурн"	D10	CY
13	МП "Джерело"	D7	CY
14	МП "Десна"	D9	CY
15	МП "Оксамит"	D11	CY
16	МП "Калина"	D12	CY
17	МП "Універсал - 1"	D14	CZ

⁸⁵ Побудовано автором за даними таблиці 4.5.

Таблиця 4.7

Матриця суміщених результатів ABC та XYZ-аналізу⁸⁶

ABC-аналіз / XYZ-аналіз	A	B	C
X	D2	D13; D8	D1; D4
Y	D15	D5; D17	D3; D6; D10; D7; D9; D11; D12
Z	D16	-	D14

У результаті суміщення результатів ABC та XYZ-аналізу в інтегровану матрицю отримали дев'ять груп, які дозволяють нам сформулювати висновки щодо управління інноваційною діяльністю на малих підприємствах Тернопільської області (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Інтегрована матриця результатів ABC та XYZ-аналізу щодо управління інноваційною діяльністю на малих підприємствах Тернопільської області

ABC-аналіз / XYZ-аналіз	A	B	C
X	Високий обсяг реалізації інноваційної продукції та високий ступінь надійності прогнозу внаслідок стабільності інноваційної діяльності	Середній обсяг реалізації інноваційної продукції та високий ступінь надійності прогнозу внаслідок стабільності інноваційної діяльності	Низький обсяг реалізації інноваційної продукції та високий ступінь надійності прогнозу внаслідок стабільності інноваційної діяльності

⁸⁶ Складено автором за даними таблиці 4.7.

ABC-аналіз XYZ-аналіз	A	B	C
Y	Високий обсяг реалізації інноваційної продукції та середній ступінь надійності прогнозу внаслідок циклічної інноваційної діяльності	Середній обсяг реалізації інноваційної продукції та середній ступінь надійності прогнозу внаслідок циклічної інноваційної діяльності	Низький обсяг реалізації інноваційної продукції та середній ступінь надійності прогнозу внаслідок циклічної інноваційної діяльності
Z	Високий обсяг реалізації інноваційної продукції та низький ступінь надійності прогнозу внаслідок стохастичної інноваційної діяльності	Середній обсяг реалізації інноваційної продукції та низький ступінь надійності прогнозу внаслідок стохастичної інноваційної діяльності	Низький обсяг реалізації інноваційної продукції та низький ступінь надійності прогнозу внаслідок стохастичної інноваційної діяльності

Аналізуючи результати інтегрованої матриці ABC-XYZ-аналізу, з'ясовано, що з сімнадцяти інноваційно активних малих підприємств Тернопільської області високий обсяг реалізації інноваційної продукції та високий ступінь надійності прогнозу внаслідок стабільності інноваційної діяльності має лише підприємство МП "Терноком". Проте великі обсяги реалізації інноваційної продукції мають місце також у діяльності таких підприємств як МП "Будівельник" та МП "Олімп". Рівень стабільності їх інноваційної діяльності є відповідно середнім та низьким.

Середній обсяг реалізації інноваційної продукції з різним рівнем стабільності можемо спостерігати у таких малих підприємств як МП

"Контакт", МП "Фавор", МП "Енергія" та МП "Джерело". Негативною тенденцією є переважаюча кількість малих підприємств Тернопільської області, які мають низький обсяг реалізації інноваційної продукції. Такий стан речей має місце у діяльності десяти з сімнадцяти досліджуваних малих підприємств.

Отже, використання зведеного ABC і XYZ-аналізів дозволяє:

- визначити функціональні напрямки інноваційної діяльності та управління інноваціями на інноваційно активних малих підприємствах;
- виявити ключові чинники ефективного управління інноваційною діяльністю, які впливають на кількість малих інноваційних підприємств;
- підвищити ефективність системи управління інноваційною діяльністю на інноваційно активних підприємствах;
- підвищити частку інноваційно активних промислових підприємств, переймаючи досвід ефективного управління інноваційною діяльністю;
- перерозподілити зусилля управління залежно від кваліфікації та наявного досвіду.

Реалізація зазначених заходів дозволить малим підприємствам Тернопільської області та України зокрема, здійснювати оновлення продукції, технологій, отримувати інформаційне, фінансове, податкове, правове забезпечення реалізації інноваційних програм, реалізувати в повному обсязі інноваційну стратегію розвитку. Отриманий регіоном позитивний досвід може бути потенційним прикладом під час реалізації інноваційної політики в інших регіонах України з метою збалансування рівня їх соціально-економічного розвитку.

Отже, за нашим міркуванням, інноваційний розвиток малих підприємств – це процес послідовної активізації інноваційної діяльності за всіма напрямками і елементами з метою забезпечення неперервного зростання потенціалу, яке досягається шляхом розробки, створення та реалізації інновацій, що дозволяє одержувати нові технологічні процеси, нову

продукцію, нові форми організації та підвищувати рівень економічної безпеки підприємств малого бізнесу.

Схематичне представлення процесу поєднання інноваційного розвитку малого підприємства із удосконаленням системи його економічної безпеки представлено на рис. 4.3.

Важливим моментом розвитку інноваційного потенціалу є його оцінка і регулювання. Ці процеси доцільно здійснювати, базуючись на таких принципах⁸⁷:

– цілеспрямованість (заходи керівників малого підприємства при контролюванні та регулюванні інноваційного потенціалу мають бути відповідними цілям підприємства, а також і цілям реалізації інноваційного процесу. При цьому ці заходи не повинні суперечити цілям малого підприємства). На практиці принцип цілеспрямованості – дотримання технології підготовки і реалізації рішень, наприклад, при виборі методів і форм контролювання і регулювання інноваційного потенціалу; конкретизація цілей малого підприємства, наприклад, цілей інноваційної діяльності; документування рішення про встановлення цілей і завдань і реєстрація відповідним чином цих документів при формуванні на підприємстві ефективної системи моніторингу, яка б забезпечувала своєчасне виявлення невідповідностей між визначеними цілями та заходами, що плануються;

– визначеності (реалізація функцій як контролю, так і регулювання має містити чітке визначення параметрів, які є об'єктами оцінювання і регулювання). Контроль, як правило, здійснюється через виявлення відхилень фактичних величин показників від запланованих. Тому необхідно встановити критерії, яким має відповідати об'єкт. Без цього неможливо здійснити контролюючі дії.

⁸⁷ Запропоновано автором.

Рис. 4.3. Схематичне зображення процесу поєднання інноваційного розвитку малого підприємства із удосконаленням системи його економічної безпеки

Для конкретизації запланованих від реалізації інновацій результатів і забезпечення легітимності і обов'язковості реалізації контролю необхідно задокументувати усі параметри об'єктів, що проходили перевірку, у формі певних видів звітності. Інформація цієї звітності дозволить провести процедуру ефективного контролю та проведення подальших координаційних дій. Регулювання є загальною функцією менеджменту. Вона реалізується через усунення відхилень фактичних величин параметрів від запланованих, які були виявлені під час контролю. Функцію регулювання реалізують лише після проведення контролю, тобто після виявлення відхилень. Отже, визначеність є основною умовою здійснення функцій контролювання і регулювання інноваційного розвитку підприємств малого бізнесу. Критерії показників, які характеризують інноваційний потенціал, можуть встановлюватися різними шляхами. Вибір підходу до їх встановлення залежить від стратегії інноваційного розвитку малого підприємства;

– комплексності (оцінювання і регулювання інноваційного розвитку малого підприємства слід проводити враховуючи стан і перспективи можливих зміни таких характеристик як: 1) частота та ефективність впровадження інновацій; 2) потенціал малого підприємства щодо реалізації (розробки і впровадження) інновацій; 3) готовність персоналу малого підприємства до інноваційних змін);

– систематичності (регулювання та оцінювання інноваційного розвитку малого підприємства доцільно здійснювати через системний підхід. Формою реалізації цього принципу може бути відповідний підбір і класифікацію показників інноваційного потенціалу, а також методів які можуть забезпечити очікувані значення показників інноваційного розвитку суб'єкта малого бізнесу);

– взаємозалежності (оцінювання – це елемент функції контролю. Воно проводиться для встановлення кількісних і якісних параметрів об'єкту, що підлягає контролю. Процес контролю та оцінювання реалізується постійно на

протязі усіх етапів. Функція регулювання також охоплює усі етапи управлінського процесу. Після виявлення відхилень фактичних параметрів від очікуваних у процесі контролю проводяться регулюючі заходи. Саме в цьому полягає сенс принципу взаємозалежності. Однак процес регулювання буде ефективнішим тоді, коли він також буде контрольованим. Тому керівники малого підприємства повинні контролювати цей процес);

– послідовності (сутність принципу послідовності пов'язана з етапністю усього процесу управління. Функціональний підхід до управлінського процесу передбачає наявність функцій, взаємопов'язаних цілями, об'єктом та суб'єктом управління і певними комунікаціями між суб'єктами. Це функції планування, упорядження мотивації, контролю та регулювання. Сутність принципу послідовності відносно управління інноваційним потенціалом малого підприємства полягає у тому, що незважаючи на різноманітність методів та форм контролю і об'єктів регулювання, які можуть використовуватися в управлінні ІРП, завжди є наслідком виявлення відхилень фактичних параметрів від запланованих для об'єкту, що підлягає контролю, є реалізація функції регулювання);

– оперативності (це – своєчасність реалізації контролюючих дій; формування висновків про реальний стан підконтрольного об'єкта; прийняття та реалізація регулюючих рішень. Недотримання на практиці принципу оперативності може стати причиною багатьох проблем: втрата конкурентоспроможності, недоотримання прибутку малого підприємства від інноваційної діяльності; порушення термінів реалізації інноваційних проектів, виникнення перевитрат тощо).

– регулярності (це – періодичність реалізації заходів, визначених керівництвом малого підприємства заходів у відповідності з інструкціями, наказами та рішеннями. Принцип регулярності та його дотримання сприяє покращенню організації оцінювання і регулювання інноваційного розвитку, зниженню витрат часу на реалізацію процесу регулювання тощо. За

результатами експертного опитування керівників ряду малих підприємств встановлено, в основному реалізація принципу регулярності здійснюється за рахунок створення чітких інструкцій щодо проведення відповідних заходів; баз даних за умови реалізації цих заходів; графіків контролювання об'єктів управління).

Дотримання вищевказаних принципів допоможе керівникам і персоналу малих підприємств, які здійснюють інноваційні проекти, дасть змогу прискорити формування та реалізацію інноваційного потенціалу, скоротити ризикованість ситуацій в інноваційній діяльності, а також підвищити ефективність використання інвестицій, які вкладені в інновації.

4.2 Розвиток методологічного механізму формування інноваційних кластерів за участю підприємств малого бізнесу

Сценарій довгострокового розвитку вітчизняного сектора малого бізнесу передбачає підвищення рівня його конкурентноздатності як у традиційних, так і нових наукомістких секторах, покращення якості людського капіталу й динаміки продуктивності праці, випереджувальний розвиток високо-технологічних виробництв і перетворення інноваційних факторів в основне джерело економічного зростання. Вирішення цих завдань потребує створення системи чіткої взаємодії держави, великого і малого бізнесу, науки й утворення ефективних інструментів інноваційного розвитку, серед яких пріоритетну роль повинен відігравати кластерний підхід. Ідея підвищення рівня економічної безпеки малого бізнесу на основі реалізації кластерних стратегій не є новою. Але на етапі виходу із конфліктних ситуацій, коли традиційні методи організації бізнесу вже не можуть дати належної віддачі, використання кластерної моделі організації малого бізнесу як адекватного інструменту модернізації економіки та підвищення рівня економічної безпеки не має альтернативи.

Взаємозумовленість і взаємозв'язки між процесами кластеризації, посилення конкурентноздатності й прискорення інноваційної діяльності – це новий економічний феномен, що дозволяє протистояти натиску глобальної конкуренції й належним чином відповідати вимогам національного й регіонального розвитку.

Серед наукових досліджень, у яких аналізується проблематика промислово-інноваційних кластерів, є праці видатних зарубіжних та вітчизняних учених – Й. Шумпетера [258], П. Друкера [257], З. Варналія [3]. Важливий вклад в теорію і практику формування кластерної моделі внесли українські вчені Б. Андрушків та Ю. Вовк [158], Н. Кирич [165], С. Соколенко [264], М. Войнаренко [265]. Наукове обґрунтування кластерних механізмів та ініціатив знайшло відображення в працях таких вчених, як М. Портер [266], А. Брувер [267], А. Шаститко [268].

На сьогоднішній день кластерні об'єднання є однією з найефективніших форм організації інноваційних процесів в регіоні, за якої на ринку конкурують вже не окремі малі підприємства, а цілі комплекси, які скорочують свої витрати завдяки кооперації діяльності. Такі об'єднання сприяють підвищенню рівня економічної безпеки їх учасників, прискорюють темпи впровадження інновацій на малих підприємствах, сприяють підвищенню конкурентоспроможності різних галузей економіки, не вимагають значних коштів і передбачають застосування різних ініціатив, спрямованих на стимулювання суб'єктів малого бізнесу для співпраці. Створення кластера дозволяє сформувати специфічний економічний простір, метою якого є підвищення рівня економічної безпеки, розширення сфери вільної торгівлі, збільшення обсягів експорту продукції кластера, вільного переміщення капіталу та людських ресурсів.

Інноваційні кластери стануть інституціональним механізмом реалізації відповідних інноваційних пріоритетів підприємств малого бізнесу. Разом з

тим, методологія формування інноваційних кластерів малих підприємств у вітчизняній літературі представлена недостатньо.

Офіційне визначення інноваційного кластеру вперше з'явилося в 2000 році в рамках Міжнародної конференції з інноваційної політики та технологій. Класичним трактуванням кластеру є визначення М.Портера, який розглядав кластер як «сконцентровані за географічною ознакою групи взаємопов'язаних компаній, спеціалізованих постачальників послуг, фірм у відповідних галузях, а також пов'язаних з їх діяльністю організацій (наприклад, університетів, агентств по стандартизації, торговельних об'єднань) в певних областях, що конкурують, але разом з тим і проводять спільну роботу» [266, с. 127].

Відмінність кластера від інших форм організації малих підприємств, наприклад, територіально-виробничих комплексів, полягає в наявності внутрішнього конкурентного середовища та сильних конкурентних позицій на вітчизняному ринку. Отже, кластер – це поєднання кооперації та конкуренції, які доповнюють одна одну та створюють передумови для розвитку інноваційних процесів. Взаємозв'язок з внутрішніми потребами споживачами кластера базується на конкуренції, з зовнішніми – на кооперації. У рамках взаємодії в кластері відбуваються комунікаційні процеси, які сприяють формуванню всередині кластерів формальних і неформальних, особистих взаємозв'язків між його учасниками. Розвиток інформаційних та маркетингових зв'язків між малими підприємствами кластера на основі сучасних технологій сприяє формуванню в рамках міжрегіональної економічної інтеграції певних ланок ланцюжка створення вартості, загальних стандартів виробництва, поставок і управління, забезпечує активний розвиток кластерних брендів. Таким чином, кластеризація сприяє зміцненню компетентності малих підприємств регіону та значно збільшує рівень їх економічної безпеки.

Сьогодні для малих підприємств України доцільним є застосування прогресивного закордонного досвіду у сфері створення кластерних структур. Проте, європейський досвід формування та функціонування такого ефективного виду організації бізнесу, як промислово-інноваційні кластери, незмінно потребує докладного наукового вивчення з урахуванням динаміки вітчизняного економічного розвитку з таких причин:

- кластери продовжують розвиватися, і досвід їх успішного або не дуже успішного розвитку однаково важливий для загального розуміння сучасного контексту європейського малого бізнесу;

- розвиток малого бізнесу України сьогодні відбувається в постконфліктних умовах, і моніторинг кластерів у різних галузях допомагає оцінити сучасну кон'юнктуру галузей і спрогнозувати їхній розвиток у майбутньому.

На сьогоднішній день у науці й практиці розроблено безліч підходів до розуміння й розвитку промислово-інноваційних кластерів. У 80-90-х роках ХХ століття в економічній регіоналістиці сформувався новий нетрадиційний напрямок, що одержав найменування групи «регіоналістів-еволюціоністів». Його представникам (П. Айдальо, Д. Бекаттіні, М. Амендола й ін.), на відміну від adeptів традиційної науки, вдалося надати переконливе пояснення «економічному феномену» – появі в ряді регіонів Італії, Швейцарії й Франції «островів» господарського добробуту в розпал глибокої енергетичної кризи 1970-х років. Приділивши основну увагу дослідженню внутрішнього потенціалу регіону («територіалізації» технічного прогресу, наявності «людського капіталу»), тобто ендегенним факторам просторового розвитку, еволюціоністи заклали основи нової парадигми в економічній регіоналістиці. Їхні представники взяли участь у розробці принципів єврорегіоналізації, а також виступили ініціаторами створення Групи європейських дослідників інноваційного середовища (GREMI), що функціонує під егідою Євросоюзу [265, с.13].

Представники неокласичної школи в цілому позитивно оцінили ідеї еволюціоністів. Разом із тим вони відзначають слабкі місця їхньої методології. Посилаючись на наявний досвід, вони стверджують, що збереження й розвиток «інноваційного середовища» неможливе без постійного його інформаційного «підживлення» із зовнішнього оточення з розташованих поза регіоном науково-виробничих центрів, без залучення в регіон інвестиційних потоків, а також без забезпечення збуту на міжнародних ринках виробленої в регіоні наукомісткої продукції. Усе це здійснюється лише в рамках «корпоративної мережі» (network), яка знаходиться під контролем транснаціональної корпорації, що вміщує в себе об'єднану міжнародними науково-виробничими зв'язками й успішно функціонуючу систему виробництва й збуту.

Їм також ставиться в докір недооцінювання ролі великих підприємств у функціонуванні й розвитку «інноваційного середовища». Усе це призводить до того, що у еволюціоністських моделях, на думку їхніх критиків, відсутні спрямування на фактори, що сприяють «самовідтворенню» згаданого «середовища».

Традиціоналісти запропонували власну модель інноваційного розвитку територій – концепцію «регіонального кластера». Ядром її виступає ідея «компетенц-центра» (competence center, center of excellence). Спочатку під таким терміном мали на увазі окремих дослідницький інститут або «центр розвитку». Однак регіоналісти неокласичного напрямку надають цьому поняттю трохи інший зміст. Вони визначають «компетенц-центр» як «регіональну агломерацію, що, спираючись на наявну технологію, за допомогою добре розгалуженої мережі, яка простягається від наукових відкриттів до збуту високотехнологічної продукції, й приводить до створення високотехнологічної вартості, а також виявляється спроможною забезпечити стійкий прибуток на ринках високих технологій» [269].

Регіональна агломерація означає себе наявністю щільної мережі кооперативних і конкурентних зв'язків, а також жвавим обміном інноваціями між суб'єктами господарської діяльності регіону. В ідеальному випадку регіональний «компетенц-центр» здобуває всесвітньо відомі унікальні якості (наприклад, Силіконова долина в США) і поступово перетворюється в «регіональний кластер». Але не кожна агломерація стає «регіональним кластером», навіть якщо ядром її стає «компетенц-центр». Для його створення необхідна енергійна підтримка держави. З його допомогою агломерації розвиваються не як автономно-ізолювані утворення, а як «уплетені в міжнародні корпоративні мережі». Тим самим проводиться економічна політика, що успадкувала риси «ендогенного підходу» попередніх десятиліть (тобто в рамках концепції «гнучкої спеціалізації», «інноваційного середовища» [270, с.209] і сполучається з більш ефективним використанням «мобільних факторів» виробництва – екзогенний підхід).

Так ідея «компетенц-центра» одержує розвиток у концепції «регіонального кластера». Її автори, на відміну від еволюціоністів, більшого значення надають великим підприємствам.

Б. Мюллер, Ловеридж, Скотт пишуть про різну роль великих, середніх і малих підприємств протягом життєвого циклу продукту й у поділі суспільної праці, а емпіричні дослідження Кляйнкнехта свідчать про те, що розміри підприємства не є визначальним чинником в організації співробітництва між господарюючими суб'єктами. Однак таке співробітництво має потребу в залученні прямих інвестицій, тобто «включення» в «внутрішню кооперативну мережу» регіону кількох великих та багатьох малих підприємств. Частина регіоналістів-традиціоналістів наполягає на тому, що подібне співробітництво виникає спонтанно, при відсутності прямого впливу з боку політичних сил. Вони посилаються на те, що більшість із виниклих раніше кластерів були створені саме в такий спосіб. У той же час досвід створення інноваційних кластерів, таких як Силікон Глен, Канагава й інших

указує на те, що зусилля держави в їхньому створенні можуть принести істотну користь.

Однак набагато ефективніше від офіційної влади діють спрямовані імпульси, що виходять від громадських організацій. Співробітництво між громадськими об'єднаннями, на думку Лоренца, виступає в двох формах: по-перше, у наданні колективних благ (наприклад, можливостей створення об'єднань малих підприємств), що забезпечені місцевими установами, такими як союзи підприємців, профспілки й державні агентства, по-друге, у дотриманні правил і норм конкуренції, які малі підприємства добровільно на себе приймають. Такі зобов'язання в рамках певного нормативно-конформістської поведінки господарюючих суб'єктів інноваційного кластера служать підтвердженням того, що громадські організації можуть бути учасниками такого утворення. Як відзначає Дикман, атрибут «соціального вкорінення» містить у собі «високий ступінь довіри між учасниками» [271, с.149]. Усередині такого співтовариства присутні три види соціального контролю, що носять, по Лоренцу, «децентралізований характер». Їхня особливість полягає у тому, що сфера такого контролю не замикається на певних учасниках кластера. Це загроза відмови від взаємних заходів щодо співробітництва, застосування санкцій у випадку несхвалення господарської поведінки учасника кластера.

Крім того, існують централізовані методи, спрямовані на підтримку «соціального порядку» у кластері. Їх посилено застосовують регіональні уряди, профспілки, об'єднання підприємців. На думку Лоренца, децентралізовані методи найбільш ефективні в невеликих стабільних суспільствах, які сповідують загальноприйняті більшістю населення моральні й релігійні цінності. У тих випадках, коли співтовариство більше відкрите для зовнішнього середовища, зростає значення централізованих методів [272, с.197]. Це стає особливо важливим, коли мова заходить про «вплітання» інноваційного кластера малих підприємств в міжнародну корпоративну

мережу. Згадані інституції здатні, на думку Лоренца, деякою мірою служити компенсацією відсутній довірі між партнерами, а також виступати як інструменти зближення між ними. Держава здатна тут шляхом створення й розвитку відповідних інституціональних структур і застосування різноманітних заходів заохочення, усунення й примусу внести істотний вклад в активізацію такого процесу [272, с.198].

Пошуки надійних партнерів і встановлення з ними міцного й взаємовигідного зв'язку є головною проблемою входження малих підприємств інноваційного кластера в корпоративну мережу. Вони часто виявляються не в змозі стати самостійною ланкою широко розгалуженої мережі виробництва й збуту високотехнологічної продукції. Підприємства кластера бувають слабо інформовані про переваги такого партнерства й тому зазнають труднощів у пошуках потрібного контрагента кооперації. «Оскільки інформація детермінована первісними відносинами, – відзначає Д. Дикман, вона впливає на наступні бажання розвивати подальші відносини, а структура мережі втрачає здатність відтворювати (replicate) себе на тривалий період» [273, с.57], що може негативно вплинути на одержання вигоди для малих підприємств регіону. Через таку «реплікацію» можуть бути втрачені важливі інноваційні імпульси й конкурентна привабливість кластера. Щоб уникнути цього, малі підприємства мають потребу в одержанні вичерпної й достовірної інформації про переваги й функціонування міжнародних корпоративних мереж. Крім того, їм необхідна інформація про потенційних партнерів, про їхню силу, слабкі сторони і колишні кооперативні зв'язки. Кожному окремому малому підприємству надто складно здобути таку інформацію на міжнародному рівні. Тому йому повинні надавати допомогу різні організації, що займаються в регіоні стимулюванням господарської діяльності – союзи промисловців, торговельні палати і консультативні центри. Вони можуть надавати малим підприємствам регіону знання щодо формування корпоративної мережі й надалі виступати в ролі посередників

між суб'єктами малого бізнесу і їхніми контрагентами. Компетенц-центри повинні «обростати» численними інституціями, що заохочують і виконують матеріально стимулюючу функцію, а також організують проведення в регіоні міжнародних ярмарків. Успішна маркетингова політика здатна переконати суб'єктів міжнародного бізнесу у високій якості й конкурентноздатності малих підприємств регіону, підвищити рівень їх привабливості для зовнішніх інвесторів.

Проблема залучення прямих зовнішніх капіталовкладень є істотною частиною концепції інноваційного кластера за участю підприємств малого бізнесу. Значну увагу тут слід приділити детальній розробці заходів по залученню закордонних інвесторів з метою довгострокового «уплітання» малих підприємств у міжнародну корпоративну мережу. Автори концепції відзначають, що створення такого кластера – це довгостроковий процес, що розтягується на 15-25 років. Історія «природно» виниклих кластерів, що успішно розвиваються, наочно це підтверджує [274, с.58]. Утворення відповідної інфраструктури вимагає багато часу й зусиль по створенню атмосфери довіри між малими підприємствами-учасниками кластера, а також між господарюючими суб'єктами й органами влади. Ідея інноваційного кластера за участю малих підприємств повинна опиратися на підтримку більшості населення й не піддаватися ревізії залежно від результатів виборів в органи регіонального або загальнодержавного регулювання.

Ініціатори окремо взятого кластера розробляють і реалізують свою власну, обмірковану й обґрунтовану в деталях концепцію інноваційного розвитку. На переговорах з іноземними партнерами відносно «уплітання» кластера в міжнародну корпоративну мережу «козирними картами» виступають: наявність своєрідних (унікальних) науково-технічних можливостей малих підприємств регіону (у формі вже функціонуючого територіального утворення). Цей факт має більше важливе значення в очах інвесторів, вважають регіоналісти, ніж політичний авторитет й економічна

міць центральної урядової влади. Однак у даному випадку досить доцільним є те, щоб певна впливова інституція (наприклад, управління економічного розвитку окремого регіону або агентство з регіонального розвитку) поклало на себе функцію відповідального за реалізацію даного проекту. Зрозуміло, воно повинне при цьому залучити до його здійснення й фінансування якомога більшої кількості малих підприємств, постачаючи їм достовірну й максимально повну інформацію про економічні можливості кластера.

Важливим у контексті розвитку «кластерного мислення» у Європі також є розуміння того, що промислово-інноваційний кластер – не просто концентрація фірм однієї галузі в буквальному значенні слова. Сукупність компаній (промислові райони, особливі економічні зони) також несе свої важливі функції для розвитку територій, зокрема, великих міст. Однак промислово-інноваційні кластери являють собою не просто спосіб співіснування на певній території, а вид мережного співробітництва, при якому об'єднання малих підприємств буде відбуватися на основі постійного обміну інформацією, використання спільних конкурентних переваг, наприклад, у вигляді єдиного освітнього центра по підготовці вузькопрофільних фахівців, єдиної ІТ-платформи, координації дій з метою одержання ефекту синергії від ефективності кластерного утворення (рис. 4.5).

У зв'язку із цим дуже доцільним, на нашу думку, є прийняте в Європі на теоретичному й практичному рівнях розуміння промислово-інноваційного кластера як єдиної бізнес-екосистеми. Це визначення активно застосовується для визначення різних типів співтовариств компаній, однак, у цьому випадку, воно дозволяє враховувати взаємозалежність усіх малих підприємств-учасників кластера й розвивати таку важливу властивість кластерних мереж, як спільне навчання (co-learning) і, в остаточному підсумку – коєволюція (co-evolution) їхніх учасників [275].

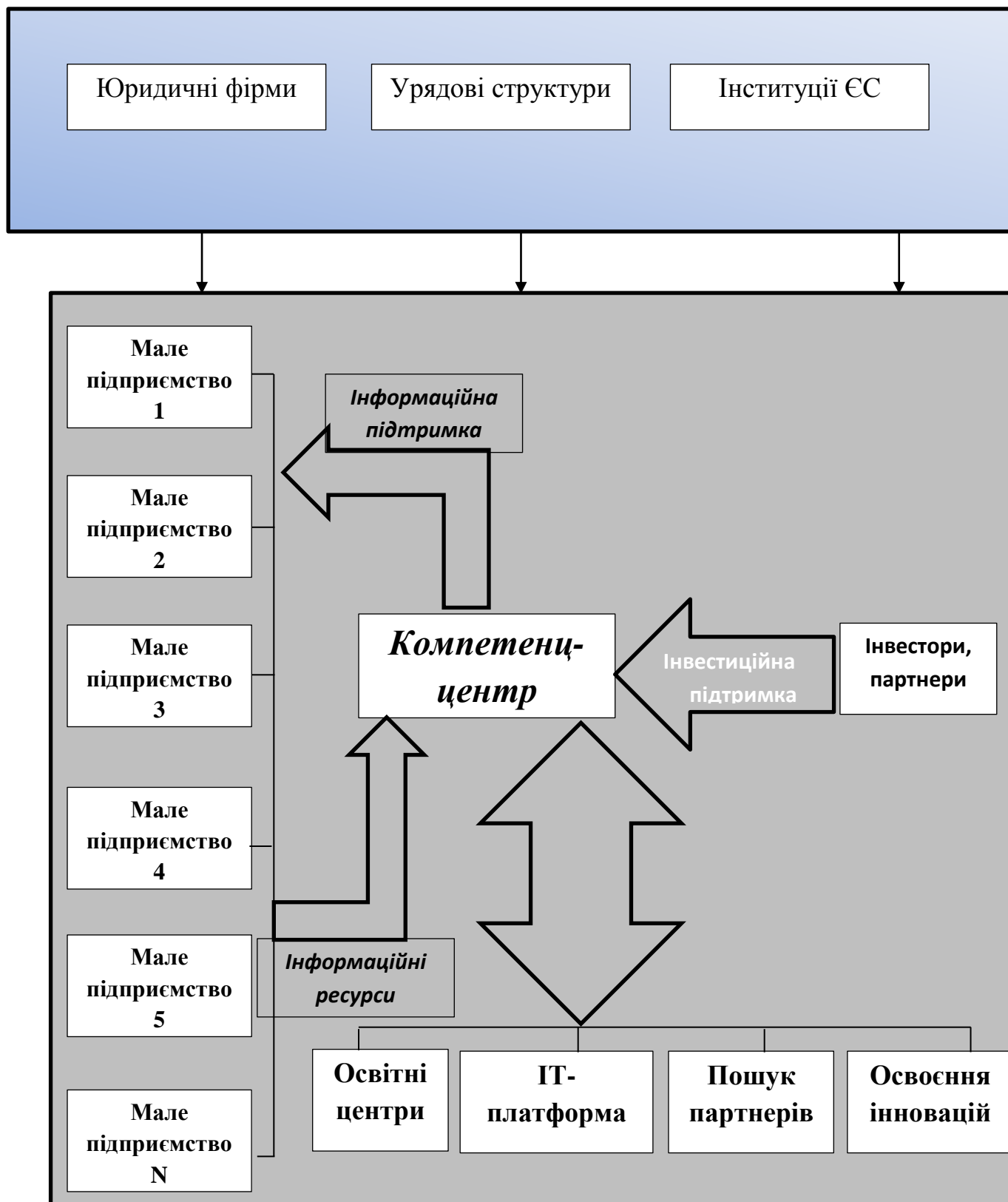

Рис. 4.5. Модель взаємодії учасників інноваційного кластера за участю суб'єктів малого бізнесу⁸⁸

⁸⁸ Розроблено автором.

Експертне співтовариство та учасники діючих успішних кластерів на сьогоднішній день, у цілому, досягли консенсусу в тому, що ефективний розвиток кластера характеризується механізмом «потрійної спіралі» (Triple Helix), тобто взаємодією трьох груп учасників: бізнесу, влади і науки. При відсутності хоча б однієї з категорій формування повноцінних промислово-інноваційних кластерів стає неможливим.

Аналізуючи сучасний розвиток європейських промислово-інноваційних кластерів, необхідно приділити особливу увагу інституційному середовищу, що забезпечує їх фінансову й інтелектуальну підтримку на трьох основних рівнях: Європейського Союзу в цілому, між окремими європейськими країнами й національному. Від ступеня розвиненості систем підтримки на всіх рівнях і їх погодженості залежить конкурентноздатність окремих європейських країн й ЄС як єдиного економічного суб'єкта.

Загалом можна виділити п'ять типів європейської кластерної політики [274, с.36]:

- посередницька політика (broker policy), спрямована на співробітництво з бізнесом, розвиток наукових парків, бізнесів-інкубаторів;
- політика по стимулюванню високоякісного попиту (demand-side policy), що включає в себе акумулювання інформації про нові перспективи розвитку, повідомлення до потенційних споживачів інноваційної складової вироблених продуктів, розвиток ідеї відкритості інновацій;
- заходи щодо розвитку програм навчання;
- стимулювання розвитку міжнародних зв'язків (розвиток транскордонних кластерів);
- структурна політика (спрямована на інфраструктурний і інституціональний розвиток).

Розвиток промислово-інноваційних кластерів є важливою частиною економічного розвитку ЄС у цілому, і однією зі складових зростання рівня

економічної безпеки цього інтеграційного об'єднання. Споконвічно кластерний розвиток був як частиною загальноекономічної кластерної політики (у першу чергу – політики стимулювання інновацій), так і об'єктом самостійної політики.

У цей час Європейський Союз переходить від Лісабонської стратегії, прийнятої на період 2000-2010 роки до економічної стратегії «Європа-2020» (A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth), спрямованої на економічне зростання і створення нових робочих місць, тому зрозуміло, що процес кластеризації повинен стати одним із ключових інструментів досягнення вищого рівня економічної безпеки ЄС у цілому [275]. У рамках прийнятої в березні 2010 року стратегії Європейською Комісією сформульовано 7 провідних ініціатив (flagship initiatives). Усередині ініціативи «Промислова політика в еру глобалізації» одним з напрямків на рівні ЄС у цілому названо «поліпшення бізнесу-середовища, особливо для малих і середніх підприємств, враховуючи скорочення транзакційних витрат розвитку бізнесу в Європі, просування кластерів і поліпшення доступу до джерел фінансування». Значну увагу в Стратегії приділено також проблемі фінансування інновацій у посткризових умовах, що також є ключовою проблемою розвитку промислово-інноваційних кластерів за участю суб'єктів малого бізнесу.

Серед сучасних особливостей регулювання й підтримки кластерів в ЄС можна відзначити такі:

- європейські кластерні політики досить часто становлять частину політик по розвитку інновацій і формуванню регіонів знань. Таким чином, промислово-інноваційні кластери сприймаються як механізми поширення інформації, знань і навичок у середовищі малих та середніх підприємств;

- в останні роки спостерігається орієнтація на фінансування офіційними органами Євросоюзу проектів, що припускають формування мережевого співтовариства самих організаторів й учасників кластерів (зокрема,

Ініціатива по вдосконалюванню європейських кластерів, що включає клуб менеджерів європейських кластерів).

Незважаючи на позитивні моменти формування інноваційних кластерів за участю суб'єктів малого бізнесу, багато європейських експертів все ж виділяють певні недоліки сучасних кластерних політик на рівні Європейського Союзу, наприклад [274, с.52]:

- недостатня увага приділяється нетехнологічним інноваціям (наприклад, у сфері послуг);
- міжнародні зв'язки в процесі розвитку кластерів враховуються слабо – переважають національні програми розвитку (так звані «overly domestic programs»);
- недостатня координація між різними напрямками політик;
- лише фрагментарний облік минулого досвіду;
- поява все більшого числа ініціатив і програм підтримки зі слабкою координацією між ними.

Приклади найбільш успішного розвитку кластерних ініціатив у Європейському Союзі серед старих членів демонструють: Австрія (особливо кластерна ініціатива в землі Верхня Австрія, де термін «кластер» був ефективно використаний як «бренд» для поліпшення іміджу регіону й залучення прямих іноземних інвестицій у місцеві малі підприємства), Великобританія (Шотландія), Іспанія (Каталонія), Німеччина (Північний Рейн-Вестфалія), а серед країн Центрально-Східної Європи – державно-приватне партнерство в розвитку кластерних ініціатив за участю суб'єктів малого бізнесу найбільше ефективно діяло в Словенії. У цей час на конкурсній основі урядом Словенії були відібрані для цільового фінансування 11 кластерних ініціатив, серед яких найбільш розвиненими можна назвати три кластери: автомобільний, верстатобудівний і транспортно-логістичний [275].

Таким чином, сьогодні багато країн розробляють державні програми й несуть величезні фінансові витрати на «вирощування» кластерів. Такі програми практично розробили всі країни ЄС. Вони реалізуються відповідно до рішень Лісабонської стратегії з метою впровадження в країнах-членах ЄС економіки знань, здатної на основі інноваційних кластерів забезпечити конкурентоздатність, що перевищує показники економік США і Японії.

Якщо донедавна кластери були привілеєм найбільш розвинених економік, то в останні роки спостерігається прояв цього феномена й у країнах, що розвиваються. В Угорщині, Польщі, Чехії, Словенії кластеризація підтримується спеціальними програмами. Зокрема, до 2003 року в Угорщині була створена система з більше, ніж 150 кластерів у таких сферах діяльності як будівництво, текстильне виробництво, термальні води, оптична механіка, автомобілебудування, деревообробка, харчова продукція, електроніка. До складу більшості з цих кластерів входять малі та середні підприємства різних регіонів. Там же функціонує більше 75 промислових парків, що поєднують 556 компаній із числом працюючих 60 тис. осіб. Промислові парки Угорщини мають істотні митні й податкові пільги. В 2005-2009 роках безпосередньо на створення технологічних платформ й інноваційних кластерів держава виділила 26 млрд. євро. Крім того, виділено 80 млн. євро для зміцнення зв'язків між університетами й промисловістю, 7 млн. євро – на підтримку малого інноваційного бізнесу, 50 млн. євро – на розширення мережі бізнесів-інкубаторів, що підтримують малі фірми на ранніх стадіях [275]. Перші спроби впровадження кластерного підходу в економіку мають місце сьогодні в країнах СНД. Наприклад, згідно з даними Міжнародного фонду сприяння ринку, в Україні сформовані й практично працюють близько 25 промислових агломерацій компаній і структур, які взаємодіють за схемою, близької до кластерної. До числа найбільш великих й успішних за обсягом продукції, що випускається, варто віднести будівельний і швейний кластер у м. Хмельницький.

У розпал світової фінансової кризи в липні 2009 року Постановою Президії НАН України був схвалений Порядок створення й функціонування національних інноваційних кластерів, а також визначений перелік академічних установ і промислових підприємств, що входять до їхнього складу. Кластери створюються за пріоритетними напрямками інноваційної діяльності: «Нові машини» (Дніпропетровськ), «Нові матеріали» (Харків), «Біотехнології» (Львів), «Нові продукти харчування» (Київ і Київська область), «Нові технології природокористування» (Донецьк), «Інноваційна культура суспільства» (Київ), «Новітні силові установки й двигуни» (Запоріжжя), «Енергетика стійкого розвитку» (Київ).

Отже, результати проведеного аналізу досвіду країн Європи в області формування й реалізації стратегії щодо розвитку промислово-інноваційних кластерів за участю суб'єктів малого бізнесу дозволяє зробити ряд принципових узагальнюючих висновків: 1) застосування кластерного підходу є закономірним етапом у розвитку економіки, а його повсюдне поширення можна розглядати як головну рису всіх високорозвинених економік; 2) специфікою промислово-інноваційного кластера є одержання малими підприємствами, що входять до нього, синергетичного ефекту, що виражається в підвищенні рівня економічної безпеки всієї системи в порівнянні з окремими господарюючими суб'єктами. Кластерний механізм підвищення рівня економічної безпеки заснований на ефективному сполученні внутрішньокластерної кооперації в процесі виробництва продукції із внутрішньою конкуренцією в рамках промислового кластера. При цьому важливо підкреслити мережевий характер взаємодії його учасників, оскільки саме горизонтальна інтеграція в цьому випадку сприяє формуванню строго орієнтованого ланцюжка поширення нових знань, технологій й інновацій; 3) характерною рисою кластера за участю суб'єктів малого бізнесу є його інноваційна орієнтованість. Найбільш успішні кластери формуються там, де здійснюється або очікується «прорив»

в галузі техніки й технології виробництва з наступним виходом на нові «ринкові ніші». Таким чином можемо зазначити, що кластер малих підприємств є сукупністю 7К: концентрація, кооперація, конкуренція, комунікація, координація, конкурентоздатність, компетенція (рис. 4.6).

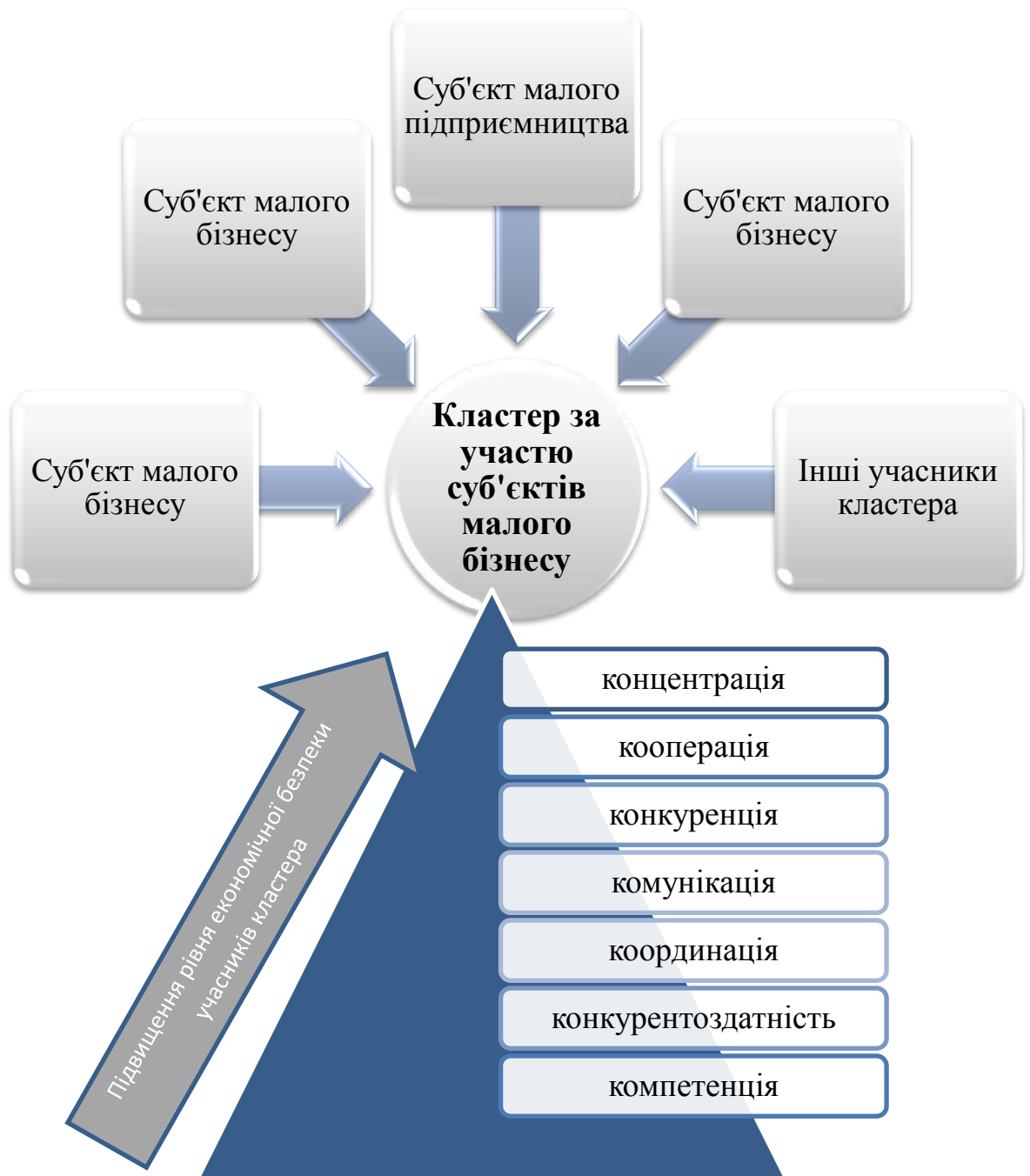

Рис. 4.6. Концепція 7К – основа кластера суб'єктів малого бізнесу⁸⁹

⁸⁹ Розроблено автором на основі положень, викладених у [264-275].

Створення кластера суб'єктів малого бізнесу має на меті забезпечення концентрації виробництва та реалізації продукції, кооперації зусиль над поширенням інноваційних процесів, забезпечення конкуренції, комунікаційних процесів в рамках кластерного утворення та спільної координації діяльності. Компетенція малих підприємств, організацій та установ об'єднаних у кластер дає можливість правильного вирішення поставленого завдання, дозволяє успішно діяти на основі практичного досвіду, умінь та знань при вирішенні поставлених професійних завдань. Ці чинники в сукупності підвищують рівень економічної безпеки учасників кластера, створюючи нові умови та вимоги до ведення бізнесу.

Функціонування кластерів малих підприємств може ґрунтуватися на створенні мереж, співпраці, координації спільної діяльності та конкуренції. Їхні центри розташовуються в географічних центрах регіонів, спеціалізуються в конкретних галузях, пов'язаних спільними технологіями чи видами діяльності. Формування такої мережі може відбуватися з ініціативи влади різних рівнів або йти «знизу», тобто бути незалежною ініціативою малих приватних компаній. У першому випадку існує готовність місцевих адміністрацій інвестувати в розвиток кластера, у другому випадку такої готовності немає, однак на відповідному етапі інвестиції можуть бути необхідними. Отже, у випадку, коли кластер важливий для розвитку регіону, він має розглядатися як одна з «точок зростання», на якій має бути сконцентрована інвестиційна активність.

Таким чином, державна підтримка має велике значення для первинного розвитку кластера малих підприємств, так як створює передумови для поєднання національного бачення, стратегії економічного розвитку та регіонального потенціалу, який може вплинути на реальний розвиток та підвищення рівня економічної безпеки регіону в цілому. Кластерна політика та процес кластеризації національної економіки займають одне з центральних місць у сучасній економічній науці. Кластери розглядаються в якості

інтеграційних форм організації виробництва, що забезпечують швидкі темпи економічного розвитку, а сам процес кластеризації розглядається як ринковий механізм якісного перетворення регіональних економічних систем. Перспективи кластерної організації регіональної економіки залежать від макроекономічних тенденцій в економіці, домінуючих на певній території. Кластер сприяє формуванню зв'язків між учасниками кластеру, створенню конкурентного середовища, забезпечує розвиток регіональної економіки.

Традиційно вважалось, що зростання регіональної економіки засноване на базових для регіону галузях. Ці галузі, як правило, є основними експортерами та підтримують інші сфери і виробництва. В даний час відмінність між традиційною промисловою політикою та кластерною політикою полягає в тому, що цільова група змістилася від вертикальних секторів до більш широкого поняття «вартісного ланцюжка». Згідно з концепцією М. Портера, галузі окремо взятої нації або регіону мають конкурентну перевагу в тому випадку, якщо вони залучені в мережеві потоки [266, с. 204]. Добре розвинена мережа складається не тільки із зв'язків бізнес-партнерів з конкретною галуззю, але і з низкою суміжних та пов'язаних галузей, науково-дослідних центрів, освітніх установ, інноваційних компаній та прямих зв'язків з клієнтами. Увага вчених і фахівців до кластеризації економіки як інструменту підвищення конкурентоспроможності пояснюється ефективністю та гнучкістю кластерів, але кластерний підхід має і ряд недоліків (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

Переваги та недоліки кластеризації малих підприємств України⁹⁰

Переваги	Недоліки
1. Зростання бази оподаткування, диверсифікація економічного розвитку регіону, підвищення рівня економічної безпеки регіону.	1. Відсутність досвіду, чітких методик, економічних зв'язків, низька якість бізнес-клімату, психологічна неготовність менеджменту малих підприємств до кооперації.

⁹⁰ Узагальнено та систематизовано автором.

Переваги	Недоліки
2. Значне спрощення доступу малих підприємств до різних видів ресурсів (природних, інформаційних, фінансових тощо), зростання рівня ресурсної безпеки.	2. Законодавчо не врегульовано поняття кластеру, корупція в державних органах, технологічна відсталість України.
3. Зниження фінансових і кредитних ризиків, підвищення стабільності і прогнозованості грошових потоків, підвищення рівня фінансової безпеки.	3. Надмірна концентрація малих підприємств на внутрішніх зв'язках, ігнорування середовища за межами кластера можуть призвести до старіння технологій та зниження їх конкурентоспроможності.
4. Збільшення ефективності збутових трансакцій за рахунок стійкості логістичних потоків між малими підприємствами кластера.	4. Замкнутість кластера може стати причиною зниження гнучкості малих підприємств-учасників.
5. Здійснення якісного стрибка в інноваційному розвитку малих підприємств, що входять в кластер, за рахунок залучення наукових закладів, підвищення рівня інноваційної безпеки.	5. Відсутність конкурентів в рамках окремого кластеру «знищує» необхідність постійного удосконалення виробничого та збутового процесу.
6. Розвиток інституту кластеризації дозволяє створити ефективні інституціональні умови для залучення всіх ресурсів та підвищення рівня економічної безпеки учасників кластера.	6. Відносна віддаленість малих підприємств від постачальників сировини та споживачів кінцевої продукції.
7. Зниження трансакційних витрат, які розглядаються як витрати на організацію бізнесу, отримання інформації, ведення переговорів, пошук постачальників, укладання та оформлення контрактів, забезпечення юридичного захисту, вибудовування взаємин як із зовнішніми контрагентами малого підприємства, так і з його внутрішніми учасниками.	7. Залежність результатів роботи всього кластера від ефективності діяльності кожного з його учасників.
8. Налагодження партнерського співпраці на договірній основі між малими підприємствами-членами кластеру, що сприяє формуванню спільного інформаційного середовища та підвищенню рівня інформаційної безпеки.	8. Унікальність кожного кластера приводить до значного ускладнення оцінки ефективності його функціонування, оскільки відсутня можливість для порівняння з іншими кластерами.
9. Синергетичний ефект від використання адміністративного ресурсу органів державної влади та органів місцевого самоврядування, з урахуванням інтересів регіону та територіальної громади, можливість залучити інвестиційний потенціал приватних партнерів для підвищення рівня техніко-економічних показників діяльності регіону.	9. Висока питома вага в галузевій структурі України виробництва екстенсивного напрямку.

Збільшення інноваційної активності малих підприємств-учасників кластера пов'язано з тим, що кластер виступає в ролі своєрідного «концентратора» знань, навичок і досвіду талановитих людей, які є фахівцями в сфері основної діяльності кластеру. Накопичуючись і концентруючись, нові знання стають загальноприйнятими та підштовхують учасників до генерації нових ідей, створення нових розробок, що значно прискорює здійснювані в кластері інноваційні процеси та сприяє формуванню всередині кластерів не лише формальних, але і неформальних, особистих взаємозв'язків між учасниками, полегшує ведення бізнесу та допомагає більш ефективно координувати зусилля для пристосування до умов зовнішнього середовища.

Однак необхідно звернути увагу на той факт, що кластер має дві яскраво виділені складові – галузеву та територіальну. Виходячи з цього, вирізняють [274, с. 98]:

- промисловий кластер – група споріднених взаємопов'язаних галузей промисловості та сфери послуг, що успішно спеціалізується на міжнародному поділі праці;

- регіональний кластер – це просторова агломерація схожих і взаємопов'язаних форм економічної діяльності, яка становить основу місцевого середовища, сприяє обміну знаннями, стимулює різні форми навчання і адаптації. Такі кластери звичайно складаються з малих і середніх підприємств. Центральний елемент їх успіху зосереджений у силі соціального капіталу і географічній близькості. Підприємства в даному випадку менше пов'язані між собою, ніж у промисловому кластері.

Складніше визначитися з поняттям «інноваційний кластер», тому що в силу традиційного підходу інноваційність прийнято вважати властивістю технологічного або галузевого кластера. В економічній літературі інноваційний кластер визначається як [265-268]:

- група географічно сусідніх взаємопов'язаних компаній та організацій, що діють у сфері інновацій, незалежно від технологічної спеціалізації, взаємодоповнюють один одного і сприяють розвитку як кожного елемента кластера, так і інноваційного потенціалу регіону в цілому;

- концентрація підприємств, наукових, освітніх, громадських організацій, пов'язаних між собою мережами співробітництва в інноваційній сфері з метою забезпечення максимально можливої ефективності та конкурентоспроможності;

- неформальне об'єднання зусиль різних організацій (промислових компаній, дослідницьких центрів, вузів, державних наукових установ та ін.), здатних здійснювати трансферт нових знань, наукових відкриттів і винаходів, перетворюючи їх в інновації, затребувані ринком;

- стійке партнерство взаємопов'язаних підприємств, установ, організацій, окремих осіб з переважаючим інноваційним ефектом;

- особливий вид кластеру, що володіє властивостями, які дозволяють прискорити процес генерації, виробництва та комерціалізації інновацій.

На основі аналізу представлених визначень слід виділити особливості інноваційного кластеру суб'єктів малого бізнесу, що дозволяють визначити систему його сутнісних характеристик:

1. Інноваційний кластер малих підприємств є надсистемою, оскільки може охоплювати найрізноманітніші типи кластерів в регіоні (будівельний, нафтогазовий, медичний, туристичний та ін.), об'єднані процесом інноваційної діяльності, що передбачає створення і поширення інновацій в середовищі малого бізнесу.

2. Результатом діяльності малих підприємств-учасників інноваційного кластеру є інновації не тільки в сфері виробництва, але і в сфері управління, організації, соціальної роботи тощо.

3. Учасниками інноваційного кластеру є на перший погляд «різноманітні» малі підприємства, проте вони мають єдину концепцію свого розвитку та

пов'язані єдиним інноваційним процесом, в якому кожен з них виконує певні функції.

4. Для формування інноваційного кластеру недостатньо лише наявності критичної маси малих підприємств в інноваційній сфері, необхідна наявність компетенцій, технічних можливостей, логістичних шляхів і каналів зв'язку, системи відносин, які передбачають здійснення перманентного інноваційного розвитку.

5. Взаємовідносини між учасниками кластеру будуються на основі поєднання кооперації та конкуренції, що в підсумку призводить до успішної співпраці та можливості використання ключових компетенцій та досягнень підприємств малого бізнесу для досягнення загального результату.

Інноваційний кластер є найбільш ефективною формою досягнення високого рівня економічної безпеки. Він є неформальним об'єднанням зусиль різних організацій (малих промислових підприємств, науково-дослідних центрів, вузів, індивідуальних підприємців, органів державного управління, громадських організацій та ін.).

Мета створення інноваційного кластера полягає в концентрації сильних сторін малого бізнесу для вирішення складних завдань. Визначальну роль у створенні та функціонуванні даної мережі відіграють місцеві науково-дослідні інститути, що досліджують відповідні тематичні сфери.

Об'єднання в кластер забезпечує систему розповсюдження нових знань, технологій, інновацій. При цьому формування мережі стійких зв'язків між усіма учасниками кластеру є найважливішою умовою ефективної трансформації винаходів в інновації, а інновацій – в конкурентні переваги (рис. 4.7).

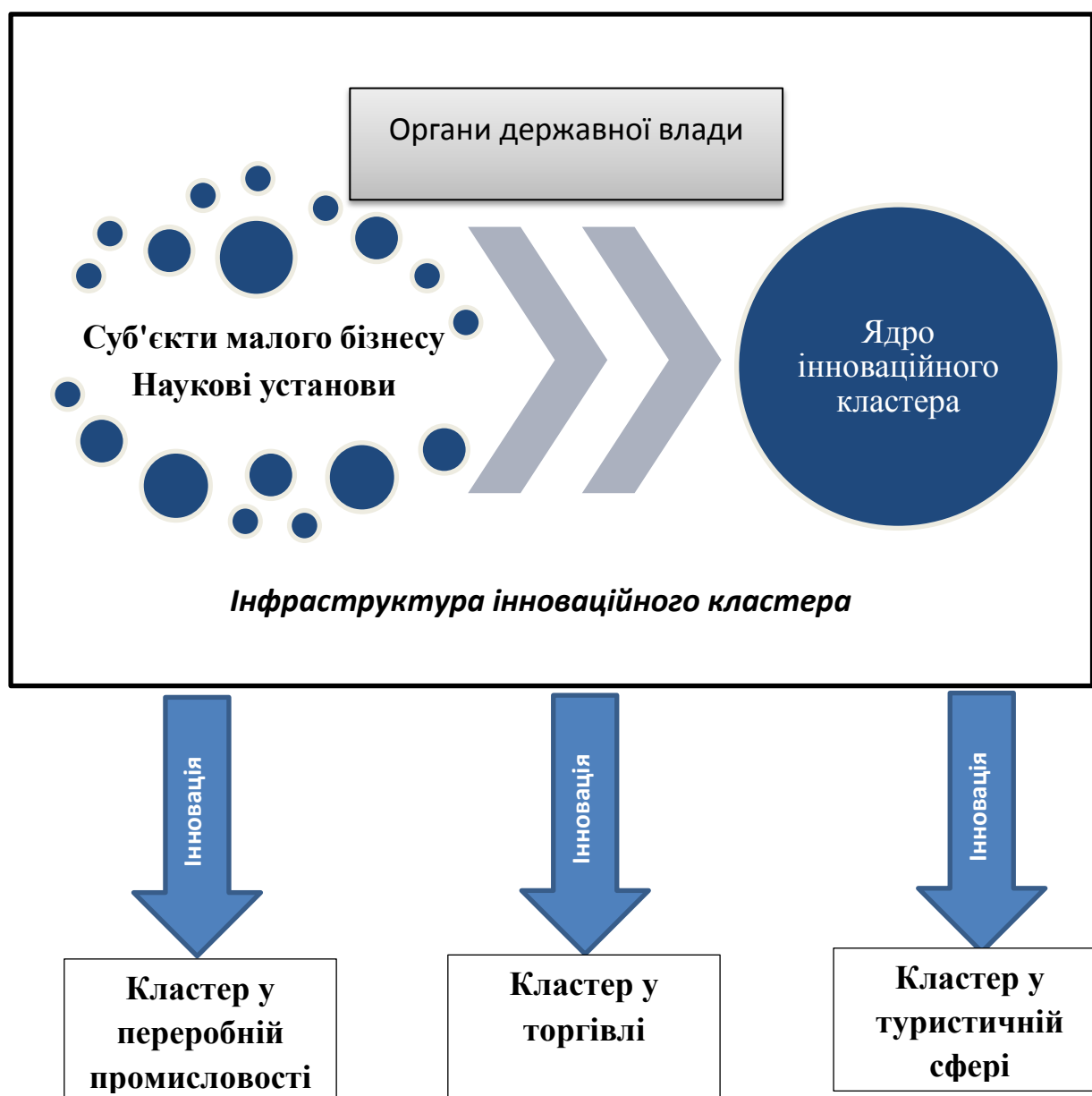

Рис. 4.7. Основні структурні елементи інноваційного кластера за участю суб'єктів малого бізнесу⁹¹

Найбільш успішні інноваційні кластери формуються там, де здійснюється або очікується прорив у галузі техніки та технології виробництва з подальшим виходом на нові ринкові ніші. Тому багато країн все активніше використовують кластерний підхід у формуванні та

⁹¹ Розроблено автором.

регулюванні своїх національних інноваційних програм. Наприклад, завдання формування і зміцнення регіональних інноваційних кластерів у США було означене як один із найважливіших національних пріоритетів. Особлива увага приділяється визначенню та підтримці тих інновацій, які забезпечують довгостроковий розвиток. Так, у США дуже активно формується національна мережа центрів впровадження промислових технологій на базі університетів, що має особливе значення для розвитку малого бізнесу, який отримує можливість доступу до сучасних технологій.

При цьому практика розвинених країн в галузі кластеризації регіональних економік довела, що кластери активізують процеси зростання внутрішнього ринку, в результаті чого відбувається підвищення конкурентоспроможності та рівня економічної безпеки регіону.

З метою застосування на практиці методичних підходів щодо формування інноваційних кластерів за участю підприємств малого бізнесу проведемо групування інноваційно-активних підприємств Тернопільської області та визначимо можливості створення ними інноваційних кластерних структур.

Методика оцінки інноваційної активності досліджуваних малих підприємств передбачає розрахунок низки коефіцієнтів, що визначають ступінь забезпеченості малого підприємства економічними ресурсами в інноваційній сфері. Актуальним при цьому є об'єднання малих підприємств у групи за схожими показниками інноваційної активності та вибір стратегії їх подальшого інноваційного розвитку.

Аналізовані підприємства обрані у відповідності до класифікації видів економічної діяльності України і охоплюють малі підприємства, що здійснюють діяльність у галузі переробної промисловості. Дані підприємства забезпечують понад 60% реалізованої продукції переробної промисловості Тернопільської області.

З метою зосередження уваги на інноваційній діяльності досліджуваних малих підприємств на основі вищезгаданих даних розраховано показники реалізації інноваційного потенціалу, які, в свою чергу, є вихідними даними для проведення кластерного аналізу. До показників реалізації інноваційного потенціалу віднесено: коефіцієнт забезпечення інтелектуальною власністю ($K_{ів}$), коефіцієнт персоналу, зайнятого в НДР та ДКР ($K_{пр}$), коефіцієнт майна для НДР та ДКР ($K_{нм}$), коефіцієнт освоєння нової техніки ($K_{от}$), коефіцієнт освоєння нової продукції ($K_{оп}$), коефіцієнт інноваційного зростання ($K_{із}$) [264].

Використовуючи результати розрахунку показників оцінки реалізації інноваційного потенціалу досліджуваних малих підприємств, їх було згруповано в кластери за схожим інноваційним становищем та розвитком. Кількість кластерів визначено за формулою Стерджесса [276], вона складає 7. Методом кластеризації обраний метод k-середніх. Результат об'єднання малих підприємств переробної промисловості Тернопільської області у кластери відображено на рис. 4.8.

Малим підприємствам, що можуть входити до складу інноваційних кластерів, доцільно враховувати запропоновані стратегії діяльності для підтримання кластера на достатньому рівні в сучасних умовах та підвищення рівня його економічної безпеки в майбутньому. З точки зору розвитку переробної галузі, серед семи кластерів у відповідності до управління окремими показниками інноваційної активності простежуються стратегії лідерства та стратегії послідовників, які підштовхують до підтримання конкурентоспроможності в галузі у рамках впровадження інноваційних тенденцій, підвищують рівень інноваційного розвитку малих підприємств, збільшують їх організаційну ефективність та рівень економічної безпеки.

Вивчення методологічних підходів, передового зарубіжного та вітчизняного досвіду формування інноваційних кластерів за участю суб'єктів

малого бізнесу дозволяє стверджувати, що для здійснення цього процесу потрібно ряд передумов, а саме:

1. Наявність сукупності малих підприємств, що взаємодіють у рамках бізнес-процесів, використовують конкурентні переваги території та орієнтовані на ті сегменти ринку, що мають динамічний розвиток.

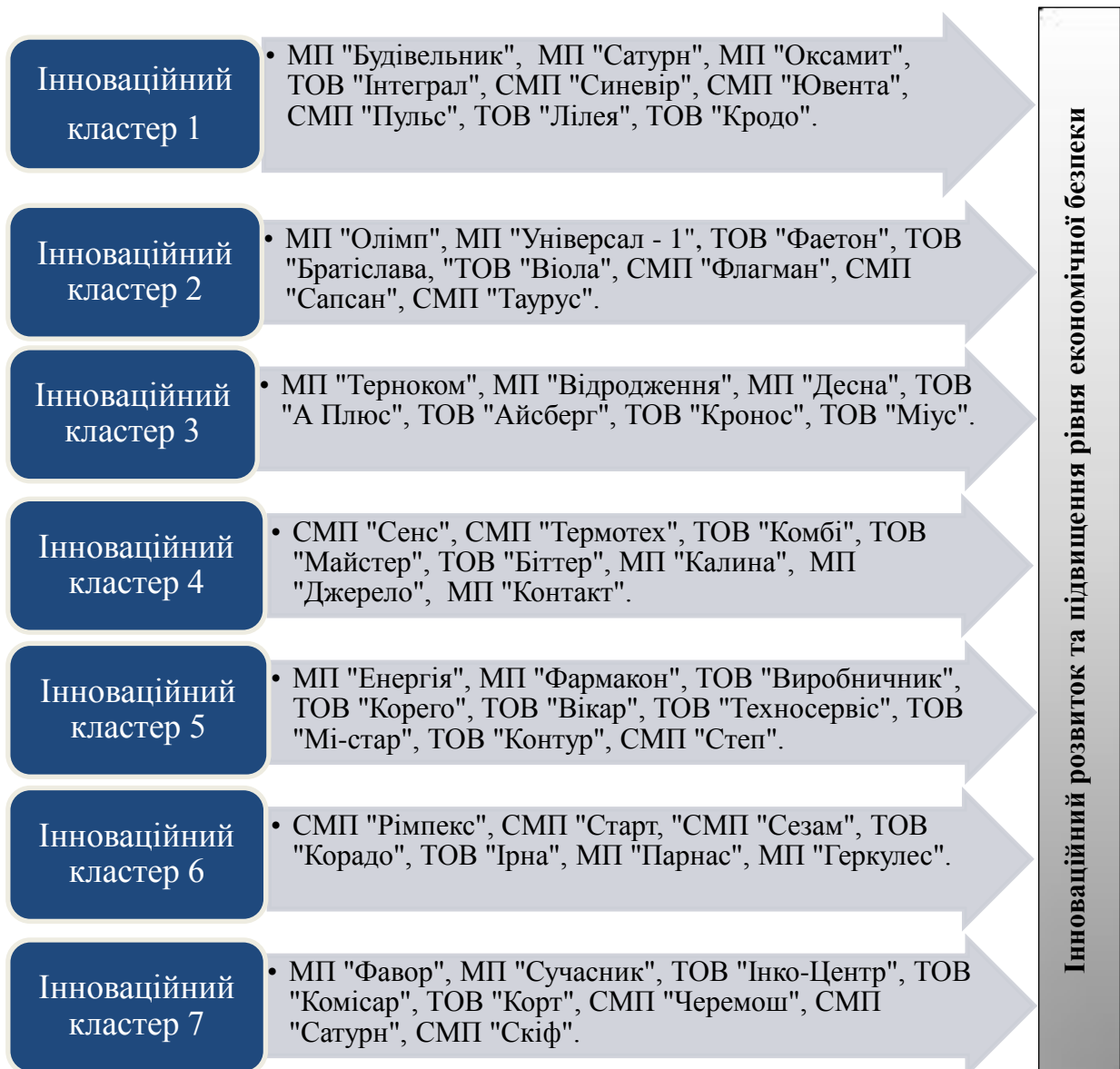

Рис. 4.8. Кластеризація малих підприємств Тернопільської області на основі показників оцінювання їх інноваційної активності

2. Функціонування значного числа малих підприємств, що використовують різні, але з деякими загальними рисами технології та / або спеціалізуються на випуску одного чи декількох видів виробів.

3. Наявність наукових організацій (з високою підприємницькою культурою), кваліфікованої робочої сили, вільних виробничих приміщень та інфраструктури, необхідних для організації малого бізнесу.

4. Добре розвинена інфраструктура, що підтримує промисловий розвиток (технопарки, бізнес-інкубатори, інформаційно-технічні центри, промислові зони, інноваційно-промислові комплекси, агентства з розвитку субконтрактних відносин). Можливість використання існуючої та побудови інноваційної транспортно-логістичної системи взаємодії всіх малих підприємств-учасників кластера.

5. Торгово-промислові палати та професійні асоціації, які надають малим підприємствам можливість зустрічатися і обмінюватися досвідом.

6. Атмосфера довіри та творчості, що є наслідком тих взаємних переваг, якими користуються малі підприємства, розташовані на певній території.

7. Політика регіональних органів влади та управління, спрямована на підтримку та розвиток кластерів за участю суб'єктів малого бізнесу. Роль органів влади полягає в тому, щоб підтримувати розвиток позитивних факторів і сприяти подоланню перешкод, використовуючи всі можливі заходи для поліпшення загальноекономічного клімату в регіоні. Постійна взаємодія малих підприємств всередині кластера сприяє формальному та неформальному обміну знаннями, професійними навичками. Утворення так званої «критичної маси» малих підприємств в кластері є стимулом для залучення нових компаній, інвестицій, послуг, постачальників, а також підтримує процеси формування власних професійних кадрів. Раціональна та зважена регіональна інноваційна політика по формуванню попиту на інноваційну продукцію малих підприємств-учасників кластеру сприяє

стимулюванню збуту інноваційної продукції як усередині регіону, так і поза його межами.

На основі проведеного аналізу, наступним кроком є визначення, розробка та впровадження стратегій інноваційної діяльності досліджуваних малих підприємств. Зокрема, доцільною є диференціація стратегій діяльності в залежності від конкурентних позицій на ринку переробної галузі на стратегії послідовника (П) та лідера (Л) стосовно інноваційного розвитку кластера малих підприємств в залежності від значення показників їх інноваційної активності (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

**Характеристика інноваційних кластерів за участю суб'єктів
малого бізнесу з точки зору стратегії діяльності⁹²**

№ інноваційного клатера	Стратегія в залежності від значення показників інноваційної активності					
	$K_{ів}$	$K_{пр}$	$K_{нм}$	$K_{от}$	$K_{оп}$	$K_{із}$
I	П	П	Л	Л	П	П
II	П	П	Л	П	П	П
III	П	П	Л	Л	Л	Л
IV	П	П	Л	П	П	Л
V	Л	П	Л	П	П	Л
VI	П	П	Л	П	Л	Л
VII	П	П	Л	П	П	П

До позитивних умов, що впливають на формування інноваційних кластерів за участю суб'єктів малого бізнесу, на нашу думку, перш за все доцільно віднести розвинену технологічну культуру та психологічну готовність до кооперації. У той же час можна виділити ряд факторів, що перешкоджають розвитку кластерів, а саме:

⁹² Сформовано автором на основі показників інноваційної активності досліджуваних підприємств.

- низька якість бізнес-клімату та рівня розвитку інфраструктури малого бізнесу;
- неадекватність освітніх та науково-дослідних програм потребам економіки;
- слабкі зв'язки між виробничим сектором, освітніми та науковими організаціями;
- низька ефективність галузевих та професійних організацій;
- короткостроковий горизонт планування. Слід зазначити, що у випадку формування кластерної структури реальні вигоди від розвитку кластера з'являються не раніше, ніж через 5-7 років.

Для створення інноваційних кластерів за участю суб'єктів малого бізнесу необхідно сформувати інструменти кластерного розвитку, створити інфраструктуру підтримки, розробити методику проведення моніторингу кластерного розвитку, визначити систему стимулювання інноваційної активності малих підприємств, що входять до складу кластера. До інструментів кластерного розвитку відносять:

- підтримка розвитку мереж та трансферу знань і технологій;
- сприяння формуванню спеціалізованих малих підприємств;
- формування програм перепідготовки кадрів;
- розвиток брендингу;
- сприяння технологічному переозброєнню малих підприємств;
- розвиток міжрегіонального та міжнародного обміну інноваціями;
- організація централізованого залучення інвестицій та субсидування інноваційних проектів.

Отже, розвиток інноваційних кластерів за участю суб'єктів малого бізнесу, їх асоційованих мереж та спільних технологічних парків став найбільш популярною у світовому співтоваристві концепцією ефективного розвитку та підвищення рівня економічної безпеки як на міжнародному, так і на національному та регіональному рівнях. У розвинених країнах та країнах,

що розвиваються, а також у країнах з перехідною економікою, політичні лідери та економісти все більше орієнтуються на стратегію розвитку кластерів, головним чином, з метою повторення успіху, якого досягли країни і регіони, що зуміли сформувати найбільш конкурентоспроможні виробничі системи на базі великої кількості інноваційно-активних малих підприємств.

4.3. Концепція управління інноваційною складовою економічної безпеки підприємств малого бізнесу

На сучасному етапі розвитку суспільних і економічних відносин процеси глобалізації в значній мірі прискорили інформаційні, транспортні та транзакційні потоки, підвищили мобільність економічних ресурсів, що призвело до швидких змін у діяльності суб'єктів господарювання. Тому економічні системи не тільки на макро-, але й на мікрорівні повинні адекватно реагувати на трансформації, що відбуваються, і бути готовими до змін. Це можливо досягнути на основі підвищення рівня економічної безпеки шляхом інноваційних перетворень. Процес інноваційного розвитку малих підприємств значною мірою пов'язаний з їх поточною виробничо-господарською та фінансовою діяльністю. Саме з цього приводу, особлива увага повинна приділятися концепції управління інноваційною складовою забезпечення економічної безпеки малих підприємств.

Організація управління інноваційною складовою економічної безпеки підприємств малого бізнесу визначає актуальність концептуального забезпечення аналітичною базою для обґрунтування і вибору управлінських рішень із застосуванням сучасних інформаційних технологій, включаючи елементи штучного інтелекту. Такий підхід дозволяє враховувати і узагальнювати багатofакторні бази вихідних даних, що характеризують перспективи розвитку малих підприємств та наукових організацій в єдиній інноваційній системі держави. Це у свою чергу забезпечує можливості

організаційного об'єднання учасників інноваційної діяльності у вигляді співробітництва та партнерства, а також управління складним процесом інноваційного розвитку підприємств малого бізнесу.

Інноваційний розвиток малого підприємства визначається його здатністю створювати нові компетенції, які в теорії стратегічного управління розглядаються як динамічні можливості [163]. Управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства повинно стратегічно визначати напрями інтеграції зусиль в створення інноваційних технологій, продуктів, послуг і процесів на основі розробки і трансформації ключових компетенцій малого підприємства відповідно до мінливих факторів і умов зовнішнього середовища та обґрунтованого фінансового забезпечення відповідно життєвому циклу підприємства.

Розвиток інноваційної складової економічної безпеки малого підприємства має підпорядковуватись загальним законам формування постіндустріального суспільства, тобто зобов'язане враховувати певні чинники, що визначають вектор сучасного руху вперед. Фактори і умови зовнішнього середовища породжують необхідність формування концепції управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства і розробку методичних принципів інноваційно-інвестиційного розвитку його діяльності (рис. 4.9).⁹³

До основних принципів управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства пропонуємо віднести наступні:

– стратегічної спрямованості інноваційної складової економічної безпеки малого підприємства, яка обумовлює необхідність наявності та досягнення стратегічних цілей економічної безпеки підприємства, що реалізуються через формування у складі системи управління цільових та відповідних лінійних, функціональних зв'язків і забезпечують підсистеми управління;

⁹³ Розроблено автором.

Рис. 4.9. Концепція управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства

– безперервності забезпечення функціонування інноваційної складової економічної безпеки малого підприємства, тобто всі процеси побудови та функціонування системи управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства мають бути безперервними і повинні забезпечувати перехід її в більш досконалий стан;

– динамічності (гнучкості), забезпечуючи постійний рух малого підприємства вперед на основі пошуку шляхів адаптації до постійно мінливих вимог ринкового середовища на основі появи нових технологій;

– комплексності, що реалізується через взаємозв'язок усіх сформованих елементів, підсистем, стадій життєвого циклу малого підприємства, ієрархічних рівнів і комплексу організаційних, економічних, соціальних, науково-технічних, виробничих та інших заходів з управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства;

– систематичності – визначає постійне безперервне виконання всіх робіт з управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства, їх ритмічність і довготривалість дії;

– інтеграції – мале підприємство як відкрита система розвиває інноваційну діяльність у тісній взаємодії з іншими економічними суб'єктами ринку, інтегруючи свої зусилля в єдиний інноваційний процес.

Дотримання зазначених принципів управління інноваційною складовою економічної безпеки дозволить малим підприємствам системно планувати і здійснювати свою діяльність в умовах розвитку процесів глобалізації з використанням загальнонаукових та специфічних підходів. Практичні завдання управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства пов'язані не просто з плануванням і здійсненням інновацій, а із забезпеченням їх розробки та реалізації у відповідності з заданими тактичними цільовими параметрами при

оптимальних витратах для отримання максимальних результатів діяльності в строго встановлені терміни. Визначення системи сутнісних характеристик інноваційної складової економічної безпеки малого підприємства як економічної категорії дозволяє розкрити особливості управління розвитком малих підприємств в умовах циклічного розвитку економіки.

Інноваційно-інвестиційний розвиток має спіралеподібну форму, яка розкривається логікою і сутністю процесу створення та реалізації інновації, та забезпечення її інвестиційної підтримки з урахуванням ризиків на кожному етапі розвитку. Розвиток як процес якісної зміни об'єктів постає в певних формах (еволюційна і революційна, екстенсивна і інтенсивна та ін.) і як джерело, передбачає появу інновації. Розвиток і реалізація інновацій та інвестицій стимулюють процес формування нових потреб, одночасно будучи джерелом їх задоволення.

Тому, на перший погляд, основу процесу спіралеподібного інноваційно-інвестиційного розвитку підприємств малого бізнесу становлять потреби у інноваціях, які здатні їх задовольняти. Проте, з іншого боку, механізм управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства заснований на реалізації функцій інновацій, які розкривають сутність даної категорії. Функції інновації як економічної категорії виражають зовнішній прояв її властивостей і її роль в системі економічних відносин. В економічній літературі виділено три основні функції інновацій (відтворювальна, інвестиційна і стимулююча).

Зважаючи на спіралеподібну особливість розвитку інноваційно-інвестиційного процесу на основі реалізації функцій інновації, доцільно дати таке визначення інноваційної складової економічної безпеки малого підприємства: це цілеспрямоване перетворення виробничого процесу малого підприємства, його структури, організації, планування, управління процесами створення, виробництва та реалізації інноваційних продуктів (товарів, послуг), процесів, нових методів маркетингу або нових організаційних

методів у діловій практиці на основі ефективного використання інноваційного потенціалу та його перетворення на інноваційний капітал з метою отримання соціально-економічного ефекту.

У коло завдань управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства входить діяльність з маркетингової підтримки інновацій, питання організації інвестування інновацій, вирішення проблем подолання опору змінам з боку персоналу, вибудовування системи взаємовідносин з суб'єктами ринку, оптимізація процесів управління створюваною інтелектуальною власністю. Це вимагає формування науково-методичного і теоретичного обґрунтування й розробки адекватного механізму управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства в сучасних умовах. Оцінка особливостей управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства і розвиток теорії та методики в даній сфері дасть можливість істотно підвищити ефективність і результативність інновацій, що дозволить забезпечити високий рівень конкурентоспроможності не тільки окремих малих підприємств, а й галузей, регіонів і економіки країни в цілому.

Управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства пропонуємо розглядати як системне управління інноваційною та інвестиційною діяльністю, спрямованих на формування і забезпечення досягнення економічного зростання шляхом раціонального використання, нарощування й розподілу інноваційного потенціалу, що включає матеріальні, трудові, фінансові, інформаційні ресурси, з метою перетворення його в інноваційний капітал, здатний забезпечити високий рівень економічної безпеки та ефективний інноваційний розвиток малого підприємства.

Застосовуючи системний підхід до управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства, розглянемо управління інноваційною діяльністю малого підприємства у вигляді

сукупності двох підсистем: керуючої підсистеми (суб'єкт управління) і керованої підсистеми (об'єкт управління). В якості суб'єкта управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства виступає колектив фахівців-менеджерів, який шляхом розробки відповідних методів, способів і прийомів управлінського впливу організовує цілеспрямоване ефективне функціонування об'єкта управління. Об'єктом управління в даній системі є інновації, інноваційний процес та економічні відносини, що виникають між суб'єктами інноваційної діяльності, а також між учасниками ринку інновацій.

Інноваційний процес як об'єкт управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства базується на інноваційній діяльності і охоплює весь цикл перетворення наукових досягнень в інновації, включаючи роботи з ініціювання, створення, розробки, впровадження, реалізації та поширенню інновацій. Управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства обов'язково має передбачати в якості кінцевої мети здійснення дифузії інновацій, яка по своїй суті є результатом визнання інновації широким колом економічних агентів.

Таким чином, управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства розглядається як самостійний вид управлінської діяльності, який має специфічні особливості, що необхідно враховувати при формуванні механізму управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства.

Управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства, на відміну від традиційного управління, характеризується високою нестабільністю і мінливістю всіх елементів системи управління, що супроводжується подоланням опору змінам і усуненням різних патологій.

В основі процесу управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства лежать технологічні інновації, здатні надати імпульс для розвитку інших видів інновацій на малому підприємстві. Однак

основною проблемою інноваційної діяльності є промислове освоєння наукомістких нововведень, їх комерціалізація і просування на ринку, пов'язані з необхідністю обов'язкової модернізації всієї господарської діяльності малого підприємства у випадку зміни технології виробництва. Високий рівень ризику і невизначеності інноваційної діяльності вимагають постійного здійснення контролю та координації.

На процес управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства впливають параметри і фактори динамічного зовнішнього середовища, а також стратегічні пріоритети діяльності малого підприємства. Тому об'єкти управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства повинні досліджуватися в двох аспектах: в статичі (інновації як явища та їх наслідки на всіх рівнях управління малим підприємством) і в динаміці (інновації як процеси комерційного освоєння виробництва).

Управління інноваційною складовою економічної безпеки малого підприємства передбачає не тільки основний процес освоєння інновацій, а й формування системи факторів та умов, необхідних для його успішного здійснення. Умовою інтенсивного інноваційно-інвестиційного розвитку є соціально-економічна адаптація малого підприємства і його суб'єктів до необхідності розробки і використання обґрунтованих інноваційних рішень в технологічному процесі.

Комплексність та складність вирішення проблеми розвитку інноваційної складової підприємств малого бізнесу полягає в тому, що на сучасному етапі розвитку економічних відносин між різними суб'єктами господарювання спостерігається велике протистояння відносно позицій на ринку товарів, грошей, праці та ін. Це обумовлює потребу у кількісному та якісному визначенні можливостей розвитку інноваційної складової економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу.

Тому вважаємо за необхідність розробити комплексну методику оцінки рівня розвитку інноваційної складової економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу.

Для проведення оцінювання рівня розвитку інноваційної складової економічної безпеки використано фінансово-економічні показники функціонування досліджуваних малих підприємств протягом десяти років.

Визначення рівня розвитку інноваційної складової економічної безпеки підприємств малого бізнесу слід розглядати не тільки як інтегральний фінансово-економічний показник, а й як результат оцінювання ефективності діяльності системи кількісних показників забезпечуючих підсистем економічної безпеки малого підприємства, а саме: технологічної, фінансової, інформаційної, виробничої та кадрової безпеки.

Кінцевий результат оцінювання рівня розвитку інноваційної складової економічної безпеки підприємств малого бізнесу дасть змогу потенційним партнерам та інвесторам більш об'єктивно оцінити стан і можливості певного підприємства України.

Послідовність етапів методики оцінювання рівня інноваційної складової економічної безпеки підприємств малого бізнесу та вибору управлінського рішення щодо ефективного фінансування інноваційного розвитку, представлено на рис. 4.10.

Отже, процес оцінювання рівня розвитку інноваційної складової економічної безпеки підприємств малого бізнесу повинен здійснюватися у декілька етапів. Перший етап: розробка системи показників та інтегрованого показника щодо оцінки стану розвитку інноваційної складової економічної безпеки конкретного підприємства малого бізнесу.

Визначення цілей та постановка завдань				
Етап 1. Розробка системи показників та інтегрованого індикатора щодо оцінки стану розвитку інноваційної складової економічної безпеки підприємства малого бізнесу				
Показники технологічної безпеки	Показники кадрової безпеки	Показники фінансової безпеки	Показники виробничої безпеки	Показники інформаційної безпеки
Стандартизація показників варіаційним розмахом. Визначення ресурсних обмежень.				
Етап 2. Визначення стадії життєвого циклу малого підприємства				
Розрахунок сумарного показника за n-й рік		Розрахунок загального рейтингу j-го підприємства за n-й рік		
Етап 3. Узагальнення інформації для прийняття рішень щодо потенціалу розвитку інноваційної складової економічної безпеки підприємства малого бізнесу				
Визначення інтегрального показника потенціалу інноваційного розвитку та прийняття рішення про джерело фінансування інноваційної діяльності малого підприємства				
Державне фінансування	Власне фінансування	Довгострокове кредитування	Інституційно-нальне інвестування	Венчурне або синдіковане кредитування
Етап 4. Моделювання вибору ефективного фінансового забезпечення розвитку інноваційної складової економічної безпеки підприємства малого бізнесу				
Прийняття управлінського рішення щодо фінансового забезпечення розвитку інноваційної складової економічної безпеки підприємства малого бізнесу				

Рис. 4.10. Етапи методики оцінювання рівня інноваційної складової економічної безпеки підприємств малого бізнесу та вибору управлінського рішення щодо ефективного фінансування інноваційного розвитку⁹⁴

Вихідною інформацією для оцінки інтегрованого індикатора є фінансово-економічні показники діяльності підприємства, які згруповано в чотири блоки. Вони свідчать про рівень економічної безпеки малого підприємства за такими забезпечуючими підсистемами як технологічна, фінансова, виробнича та інформаційна. Для забезпечення об'єктивної оцінки рівня розвитку інноваційної складової економічної безпеки підприємств малого бізнесу використовується наступна послідовність визначення інтегрального показника (рис. 4.11).

⁹⁴ Розроблено автором.

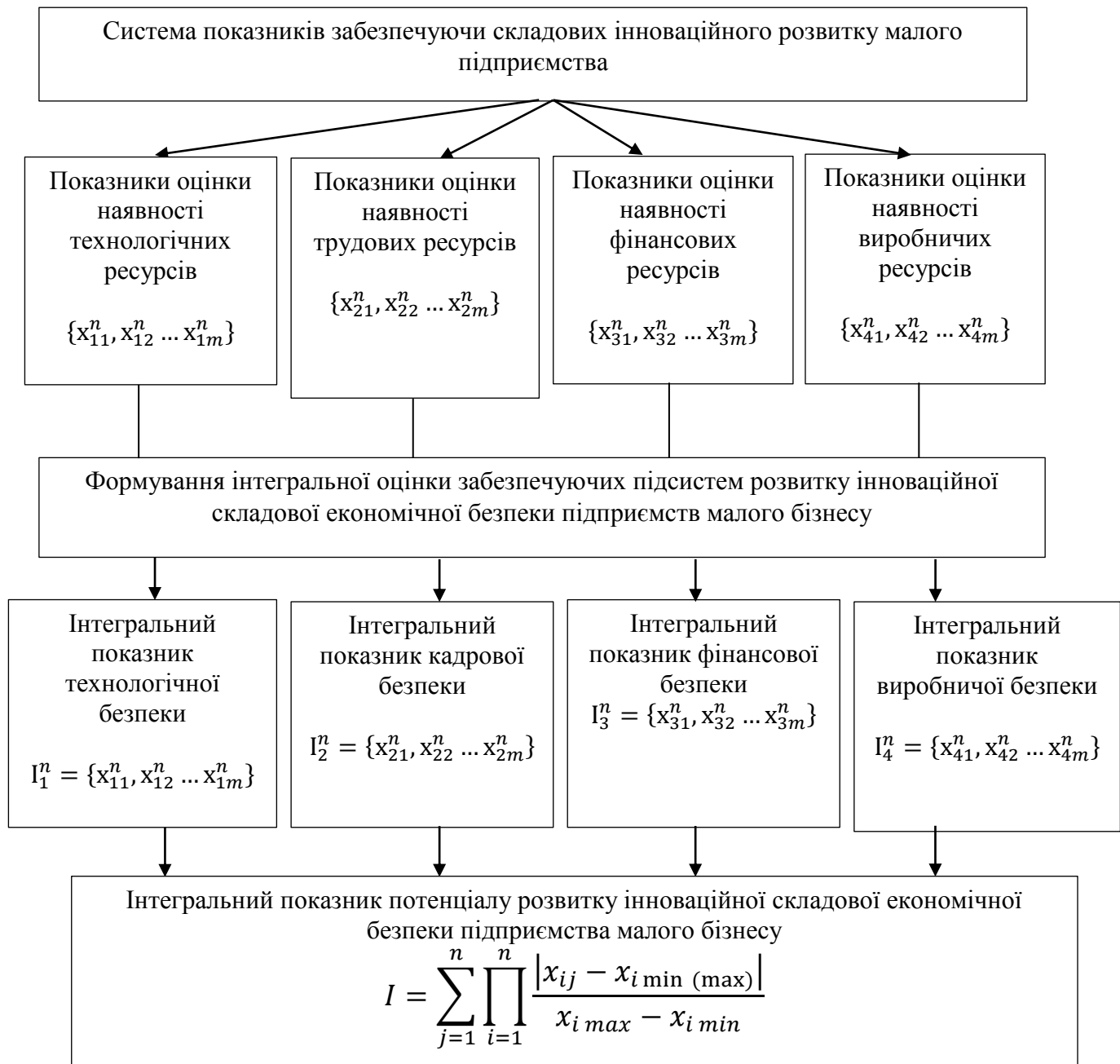

Рис. 4.11. Методика визначення інтегрального показника потенціалу розвитку інноваційної складової економічної безпеки підприємств малого бізнесу⁹⁵

За кожним блоком показників обчислюється інтегральний показник, що є вимірником існуючих ресурсних можливостей та обмежень інноваційної діяльності малого підприємства.

⁹⁵ Розроблено автором.

Проведемо оцінювання рівня розвитку інноваційної складової економічної безпеки підприємств малого бізнесу за розробленою методикою. Основними цілями такого оцінювання можуть бути:

- прийняття управлінських рішень про доцільність та спроможність впровадження окремого інноваційного проекту чи програми розвитку;
- ухвалення рішення про вибір підприємств-партнерів з метою реалізації масштабних інноваційних проектів;
- самооцінка (самоаналіз) малих підприємств з метою виявлення майбутніх тенденцій розвитку, сильних і слабких сторін у процесах управління;
- вибір пріоритетних проектів та програм з наявних альтернатив, розробка стратегії інноваційного розвитку;
- залучення стратегічних партнерів та інвесторів з метою реалізації інноваційних проектів, розвиток механізму венчурного фінансування;
- оцінювання та облік об'єктів інтелектуальної власності та нематеріальних активів (гудвілу, торгової марки, вартості бізнесу).

Дослідження рівня розвитку інноваційної складової економічної безпеки здійснено на основі результатів діяльності десяти малих підприємств Тернопільської області за п'ять останніх років, а саме: МП "Олімп", МП "Фавор", МП "Контакт", МП "Відродження", МП "Джерело", МП "Парнас", МП "Десна", МП "Оksamит", МП "Калина", МП "Універсал - 1". Усі ці підприємства здійснюють діяльність у галузі переробної промисловості.

Оцінювання рівня розвитку інноваційної складової економічної безпеки досліджуваних малих підприємств здійснювалося у ряд етапів.

На першому етапі було проведено відбір показників забезпечуючих підсистем економічної безпеки для формування інтегрованого показника рівня розвитку інноваційної складової кожного із досліджуваних підприємств. Вихідною інформацією для формування інтегрованого

індикатора стали фінансово-економічні показники діяльності підприємств, які було згруповано у чотири блоки. Результати проведеного аналізу наведено у таблиці 4.11.

Таблиця 4.11

**Інтегральні показники розвитку забезпечуючих підсистем
інноваційної складової економічної безпеки досліджуваних
підприємств малого бізнесу⁹⁶**

№ з/п	Підприємство	Рік	Інтегральний показник технологічної безпеки	Інтегральний показник кадрової безпеки	Інтегральний показник фінансової безпеки	Інтегральний показник виробничої безпеки
1	МП "Олімп"	2011	0,348	0,391	0,434	0,478
		2012	0,436	0,479	0,522	0,565
		2013	0,523	0,476	0,512	0,417
		2014	0,611	0,552	0,552	0,484
		2015	0,698	0,644	0,587	0,565
	Усереднене значення за 5 років		0,523	0,509	0,522	0,502
2	МП "Фавор"	2011	0,786	0,751	0,680	0,658
		2012	0,874	0,873	0,808	0,766
		2013	0,961	0,819	0,981	0,718
		2014	0,929	0,765	0,830	0,670
		2015	0,897	0,710	0,776	0,623
	Усереднене значення за 5 років		0,889	0,784	0,815	0,687
3	МП "Контакт"	2011	0,865	0,656	0,722	0,575
		2012	0,833	0,602	0,667	0,528
		2013	0,801	0,548	0,482	0,480
		2014	0,769	0,991	0,926	0,869
		2015	0,737	0,940	0,874	0,824
	Усереднене значення за 5 років		0,801	0,747	0,734	0,655
4	МП "Відродження"	2011	0,704	0,891	0,956	0,781
		2012	0,672	0,843	0,909	0,739
		2013	0,640	0,798	0,863	0,700
		2014	0,608	0,755	0,998	0,662
		2015	0,576	0,714	0,927	0,626

⁹⁶ Розраховано автором на основі запропонованої методики за даними досліджуваних малих підприємств.

№ з/п	Підприємство	Рік	Інтегральний показник технологічної безпеки	Інтегральний показник кадрової безпеки	Інтегральний показник фінансової безпеки	Інтегральний показник виробничої безпеки
	Усереднене значення за 5 років		0,640	0,800	0,931	0,701
5	МП "Джерело"	2011	0,544	0,675	0,863	0,591
		2012	0,512	0,638	0,806	0,559
		2013	0,480	0,603	0,755	0,528
		2014	0,448	0,570	0,709	0,500
		2015	0,416	0,539	0,668	0,473
	Усереднене значення за 5 років		0,480	0,605	0,760	0,530
6	МП "Парнас"	2011	0,383	0,510	0,632	0,447
		2012	0,351	0,484	0,600	0,424
		2013	0,319	0,459	0,571	0,402
		2014	0,287	0,437	0,547	0,383
		2015	0,255	0,416	0,525	0,365
	Усереднене значення за 5 років		0,319	0,461	0,575	0,404
7	МП "Десна"	2011	0,223	0,398	0,506	0,349
		2012	0,191	0,381	0,490	0,334
		2013	0,256	0,367	0,476	0,322
		2014	0,322	0,373	0,464	0,327
		2015	0,387	0,407	0,462	0,357
	Усереднене значення за 5 років		0,276	0,385	0,480	0,338
8	МП "Оksamит"	2011	0,453	0,449	0,476	0,394
		2012	0,518	0,500	0,507	0,438
		2013	0,583	0,559	0,549	0,490
		2014	0,649	0,627	0,604	0,549
		2015	0,714	0,703	0,675	0,616
	Усереднене значення за 5 років		0,583	0,567	0,562	0,497
9	МП "Калина"	2011	0,780	0,788	0,765	0,691
		2012	0,845	0,881	0,878	0,773
		2013	0,911	0,983	0,976	0,862
		2014	0,856	0,636	0,786	0,557
		2015	0,802	0,576	0,950	0,505
	Усереднене значення за 5 років		0,839	0,773	0,871	0,678
10	МП "Універсал -"	2011	0,748	0,432	0,691	0,379
		2012	0,693	0,924	0,573	0,810

№ з/п	Підприємство	Рік	Інтегральний показник технологічної безпеки	Інтегральний показник кадрової безпеки	Інтегральний показник фінансової безпеки	Інтегральний показник виробничої безпеки
	1"	2013	0,639	0,843	0,724	0,739
		2014	0,585	0,767	0,456	0,673
		2015	0,530	0,698	0,971	0,612
	Усереднене значення за 5 років		0,639	0,733	0,683	0,642

Інтегральна оцінка дає змогу поєднати в одному показнику багато різних за назвою, одиницями виміру, вагомістю та іншими характеристиками чинників. Це спрощує процедуру оцінювання поточного стану розвитку інноваційної складової економічної безпеки.

Інтегральні показники розвитку забезпечуючих підсистем інноваційної складової економічної безпеки досліджуваних підприємств малого бізнесу мають нестабільні значення впродовж останніх п'яти років. Такий стан речей можна пояснити значним впливом зовнішніх факторів на діяльність малих підприємств, несприятливими тенденціями економічного та політичного розвитку регіону. Це, у свою чергу, призвело до зниження обсягів виробництва та реалізації продукції, підвищення рівня собівартості реалізованої продукції, скорочення трудових ресурсів, неповної завантаженості устаткування та його зношення.

Розраховані показники використовуються для визначення інтегрального показника рівня розвитку інноваційної складової економічної безпеки підприємства з урахуванням їх значимості за формулою [276]:

$$I = \sum_{j=1}^n \prod_{i=1}^n \frac{|x_{ij} - x_{i \min} (\max)|}{x_{i \max} - x_{i \min}}, \quad (4.1)$$

де x_{ij} – значення i -го показника j -тої складової;

n – кількість показників;

d_i – рівень значимості i -го показника;

$x_{i\min}$ – мінімальне значення i -го показника (при мінімізації);

$x_{i\max}$ – максимальне значення i -го показника (при максимізації).

Рівень значимості розраховується за формулою [276]:

$$d_i = \frac{R_i}{n}, \quad (4.2)$$

де R_i – ранг i -го показника згідно з підсумковим ранжуванням.

Для визначення значимості окремих показників та їх груп, на нашу думку, доцільно використати один із методів експертних оцінок – метод рангової кореляції. Експерти на підставі анкети розподіляють показники за рангами (від 1 до n) за ступенем зменшення пріоритетності та важливості.

Значимість кожного з блоку показників визначається шляхом накопичення рангів з окремих показників у цьому блоці, що дозволяє здійснити об'єктивну оцінку.

За групами накопичені такі ранги: перша група - 156; друга група - 217; третя група - 354; четверта група - 311. Це свідчить про те, що на першому та другому місці за значимістю – група показників фінансової та виробничої безпеки, а на третьому та четвертому місцях – кадрової та технологічної безпеки відповідно.

Результати розрахунку інтегрованого показника розвитку інноваційної складової економічної безпеки малих підприємств наведено у таблиці 4.12.

Оскільки потенційних партнерів інноваційної діяльності малого підприємства цікавить можливий рівень задоволення фінансових, виробничих, організаційних та інших вимог чи інтересів, то при прийнятті рішення стосовно здійснення спільної інноваційної діяльності, необхідно

враховувати зовнішні та внутрішні фактори, які впливають на рівень економічної безпеки малого підприємства та стадію життєвого циклу, на якій знаходиться досліджуване підприємство в теперішній час.

Таблиця 4.12

**Рівень розвитку інноваційної складової економічної безпеки
малих підприємств⁹⁷**

№ з/п	Назва малого підприємства	Роки					Усереднене значення за 5 років
		2011	2012	2013	2014	2015	
1	МП "Олімп"	0,425	0,513	0,478	0,541	0,609	0,513
2	МП "Фавор"	0,704	0,819	0,865	0,784	0,735	0,781
3	МП "Контакт"	0,686	0,637	0,543	0,899	0,852	0,723
4	МП "Відродження"	0,852	0,809	0,767	0,788	0,739	0,791
5	МП "Джерело"	0,694	0,653	0,614	0,578	0,545	0,617
6	МП "Парнас"	0,514	0,486	0,459	0,436	0,414	0,462
7	МП "Десна"	0,394	0,376	0,374	0,383	0,408	0,387
8	МП "Оксамит"	0,442	0,487	0,538	0,599	0,669	0,547
9	МП "Калина"	0,750	0,842	0,934	0,697	0,716	0,788
10	МП "Універсал - 1"	0,552	0,736	0,740	0,605	0,740	0,675

Тому на наступному етапі здійснюється визначення стадії життєвого циклу відповідно до результатів інтегральної оцінки рівня розвитку інноваційної складової економічної безпеки підприємств малого бізнесу (табл. 4.13). Стадії життєвого циклу малого підприємства поділяються традиційним чином: 1. «Народження»; 2. «Дитинство»; 3. «Юність»; 4. «Рання зрілість»; 5. «Остаточна зрілість»; 6. «Старіння».

Показники, які наведено в табл. 4.13, відображають потенційні можливості малого підприємства як суб'єкта інноваційної діяльності, тобто ступінь імовірності здійснення ним інноваційної діяльності.

⁹⁷ Розраховано автором на основі запропонованої методики за даними досліджуваних малих підприємств.

Визначення впливу результатів усіх видів діяльності за стадіями життєвого циклу малого підприємства дає можливість охарактеризувати внутрішнє середовище підприємства, тобто його цілі, організаційну структуру, методи планування, інноваційну спрямованість і можливі інвестиційні рішення залежно від стадії життєвого циклу.

Таблиця 4.13

Шкала відношення малого підприємства до відповідної стадії життєвого циклу⁹⁸

Оцінка якості управління підприємством	Стадія життєвого циклу малого підприємства					
	"Народження"	"Дитинство"	"Юність"	"Рання зрілість"	"Остаточна зрілість"	"Старіння"
Висока	1	1	1	0,8	0,6	1
Достатня	1	1	0,8	0,7	0,6	1
Низька	1	0,9	0,8	0,7	0,6	0,5

Згідно запропонованої методики у роботі визначено залежність рівня якості управління підприємством та стадії його життєвого циклу від розвитку інноваційної складової.

Результати розподілу наведено у табл. 4.14.

Таблиця 4.14

Залежність рівня якості управління малим підприємством та стадії його життєвого циклу від розвитку інноваційної складової⁹⁹

Оцінка якості управління підприємством	Стадія життєвого циклу малого підприємства					
	"Народження"	"Дитинство"	"Юність"	"Рання зрілість"	"Остаточна зрілість"	"Старіння"
Висока	МП "Джерело"	МП "Контакт"		МП "Фавор"		МП "Оксамит"
Достатня	МП "Відродження"	МП "Олімп"			МП "Калина"	МП "Десна"

⁹⁸ Складено автором на основі даних таблиці 4.12.

⁹⁹ Складено автором на основі даних таблиці 4.13.

Оцінка якості управління підприємством	Стадія життєвого циклу малого підприємства					
	"Народження"	"Дитинство"	"Юність"	"Рання зрілість"	"Остаточна зрілість"	"Старіння"
Низька			МП "Універсал - 1"		МП "Парнас"	

Суть інноваційної діяльності у контексті малого бізнесу полягає в об'єднанні ресурсів та зусиль з метою їх вкладення у певні види активів. Результатом таких вкладень у майбутньому буде отримання прибутку. У будь-якому разі для прийняття рішення про спільну інноваційну діяльність необхідно володіти інформацією про те, наскільки передбачуваний ефект зможе компенсувати ризик, який виникає через невизначеність кінцевого результату. Ще одним важливим фактором рівня розвитку інноваційної складової малого підприємства є вплив певних видів ризиків. Однак загальний рівень впливу ризиків на макрорівні (зовнішніх) та на мікрорівні (внутрішніх) різний. Аналізуючи публікації вітчизняних фахівців щодо кількісної оцінки впливу ризиків на діяльність підприємства та досвід роботи малих підприємств, можна зробити висновок, що в сучасних умовах в Україні зовнішні ризики впливають на діяльність підприємства на 70 %, а внутрішні – на 30 %.

Третій етап методики оцінки розвитку інноваційної складової економічної безпеки підприємств малого бізнесу присвячено визначенню рівня інноваційного ризику з розрахунком інтегрального показника, на підставі визначення якого можливо прийняття управлінського рішення стосовно вибору джерел фінансування інноваційної діяльності малого підприємства.

Ступінь впливу кожного окремого ризику можна оцінити тільки маючи достатню інформацію про діяльність конкретного малого підприємства, його

відносини з зовнішнім середовищем і повну характеристику внутрішнього середовища з урахуванням життєвого циклу підприємства.

Оцінка рівня стійкості інноваційно-інвестиційного розвитку малого підприємства пропонуємо визначати за формулою:

$$E = I \cdot K_{1ij} \cdot K_{2ij} \cdot K_3 \cdot K_4, \quad (4.3)^{100}$$

де I – інтегральний показник розвитку інноваційної складової;

K_{1ij} – відповідний коефіцієнт за шкалою життєвого циклу малого підприємства;

K_{2ij} – коригуючий коефіцієнт оцінки якості управління;

K_3 – коефіцієнт впливу зовнішніх ризиків;

K_4 – коефіцієнт впливу внутрішніх ризиків.

Вплив інноваційних ризиків внутрішнього та зовнішнього характеру на діяльність малих підприємств визначається за допомогою ступеня впливу відповідних ризиків (R_2 , R_3), які були визначені шляхом рангової кореляції на підставі анкетування експертів-практиків відповідних малих підприємств. За результатами розрахунків їх обсяг був уточнений порівняно з теоретичними значеннями 0,7 та 0,3, відповідно ступінь впливу ризиків дорівнює: зовнішніх - $R_1 = 0,68$, внутрішніх – $R_2 = 0,32$.

Зазначимо, що залежність між впливом ризиків рівнем розвитку інноваційної складової економічної безпеки малого підприємства обернена, тобто чим вищий вплив ризику на діяльність підприємства, тим нижчим є рівень розвитку його інноваційної складової. Тому при обчисленні рівня розвитку інноваційної складової економічної безпеки малого підприємства необхідно враховувати вплив ризиків такими виразами:

¹⁰⁰ Розроблено автором.

$$K_3 = 1 - R_1$$

$$K_4 = 1 - R_2,$$

де $R_{1,2}$ – вплив відповідних видів ризиків.

Для малих підприємств, які перебувають на IV-V стадіях свого життєвого циклу, за всіх можливих позитивних факторів впливу максимальне значення рівня розвитку інноваційної складової економічної безпеки не повинно перевищувати 100 одиниць.

Розрахунки оцінки рівня інноваційної складової економічної безпеки малих підприємств можна використовувати на замовлення з метою прийняття рішення про здійснення спільної інноваційної діяльності.

Застосування методики дає змогу комплексно оцінити рівень розвитку інноваційної складової економічної безпеки малих підприємств, що є основою для прийняття обґрунтованих управлінських рішень суб'єктами інноваційної діяльності.

Використання запропонованої методики можливе з метою отримання об'єктивної інформації стосовно рівня розвитку інноваційної складової малого підприємства як для зовнішніх користувачів, так і безпосередньо для керівництва суб'єкта малого бізнесу.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 4

1. На основі результатів проведених досліджень можемо стверджувати, що підґрунтям для забезпечення ефективності інноваційної діяльності є інноваційний потенціал, який визначає рівень інноваційних можливостей усіх суб'єктів господарської діяльності. Однак, незважаючи на велику кількість наукових праць і досліджень з обраної тематики, слід зазначити, що в літературі не існує однозначного визначення поняття „інноваційний

потенціал», що в свою чергу свідчить про наявність неоднозначності в розумінні сутності зазначеної категорії. Це значною мірою ускладнює розробку конкретних практичних рекомендацій з його формування й ефективного використання й, таким чином, негативно позначається на кінцевих результатах інноваційної діяльності.

2. Зважаючи на необхідність удосконалення теоретичної бази досліджень, у роботі сформовано та обґрунтовано концепцію управління інноваційною складовою економічної безпеки підприємств малого бізнесу; методологічну основу концепції складають окремі взаємопов'язані етапи, які передбачають визначення системи показників та інтегрованого індикатора стану розвитку інноваційної складової, ідентифікування стадії життєвого циклу малого підприємства, дослідження рівня потенціалу розвитку інноваційної складової, а також дозволяє здійснити моделювання процесу фінансового забезпечення системи економічної безпеки малого підприємства. Дотримання послідовності цих етапів дає змогу логічно структурувати процес управління інноваційною складовою та оптимізувати його реалізацію залежно від етапу життєвого циклу малого підприємства.

3. Доведено, що у структурі досліджень та розробок малих підприємств переважали внутрішні науково-дослідні роботи, сума яких з роками стабільно зростала, на відміну від зовнішніх науково-дослідних робіт. Також значна частка вітчизняних малих підприємницьких структур мали значні інші витрати, пов'язані з навчанням та підготовкою персоналу для розроблення і/або впровадження ними нових або значно вдосконалених продуктів і процесів; здійсненням ринкових запроваджень інноваційних продуктів та послуг, включаючи ринкове дослідження і проведення рекламної кампанії; здійсненням процедури та технічної підготовки до запровадження нових або значно вдосконалених продуктів і процесів, які ще не були ніде представлені.

4. Визначено, що на сьогоднішній день кластерні об'єднання є однією з найефективніших форм організації інноваційних процесів в регіоні, за якої на ринку конкурують вже не окремі малі підприємства, а цілі комплекси, які скорочують свої витрати завдяки кооперації діяльності. Такі об'єднання сприяють підвищенню рівня економічної безпеки їх учасників, прискорюють темпи впровадження інновацій на малих підприємствах, сприяють підвищенню конкурентоспроможності різних галузей економіки, не вимагають значних коштів і складаються з різних ініціатив, спрямованих на стимулювання суб'єктів малого бізнесу для співпраці. Створення кластера дозволяє сформувати специфічний економічний простір, метою якого є підвищення рівня економічної безпеки, розширення сфери вільної торгівлі, збільшення обсягів експорту продукції кластера, вільного переміщення капіталу та людських ресурсів. Інноваційні кластери стануть інституціональним механізмом реалізації відповідних інноваційних пріоритетів підприємств малого бізнесу.

Результати проведених досліджень дозволяють зробити висновок, що збільшення інноваційної активності малих підприємств-учасників кластера пов'язано з тим, що кластер виступає в ролі своєрідного «концентратора» знань, навичок і досвіду талановитих людей, які є фахівцями в сфері основної діяльності кластеру. Накопичуючись і концентруючись, нові знання стають загальноприйнятими та підштовхують учасників до генерації нових ідей, створення нових розробок, що значно прискорює здійснювані в кластері інноваційні процеси та сприяє формуванню всередині кластерів не лише формальних, але і неформальних, особистих взаємозв'язків між учасниками, полегшує ведення бізнесу та допомагає більш ефективно координувати зусилля для пристосування до умов зовнішнього середовища.

5. З метою підвищення ефективності співпраці малих промислових підприємств та наукових і освітніх організацій розроблено модель взаємодії учасників інноваційного кластера за участю суб'єктів малого бізнесу, яка

базується на принципах поєднання інноваційного потенціалу малих підприємств та інтелектуального потенціалу освітніх організацій, консультаційних центрів, європейських наукових установ з метою отримання синергійного ефекту від реалізації проектів та програм розвитку малого бізнесу в Україні. Впровадження моделі дозволить активізувати інноваційні процеси та сприятиме підвищенню рівня економічної безпеки малих підприємств усіх регіонів.

6. У роботі також удосконалено методологію економічного оцінювання можливостей розвитку інноваційного потенціалу підприємств малого бізнесу та його впливу на підвищення рівня економічної безпеки. У результаті суміщення результатів ABC та XYZ-аналізу в інтегровану матрицю досліджуваних малих підприємств Тернопільської області було згруповано у дев'ять груп. Таке групування дало змогу сформулювати висновки щодо особливостей управління інноваційною діяльністю досліджуваних підприємств. Використання суміщеного ABC і XYZ-аналізів дозволило визначити функціональні напрямки інноваційної діяльності та управління інноваціями на інноваційно-активних малих підприємствах; виявити ключові чинники ефективного управління інноваційною діяльністю, які впливають на кількість малих інноваційних підприємств; підвищити ефективність системи управління інноваційною діяльністю на інноваційно-активних підприємствах; збільшити частку інноваційно-активних промислових підприємств, переймаючи досвід ефективного управління інноваційною діяльністю; перерозподілити зусилля управління залежно від кваліфікації та наявного досвіду.

7. У процесі гносеологічного аналізу та узагальнення наявних у вітчизняній та зарубіжній науці підходів до визначення ключових понять, дістало подальшого розвитку формулювання поняття «управління інноваційною складовою економічної безпеки», яке запропоновано розглядати з позицій системного управління інноваційною та інвестиційною

діяльністю, спрямованих на формування та забезпечення досягнення економічного зростання шляхом раціонального використання, нарощування та розподілу інноваційного потенціалу, а також визначення поняття «інноваційний потенціал малого підприємства», як наявність максимальних можливостей генерувати його високу інноваційну активність; це дало змогу виокремити здатності, існуючі та потенційних передумови інноваційної діяльності як елементи формування механізму управління економічною безпекою суб'єктів малого бізнесу;

Основні результати розділу опубліковано у наукових працях автора [303; 304; 309; 324; 327; 330; 336; 337; 350].

РОЗДІЛ 5

ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ СИСТЕМИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УМОВАХ КОНФЛІКТНИХ СИТУАЦІЙ

5.1 Удосконалення інструментарію оцінювання ефективності системи економічної безпеки підприємства малого бізнесу

Специфіка управлінської діяльності із забезпечення відповідного рівня економічної безпеки підприємств малого бізнесу передбачає вплив значної кількості різноманітних чинників, які необхідно враховувати при її формуванні. Водночас такі індикатори економічної безпеки як надійність, комплексність та адекватність важко виміряти через відсутність статистичних даних та недостатній обсяг первинної інформації.

Сьогодні, у складних постконфліктних умовах ведення бізнесу, все більше набувають значущості цілі, які прямо чи опосередковано пов'язані із різними аспектами економічної безпеки малого підприємства: забезпечення високої економічної ефективності, фінансової стійкості та незалежності суб'єкта господарювання, оптимальності та адекватності його організаційної структури, мінімізація руйнівного впливу результатів виробничої діяльності на стан довкілля, забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці та досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів, досягнення технологічної незалежності та високої конкурентоспроможності його технічного потенціалу, високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу, ефективності корпоративних НДДКР, якісної правової захищеності усіх аспектів діяльності підприємства, забезпечення безпеки персоналу підприємства, його капіталу і майна, комерційних інтересів. Тому у даному аспекті важливо оцінити ефективність системи економічної безпеки підприємства малого бізнесу,

враховуючи якісні та кількісні індикатори і фактори впливу. Для малого підприємства надзвичайно важливою є попередня прогнозна оцінка ефективності системи економічної безпеки. Впровадження такої оцінки в якості стандартної процедури гальмується нині її значною складністю та низьким рівнем достовірності внаслідок нестачі інформації та високого ступеня невизначеності [277].

Послідовність оцінювання ефективності системи економічної безпеки вітчизняних малих підприємств у вигляді алгоритму представлено на рис. 5.1.¹⁰¹ Насамперед здійснимо дослідження кількісних показників, які характеризують напрями оцінки ефективності системи економічної безпеки малого підприємства. Кінцевою метою здійснення оцінки є визначення інтегрального показника ($I_{\text{ЕБМПК}}$) (рис. 5.2).¹⁰²

На першому етапі здійснимо вибір основних показників, які дозволять здійснити узагальнюючу характеристику ефективності системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу. Представимо ключові показники, які характеризують ефективність системи економічної безпеки малого підприємства (табл. 5.1).

Запропонована система показників відображає кількісні аспекти оцінки ефективності системи економічної безпеки суб'єкта малого бізнесу побудована на показниках, які представлено відносними величинами.

Представлена система показників повинна відповідати ряду вимог та критеріїв:

- повнота та конкретність критеріїв оцінювання, їх доцільність та однозначність, можливість кількісно оцінити більшість із них;
- охоплення усіх напрямів визначення ефективності системи економічної безпеки суб'єкта малого бізнесу;

¹⁰¹ Розроблено автором.

¹⁰² Розроблено автором.

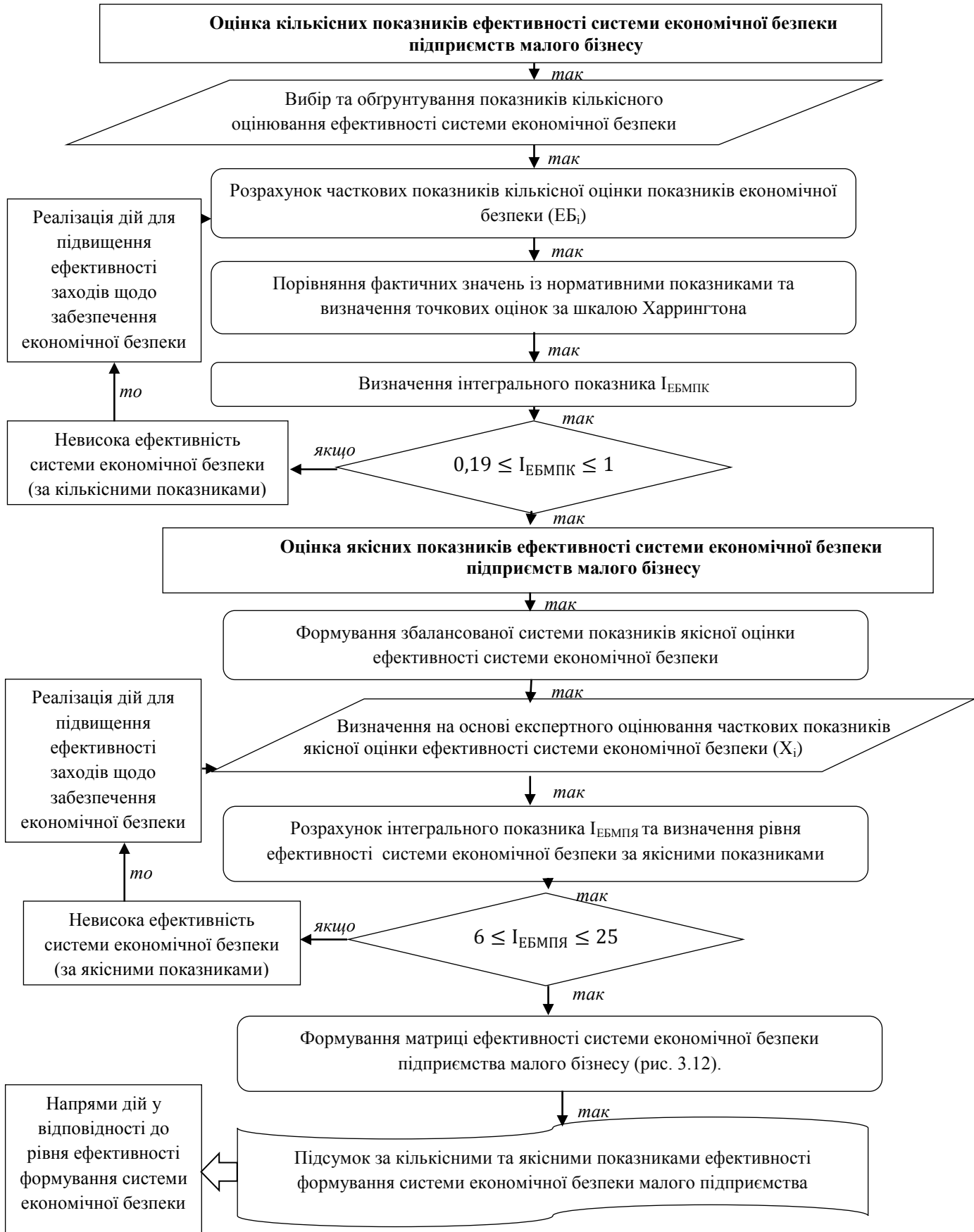

Рис. 5.1. Алгоритм послідовності оцінювання ефективності системи економічної безпеки на малих підприємствах

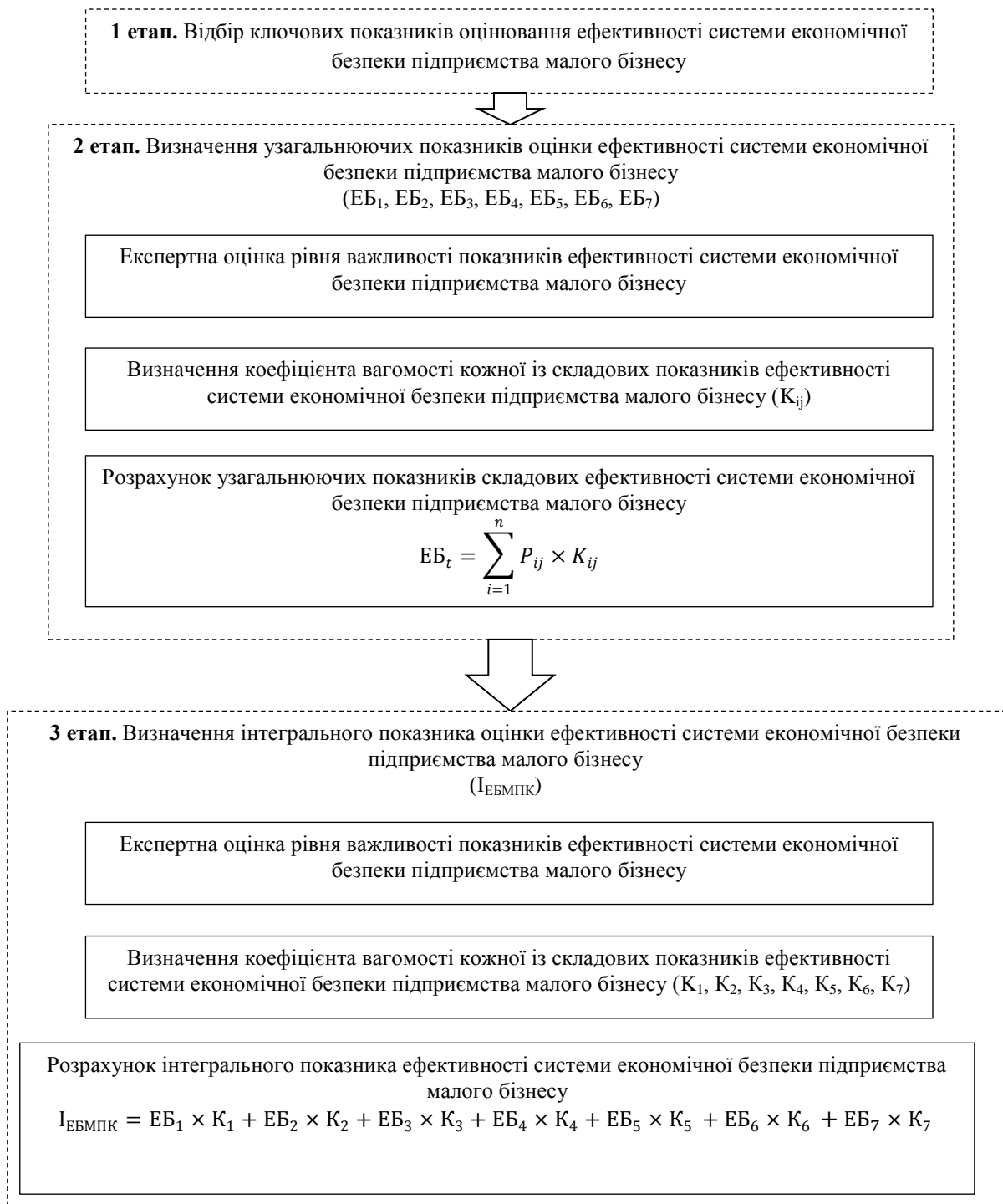

Рис. 5.2. Послідовність обчислення інтегрального показника кількісної оцінки ефективності системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу

Таблиця 5.1

Система показників кількісної оцінки ефективності системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу¹⁰³

Показник	Алгоритм розрахунку
1. Показники, які характеризують фінансову складову економічної безпеки малого підприємства (ЕБ ₁)	
1.1. Індекс обсягів виробництва (ЕБ _{1.1})	Обсяг виробництва підприємства у поточному періоді / Обсяг виробництва у попередньому періоді
1.2. Динаміка прибутку (ЕБ _{1.2})	Обсяг чистого прибутку у поточному періоді / Обсяг чистого прибутку у попередньому періоді
1.3. Обсяг заборгованості (ЕБ _{1.3})	Сума поточних зобов'язань + сума довгострокових зобов'язань
1.4. Частка ринку, яку займає підприємство (ЕБ _{1.4})	Обсяг реалізованої продукції підприємством / Обсяг реалізованої продукції на ринку
1.5. Рентабельність (ЕБ _{1.5})	Обсяг чистого прибутку / Обсяг витрат на виробництво продукції підприємства
1.6. Індекс капіталовкладень (ЕБ _{1.6})	Обсяг інвестиційних вкладень підприємства / Балансова вартість активів підприємства
1.7. Частка довгострокових кредитів у позикових коштах (ЕБ _{1.7})	Обсяг довгострокових зобов'язань малого підприємства / Балансова вартість активів малого підприємства
1.8. Коефіцієнт фінансової залежності (ЕБ _{1.8})	(Поточні + довгострокові зобов'язання) / Балансова вартість малого підприємства
2. Показники, які характеризують інтелектуальну та кадрову складові економічної безпеки малого підприємства (ЕБ ₂)	
2.1. Питома вага працівників апарату управління у загальній кількості працюючих (ЕБ _{2.1})	Кількість працівників апарату управління / Загальна чисельність працюючих на малому підприємстві
2.2. Плинність робітників високої кваліфікації (ЕБ _{2.2})	(Кількість прийнятих працівників високої кваліфікації + кількість вибулих працівників високої кваліфікації) / Загальна чисельність працюючих на малому підприємстві
2.3. Питома вага інженерно-технічних та наукових робітників (ЕБ _{2.3})	Кількість інженерно-технічних працівників та науковців / Загальна чисельність працюючих на малому підприємстві
2.4. Показник раціоналізаторської активності (ЕБ _{2.4})	Кількість раціоналізаторських рішень / Загальна кількість виробничих рішень, прийнятих на малому підприємстві
2.5. Показник освітнього рівня (ЕБ _{2.5})	Кількість працівників з вищою освітою / Загальна чисельність працюючих на малому підприємстві
2.6. Рівень витрат на підготовку кадрів (ЕБ _{2.6})	Обсяг витрат на підготовку кадрів / Загальний обсяг витрат на виробництво та реалізацію продукції малого підприємства
2.7. Частка заробітної плати у собівартості (ЕБ _{2.7})	Фонд заробітної плати усіх працівників підприємства / Собівартість продукції підприємства

¹⁰³ Складено автором на основі джерел [18, 28, 44, 45, 66].

Показник	Алгоритм розрахунку
3. Показники, які характеризують техніко-технологічну складову економічної безпеки малого підприємства (ЕБ ₃)	
3.1. Ступінь зносу основних виробничих фондів (ЕБ _{3.1})	Обсяг зносу основних виробничих фондів малого підприємства / Первісна вартість основних виробничих фондів малого підприємства
3.2. Завантаження спеціалізованого обладнання (ЕБ _{3.2})	Час фактичної роботи спеціалізованого обладнання / Оптимальний обсяг часу роботи спеціалізованого обладнання
3.3. Доступ до ноу-хау (рівень прогресивності технологій) (ЕБ _{3.3})	Вартість задіяних прогресивних технологій / Загальна технологічна вартість малого підприємства
3.4. Частка витрат на НДДКР (ЕБ _{3.4})	Обсяг витрат на НДДКР / Загальний обсяг витрат на виробництво та реалізацію продукції малого підприємства
3.5. Коефіцієнт оновлення основних виробничих фондів (ЕБ _{3.5})	(Обсяг основних виробничих фондів, що надійшли + Обсяг основних виробничих фондів, що вибули) / Первісна вартість основних виробничих фондів малого підприємства
3.6. Оснащеність виробництва основними видами ресурсів (ЕБ _{3.6})	Вартість наявних основних видів ресурсів підприємства / Загальний обсяг потреби в основних видах ресурсів малого підприємства
3.7. Енергоємність (ЕБ _{3.7})	Загальний обсяг споживання енергетичних ресурсів малого підприємства / Обсяг виготовленої продукції
4. Показники, які характеризують політико-правову складову економічної безпеки малого підприємства (ЕБ ₄)	
4.1. Частка угод, укладених за допомогою юридичного підрозділу (ЕБ _{4.1})	Кількість угод, укладених малим підприємством за допомогою юридичного підрозділу / Загальна кількість угод, укладених на підприємстві
4.2. Рівень витрат на утримання та обслуговування юридичного підрозділу (ЕБ _{4.2})	Обсяг витрат на утримання та обслуговування юридичного підрозділу / Загальний обсяг витрат на виробництво та реалізацію продукції малого підприємства
4.3. Кваліфікаційний рівень працівників юридичного підрозділу (ЕБ _{4.3})	Кількість осіб з вищою юридичною освітою / Загальна кількість працюючих у юридичному підрозділі малого підприємства
4.4. Ефективність діяльності відповідних підрозділів щодо підписання договорів та контрактів (ЕБ _{4.4})	Рівень прибутковості договорів та контрактів, укладених за допомогою юридичного підрозділу / Рівень прибутковості договорів та контрактів по підприємству в цілому
5. Показники, які характеризують інформаційну складову економічної безпеки малого підприємства (ЕБ ₅)	
5.1. Частка угод, укладених за допомогою інформаційно-аналітичного підрозділу (ЕБ _{5.1})	Кількість угод, укладених малим підприємством за допомогою інформаційно-аналітичного підрозділу / Загальна кількість угод, укладених на малому підприємстві
5.2. Коефіцієнт повноти інформації (ЕБ _{5.2})	Обсяг повної інформації / Загальний обсяг інформаційних ресурсів малого підприємства
5.3. Коефіцієнт точності інформації (ЕБ _{5.3})	Обсяг точної інформації / Загальний обсяг інформаційних ресурсів малого підприємства

Показник	Алгоритм розрахунку
5.4. Коефіцієнт суперечливості інформації (ЕБ _{5.4})	Обсяг суперечливої інформації / Загальний обсяг інформаційних ресурсів малого підприємства
5.5. Частка витрат на рекламні акції (ЕБ _{5.5})	Обсяг витрат на рекламні акції / Загальний обсяг витрат на виробництво та реалізацію продукції малого підприємства
5.6. Частка витрат на захист комерційної (конфіденційної) інформації (ЕБ _{5.6})	Обсяг витрат на захист комерційної та конфіденційної інформації / Загальний обсяг витрат на виробництво та реалізацію продукції малого підприємства
6. Показники, які характеризують екологічну складову економічної безпеки малого підприємства (ЕБ ₆)	
6.1. Рівень витрат на утримання екологічної служби (ЕБ _{6.1})	Обсяг витрат на утримання екологічної служби / Загальний обсяг витрат на виробництво та реалізацію продукції малого підприємства
6.2. Витрати на захист навколишнього середовища (ЕБ _{6.2})	Обсяг витрат на захист навколишнього середовища / Загальний обсяг витрат на виробництво та реалізацію продукції малого підприємства
6.3. Частка викидів шкідливих речовин від діяльності малого підприємства (ЕБ _{6.3})	Обсяг викидів шкідливих речовин від діяльності малого підприємства / Середній рівень обсягу викидів шкідливих речовин підприємствами регіону
6.4. Частка екологічної компенсації працівникам на малих підприємствах, що відносяться до екологічно небезпечних (ЕБ _{6.4})	Середній обсяг екологічної компенсації на одного працівника / Середній рівень заробітної плати на одного працівника малого підприємства
6.5. Питома вага витрат на екологічну безпеку у собівартості (ЕБ _{6.5})	Витрати на дотримання відповідного рівня екологічної безпеки / Собівартість продукції малого підприємства
7. Показники, які характеризують силову складову економічної безпеки малого підприємства (ЕБ ₇)	
7.1. Питома вага працівників служби охорони у загальній чисельності робітників підприємства (ЕБ _{7.1})	Чисельність працівників служби охорони малого підприємства / Загальна чисельність працівників малого підприємства
7.2. Частота розкрадання майна, порушень трудової дисципліни та рівень втрат від цих дій (ЕБ _{7.2})	Кількість випадків розкрадання майна малого підприємства / Загальна кількість випадків порушення трудової дисципліни
7.3. Рівень витрат на утримання служби охорони (ЕБ _{7.3})	Обсяг витрат на утримання служби охорони / Загальний обсяг витрат на виробництво та реалізацію продукції малого підприємства
7.4. Рівень втрат від розкрадання майна малого підприємства (ЕБ _{7.4})	Обсяг втрат від розкрадання майна малого підприємства / Сумарні втрати від дестабілізуючих факторів економічної безпеки підприємства

- відображення стану як окремих складових, так і визначення зведеного (інтегрального) показника;
- виключення зі складу показників, які дублюють один одного;

– перелік показників, що формують окрему складову оцінки повинен бути максимально спрощений;

– необхідно врахувати співставлення показників, що забезпечує формування на цій основі порівняльних значень у межах сукупності підприємств, які є об'єктами дослідження.

На другому етапі необхідно визначити узагальнюючі показники оцінки ефективності системи економічної безпеки малого підприємства для кожної із запропонованих складових (ЕБ_i) шляхом інтеграції часткових показників у комплексний показник із врахуванням вагомості кожного із часткових показників¹⁰⁴:

$$ЕБ_i = \sum_{j=1}^n P_{ij} \times K_{ij}, \quad (5.1)$$

де n – кількість показників;

P_{ij} – частковий показник за певною складовою системи економічної безпеки малого підприємства;

K_{ij} – коефіцієнт вагомості (визначений за допомогою експертного оцінювання).

Враховуючи особливості проведеного експертного оцінювання, визначену кількість індикаторів системи економічної безпеки, представимо формулу для обчислення показників за кожною складовою¹⁰⁵:

$$I_{ЕБМПК} = ЕБ_1 \times K_1 + ЕБ_2 \times K_2 + ЕБ_3 \times K_3 + ЕБ_4 \times K_4 + ЕБ_5 \times K_5 + ЕБ_6 \times K_6 + ЕБ_7 \times K_7 \quad (5.2)$$

Сформовані показники стануть основою інтегральної кількісної оцінки ефективності системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу.

¹⁰⁴ Складено автором за методикою [276].

¹⁰⁵ Складено автором.

На третьому етапі передбачається визначення інтегрального показника оцінки ефективності системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу ($I_{ЕБМПК}$) та формування шкали рейтингового оцінювання ефективності системи економічної безпеки.

Для оцінювання вагових показників здійснювалося експертне дослідження вагомості множини показників у системі оцінки ефективності економічної безпеки (табл. 5.2).

На основі результатів експертного оцінювання виявлено, що найвищий ступінь важливості має множина показників оцінювання, які визначають фінансову складову економічної безпеки (0,1869), техніко-технологічну складову (0,1639), інтелектуальну та кадрову складові (0,1574), екологічну складову (0,141) та силову складову (0,1373).

Таблиця 5.2

Результати експертного оцінювання вагомості множини показників у системі оцінювання рівня економічної безпеки підприємств малого бізнесу¹⁰⁶

Складові системи економічної безпеки малого підприємства	Результати експертного оцінювання											Сума рангів, R_i	Коефіцієнт вагомості	Ранг
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11			
Фінансова	7	5	6	2	6	7	4	3	7	4	6	57	0,1869	1
Інтелектуальна та кадрова	2	6	3	6	4	4	3	5	5	5	5	48	0,1574	3
Техніко-технологічна	3	2	4	7	3	5	7	6	3	7	3	50	0,1639	2
Політико-правова	5	3	1	3	1	3	1	1	1	2	4	25	0,0820	7
Інформаційна	4	1	2	4	2	6	6	2	4	3	7	41	0,1344	6
Екологічна	6	4	5	1	5	1	5	7	2	6	1	43	0,1410	4
Силова	1	7	7	2	7	2	2	4	6	1	2	42	0,1373	5

¹⁰⁶ Складено автором на основі проведеного анкетування. У ролі експертів виступили керівники досліджуваних малих підприємств. Зразок анкети представлено у додатку В. Бальна оцінка була сформована відповідно до рівня важливості окремої складової економічної безпеки малого підприємства (найбільш важлива складова – 7 балів, найменш важлива – 1 бал).

У цілому інтегральний показник розраховується на основі складових кількісної оцінки та їх вагових коефіцієнтів:

$$I_{\text{ЕБМПК}} = \text{ЕБ}_1 \times 0,1869 + \text{ЕБ}_2 \times 0,1639 + \text{ЕБ}_3 \times 0,1574 + \text{ЕБ}_4 \times 0,141 + \\ + \text{ЕБ}_5 \times 0,1373 + \text{ЕБ}_6 \times 0,1344 + \text{ЕБ}_7 \times 0,082, \quad (5.3)$$

де $\text{ЕБ}_1 \dots \text{ЕБ}_7$ – складові оцінювання ефективності системи економічної безпеки підприємства малого бізнесу; 0,1869 ... 0,082 – показники вагомості складової оцінювання ефективності системи економічної безпеки за результатами експертного оцінювання.

Для обчислення інтегрального показника формується шкала ефективності системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу. За основу формування шкали рейтингової оцінки пропонуємо взяти універсальну шкалу Харрінгтона (табл. 5.3).

Рівень ефективності системи економічної безпеки можна визначити, враховуючи шкалу Харрінгтона, у відповідності до якої діапазон значень змінюється від 0 до 1, зокрема високий рівень ефективності передбачає показники у діапазоні 0,8-1 балів, значний – 0,64-0,8 балів, середній – 0,37-0,64 бали, низький – 0,2-0,37 балів, критичний – 0-0,2 бали.

Таблиця 5.3

Шкала оцінювання рівня ефективності системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу
(кількісна оцінка на основі шкали Харрінгтона)¹⁰⁷

Рівень ефективності системи економічної безпеки	Діапазон значень інтегрального показника ($I_{\text{ЕБМПК}}$)
Високий	0,8 - 1
Значний	0,64 - 0,8
Середній	0,37 - 0,64
Низький	0,2 - 0,37
Критичний	0 - 0,2

¹⁰⁷ Розроблено автором на основі використання шкали Харрінгтона [276].

Проведемо апробацію кількісного оцінювання ефективності системи економічної безпеки на малих підприємствах – об'єктах дослідження – та визначимо інтегральний показник ($I_{ЕБМПК}$) (табл. 5.4).

Узагальнюючи результати кількісної оцінки показників, представлені у таблиці 5.4, необхідно зазначити, що на досліджуваних малих підприємствах превалює середній рівень ефективності організації системи економічної безпеки, що обумовлено такими чинниками впливу як: обмеженістю ресурсів, відсутністю чітких концепцій щодо забезпечення системи економічної безпеки, низькою часткою інноваційної продукції, низькими показниками обсягів виробництва та реалізації продукції, відсутністю дієвих заходів щодо реалізації стратегії ефективного економічного розвитку малих підприємств.

Таблиця 5.4

Результати кількісного оцінювання ефективності системи економічної безпеки малих підприємств – об'єктів дослідження¹⁰⁸

Показники	Досліджувані малі підприємства				
	МП "Герноком"	МП "Геркулес"	МП "Парнас"	МП "Контакт"	МП "Сучасник"
ЕБ ₁	0,769	0,581	0,356	1,024	0,703
ЕБ _{1.1}	0,817	0,629	0,197	0,789	0,468
ЕБ _{1.2}	0,238	0,050	0,456	1,135	0,814
ЕБ _{1.3}	0,782	0,594	0,162	0,841	0,520
ЕБ _{1.4}	0,465	0,277	0,155	0,834	0,513
ЕБ _{1.5}	0,863	0,675	0,243	0,922	0,601
ЕБ _{1.6}	0,541	0,353	0,432	1,111	0,790
ЕБ _{1.7}	0,986	0,798	0,366	1,045	0,724
ЕБ _{1.8}	1,458	1,270	0,838	1,517	1,196
ЕБ₂	0,463	0,551	0,263	1,054	0,733
ЕБ _{2.1}	0,562	0,650	0,217	1,679	1,358
ЕБ _{2.2}	0,319	0,407	0,211	0,890	0,569
ЕБ _{2.3}	0,527	0,615	0,182	0,861	0,540

¹⁰⁸ Розраховано автором за даними функціональних складових економічної безпеки досліджуваних малих підприємств.

Показники	Досліджувані малі підприємства				
	МП "Герноком"	МП "Геркулес"	МП "Парнас"	МП "Контакт"	МП "Сучасник"
ЕБ _{2.4}	0,210	0,298	0,345	1,024	0,703
ЕБ _{2.5}	0,608	0,696	0,263	0,942	0,621
ЕБ _{2.6}	0,286	0,374	0,234	0,913	0,592
ЕБ _{2.7}	0,731	0,819	0,386	1,065	0,744
ЕБ₃	0,603	0,585	0,341	0,352	0,301
ЕБ _{3.1}	0,749	0,732	0,300	0,221	0,236
ЕБ _{3.2}	0,170	0,153	0,658	0,579	0,258
ЕБ _{3.3}	0,714	0,697	0,265	0,186	0,265
ЕБ _{3.4}	0,397	0,380	0,324	0,875	0,554
ЕБ _{3.5}	0,795	0,778	0,346	0,267	0,346
ЕБ _{3.6}	0,473	0,456	0,024	-0,055	0,376
ЕБ _{3.7}	0,918	0,901	0,469	0,390	0,069
ЕБ₄	0,760	0,782	0,448	0,604	0,283
ЕБ _{4.1}	0,985	0,812	0,380	0,654	0,333
ЕБ _{4.2}	0,816	0,904	0,472	0,543	0,222
ЕБ _{4.3}	0,251	0,339	0,298	0,432	0,111
ЕБ _{4.4}	0,987	1,075	0,643	0,786	0,465
ЕБ₅	0,480	0,568	0,398	0,940	0,619
ЕБ _{5.1}	0,540	0,628	0,196	0,685	0,364
ЕБ _{5.2}	0,218	0,306	0,346	0,843	0,522
ЕБ _{5.3}	0,663	0,751	0,319	0,694	0,373
ЕБ _{5.4}	0,675	0,763	0,331	0,863	0,542
ЕБ _{5.5}	0,682	0,770	0,337	1,016	0,695
ЕБ _{5.6}	0,103	0,191	0,858	1,537	1,216
ЕБ₆	0,642	0,730	0,494	0,835	0,514
ЕБ _{6.1}	0,330	0,418	0,968	0,986	0,665
ЕБ _{6.2}	0,728	0,816	0,383	0,854	0,533
ЕБ _{6.3}	0,406	0,494	0,061	0,740	0,419
ЕБ _{6.4}	0,851	0,939	0,506	0,678	0,357
ЕБ _{6.5}	0,898	0,985	0,553	0,917	0,596
ЕБ₇	0,667	0,669	0,237	0,916	0,595
ЕБ _{7.1}	0,748	0,976	0,544	1,223	0,902
ЕБ _{7.2}	0,345	0,433	0,001	0,679	0,358
ЕБ _{7.3}	0,919	0,678	0,246	0,925	0,604
ЕБ _{7.4}	0,654	0,589	0,157	0,836	0,515
Інтегральний показник	0,623	0,625	0,355	0,832	0,555

Показники	Досліджувані малі підприємства				
	МП "Герноком"	МП "Геркулес"	МП "Парнас"	МП "Контакт"	МП "Сучасник"
Рівень ефективності	Середній	Середній	Низький	Високий	Середній

Поряд із кількісними показниками важливо врахувати наявність якісних показників, які відображають якісні характеристики ефективності системи економічної безпеки малих підприємств. Послідовність етапів якісного оцінювання ефективності системи економічної безпеки представлено на рис. 5.3.

Етап 1. Формування збалансованої системи якісних показників ефективності системи економічної безпеки (на основі концепції, запропонованої Нортоном-Капланом [278]). При дослідженні системи економічної безпеки на малому підприємстві доцільним є виділення її ключових складових та взаємозв'язків між ними, а також відокремлення основних забезпечуючих підсистем, а саме: виробництво, фінанси, маркетинг, кадри та нематеріальні активи.

В основу запропонованої автором моделі формування системи показників економічної безпеки було покладено методику Нортон і Каплана з формуванням системи ключових показників ефективності малого підприємства [278].

Для кожної перспективи визначається певний набір найважливіших цільових показників (за Нортоном і Капланом, найоптимальніша їх кількість – від трьох до п'яти).

Етап 2. Вибір напрямів дослідження якісної оцінки ефективності системи економічної безпеки. Для оцінювання було виділено групи показників верхнього рівня, які, по суті, є інтегрованими показниками, що дають оцінку певній характеристиці системи економічної безпеки малого підприємства.

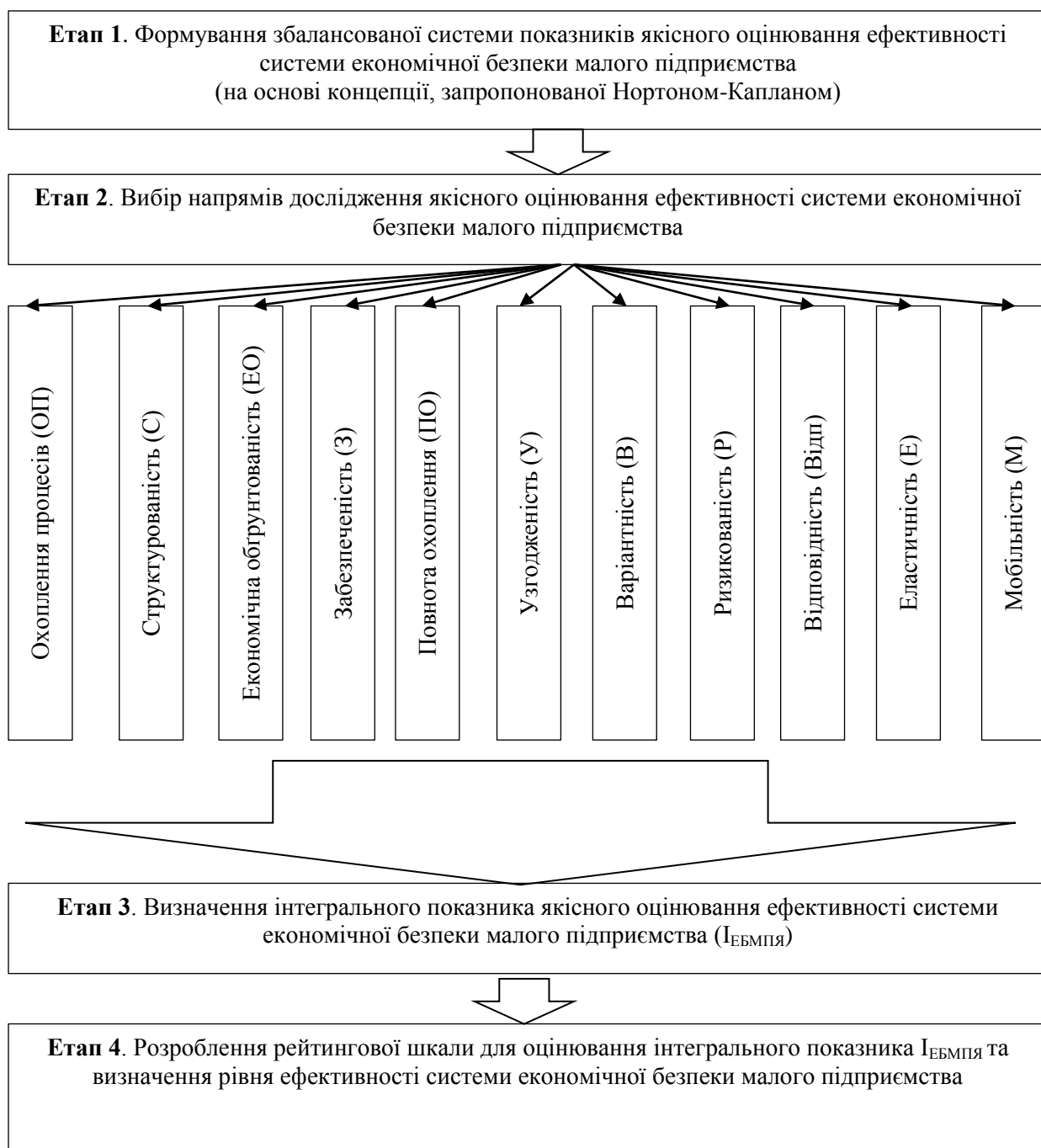

Рис. 5.3. Послідовність етапів якісного оцінювання ефективності системи економічної безпеки малих підприємств¹⁰⁹

¹⁰⁹ Розроблено автором на основі [278].

Кожен із даних показників деталізується складовими другого рівня, які, в свою чергу, можна декомпонувати на показники третього та наступних рівнів.

Систему показників якісної оцінки ефективності системи економічної безпеки малого підприємства представимо у таблиці 5.5.

Таблиця 5.5

Система показників якісного оцінювання рівня економічної безпеки малих підприємств¹¹⁰

Показники	Позначення показника	Критерії оцінювання	Методи оцінювання
1. Охоплення процесів (ОП)			
1.1. Охоплення процесу «Ресурсне забезпечення»	<i>ОП1</i>	Повне / неповне	Експертний, на основі бальної шкали
1.2. Охоплення процесу «Розвиток виробництва та інтелектуальних ресурсів»	<i>ОП2</i>	Повне / неповне	
1.3. Охоплення процесу «Реалізація продукції»	<i>ОП3</i>	Повне / неповне	
1.4. Охоплення процесу «Інформаційно-правове забезпечення»	<i>ОП4</i>	Повне / неповне	
1.5. Охоплення процесу «Екологічна відповідальність»	<i>ОП5</i>	Повне / неповне	
2. Структурованість (С)			
2.1. Наявність послідовної та логічно побудованої системи передачі усіх видів ресурсів	<i>С1</i>	Наявність / відсутність	Експертний, на основі бальної шкали
3. Відповідність (Відп)			
3.1. Відповідність системи економічної безпеки загальним тенденціям розвитку малого підприємства	<i>Відп 1</i>	Відповідає / не відповідає	Експертний, на основі порівняння
3.2. Відповідність системи економічної безпеки ресурсам малого підприємства	<i>Відп 2</i>	Відповідає / не відповідає	
3.3. Відповідність системи економічної безпеки стратегії розвитку малого підприємства	<i>Відп 3</i>	Відповідає / не відповідає	
3.4. Відповідність системи економічної безпеки цілям малого підприємства	<i>Відп 4</i>	Відповідає / не відповідає	
3.5. Відповідність системи	<i>Відп 5</i>	Відповідає /	

¹¹⁰ Розроблено автором на основі концепції [278].

Показники	Позначення показника	Критерії оцінювання	Методи оцінювання
економічної безпеки зовнішньому середовищу малого підприємства		не відповідає	
4. Економічна обґрунтованість (ЕО)			
4.1. Показники ефективності діяльності малого підприємства	<i>EO1</i>	Зростання / зниження	Фінансовий аналіз
4.2. Показники витрат на забезпечення достатнього рівня економічної безпеки	<i>EO2</i>	Зростання / зниження	
5. Забезпеченість (З)			
5.1. Показники економічного забезпечення оптимального розвитку малого підприємства	<i>З1</i>	Достатній рівень / недостатній рівень	Експертний, на основі бальної шкали
5.2. Показники ресурсного забезпечення виробничо-господарської діяльності малого підприємства	<i>З2</i>	Достатній рівень / недостатній рівень	
6. Повнота охоплення (ПО)			
6.1. Показник повноти охоплення заходами економічної безпеки усіх етапів виробничо-господарської діяльності малого підприємства	<i>ПО1</i>	Достатній рівень / недостатній рівень	Експертний, на основі бальної шкали
6.2. Наявність обґрунтованих заходів за усіма напрямками забезпечення системи економічної безпеки	<i>ПО2</i>	Наявність / відсутність	Експертний, на основі порівняння
7. Узгодженість			
7.1. Показники узгодженості системи економічної безпеки із параметрами зовнішнього середовища	<i>У1</i>	Наявність / відсутність	Експертний, на основі порівняння
7.2. Показники узгодженості системи економічної безпеки із параметрами внутрішнього середовища	<i>У2</i>	Наявність / відсутність	
7.3. Показники узгодженості системи економічної безпеки із планами розвитку малого підприємства	<i>У3</i>	Наявність / відсутність	
8. Варіантність (В)			
8.1. Наявність альтернативних шляхів досягнення поставлених цілей	<i>В</i>	Наявність / відсутність	Експертний, на основі порівняння
9. Ризикованість			
9.1. Рівень ризикованості	<i>Р1</i>	Високий /	Експертний, на

Показники	Позначення показника	Критерії оцінювання	Методи оцінювання
		низький	основі бальної шкали
9.2. Можливості зниження ступеня ризику	<i>P2</i>	Наявність / відсутність	Експертний, на основі порівняння
10. Еластичність (Е)	<i>E</i>	Наявність / відсутність	
11. Мобільність (маневреність)	<i>M</i>	Наявність / відсутність	

Представлена система показників сформована із одинадцяти складових та двадцяти п'яти показників, які формують шкалу якісної оцінки рівня ефективності системи економічної безпеки на підприємствах малого бізнесу. Бальна оцінка визначається на основі врахування кожного із показників, що формують інтегральний показник.

Етап 3. Формула обчислення інтегрального показника якісної оцінки ефективності системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу формується так¹¹¹:

$$I_{\text{ЕБМПЯ}} = \sum_{i=1}^n X_i (\text{ОП, С, Відп, ЕО, З, ПО, У, В, Р, Е, М}), \quad (5.4)$$

де $I_{\text{ЕБМПЯ}}$ – інтегральний показник якісного оцінювання ефективності системи економічної безпеки малих підприємств; X_i – складові, що формують інтегральний показник.

Визначення інтегрального якісного показника оцінки ефективності системи економічної безпеки малого підприємства дасть можливість визначити ступінь збалансованості, структурованості та реалістичності забезпечення ключових індикаторів економічної безпеки.

¹¹¹ Розроблено автором.

Етап 4. Завершальним етапом якісного оцінювання ефективності системи економічної безпеки є розробка рейтингової шкали, яка сформована за критеріями, що представлені в табл. 5.5.

Відповідно до представленої в таблиці 5.6 шкали оцінювання, якщо кількість позитивних результатів оцінки становить від 0 до 5 балів, рівень ефективності системи економічної безпеки критичний, від 6 до 10 балів – низький, від 11 до 15 балів – середній; від 16 до 20 балів – значний, від 21 до 25 балів – високий.

Таблиця 5.6

Шкала оцінювання рівня ефективності системи економічної безпеки малих підприємств (якісне оцінювання)¹¹²

Рівень ефективності системи економічної безпеки (якісна оцінка)	Діапазон значень інтегрального показника І_{ЕБМП} (балів)
Високий	21-25
Значний	16-20
Середній	11-15
Низький	6-10
Критичний	0-5

Діапазон значень було сформовано на основі групування із рівними інтервалами значень, які визначалися шляхом ділення розмаху варіації на кількість груп [263]:

$$i = \frac{x_{max} - x_{min}}{n}, \quad (5.5)$$

де i – величина інтервалу; X_{max} – максимальна величина ознаки; X_{min} – мінімальна величина ознаки; n – кількість груп.

¹¹² Розроблено автором на основі використання шкали Харрінгтона [276].

Враховуючи представлену методику та опрацювавши результати експертного оцінювання, проведемо апробацію якісної оцінки показників ефективності системи економічної безпеки на малих підприємствах – об'єктах дослідження (табл. 5.7).

За результатами експертних досліджень одинадцяти респондентів (непарна кількість респондентів обрана для визначення пріоритетності вибору) виявлено високий рівень якості заходів з економічної безпеки на підприємстві МП «Контакт» – 22 з 25 балів, що базується на комплексному охопленні процесів (4 бали), високому рівні відповідності (4 бали), узгодженості (3 бали), відповідальності, еластичності та мобільності.

Таблиця 5.7

Результати якісного оцінювання ефективності системи економічної безпеки на малих підприємствах – об'єктах дослідження¹¹³

№ з/п	Показники	Малі підприємства				
		МП "Терноком"	МП "Геркулес"	МП "Парнас"	МП "Контакт"	МП "Сучасник"
1	ОП1	1	1	1	1	1
2	ОП2	1	1	0	1	0
3	ОП3	1	1	0	1	1
4	ОП4	1	1	0	1	0
5	ОП5	1	0	1	0	1
6	С1	0	1	0	1	0
7	Відп 1	0	1	1	1	1
8	Відп 2	1	1	0	1	0
9	Відп 3	0	0	0	1	1
10	Відп 4	1	1	0	1	0
11	Відп 5	0	1	1	0	0
12	ЕО1	0	1	0	1	1
13	ЕО2	1	0	0	1	0
14	З1	1	0	1	0	1
15	З2	1	0	0	1	0

¹¹³ Розраховано автором на основі проведеного анкетування, анкета представлена в додатку В. Бальна оцінка формувалася, виходячи із наявності чи відсутності показника (наявність – 1 бал, відсутність – 0 балів).

№ з/п	Показники	Малі підприємства				
		МП "Терноком"	МП "Геркулес"	МП "Парнас"	МП "Контакт"	МП "Сучасник"
16	<i>ПО1</i>	0	1	1	1	1
17	<i>ПО2</i>	1	0	0	1	1
18	<i>У1</i>	1	1	0	1	0
19	<i>У2</i>	1	0	1	1	0
20	<i>У3</i>	0	1	0	1	1
21	<i>В</i>	1	0	0	1	0
22	<i>Р1</i>	0	1	1	1	1
23	<i>Р2</i>	1	0	0	1	0
24	<i>Е</i>	0	0	1	1	1
25	<i>М</i>	1	1	0	1	1
Інтегральний показник		16	15	9	22	13
Рівень ефективності		Значний	Середній	Низький	Високий	Середній

Значний рівень економічної безпеки можемо спостерігати на МП «Терноком». Середній рівень ефективності за якісними показниками має місце у системі забезпечення економічної безпеки МП «Геркулес» та МП «Сучасник». Низьким рівнем економічної безпеки відзначено МП «Парнас». Такий стан речей обумовлено рядом факторів, зокрема: на малому підприємстві має місце низька відповідність та узгодженість заходів економічної безпеки, низька повнота охоплення та високий ступінь ризику реалізації захисних заходів.

Для більш наглядного представлення результатів комплексного оцінювання ефективності системи економічної безпеки на малих підприємствах – об'єктах дослідження – пропонуємо сформувати матрицю із визначеним рейтингом кількісних та якісних показників (рис. 5.4).

Сформована матриця відображає поділ ефективності системи економічної безпеки малого підприємства на сегменти із достатнім рівнем ефективності (показники середнього, значного та високого рівнів), а також низьким рівнем ефективності (показники низького та критичного рівнів), що

вимагає подальших коригувальних дій в розробці системи економічної безпеки.

За результатами оцінювання ефективності системи економічної безпеки малого підприємства можна визначати напрями активізації та необхідні коригувальні дії. Коригувальні дії за якісними показниками обумовлюються необхідністю структурування, здійснення відповідної побудови, узгодженості та забезпеченості системи економічної безпеки.

			Рівень ефективності системи економічної безпеки (кількісна оцінка) - $I_{ЕБМПК}$						
			Діапазон значень інтегрального показника, балів		Критичний	Низький	Середній	Значний	Високий
					0-0,19	0,2-0,39	0,4-0,59	0,6-0,79	0,8-1
Рівень ефективності системи економічної безпеки (якісна оцінка) - $I_{ЕБМІЯ}$	Високий	21-25	Невідповідність якісних та кількісних характеристик системи економічної безпеки, необхідність розробки коригувальних заходів		<i>Достатній загальний рівень ефективності системи економічної безпеки малого підприємства</i>				
	Значний	16-20							
	Середній	11-15							
	Низький	6-10	<i>Низький загальний рівень ефективності системи економічної безпеки малого підприємства</i>		Невідповідність якісних та кількісних характеристик системи економічної безпеки, необхідність розробки коригувальних заходів				
	Критичний	0-5							

Рис. 5.4. Узагальнююча матриця оцінювання ефективності системи економічної безпеки малого підприємства¹¹⁴

Коригувальні дії за кількісними показниками обумовлюються низьким рівнем економічної безпеки малого підприємства за усіма забезпечуючими складовими.

¹¹⁴ Складено автором .

На основі представленої матриці визначимо ефективність системи економічної безпеки малих підприємств – об'єктів дослідження (рис. 5.5).

Враховуючи результати проведеного аналізу, необхідно зазначити, що у більшості досліджуваних малих підприємств достатній рівень ефективності системи економічної безпеки, окрім МП «Парнас».

		Рівень ефективності системи економічної безпеки малого підприємства (кількісна оцінка) - $I_{ЕБМПК}$					
		Діапазон значень інтегрального показника, балів	Критичний	Низький	Середній	Значний	Високий
			0-0,19	0,2-0,39	0,4-0,59	0,6-0,79	0,8-1
Рівень ефективності системи економічної безпеки малого підприємства (якісна оцінка) - $I_{ЕБМПА}$	Високий	21-25					МП "Контакт"
	Значний	16-20					МП "Терноком"
	Середній	11-15			МП "Сучасник"	МП "Геркулес"	
	Низький	6-10		МП "Парнас"			
	Критичний	0-5					

Рис. 5.5. Результати кількісного та якісного оцінювання ефективності системи економічної безпеки досліджуваних малих підприємств¹¹⁵

Система економічної безпеки цього малого підприємства вимагає більш дієвого контролю та реалізації ряду коригувальних дій, зокрема:

– забезпечити відповідність системи економічної безпеки загальним тенденціям розвитку підприємства;

¹¹⁵ Складено автором на основі проведених розрахунків індикаторів ефективності системи економічної безпеки досліджуваних малих підприємств.

- оптимізувати процес ресурсного забезпечення системи економічної безпеки;
- раціонально та обґрунтовано проводити дослідження загроз і негативних факторів впливу на діяльність досліджуваного підприємства;
- синхронізувати узгодженість системи економічної безпеки за параметрами зовнішнього середовища малого підприємства;
- знизити рівень ризикованості діяльності підприємства та розробити альтернативні шляхи уникнення і передачі ризиків;
- реалізовувати інноваційні ідеї та створювати інноваційну продукцію.

У цілому для підвищення ефективності функціонування системи економічної безпеки на малих підприємствах, нами пропонується:

- пошук альтернативних джерел формування капіталу з метою реалізації заходів з економічної безпеки;
- навчання, підготовка та перепідготовка персоналу, зайнятого розробленням та реалізацією заходів з економічної безпеки;
- постійне управління та коригування у системі забезпечення економічної безпеки з метою досягнення найвищого рівня ефективності у співвідношенні витрат ресурсів та отриманих вигод.

5.2. Оптимізація процесів прогнозування фінансових індикаторів системи економічної безпеки малого підприємства із використанням засобів математичного моделювання

Застосовуючи сучасний інструментарій економіко-математичного моделювання, здійснимо дослідження впливу витрат, пов'язаних із забезпеченням системи економічної безпеки малого підприємства, на фінансові показники діяльності суб'єкта господарювання (на прикладі МП «Контакт» та МП «Терноком») на основі методології регресійного аналізу,

який дозволяє вивчати ступінь кореляційного впливу та відповідно міру залежності результуючого показника від чинника, що на нього впливає.

Відповідно до вхідних даних, представлених у таблицях 5.8, 5.9, побудуємо регресійні моделі впливу витрат, пов'язаних із забезпеченням системи економічної безпеки малого підприємства, на такі важливі комплексні результуючі показники виробничо-господарської діяльності як чистий прибуток та собівартість продукції.

Таблиця 5.8

Вхідні параметри для побудови регресійної моделі взаємозв'язку економічних показників МП «Контакт»¹¹⁶

Показники, грн.	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
Чистий прибуток	56342	58764	60232	71432	72134
Собівартість продукції	17234	22098	24356	25987	26382
Витрати на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки	15432	16987	22654	25786	29543

Використовуючи для обчислення сучасне програмне забезпечення, побудуємо лінійну регресійну модель залежності впливу витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, на обсяг чистого прибутку малих підприємств (на прикладі МП «Контакт» та МП «Терноком»).

Фрагмент розрахункових даних регресійної моделі представимо на рис. 5.5.

Аналізуючи розрахункові дані для регресійної моделі можна констатувати, що коефіцієнт детермінації даної моделі становить $R^2 = 0,865$, що вказує на адекватність побудови регресійної моделі та коефіцієнт кореляції $D = 0,93$, що вказує на пряmolінійний зв'язок, та близький до 100%

¹¹⁶ Сформовано автором на основі звітної інформації про виробничо-господарську діяльність МП «Контакт».

вплив витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, на обсяг чистого прибутку досліджуваного малого підприємства.

Лінійна регресійна модель впливу витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, на обсяг чистого прибутку МП «Контакт» має таке математичне представлення¹¹⁷:

$$y = 37949,097 + 1,17x. \quad (5.6)$$

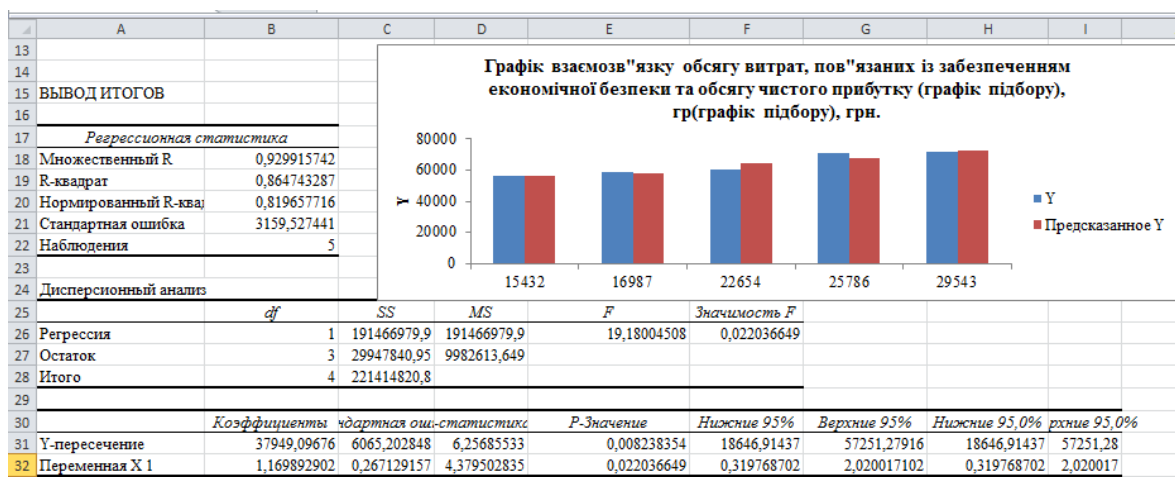

Рис. 5.5. Розрахункові дані взаємозалежності обсягу витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, та обсягу чистого прибутку малих підприємств¹¹⁸

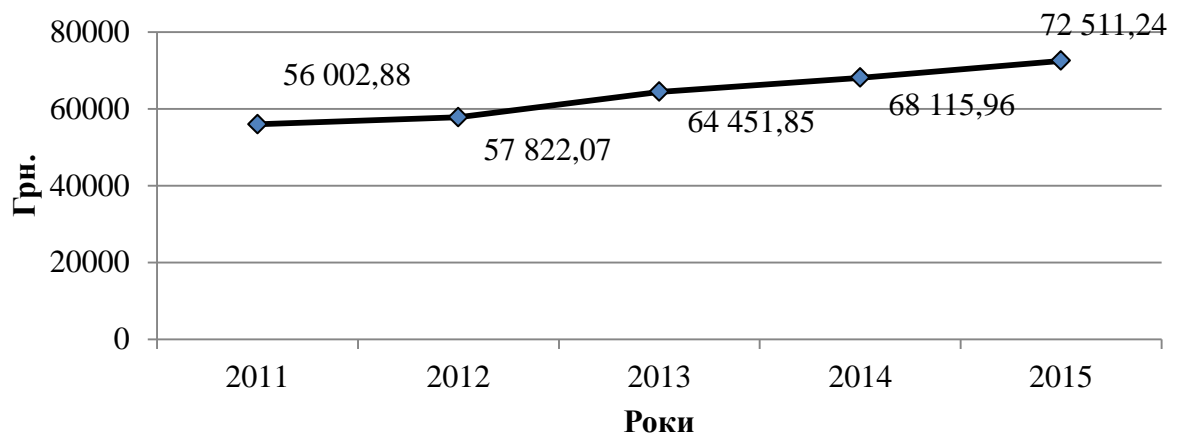
Графічне зображення регресійної залежності впливу витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, на обсяг чистого прибутку досліджуваного малого підприємства представлено на рис. 5.6. Помилка апроксимації даної регресійної моделі становить $E \approx 2,88\%$, що є в межах норми та вказує на належну апроксимацію даних.

Здійснимо дослідження взаємозв'язку обсягу витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, та собівартості

¹¹⁷ Розраховано автором.

¹¹⁸ Розраховано автором на основі звітної інформації про виробничо-господарську діяльність МП «Контакт».

продукції малих підприємств, використовуючи інструментарій економіко-математичного моделювання на основі регресійної залежності (рис. 5.7).

◆ Змодельовані дані обсягу чистого прибутку малого підприємства

Рис. 5.6. Змодельовані дані регресійної залежності впливу витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, на обсяг чистого прибутку малих підприємств¹¹⁹

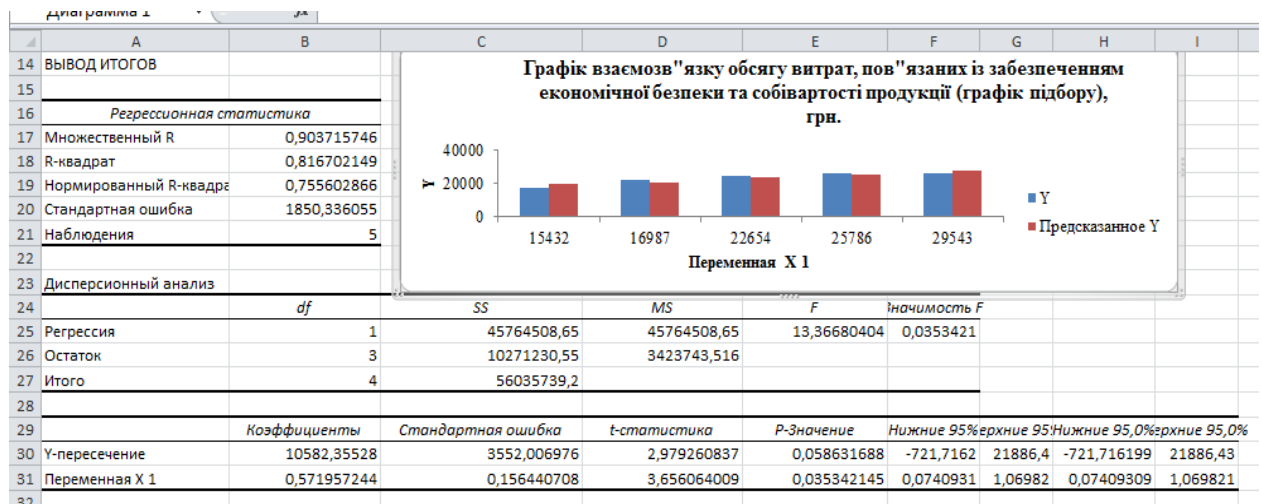

Рис. 5.7. Розрахункові дані для побудови регресійної залежності впливу витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, на собівартість продукції МП «Контакт»

¹¹⁹ Розраховано автором.

Коефіцієнт детермінації даної регресійної моделі становить $R^2 = 0,817$, що вказує на адекватність побудови регресійної моделі та коефіцієнт кореляції $D = 0,904$, що вказує на прямолінійний зв'язок, та близький до 100% вплив витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, на собівартість продукції досліджуваного малого підприємства. На рисунку 5.8 представимо графічну інтерпретацію регресійної моделі впливу витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, на собівартість продукції малих підприємств.

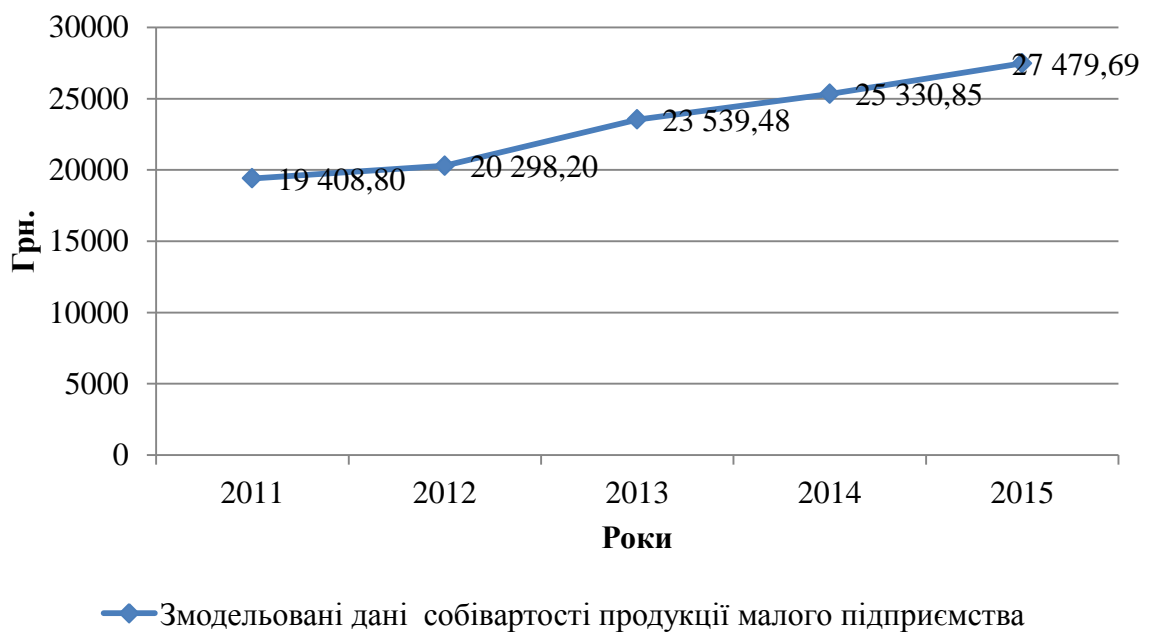

Рис. 5.8. Змодельовані дані впливу витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, на собівартість продукції МП «Контакт»¹²⁰

Математичне представлення лінійної регресійної моделі впливу витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, на собівартість продукції досліджуваного малого підприємства має вигляд¹²¹:

¹²⁰ Розраховано та побудовано автором на основі звітної інформації про діяльність МП «Контакт».

¹²¹ Розраховано автором.

$$y = 10582,36 + 0,57x. \quad (5.7)$$

Як видно з лінійної регресійної моделі, вплив витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, та собівартість продукції МП «Контакт» корелюють між собою. Це означає, що збільшення суми витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, призводить до зростання собівартості продукції МП «Контакт». Таким чином, результати проведеного дослідження дозволяють розглядати витрати на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, як один із важелів впливу на величину собівартості продукції малих підприємств.

Наступним напрямком досліджень економічної діяльності малих підприємств є вивчення впливу витрат на утримання служби безпеки на обсяг чистого прибутку.

Використовуючи сучасний інструментарій економіко-математичного моделювання на основі регресійного аналізу, виберемо вхідні дані для моделювання регресійних залежностей (табл. 5.9).

Таблиця 5.9

**Вхідні дані для моделювання регресійних залежностей на прикладі
МП «Терноком»¹²²**

Показники, грн.	Роки				
	2011	2012	2013	2014	2015
Чистий прибуток	68576	70998	72466	83666	84368
Витрати на утримання служби економічної безпеки малого підприємства	18543	19221	24888	28020	31777

Використовуючи дані, наведені у таблиці 5.9, та сучасні засоби опрацювання інформаційних ресурсів, представимо розраховані до регресійної моделі показники на рисунку 5.9.

¹²² Сформовано автором на основі звітної інформації діяльності МП «Терноком».

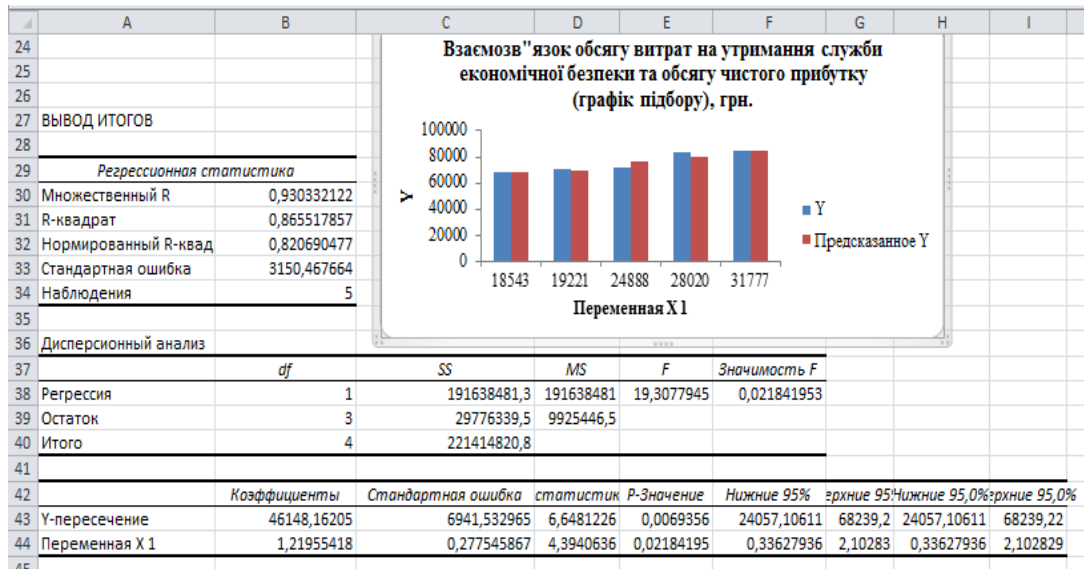

Рис. 5.9. Фрагмент розрахункових параметрів регресійної моделі взаємозв'язку витрат на утримання служби економічної безпеки та обсягу чистого прибутку МП «Терноком»¹²³

Здійснюючи аналіз розрахункових даних регресійної моделі впливу витрат на утримання служби безпеки малих підприємств на обсяг чистого прибутку, можна стверджувати, що коефіцієнт детермінації становить $R^2 = 0,87$, що є значущим показником та вказує на високу щільність зв'язку між такими фінансовими індикаторами виробничо-господарської діяльності малого підприємства як витрати на утримання служби безпеки та обсяг чистого прибутку.

Лінійна регресійна модель має такий математичний вигляд¹²⁴:

$$y = 46148,16 + 1,22x. \quad (5.8)$$

Графічну інтерпретацію даної регресійної моделі представимо на рисунку 5.10.

¹²³ Розраховано та побудовано автором на основі звітної інформації про діяльність МП «Терноком».

¹²⁴ Розраховано автором.

Аналізуючи лінійну регресійну модель впливу витрат на утримання служби безпеки на обсяг чистого прибутку (див. рис. 5.10), можна стверджувати, що залежність є прямолінійна, оскільки коефіцієнт $a = 46148,16$, тобто є додатнім числом.

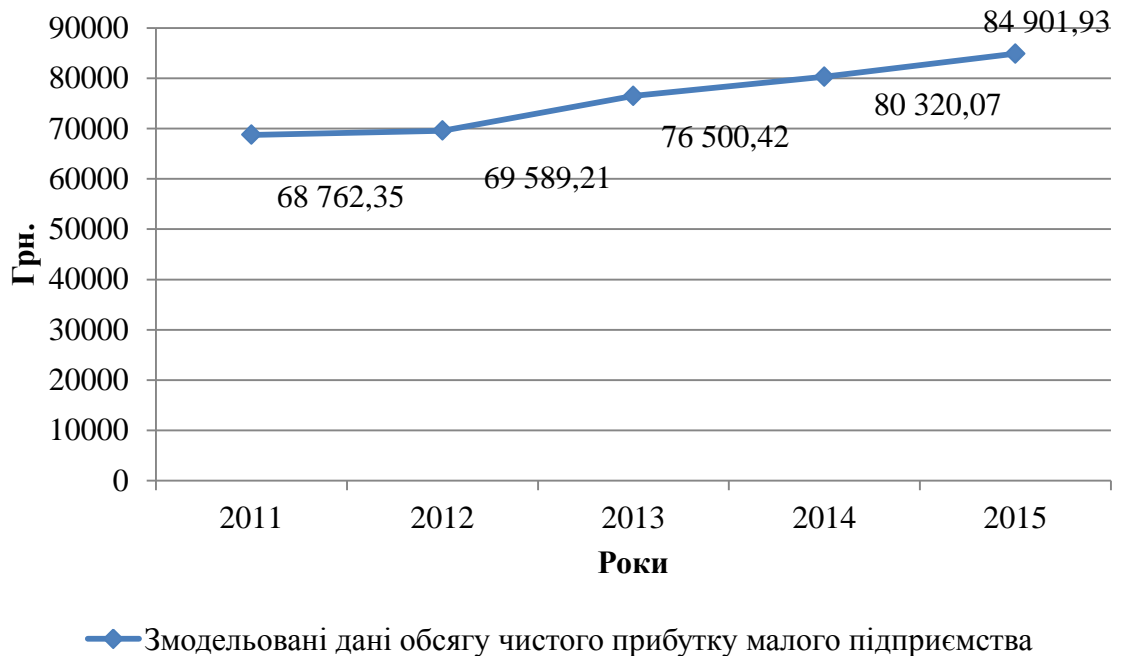

Рис. 5.10. Змодельовані дані взаємозв'язку обсягу витрат на утримання служби безпеки та чистого прибутку МП «Терноком»¹²⁵

Таким чином, якщо в подальшій діяльності досліджуваного малого підприємства буде тенденція до збільшення витрат на утримання служби безпеки, то і обсяг чистого прибутку також буде збільшуватись.

Для подальшої оптимізації системи економічної безпеки малих підприємств здійснимо прогноз показників регресійної залежності витрат на утримання служби економічної безпеки та обсягу чистого прибутку МП «Терноком», застосовуючи інструментарій економіко-математичного моделювання на базі трендового аналізу.

¹²⁵ Розраховано та побудовано автором на основі звітної інформації про діяльність МП «Терноком».

При аналітичному вирівнюванні динамічного ряду фактичні значення рівнів замінюються значеннями, обчисленими на основі певної функції $Y = f(t)$, яку і називають трендовим рівнянням. Вибір типу функції ґрунтується на попередньому аналітичному аналізі суті явища. Продовження виявленої тенденції за межі ряду динаміки називають екстраполяцією тренду. Знаходження проміжних значень ряду динаміки мають назву інтерполяції тренду динаміки.

Якщо має місце рівномірний розвиток економічних процесів малих підприємств, то його найчастіше описують лінійною моделлю тренду.

У нашому випадку прогнозування обсягів чистого прибутку досліджуваного малого підприємства засноване на зберіганні загальної тенденції розвитку явищ у часі, тому на практиці даний процес прогнозування зводиться до добору на підставі даних минулих періодів аналітичних залежностей досліджуваного параметра (обсягу чистого прибутку) від чинників, що впливають (обсягу витрат на утримання служби безпеки), і екстраполяції цих залежностей на майбутнє. Прогноз показника одержують підстановкою необхідного значення чинника в отримане регресійне рівняння. Таким чином, прогнозне значення є точковою оцінкою середнього значення показника при даних рівнях чинників [276].

Одним з найбільш поширених засобів прогнозування є побудова ліній тренду засобами MS Excel на основі точкової діаграми за фактичними даними минулих періодів. Ті чи інші якісні властивості розвитку виражають різні рівняння трендів. MS Excel пропонує різноманітні типи апроксимуючої залежності: лінійна, логарифмічна, поліноміальна, степенева, експонентна, лінійна фільтрація. Однак, спроба реалізувати запропоновані моделі призводить до значно різних чисельних результатів, які до того ж, часто мають різний напрямок розвитку. Це приводить нас до завдання оцінки можливості використання тієї чи іншої моделі прогнозування.

Першим кроком оцінки повинно бути теоретичне обґрунтування обраних залежностей відповідно до фактичного ряду. У нашому випадку в якості фактичного ряду ми використовуємо значення чистого прибутку за період 2011 – 2015 роки.

Проте слід врахувати, що у аналізованого підприємства у майбутні періоди може бути як прибуток (+), так і збиток (-). Отже, з подальшого розгляду виключаються степенева та експонентна залежності, оскільки побудова ліній тренду на їх основі неможлива, якщо дані містять нульові або від'ємні значення.

Крім того, виключається тренд побудований за допомогою лінійної фільтрації, оскільки він не придатний для прогнозування майбутніх значень. Після побудови ліній тренду на базі теоретично придатних залежностей, кожен результат пропонується оцінити шляхом ранжування за кількома критеріями, які характеризують достовірність, відповідність, надійність та інші параметри прогнозу.

Для визначення достовірності прогнозу можна використати значення похибки апроксимації (R^2). Чим ближче значення (R^2) до одиниці, тим точніше обрана модель відбиває тенденцію розвитку, тобто, тим більше можна довіряти результатам прогнозування.

При ранжуванні за цим критерієм моделі з максимальним значенням похибки апроксимації присвоюється мінімальний ранг і т.д.

Графічне представлення результатів побудови різних ліній тренду відображено на рисунку 5.11.

Результати ранжування представлено в таблиці 5.10.

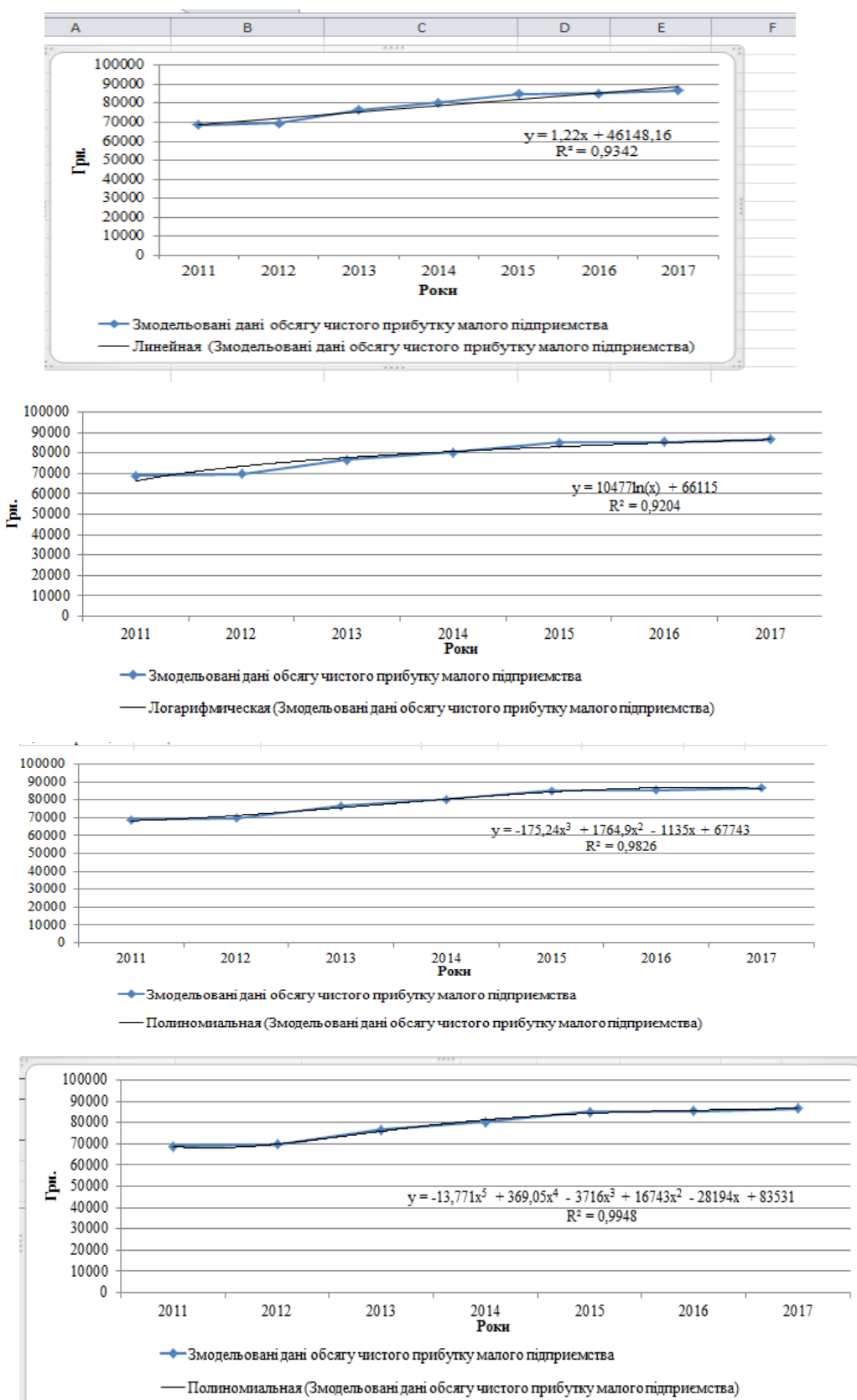

Рис. 5.11. Графічне представлення результатів побудови ліній тренду прогнозу обсягу чистого прибутку МП «Терноком» в залежності від обсягу витрат на утримання служби економічної безпеки¹²⁶

Таблиця 5.10

¹²⁶ Розраховано та побудовано автором.

**Результат ранжування за значенням похибки апроксимації
прогнозних показників регресійної залежності впливу витрат на
утримання служби економічної безпеки
та обсягу чистого прибутку МП «Терноком»¹²⁷**

Вид апроксимації	Прогнозна модель	R ²	Ранг
1. Лінійна	$Y = 1,22x + 46148,16$	0,9342	3
2. Логарифмічна	$Y = 10477\ln(x) + 66115$	0,9204	4
3. Поліноміальна 3-го ступеня	$Y = -175,24x^3 + 1764,9x^2 - 1135x + 67743$	0,9826	2
4. Поліноміальна 5-го ступеня	$Y = -13,771x^5 + 369,05x^4 - 3716x^3 + 16743x^2 - 28194x + 83531$	0,9948	1

Для визначення відповідності прогнозу пропонуємо порівняти значення, отримані за допомогою кожної моделі, з фактично отриманим прибутком (збитком). Зрозуміло, чим ближче спрогнозоване значення до фактичного, тим більше обрана модель відповідає реальному стану справ. При ранжуванні за цим критерієм моделі з мінімальним значенням відхилення присвоюється мінімальний ранг і т.д.

Відхилення прогнозу від факту приймається в абсолютному виразі (за модулем). Результати ранжування представлено в таблиці 5.11.

Таблиця 5.11

**Результат ранжування за відхиленням від фактичного значення
змодельованих показників регресійної взаємозалежності витрат на
утримання служби безпеки та обсягу чистого прибутку МП
«Терноком»¹²⁸**

Вид апроксимації	Фактичне значення за 2015 рік	Змодельоване значення на 2015 рік	Відхилення по модулю	Ранг
1. Лінійна	84368	84901,93	533,93	1
2. Логарифмічна	84368	85112,34	744,34	3
3. Поліноміальна 3-	84368	85114,65	746,65	4

¹²⁷ Розраховано та побудовано автором.

¹²⁸ Розраховано автором.

Вид апроксимації	Фактичне значення за 2015 рік	Змодельоване значення на 2015 рік	Відхилення по модулю	Ранг
го ступеня				
4. Поліноміальна 5-го ступеня	84368	85023,72	655,72	2

Остаточний результат оцінювання за розглянутими параметрами відображено у вигляді сумарного рангу, отриманого шляхом додавання часткових рангів. Мінімальна сума рангів відповідає максимально прийнятній моделі за всіма критеріями, що брали участь в оцінюванні. Результати проведеного оцінювання наведено в таблиці 5.12.

Таблиця 5.12

Результати оцінювання сумарних рангів моделей регресійної залежності впливу витрат на утримання служби безпеки та обсягу чистого прибутку МП «Терноком»¹²⁹

Вид апроксимації	Ранг 1	Ранг 2	Загальний ранг
1. Лінійна	3	1	4
2. Логарифмічна	4	3	7
3. Поліноміальна 3-го ступеня	2	4	6
4. Поліноміальна 5-го ступеня	1	2	3

Таким чином, з наведених вище розрахунків чітко видно, що найбільш прийнятна для прогнозування впливу витрат на утримання служби безпеки на обсяг чистого прибутку модель – це поліноміальна 5-го ступеня:

$$Y = -13,771x^5 + 369,05x^4 - 3716x^3 + 16743x^2 - 28194x + 83531.$$

Розрахуємо прогнозовані дані чистого прибутку МП «Терноком», використовуючи поліноміальну модель 5-го ступеня (табл. 5.13).

¹²⁹ Розраховано та систематизовано автором.

Таблиця 5.13

**Змодельовані та спрогнозовані дані обсягів чистого прибутку МП
«Терноком» на основі регресійної залежності впливу витрат на
утримання служби економічної безпеки¹³⁰**

Вид апроксимації	Роки	Прогнозовані обсяги чистого прибутку, грн.
Поліноміальна 5-го ступеня	2015	85023,72
	2016	87234,98
	2017	89347,65

Для підвищення достовірностей прогнозів впливу витрат на утримання служби економічної безпеки на обсяг чистого прибутку малого підприємства можна врахувати і додаткові критерії, але методика оцінки може використовуватись та ж сама.

Аналізуючи прогнозовані дані обсягу чистого прибутку МП «Терноком» на найближчу перспективу до 2017 року, можна стверджувати, що збільшення витрат на утримання служби економічної безпеки сприятиме зростанню рівня прибутковості досліджуваного підприємства та зниженню обсягу втрат від негативних впливів зовнішніх та внутрішніх факторів.

5.3 Моделювання системи моніторингу економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу на основі штучних нейронних мереж зустрічного розповсюдження

У сучасних конфліктних умовах для існування малих підприємств в Україні надзвичайно важливим є ефективне прогнозування загрозливих станів економічної безпеки. Не менш важливою умовою існування малого підприємства є вибір та прийняття керівником відповідного управлінського рішення серед інших альтернативних варіантів. У комплексі економічної безпеки ці завдання вирішує

¹³⁰ Розраховано автором.

система моніторингу і підвищення ефективності її роботи прямо впливає на стабільність життєдіяльності малого підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «моніторинг» (з англ. *monitoring* – відстеження) включає постійне, систематичне збирання інформації з метою спостереження та контролю за розвитком певного явища чи процесу, а також його прогнозування. Моніторинг економічної безпеки малого підприємства у вітчизняній та зарубіжній літературі характеризується як один з найбільш ефективних підходів до визначення рівня економічної безпеки [18; 28; 45; 66; 224; 257-259; 261]. Моніторинг економічної безпеки може здійснюватись методом співставлення фактичних і порогових значень по ключових показниках виробничо-господарської діяльності малого підприємства. Характеристика таких показників проводиться на рисунку 5.12. Співставлення даних показників (див. рис. 5.12.) з їх пороговими значеннями дає можливість визначити економічний стан малого підприємства та прорангувати його за ступенем наближеності до кризової ситуації [89]. В умовах, коли величина хоча б одного з індикаторів виходить за межі порогового значення, створюється ситуація передкризового або кризового стану. Прийнятний рівень економічної безпеки малого підприємства досягається за умови, що всі його індикатори знаходяться в межах їх порогових значень.

За їх межами виробничо-господарський комплекс малого підприємства втрачає здатність до динамічного саморозвитку, конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках, стає об'єктом банкрутства.

Порогове значення – це гранична величина, недодержання значень якої перешкоджає нормальному процесові розвитку, призводить до початку руйнівних дій та нерегульованих процесів у різних сферах виробничої діяльності малого підприємства, до формування дестабілізуючих тенденцій, або переводить виробничо-господарську систему у якісно новий стан кризи.

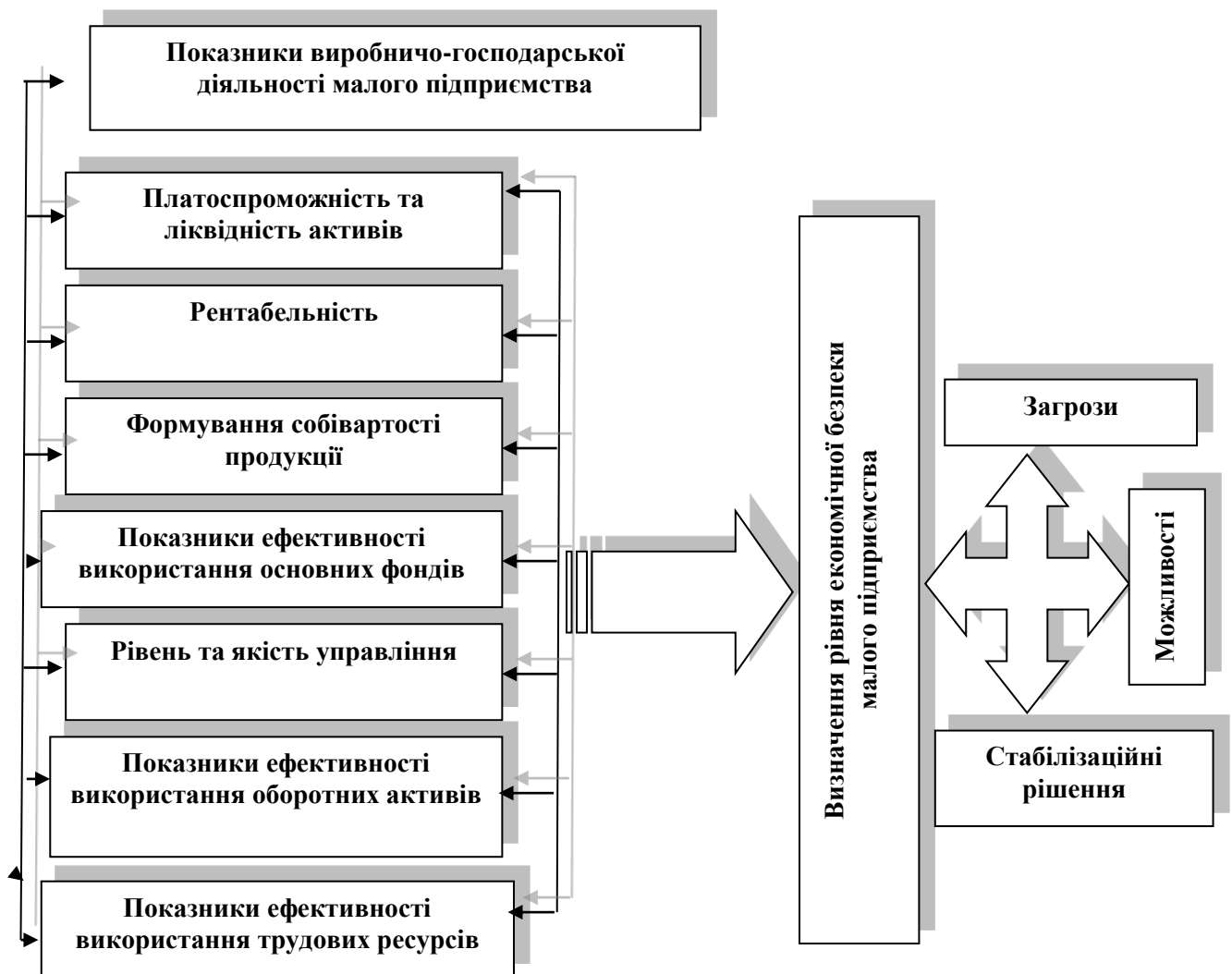

Рис. 5.12. Основні індикатори моніторингу рівня економічної безпеки
малого підприємства¹³¹

Тому моніторинг індикаторів виробничо-господарської діяльності малого підприємства доцільно проводити за допомогою кількісного аналізу кризових явищ та комплексу формування та проведення програмно-цілевих заходів. Спрямувавши науковий пошук на удосконалення існуючої методики моніторингу рівня економічної безпеки малого підприємства, модель його проведення можна представити наступним чином (рис. 5.13¹³²).

¹³¹ Сформовано автором на основі використання положень, викладених у [89].

¹³² Сформовано автором на основі положень, викладених у [89].

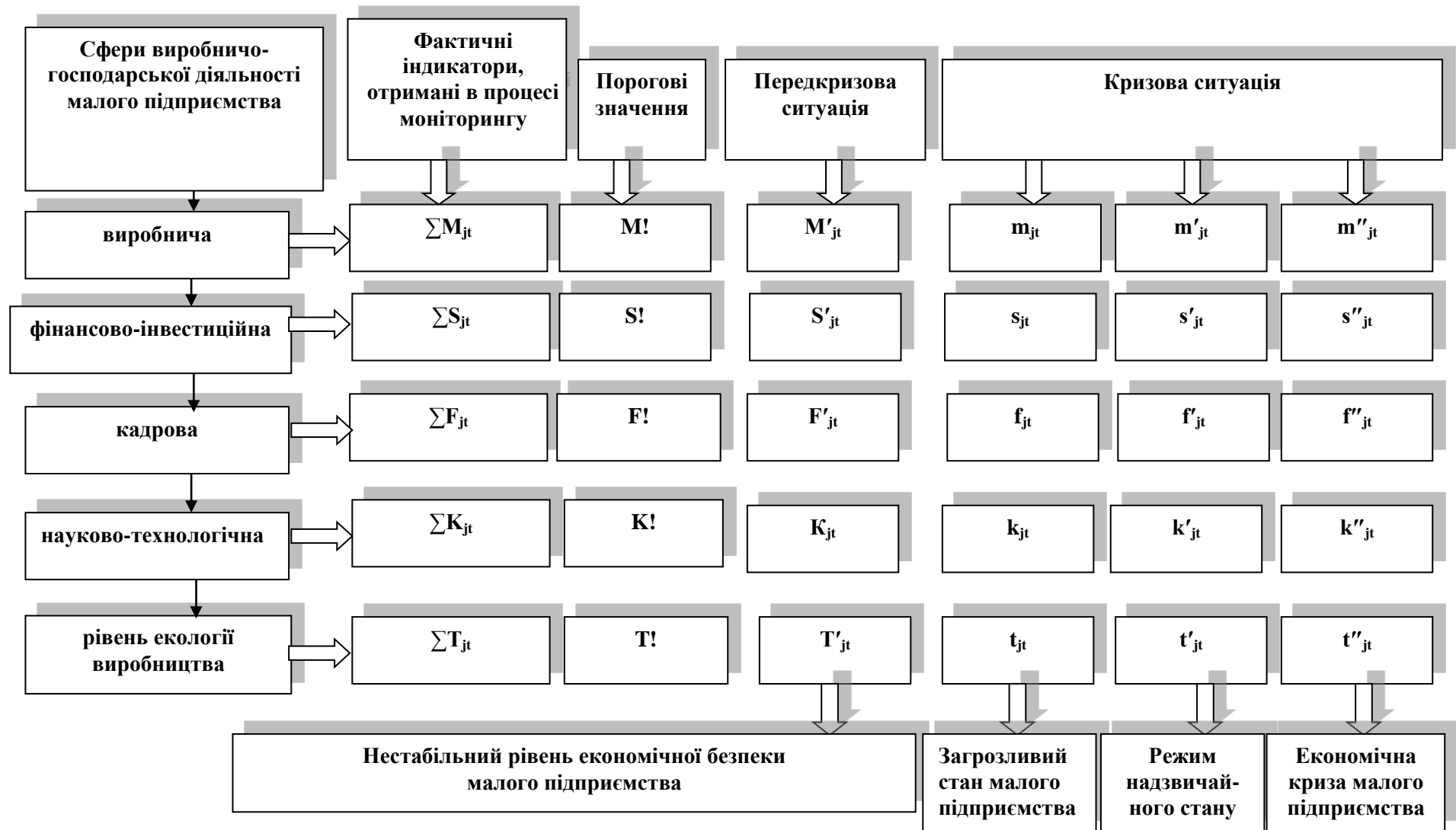

Рис. 5.13. Модель проведення моніторингу рівня економічної безпеки малого підприємства

Таким чином, висновки, наприклад, про стан виробничої сфери будуть формуватися на основі величини $\sum M_{jt}$, де $i \in (1...n)$ – кількість показників, що характеризують дану сферу виробничо-господарської діяльності підприємства; j – підприємство (відділ, цех, дільниця), для якого проводяться розрахунки; t – проміжок часу (рік, квартал), за який проводиться дослідження. Для забезпечення необхідного практичного рівня та наукового обґрунтування моніторингу системи економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу автором представленої роботи було дотримано ряд принципів:

- системного підходу, який передбачає розгляд виробничо-господарської діяльності малого підприємства як цілісного утворення, що складається з великої кількості взаємопов'язаних елементів, які орієнтовані на досягнення різних, проте взаємоузгоджених завдань в умовах зовнішнього середовища, що постійно змінюється;

- процесного підходу, який розглядає процес управління малим підприємством як безперервну послідовність взаємопов'язаних управлінських функцій його керівництва;

- варіантності (альтернативності), що передбачає виявлення та обґрунтування можливих варіантів виходу малого підприємства із кризової ситуації, а також розробку можливих сценаріїв соціально-економічного розвитку суб'єкта малого бізнесу у післястабілізаційний період;

- пріоритетності економічної безпеки малого підприємства, як найважливішого чинника ефективності його функціонування у зовнішньому середовищі та розвитку його соціальної сфери;

- прийнятного рівня ризику, який передбачає виявлення й оцінювання ступеня ризику запропонованих заходів, спрямованих на захист безпеки виробничо-господарської діяльності малого підприємства;

- співмірності технічної, економічної, екологічної та соціальної складових економічної безпеки малого підприємства;

– компромісу між поколіннями, враховуючи довгострокові наслідки подолання кризових явищ та ситуацій на малому підприємстві.

Виходячи із наведених принципів, моніторинг системи економічної безпеки малого підприємства повинен забезпечувати:

– формування сукупності індикативних показників для малого підприємства;

– діагностику стану та динаміки рівня економічної безпеки суб'єкта малого бізнесу та розробку заходів по нейтралізації внутрішніх та зовнішніх загроз;

– ранжування явищ та процесів його розвитку за ступенем кризи.

При проведенні моніторингу розрізняють три характеристики стану економічної безпеки малого підприємства. Нормальний стан – відсутність загроз для його економічної безпеки, або їх слабкий вплив, що нейтралізується плановими діями системи управління або самими ринковими процесами. Передкризовий стан – повернення до нормальних значень індикативних показників можливий лише шляхом мобілізації власних внутрішніх ресурсів виробничо-господарської системи малого підприємства за умови, що така мобілізація не призведе до одночасного погіршення стану по інших його індикаторах. Кризовий стан – настільки значне послаблення малого підприємства у протистоянні загрозам, що система не може власними силами нейтралізувати їх вплив протягом короткого терміну. Для виходу з кризи необхідна допомога ззовні та потужна мобілізація власних ресурсів.

Враховуючи принципи моніторингу, автором було сформовано вимоги до системи економічної безпеки малого підприємства, які базуються на наступних основних положеннях:

1. Підпорядкованість завдань управління економічною безпекою малого підприємства загальнонаціональній системі економічної безпеки. Згідно цього система моніторингу економічної безпеки малого підприємства

повинна створюватись як підсистема системи моніторингу економічної безпеки держави.

2. Міжгалузевий характер проблеми, зумовлений тим, що для дослідження рівня економічної безпеки малого підприємства вимагається як дослідження взаємодії між внутрішніми структурними підрозділами, так і вивчення зовнішніх його взаємозв'язків.

3. Ієрархічність структури системи моніторингу малого підприємства, яка повинна підпорядковуватись територіальним та галузевим рівням управління.

4. Неперервність ідентифікації процесів та явищ, які створюють загрози для економічної безпеки малого підприємства, що зумовлюється неперервністю виробничого процесу.

5. Значне пришвидшення інвестиційних процесів, яке повинно проявитися у скороченні термінів реалізації заходів по нейтралізації загроз.

6. Комплексний (багатокритеріальний) характер заходів по нейтралізації загроз економічній безпеці малого підприємства, які включають суттєві споріднені ефекти (виробничий, кадровий, інвестиційно-фінансовий, екологозберігаючий і т.д.). Звідси виникають проблеми багатокритеріального аналізу заходів по підвищенню рівня економічної безпеки малого підприємства з метою обґрунтування розподілу затрат та ефектів по підрозділах фірми.

7. Необхідність єдиного методичного підходу до моніторингу системи економічної безпеки, який повинен забезпечувати співставність оцінок рівнів економічної безпеки по підрозділах малого підприємства та у контексті регіонального порівняння (для рангування малих підприємств за ступенем кризового стану), а також для дослідження зміни рівня економічної безпеки у часовому розрізі (для оцінки заходів по нейтралізації загроз).

8. Поєднання адміністративно-правових та фінансово-економічних методів та механізмів управління економічною безпекою малого підприємства.

Для розгляду та реального застосування на практиці пропонується схематичне представлення технологічної структури моніторингу рівня економічної безпеки малого підприємства, на якій дана поетапна розгортка процесу діагностики економічної безпеки (рис. 5.14¹³³).

Блок 1. Створення інформаційних масивів потребує використання даних статистичної звітності досліджуваного малого підприємства як джерела інформації, а також авторитетних прогнозів, проектних та технологічних розробок, які розробляються спеціалізованими організаціями. У межах малого підприємства доцільно розробити власну методику спостереження, накопичення і обробки первинних даних, враховуючи усі специфічні особливості його діяльності. Це дозволить забезпечити потрібну співставність розрахункових значень часткових і синтетичних показників для індикативного аналізу, які формуються у блоці 2 (див. рис. 5.14.).

Блок 2 . Формування сукупності часткових і синтетичних показників по об'єктах моніторингу економічної безпеки. Даний блок є засобом представлення вихідних даних для проведення моніторингу системи економічної безпеки малого підприємства.

Його важливим складовим елементом є архівна підсистема, завданням якої є:

- зберігання усієї сукупності інформації про мале підприємство;
- зберігання і відновлення усіх версій і моделей розрахунку;
- обмін даними між окремими підрозділами малого підприємства та об'єднання їх в єдиний інформаційно-програмний комплекс.

¹³³ Сформовано автором на основі положень, викладених у [90; 102; 110; 111; 125; 129; 131].

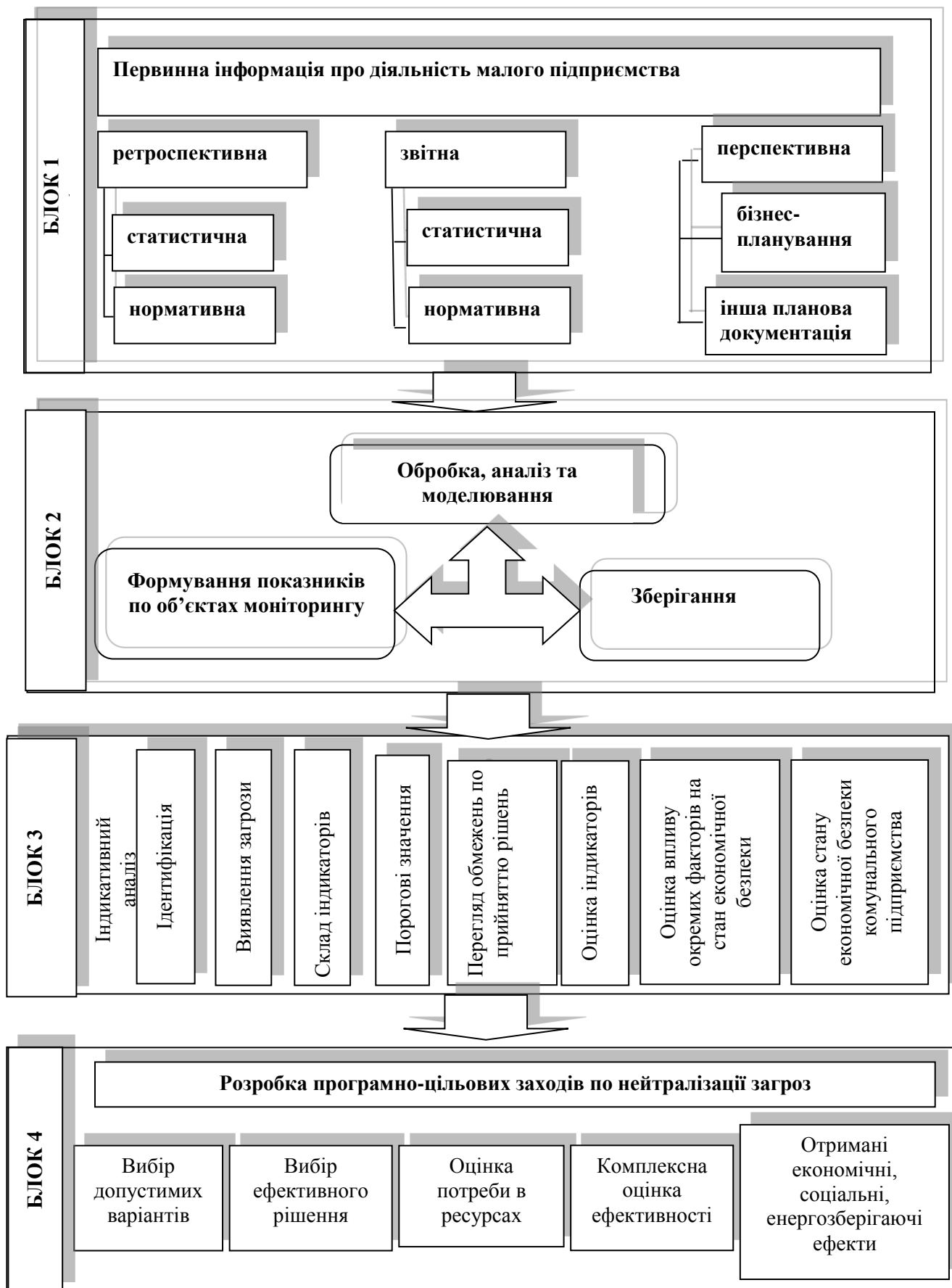

Рис. 5.14. Технологічна структура моніторингу економічної безпеки малого підприємства

Блок 3. Проведення моніторингу економічної безпеки малого підприємства повинно займати центральне місце у системі діагностики та обліку його виробничо-господарської діяльності. У його межах повинна здійснюватись кількісна оцінка рівня економічної безпеки та впливу зовнішніх (екзогенних) та внутрішніх (ендогенних) загроз та конфліктних ситуацій на виведення індикаторів економічної безпеки за межі їх порогових значень.

Не менш важливим завданням моніторингу економічної безпеки малого підприємства повинно стати виявлення ефективних програмно-цільових пріоритетів по нейтралізації загроз економічній безпеці. Зазначена обставина вимагає включити у загальну технологічну схему моніторингу спеціалізованого блоку 4 (див. рис. 5.14.), який дозволить зіставити конкуруючі варіанти по рівнях економічної безпеки, а також оцінювати стабілізуючі ефекти (виробничі, фінансово-інвестиційні, соціальні, екологічні, енергозберігаючі), і тим самим отримувати комплексну оцінку рівня економічної безпеки малого підприємства. Даний блок включає підсистеми формування пакетів заходів по нейтралізації загроз із послідовним відбором допустимих рішень за умовами економічної безпеки (на основі індикативного аналізу) та багатокритеріальним аналізом альтернативних варіантів.

Дана технологічна схема містить методологічні принципи, які можуть бути використані при вирішенні двох типів завдань економічної безпеки малого підприємства:

1. Класифікація станів економічної безпеки окремих підрозділів та підприємства в цілому.
2. Оцінка ефективності розроблених та впроваджених програмно-цільових заходів щодо виходу малого підприємства із кризового стану.

Таким чином, можемо зазначити, що ефективна система моніторингу дозволить своєчасно виявити можливість виникнення конфліктних ситуацій

та оцінити ступінь їх впливу на рівень економічної безпеки малого підприємства. Це дасть змогу керівництву малого підприємства розробити програмно-цільові заходи щодо усунення можливих загроз та нівелювання негативних факторів впливу.

Система моніторингу стану економічної безпеки малих підприємств – це широкий комплекс заходів організаційного, методологічного й управлінського характеру. Вона пов'язана із визначенням і вибором оптимального поєднання різноманітних форм і видів моніторингу окремих складових економічної безпеки з урахуванням особливостей кожної конкретної ситуації дослідження.

Структурно система моніторингу стану економічної безпеки малих підприємств складається з інформаційного банку даних, аналітичних засобів та банку цільових програм безпечного розвитку. І якщо перший і третій елементи системи моніторингу вже добре опрацьовані у наукових дослідженнях, то при виборі аналітичних засобів аналізу інформації донині виникають суперечки.

Більшість традиційних інструментів роботи із статистичними даними надають незадовільні результати. Вирішенням цієї проблеми, на нашу думку, може стати використання нелінійних математичних методів, а саме штучних нейронних мереж.

Дослідження штучних нейронних мереж пов'язані з тим, що спосіб обробки інформації людським мозком докорінно відрізняється від методів, якими оперують класичні підходи до побудови моделей. Мозок володіє здатністю організувати свої структурні компоненти, які називаються нейронами, так, щоб вони могли виконувати конкретні завдання (такі як розпізнавання образів, обробку сигналів органів чуття, моторні функції) у багато разів швидше, ніж можуть дозволити найпотужніші сучасні комп'ютери. Нервову систему людини можна представити у вигляді триступінчастої системи (рис. 5.15) [279]. Центром є мозок, представлений

мережею нейронів (нервів). Він отримує інформацію, аналізує її і видає відповідні рішення.

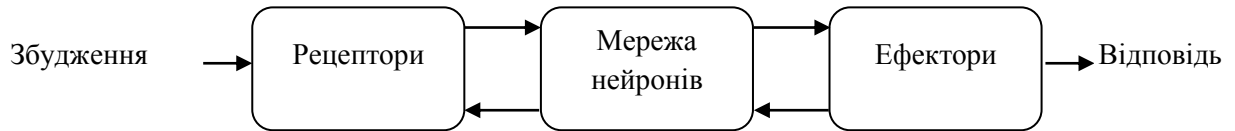

Рис. 5.15. Блокова діаграма нервової системи

На рис. 5.15 стрілки, направлені зліва направо, позначають пряму передачу сигналів інформації в систему, а стрілки, направлені справа наліво, у відповідь реакцію системи. Рецептори перетворюють сигнали від тіла та з навколишнього середовища в електричні імпульси, що передаються в нейронну мережу (мозок). Ефектори перетворюють електричні імпульси, згенеровані нею, у вихідні сигнали [280].

У загальному випадку нейронна мережа є машиною, що моделює спосіб обробки мозком конкретного завдання. Вона складається з елементів, функціональні можливості яких аналогічні більшості елементарних функцій біологічного нейрона. Штучні нейронні мережі демонструють дивовижне число властивостей притаманних мозку. Наприклад, вони навчаються на основі досвіду, узагальнюють попередні прецеденти на нові випадки і визначають істотні властивості інформації, що поступає та містить зайві дані.

Штучний нейрон імітує в першому наближенні властивості біологічного нейрона. На вхід штучного нейрона поступає деяка множина сигналів X , кожен з яких є виходом іншого нейрона. Кожен вхід x_i корегується на відповідну вагу w_i , $i = \overline{1, n}$, аналогічну синаптичній силі, і всі добутки підсумовуються, визначаючи рівень активації нейрона. Хоча мережеві парадигми вельми різноманітні, в основі майже всіх їх лежить конфігурація [281], показана на рис. 5.16.

Сигнал v , скоригований на порогове значення b (якщо воно задане), далі, як правило, перетворюється активаційною функцією ϕ і дає вихідний

нейронний сигнал u . Функцію можна вважати підсилювальною характеристикою штучного нейрона, яка може мати як лінійну, так і нелінійну природу. Коефіцієнт посилення обчислюється як відношення приросту величини виходу до невеликого приросту величини v , що його викликав. Функція активації, яка обмежує амплітуду вихідного сигналу нейрона, також називається функцією стиснення. Зазвичай нормалізований діапазон амплітуд виходу нейрона лежить в інтервалі $[0,1]$ або $[-1, 1]$.

Саме до них належать нейронні мережі зустрічного розповсюдження.

За основу такої нейронної мережі взято карту Кохонена, що самоорганізується.

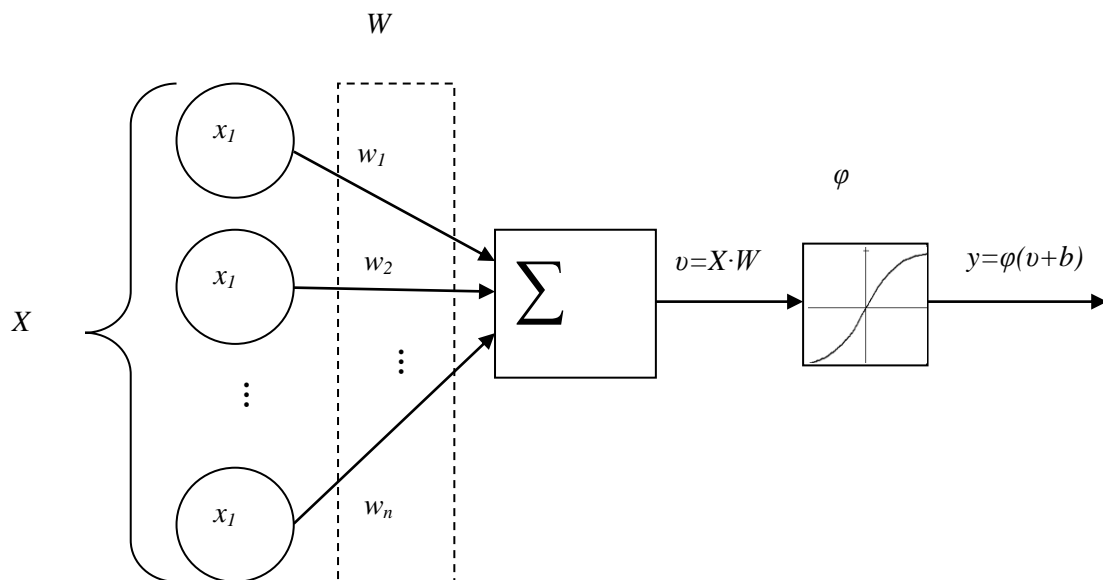

Рис. 5.16. Штучний нейрон з активаційною функцією¹³⁴

Вона дозволяє в процесі дослідження багатовимірних об'єктів виконувати наступні аналітичні операції:

– виявляти приховану (апріорі невідому) структуру сукупності багатовимірних даних за допомогою кластерів, які створюються на карті – областей скупчень даних;

¹³⁴ Складено автором на основі методики, викладеної у [281].

- описувати виявлені кластери на змістовному рівні в термінах розподілу значень ознак;
- визначати належність об'єкту до конкретного кластера;
- проводити порівняння позицій на карті, які займають об'єкти, оцінюючи при цьому ступінь їх відмінності;
- сортувати об'єкти за складними критеріями шляхом вибору на карті відповідних зон.

Системи, що самоорганізуються, характеризуються формуванням топографічних карт вхідних образів, в яких просторове місцеположення (координати) нейронів на карті є індикатором вбудованих статистичних ознак, що містяться у вхідних прикладах. Тобто карти самоорганізації групують схожі вектори вхідних даних на відповідному їм нейроні: точки, розташовані поряд у вхідному просторі даних, відображуються на ній поруч.

Просторове положення вихідних нейронів на топографічній карті відповідає конкретній області ознак даних, виділених з вхідного простору.

У зустрічному розповсюдженні об'єднані два алгоритми: карта Кохонена і зірка Гроссберга (рис. 5.17).

Їх об'єднання призводить до виникнення нових властивостей, які розширюють можливості застосування цього типу нейромережі, зокрема для розпізнавання образів у структурі економічних явищ та процесів.

Шар Кохонена кластеризує вхідні вектори в групи схожих, таким чином здійснюючи розпізнавання і запам'ятовування вхідних образів. Це досягається за допомогою такого підстроювання ваг шару Кохонена, що близькі вхідні вектори активують один і той же нейрон даного шару. Потім завданням зірки Гроссберга є отримання необхідних виходів.

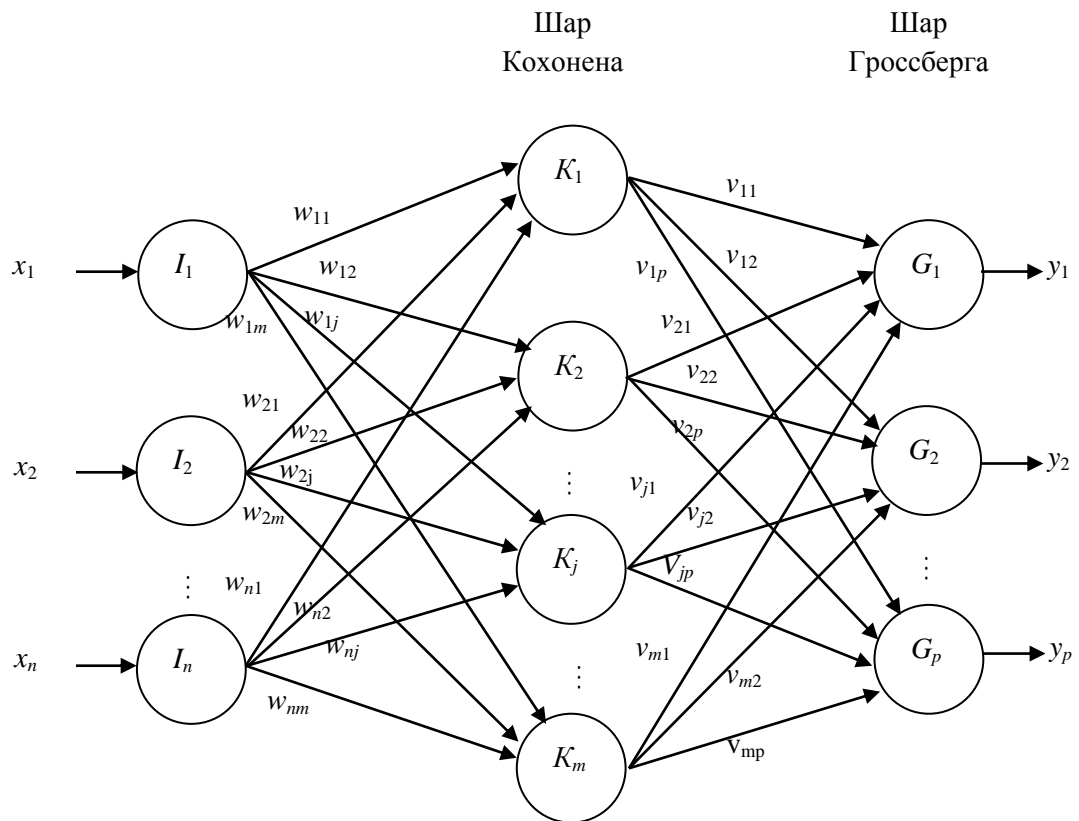

Рис. 5.17. Мережа із зустрічним розпізнаванням без зворотних зв'язків¹³⁵

На рис. 5.17 x_1, x_2, \dots, x_n – вхідні дані, сукупність яких формує вектори навчальних образів. Нейрони шару 0 (позначені I_1, I_2, \dots, I_n) служать лише точками розгалуження і не виконують обчислень. Нейрони, позначені K_1, K_2, \dots, K_m , – нейрони Кохонена, які утворюють карту самоорганізації. Кожен нейрон шару 0 сполучений з кожним нейроном шару 1 (шару Кохонена) синаптичним зв'язком, де w_{nm} – вага синаптичного зв'язку між n -им нейроном вхідного шару та m -им нейроном шару Кохонена. Нейрони, позначені G_1, G_2, \dots, G_p , утворюють шар Гроссберга. Аналогічно, кожен нейрон в шарі Кохонена сполучений з кожним нейроном в вихідній зірці Гроссберга відповідним синаптичним зв'язком, де v_{mp} – ваги синаптичного зв'язку між m -им нейроном шару Кохонена та p -им нейроном шару Гроссберга. Нейронна мережа зустрічного розповсюдження функціонує в двох режимах: у нормальному режимі, при якому приймається вхідний

¹³⁵ Складено автором на основі методики, викладеної у [281].

вектор $\mathbf{x}=\{x_1; \dots; x_n\}$ і видається вихідний вектор $\mathbf{y}=\{y_1; \dots; y_p\}$, і в режимі навчання, при якому подається вхідний вектор і ваги корегуються, щоб дати необхідний вихідний вектор.

Коли мережа навчена, подавання вхідного вектора приводить до необхідного вихідного вектора. Здатність мережі до узагальнення дозволяє отримувати правильний вихід навіть у випадку неповноти чи часткової помилковості даних вхідного вектора. Це дозволяє використовувати дану мережу для розпізнавання образів, відновлення образів і посилення сигналів.

Як зазначив ще Хехт-Нільсен у роботі [122] переваги нейронної мережі зустрічного розповсюдження в тому, що вона проста і відображає статистичну модель для свого середовища вхідних векторів.

До того ж зазначимо, що нейроні мережі такого типу фактично формують тривимірний простір розподілу ймовірностей випадкової величини. А отже, описані вище нейронні структури можуть бути цінними практично при вирішенні всіх економічних задач.

У представленому дослідженні поставлено завдання розробити модель проведення моніторингу економічної безпеки малих підприємств на основі нейронних мереж зустрічного розповсюдження. Запропонований підхід здатен класифікувати багатовимірні вектори даних відповідно визначеним класам.

Оцінити імовірність настання загрозливих станів та конфліктних ситуацій в межах окремих підсистем економічної безпеки можливо, перш за все, на основі аналізу результатів діяльності забезпечуючи підсистем економічної безпеки малого підприємства. Результати проведеного експертного оцінювання (див. табл. 5.2) засвідчили, що, на думку експертів, найважливішими складовими забезпечення економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу є фінансова, техніко-технологічна, інтелектуальна та кадрова складові. Тому при формуванні бази кількісних показників, для використання

їх у нейронних мережах, пропонуємо зосередитись саме на індикаторах цих ключових складових системи економічної безпеки.

Багато об'єктів дослідження на сьогодні демонструють негативні результати виробничо-господарської діяльності, наявність збитків, що свідчить про високу імовірність настання кризового стану системи економічної безпеки досліджуваних малих підприємств.

Тому для оцінювання ключових індикаторів економічної безпеки пропонуємо провести розподіл малих підприємств на суб'єкти господарювання із достатнім рівнем економічної безпеки (ДРЕБ) і компанії із недостатнім рівнем економічної безпеки (НРЕБ) з метою виявлення властивих цим класам характеристик і специфічних значень ключових індикаторів економічної безпеки.

При побудові моделі з'являється завдання відбору найбільш значущих незалежних чинників, враховуючи міру впливу на результативний показник. З математичної точки зору це завдання зводиться до оптимального стискування інформації про стан економічної безпеки малого підприємства, тобто відображення початкової інформації мінімальним числом параметрів при заданому рівні точності або мінімізації втрат інформації при заданому числі узагальнених координат.

Для вирішення проблеми побудови ефективної системи моніторингу економічної безпеки малих підприємств необхідно детально проаналізувати індикатори фінансової, техніко-технологічної, інтелектуальної та кадрової складових малих підприємств, що мають недостатній рівень економічної безпеки, та економічно стабільних фірм.

Аналіз стану показників досліджуваних складових економічної безпеки базується на визначенні ряду відносних показників. Він включає 21 індикатор, призначений для детальної та всебічної оцінки рівня економічної безпеки малого підприємства (див. табл. 5.1). Слід підкреслити, що всі показники економічної безпеки малого підприємства перебувають у

взаємозв'язку та взаємозумовленості. Тому оцінити реальну загрозу діяльності фірми можна лише на підставі використання певного комплексу індикаторів з урахуванням впливу різних факторів на відповідні показники, що детально й усебічно характеризують ключові підсистеми економічної безпеки малого підприємства.

Коротку характеристику відносних показників, які ми пропонуємо використовувати у процесі оцінювання рівня економічної безпеки малого підприємства наведено в таблиці 5.14.

Таблиця 5.14

Система вхідних індикаторів для проведення моніторингу системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу за ключовими складовими¹³⁶

Позначення коефіцієнта	Назва коефіцієнта	Алгоритм обчислення
<i>Індикатори, які характеризують фінансову складову економічної безпеки малого підприємства</i>		
K ₁	Індекс обсягів виробництва	Обсяг виробництва підприємства у поточному періоді / Обсяг виробництва у попередньому періоді
K ₂	Динаміка прибутку	Обсяг чистого прибутку у поточному періоді / Обсяг чистого прибутку у попередньому періоді
K ₃	Частка ринку, яку займає підприємство	Обсяг реалізованої продукції підприємством / Обсяг реалізованої продукції на ринку
K ₄	Рентабельність	Обсяг чистого прибутку / Обсяг витрат на виробництво продукції підприємства
K ₅	Індекс капіталовкладень	Обсяг інвестиційних вкладень підприємства / Балансова вартість активів підприємства
K ₆	Частка довгострокових кредитів у позикових коштах	Обсяг довгострокових зобов'язань малого підприємства / Балансова вартість активів малого підприємства
K ₇	Коефіцієнт фінансової залежності	(Поточні + довгострокові зобов'язання) / Балансова вартість малого підприємства
<i>Індикатори, які характеризують інтелектуальну та кадрову складові економічної безпеки малого підприємства</i>		
K ₈	Питома вага працівників апарату управління у	Кількість працівників апарату управління / Загальна чисельність працюючих на малому підприємстві

¹³⁶ Складено автором за даними таблиць 5.1, 5.2.

Позначення коефіцієнта	Назва коефіцієнта	Алгоритм обчислення
	загальній кількості працюючих	
K ₉	Плинність робітників високої кваліфікації	(Кількість прийнятих працівників високої кваліфікації + кількість вибулих працівників високої кваліфікації) / Загальна чисельність працюючих на малому підприємстві
K ₁₀	Питома вага інженерно-технічних та наукових робітників	Кількість інженерно-технічних працівників та науковців / Загальна чисельність працюючих на малому підприємстві
K ₁₁	Показник раціоналізаторської активності	Кількість раціоналізаторських рішень / Загальна кількість виробничих рішень, прийнятих на малому підприємстві
K ₁₂	Показник освітнього рівня	Кількість працівників з вищою освітою / Загальна чисельність працюючих на малому підприємстві
K ₁₃	Рівень витрат на підготовку кадрів	Обсяг витрат на підготовку кадрів / Загальний обсяг витрат на виробництво та реалізацію продукції малого підприємства
K ₁₄	Частка заробітної плати у собівартості	Фонд заробітної плати усіх працівників підприємства / Собівартість продукції підприємства
<i>Індикатори, які характеризують техніко-технологічну складову економічної безпеки малого підприємства</i>		
K ₁₅	Ступінь зносу основних виробничих фондів	Обсяг зносу основних виробничих фондів малого підприємства / Первісна вартість основних виробничих фондів малого підприємства
K ₁₆	Доступ до ноу-хау (рівень прогресивності технологій)	Вартість задіяних прогресивних технологій / Загальна технологічна вартість малого підприємства
K ₁₇	Частка витрат на НДДКР	Обсяг витрат на НДДКР / Загальний обсяг витрат на виробництво та реалізацію продукції малого підприємства
K ₁₈	Коефіцієнт оновлення основних виробничих фондів	(Обсяг основних виробничих фондів, що надійшли + Обсяг основних виробничих фондів, що вибули) / Первісна вартість основних виробничих фондів малого підприємства
K ₁₉	Оснащеність виробництва основними видами ресурсів	Вартість наявних основних видів ресурсів підприємства / Загальний обсяг потреби в основних видах ресурсів малого підприємства
K ₂₀	Енергоємність	Загальний обсяг споживання енергетичних ресурсів малого підприємства / Обсяг виготовленої продукції
K ₂₁	Ступінь зносу основних виробничих фондів	Обсяг зносу основних виробничих фондів малого підприємства / Первісна вартість основних виробничих фондів малого

Позначення коефіцієнта	Назва коефіцієнта	Алгоритм обчислення
		підприємства

Отже, для побудови моделі моніторингу економічної безпеки розраховано 21 коефіцієнт на основі даних фінансової звітності досліджуваних малих підприємств та наведено основні індикатори у відповідності з таблицею 2.4. Дані розрахунків представлено у таблиці Г.1 Додатку Г.

Наступним кроком є здійснення аналізу визначених показників на предмет наявності в них інтеркореляції та функціональної залежності. Таким чином здійснити відбір статистично значущих вхідних чинників, залишивши максимально широкий набір незалежних змінних. Адже у включенні до моделі усіх факторів немає сенсу – це не знижує величину залишкової дисперсії та не збільшує точності класифікації.

Визначаючи ключові фактори моделі моніторингу економічної безпеки малих підприємств, необхідно зважати на те, щоб врахувати в рамках моделі якомога більше аспектів господарської діяльності. Відібрані до моделі вхідні фактори повинні охоплювати різні узагальнені групи економічних показників суб'єктів малого бізнесу. Особливо важливими для моніторингу, наприклад, фінансової безпеки виступають показники фінансової стійкості та стабільності. Відповідно, при відборі найбільш значимих коефіцієнтів для аналізу інших складових економічної безпеки будемо стежити за тим, щоб в моделі були представлені всі основні узагальнені групи індикаторів.

На нашу думку, доцільним буде створити три варіанти моделі моніторингу економічної безпеки малих підприємств, використовуючи у кожній з них інші показники із груп ключових складових.

Так, набір показників $\mathbf{x}=\{x_1; \dots; x_N\}$, в першій моделі моніторингу економічної безпеки малих підприємств, буде сформований з таких критеріїв: x_1 – індекс обсягів виробництва; x_2 – динаміка прибутку; x_3 –

частка ринку, яку займає підприємство; x_4 – плінність працівників високої кваліфікації; x_5 – рівень витрат на підготовку кадрів; x_6 – ступінь зносу основних виробничих фондів; x_7 – частка витрат на НДДКР. Модель набуде вигляду¹³⁷:

$$y = f(x_i, i = \overline{1,7}). \quad (5.9)$$

Таким чином, фактори моделі складаються з трьох показників фінансової складової, двох показників інтелектуальної та кадрової складових, трьох показників техніко-технологічної складової.

Після вибору ключових параметрів моделі необхідно сформувати приклади, на яких буде, проводиться налаштування нейронної мережі, тобто її навчання. Кожен такий приклад є набором відібраних показників для конкретного підприємства¹³⁸:

$$c_p = \{x_{p1}, \dots, x_{pi}\}, i = \overline{1,7}, \quad (5.10)$$

де x_{pi} – значення i -го чинника моделі, для p -го малого підприємства.

Налаштування параметрів нейронної мережі зустрічного розповсюдження відбувається на основі даних малих підприємств із достатнім рівнем економічної безпеки та суб'єктів малого бізнесу із недостатнім рівнем економічної безпеки. Сформовані таким чином приклади є входами нейронної мережі (рис 5.18).

¹³⁷ Складено автором.

¹³⁸ Складено автором.

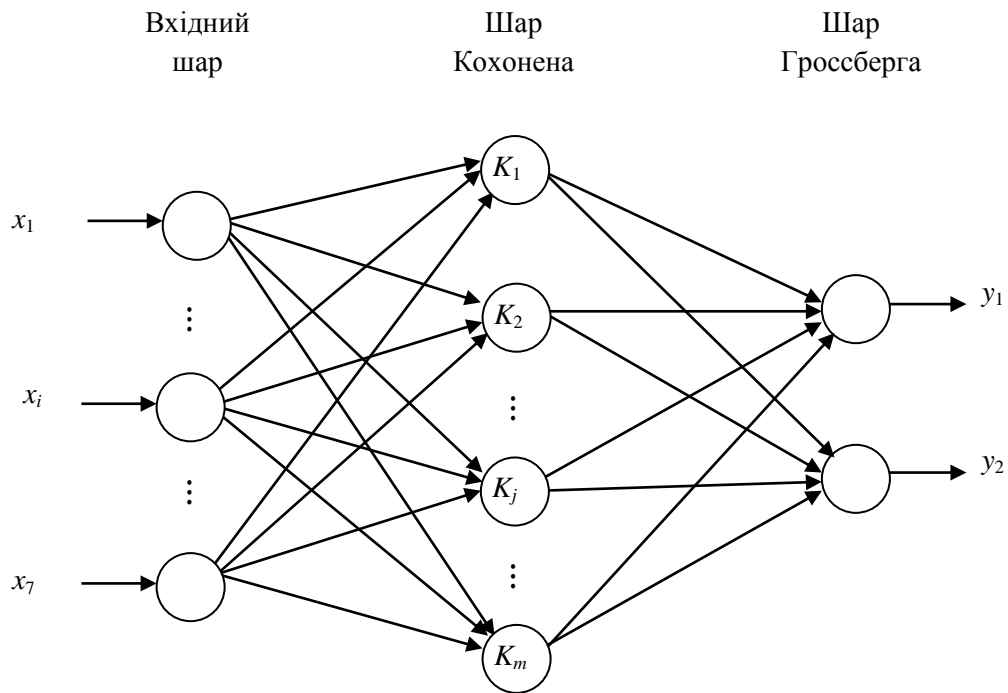

Рис. 5.18. Нейромережева модель моніторингу економічної безпеки малих підприємств на основі відібраних індикаторів¹³⁹

На їх основі необхідно провести навчання нейронної мережі, тобто налаштування усіх параметрів моделі, якими в даному випадку виступають ваги міжнейронних синаптичних зв'язків.

Таким чином, для поставленої задачі вихідними значеннями мережі будуть класи «мале підприємство з недостатнім рівнем економічної безпеки» (МП з НРЕБ) або «мале підприємство з достатнім рівнем економічної безпеки» (МП ДРЕБ), які відповідають класу поданого на нейронну мережу вхідного прикладу (див. табл. Г.2 Додатку Г). На виході зірки Гроссберга формується вектор $y = \{y_1; y_2\}$, елементи якого приймають значення 0 або 1. Для класу «МП НРЕБ» значення першого елемента рівне одиниці, другої – нуль ($y = \{1; 0\}$). І навпаки для класу малих підприємств із достатнім рівнем економічної безпеки ($y = \{0; 1\}$).

Модель моніторингу економічної безпеки малих підприємств на основі нейронної мережі зустрічного розповсюдження можна представити

¹³⁹ Складено автором на основі методик, викладених у [279-285].

схематично (див. рис. 5.18), де x_1, x_2, \dots, x_7 – значення відібраних семи індикаторів економічної безпеки, m – кількість нейронів Кохонена, y_i – відповідне значення класифікатора для кожного із класів.

Важливим є спостереження, що відібрані до моделі вхідні чинники повинні охоплювати різні узагальнені групи економічних показників діяльності малих підприємств. Відповідно, при формуванні переліку найбільш значущих показників для дослідження рівня економічної безпеки малого підприємства так само слід звернути увагу на те, щоб у моделі були представлені усі основні узагальнені групи показників.

Таким чином, в основу другої моделі був покладений набір найбільш важливих на авторський погляд показників оцінки рівня економічної безпеки малого підприємства, з урахуванням якнайповнішого відображення ситуації в компанії незалежно від наявності або відсутності серед них лінійних функціональних залежностей: рентабельність, коефіцієнт фінансової залежності, показник раціоналізаторської активності, показник освітнього рівня, доступ до ноу-хау (рівень прогресивності технологій), оснащеність виробництва основними видами ресурсів.

Другий набір показників зведено в таблицю 5.15.

Таблиця 5.15

**Найінформативніші показники оцінки рівня економічної безпеки
малого підприємства¹⁴⁰**

Позначення коефіцієнта	Назва коефіцієнта	Формула розрахунку
x_1	Рентабельність	Обсяг чистого прибутку / Обсяг витрат на виробництво продукції підприємства
x_2	Коефіцієнт фінансової залежності	(Поточні + довгострокові зобов'язання) / Балансова вартість малого підприємства
x_3	Показник раціоналізаторської активності	Кількість раціоналізаторських рішень / Загальна кількість виробничих рішень, прийнятих на малому

¹⁴⁰ Складено автором.

Позначення коефіцієнта	Назва коефіцієнта	Формула розрахунку
		підприємстві
x_4	Показник освітнього рівня	Кількість працівників з вищою освітою / Загальна чисельність працюючих на малому підприємстві
x_5	Доступ до ноу-хау (рівень прогресивності технологій)	Вартість задіяних прогресивних технологій / Загальна технологічна вартість малого підприємства
x_6	Оснащеність виробництва основними видами ресурсів	Вартість наявних основних видів ресурсів підприємства / Загальний обсяг потреби в основних видах ресурсів малого підприємства

Навчальні приклади для другої моделі, на яких буде, проводиться налаштування нейронної мережі сформовані відповідно до набору відібраних показників для конкретного підприємства¹⁴¹:

$$c_p^i = \{x_{p1}, \dots, x_{pi}\}, \quad i = \overline{1,6}, \quad (5.11)$$

де x_{pi} – значення i -го чинника моделі, для p -го підприємства.

Для підтвердження адекватності розробленого підходу і доцільності відбору автором незалежних чинників моделі (групи показників економічної безпеки малих підприємств) сформована нейронна мережа на базі моделі з набором показників (табл. 5.16), запропонованих Міністерством фінансів України у наказі "Про затвердження порядку проведення оцінки рівня економічної безпеки бенефіціара і визначення виду забезпечення для обслуговування і погашення позики, наданої за рахунок засобів міжнародних фінансових організацій" для методології багатofакторного дискримінантного аналізу [292].

¹⁴¹ Складено автором.

Таблиця 5.16

**Незалежні фактори моделі за рекомендацією Міністерства фінансів
України для методології багатofакторного дискримінантного аналізу**

Позначення показника	Назва коефіцієнта	Формула розрахунку
x_1	Динаміка прибутку	Обсяг чистого прибутку у поточному періоді / Обсяг чистого прибутку у попередньому періоді
x_2	Індекс капіталовкладень	Обсяг інвестиційних вкладень підприємства / Балансова вартість активів підприємства
x_3	Частка довгострокових кредитів у позикових коштах	Обсяг довгострокових зобов'язань малого підприємства / Балансова вартість активів малого підприємства
x_4	Питома вага інженерно-технічних та наукових працівників	Кількість інженерно-технічних працівників та науковців / Загальна чисельність працюючих на малому підприємстві
x_5	Частка заробітної плати у собівартості	Фонд заробітної плати усіх працівників підприємства / Собівартість продукції підприємства
x_6	Енергоємність	Загальний обсяг споживання енергетичних ресурсів малого підприємства / Обсяг виготовленої продукції
x_7	Ступінь зносу основних виробничих фондів	Обсяг зносу основних виробничих фондів малого підприємства / Первісна вартість основних виробничих фондів малого підприємства

Навчальні приклади для моделі на основі факторів затверджених Міністерством фінансів України, на яких буде, проводиться налаштування нейронної мережі, сформовані відповідно до набору відібраних показників для конкретного підприємства:

$$c_p^{III} = \{x_{p1}, \dots, x_{pi}\}, i = \overline{1,7}, \quad (5.12)$$

аналогічно, x_{pi} – значення i -го чинника моделі для p -го малого підприємства.

Кількість нейронів шару Гроссберга відповідає кількості класів, які поставлені цілями завдання. Цей шар нейронів встановлює відповідність ваг

вихідних міжнейронних зв'язків до певних категорій, які формують собою масив виходів [287].

Отже, кількість нейронів шару Гроссберга розробленої нейронної мережі для моніторингу економічної безпеки малого підприємства рівна двом нейронам. Один в процесі навчання формує виходи для значення класу потенційних банкрутів, інший – класу стабільних малих підприємств.

Визначивши необхідну кількість нейронів вихідної зірки необхідно знайти оптимальну конфігурацію шару Кохонена, а також визначити оптимальні параметри навчання мережі.

Налаштування параметрів нейронної мережі на основі відібраних до моделі факторів було орієнтоване на мінімізацію помилки віднесення до певних цільових класів, що, у свою чергу, впливало на тривалість навчання. В літературних джерелах [288-291] зустрічається згадка про рекомендації Кохонена щодо великої кількості епох навчання (для статичної достовірності в 500 разів більше кількість вхідних прикладів). Проте якщо немає помітної зміни в результативності мережі, то корекція ваг нейронів вже настільки мала, що є несуттєвою в практичному використанні. Налаштування ваг міжнейронних зв'язків залежить від чинника швидкості навчання, який у свою чергу з часом прагне до 0. Тобто можна стверджувати, що створена нейронна мережа навчена.

Реалізовано штучну нейронну мережу зустрічного розповсюдження на основі поєднання шару Кохонена та Гроссберга. Спираючись на результати моделювання часових рядів, кількість нейронів шару Кохонена взято рівною 30. Це майже $\frac{2}{3}$ від числа вхідних прикладів. Така конфігурація дає змогу нейронній мережі здійснити узагальнення вхідної інформації та виділити ключові спільні характеристики для кожного з класів.

Для налаштування параметрів нейронної мережі для коректної роботи моделі на входи подано сформовані приклади та реалізовано алгоритм навчання.

Є можливість отримати візуальне представлення результату навчання шару нейронів Кохонена у вигляді карти самоорганізації (рис. 5.19).

Карта нейронів Кохонена на рис. 5.19 сформована відповідно до ступеню активації кожного нейрона вхідними прикладами. Градація кольору від темно-сірого до світло-сірого вказує на інтенсивність активації кожного нейрона.

Подавши нові значення на входи нейронної мережі можна отримати їх відображення на карті самоорганізації. Інформацію про індикатори економічної безпеки малих підприємств, відібраних для перевірки адекватності розробленої моделі, наведено у Додатку Г.

Проаналізувавши характер вхідних прикладів, які активували відповідний нейрон, можна зробити висновок щодо його належності до одного з визначених класів. У випадку значної кількості вхідних прикладів такий аналіз карти потребуватиме багато часу.

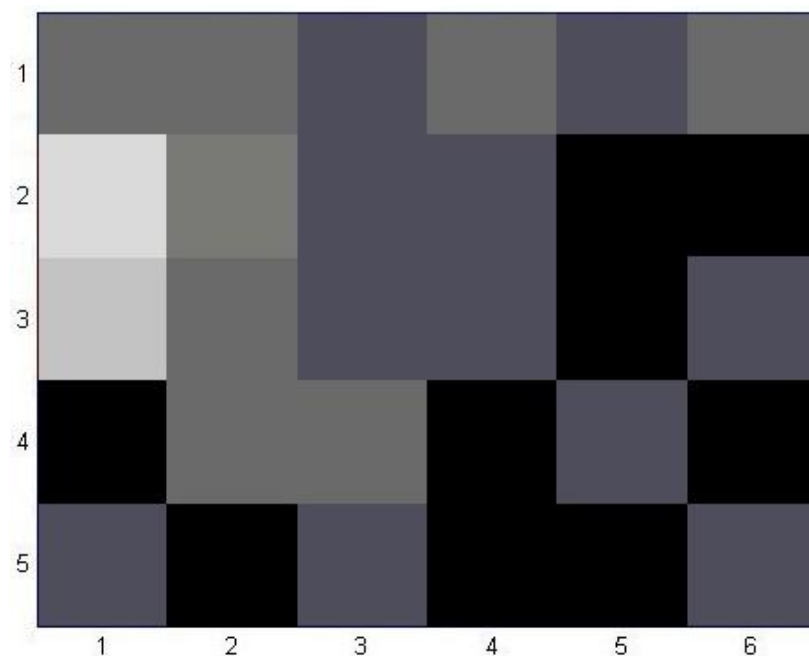

Рис. 5.19. Карта нейронів Кохонена 5х6 нейронів¹⁴²

¹⁴² Сформовано автором на основі проведених розрахунків у прикладній комп'ютерній програмі MatLab.

Більш раціональною є візуалізація карти нейронів Кохонена за приналежністю до певного класу (рис. 5.20). Оскільки кожному вхідному образу відповідає певний нейрон-переможець, то на карті можна визначити нейрони, які відповідають малим підприємствам, що мають недостатній рівень економічної безпеки, і нейрони, які свідчать про достатній рівень економічної безпеки суб'єкта малого бізнесу.

Зафарбовування карти здійснюється з урахуванням статистики потрапляння малих підприємств з обох класів із навчальної вибірки до певного кластера. Задамо градацію сірих кольорів на карті, де чорним відображатимемо кластери, які відповідають МП НРЕБ; сірим зафарбовуватимемо кластери МП ДРЕБ; заштриховано кластери, для яких не може бути зроблено однозначних висновків щодо достатнього рівня економічної безпеки (в які потрапили приблизно однаковою мірою як МП НРЕБ, так і МП ДРЕБ) або нейрони карти, які не увійшли до жодного із зазначених вище кластерів.

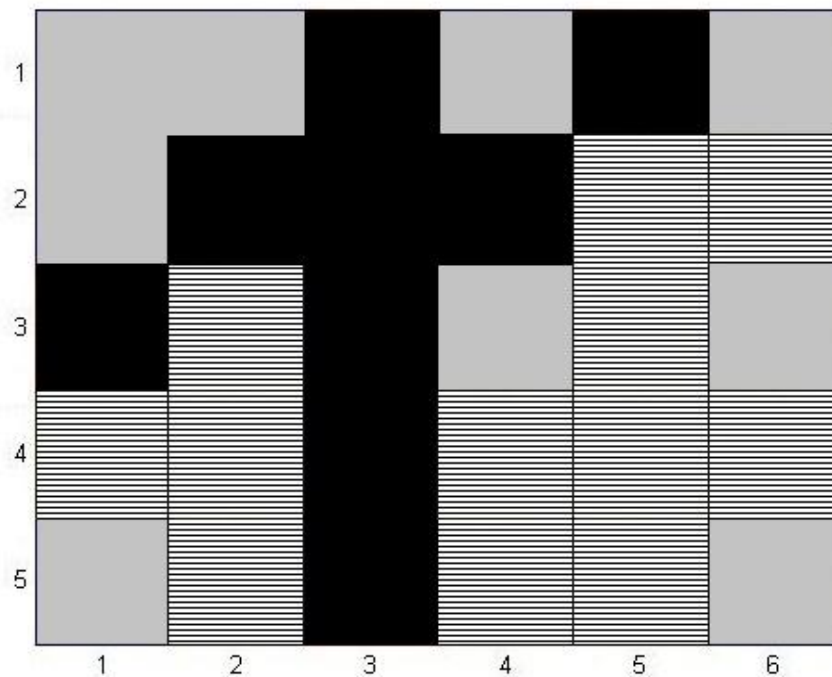

Рис. 5.20. Карта Кохонена, яка складається з 30 нейронів¹⁴³

¹⁴³ Сформовано автором на основі проведених розрахунків у прикладній комп'ютерній програмі MatLab.

На рис. 5.20 зображена карта самоорганізації, сформована на основі визначених семи показників діяльності малих підприємств, яка складається з 30 нейронів і має розмірність 6X5. Згідно розробленої схеми візуалізації, градація кольору відбувається в порядку зростання рівня економічної безпеки: від чорного (МП НРЕБ) до сірого (МП ДРЕБ).

На основі шару нейронів Кохонена і побудованої карти самоорганізації з'являється можливість її використання для моніторингу економічної безпеки малих підприємств з незалежної вибірки (на даних відносно компаній, на яких модель не навчалася). Для цього на входи нейромережі подається аналогічно сформований вхідний вектор з показниками малого підприємства і здійснюється проектування цього багатовимірного вектора на один з нейронів карти Кохонена (рис. 5.21). Для цього вектора гарантовано буде певний нейрон-переможець, який дозволяє оцінити можливість банкрутства малого підприємства по аналогії з даними відносно суб'єктів малого бізнесу з вибірки для навчання нейронної мережі.

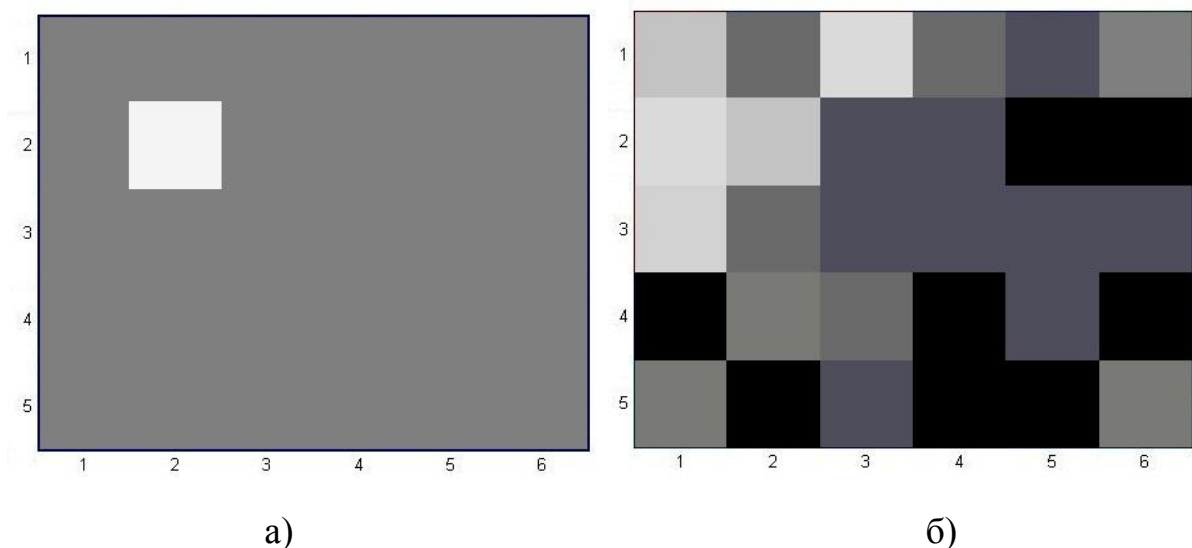

Рис. 5.21. Подання тестового прикладу на карту Кохонена
(а – один з тестових образів, б – усі тестові дані)¹⁴⁴

¹⁴⁴ Сформовано автором на основі проведених розрахунків у прикладній комп'ютерній програмі MatLab.

Ефективність роботи моделі на основі карти Кохонена складає майже 73 %. Вірне діагностування МП НРЕБ – 59 %. МП ДРЕБ нейромережа визначає з точністю 87 %. Стосовно 8,57 % компаній висновок щодо рівня економічної безпеки не був зроблений однозначно.

Як видно з карти на рис. 5.21, є нейрони, які активовані рівнозначно образами МП ДРЕБ та МП НРЕБ, або не були активовані вхідними прикладами взагалі. Таким чином при використанні карти самоорганізації виникає ситуація, за якої складно здійснити висновок щодо рівня економічної безпеки певних малих підприємств.

Уникнути проблем кластеризації, які викликані попаданням в "порожні" нейрони, можна шляхом включення додаткових умов, які обмежуватимуть участь не активованих нейронів в роботі мережі після її навчання. Також можна відносити такі нейрони до класу найближчих до них по відстані Евкліда нейронам. Це дає можливість істотно збільшити ефективність роботи моделі і як можна сильніше звужити зону невизначеності. Проте при застосуванні шару нейронів Гроссберга у використанні зазначених обмежень не має необхідності.

Шар нейронів Гроссберга, включений до моделі, дає змогу автоматизувати визначення класу МП НРЕБ або МП ДРЕБ для кожного конкретного випадку. Він встановлює відповідність ваг вихідних міжнейронних зв'язків до певних категорій, які формують собою масив виходів. Таким чином для кожного нейрона шару Кохонена сформовано значення приналежності до певного класу.

Точність класифікації за усіма малими підприємствами на базі повної штучної нейронної мережі зустрічного розповсюдження складає 85,7 %, з них рівень правильно виявлених МП НРЕБ – 78,4 %, а МП ДРЕБ – 94 %.

Якщо порівняти отримані результати з картою Кохонена, яка була покладена в основу цієї моделі, то нейронна мережа зустрічного розповсюдження виявилася ефективнішим інструментарієм.

Зважаючи на доцільність використання нейронної мережі при моделюванні економічних показників, спробуємо підвищити ефективність моделі моніторингу рівня економічної безпеки шляхом налаштування її параметрів.

Реалізовано нейронну мережу зустрічного розповсюдження із 42 нейронами Кохонена, розмірністю карти 6x7, та двома нейронами вихідної зірки Гроссберга. Процес налаштування нейронної мережі подано на рис. 5.22, який відображає збільшення рівня вірно розпізнаних входних образів у ході навчання. На осі абсцис відкладено епохи навчання. У першій частині графіка характерні коливання вказують на період швидкої адаптації моделі, за якого параметр швидкості навчання спадає від 1 до приблизно 0,4. Після цього відбувається точне налаштування моделі, яке характеризується незначною зміною міжнейронних зв'язків та вихідних значень.

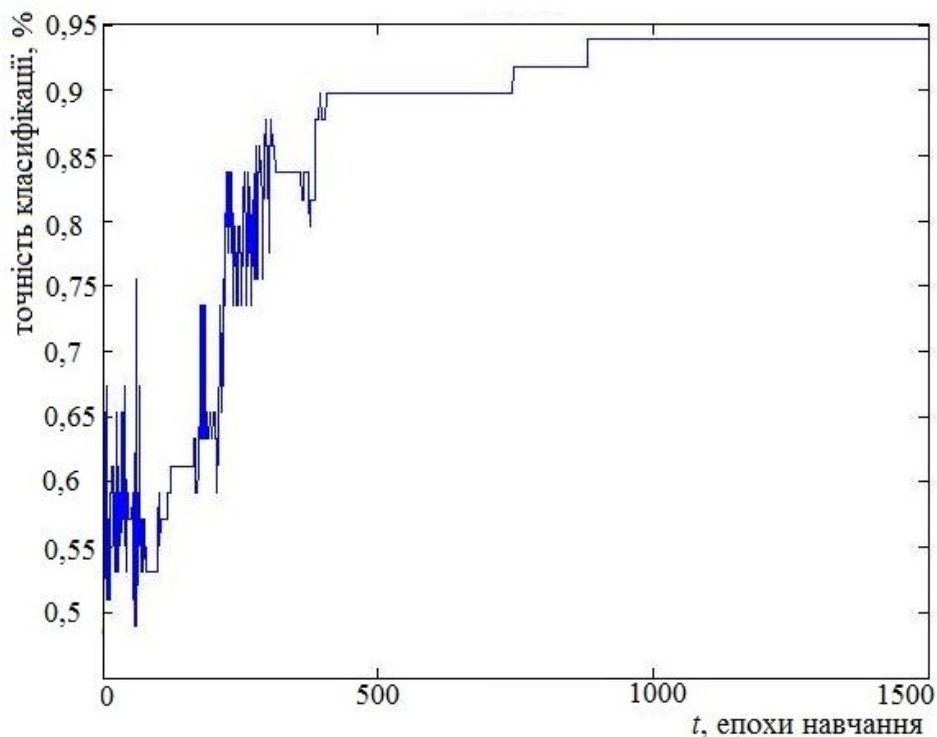

Рис.5.22. Навчання нейронної мережі, що використовується для формування моделі моніторингу економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу¹⁴⁵

¹⁴⁵ Сформовано автором на основі проведених розрахунків у прикладній комп'ютерній програмі MatLab.

Отже, вхідні приклади розпізнаються розробленою нейромережею із рівнем 95 %. Результативність моделі при реалізації її на тестовій вибірці сягає 93 %. Вірність правильно визначених класів, які відповідають малим підприємствам, що віднесені до групи МП НРЕБ, складає 89,2 %. При такій конфігурації мережі зустрічного розповсюдження рівень правильно виявлених МП ДРЕБ рівний 97 %.

З рис 5.23 можна здійснити висновок, що на карті є нейрони які не були активовані вхідними образами в результаті навчання. Близькість їх на карті може свідчити про наявність схожих характеристик. Найбільше активними виявились нейрони в правій нижній частині карти, зокрема 30-ий нейрон (6,5), до якого потрапили тільки МП НРЕБ.

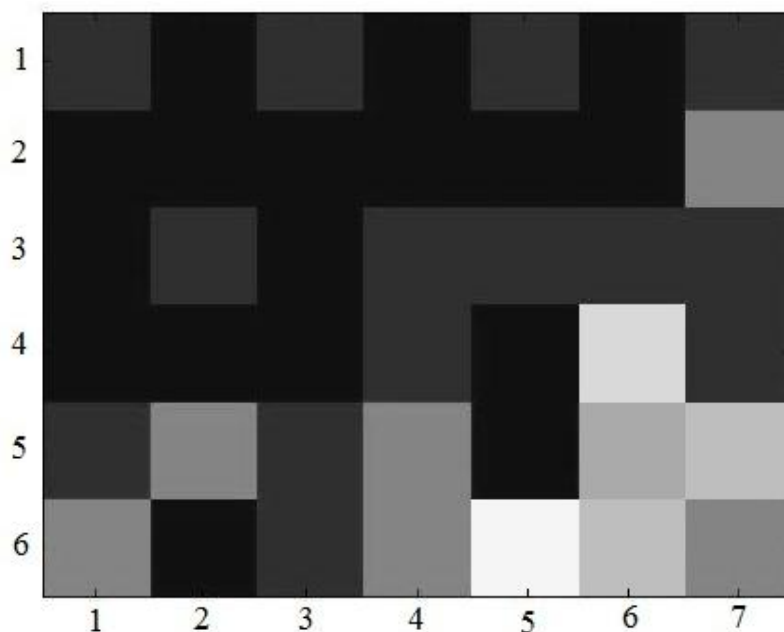

Рис. 5.23. Карта самоорганізації за рівнем активації нейронів Кохонена¹⁴⁶

На рис. 5.23 подано вхідні приклади, які утворюють кластери позначені чорним кольором, відповідають класу МП НРЕБ, тоді як зафарбовані сірим нейрони активовані переважно прикладами, які характеризують МП ДРЕБ.

¹⁴⁶ Сформовано автором на основі проведених розрахунків у прикладній комп'ютерній програмі MatLab.

Заштриховані кластери утворені нейронами, до яких віднесено у рівній мірі приклади МП ДРЕБ та МП НРЕБ, та нейронами, які не було активовано в результаті навчання.

Таким чином, можемо зазначити, що нейромережі зустрічного розповсюдження продемонстрували високу здатність до розпізнавання рівня економічної безпеки малих підприємств. За рівної ефективності нейронних мереж слід обрати ту з них, яка містить менше факторів і більшу швидкість налаштування. Це мережа із 42 нейронами Кохонена.

Оскільки визначено, що для моделі моніторингу економічної безпеки малих підприємств збільшення числа нейронів шару Кохонена призводить до зростання ефективності, то нейронні мережі зустрічного розповсюдження із невеликою кількістю нейронів прихованого шару явно матимуть меншу результативність, аніж вже розроблені (рис. 5.24). Проте, для наочності наведемо приклад: 6 нейронів Кохонена (карта 2x3), 2 нейрони Гроссберга, 50 вхідних образів.

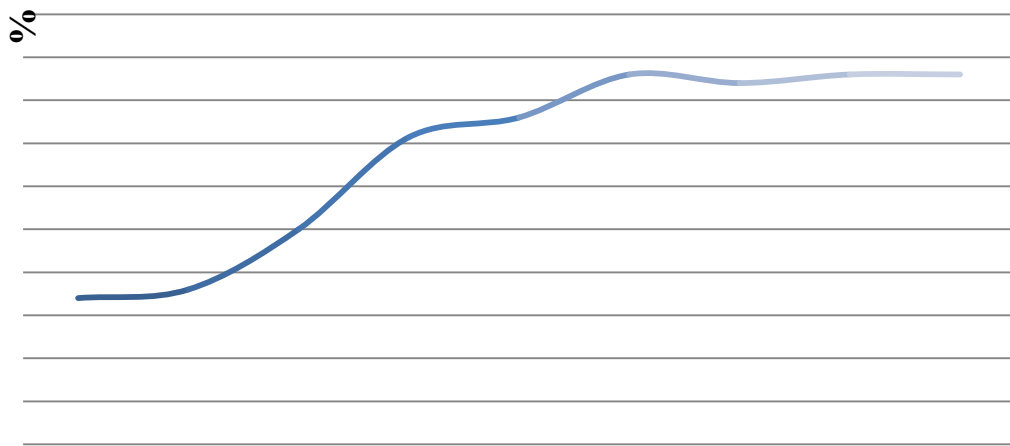

Рис. 5.24. Результативність моделі моніторингу економічної безпеки малих підприємств за різної кількості нейронів шару Кохонена¹⁴⁷

¹⁴⁷ Сформовано автором на основі проведених розрахунків у прикладній комп'ютерній програмі MatLab.

На карті самоорганізації (рис. 5.25) лише 2 нейрони забарвлені чорним кольором (більшість вхідних прикладів, яким вони відповідають – малі підприємства, що є потенційними банкрутами). Якщо зауважити, що переважна більшість образів, на яких проводилось налаштування нейромережі, відповідають нейрону один, то можна стверджувати, що більшість тестових даних буде найближче за Евклідовою відстанню до цього ж нейрона.

Результативність такої моделі – 67 % вірно визначених класів стану економічної безпеки. Проте з них вірність визначених МП НРЕБ не досягла і 50 %. Тоді як клас МП ДРЕБ був визначений із рівнем у 94 %. Це означає, що нейронна мережа віднесла практично всі образи з тестової вибірки до одного з класів, що в свою чергу унеможлиблює її використання.

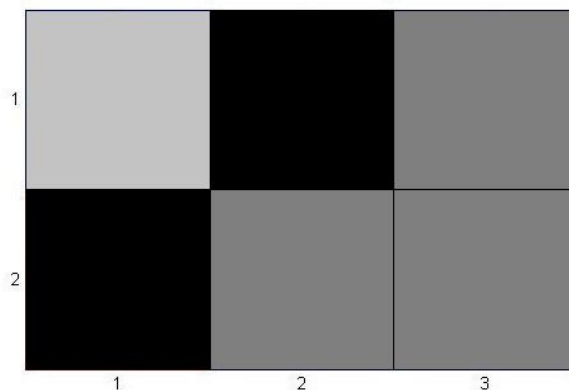

Рис. 5.25. Карта Кохонена розмірністю 2x3

Опираючись на результати проведених експериментів та розроблені рекомендації для попередньої моделі, аналогічним чином сконструйовано нейромережу зустрічного розповсюдження і проведено тестування моделі на основі найбільш інформативних показників із таблиці 2.6. Розраховані коефіцієнти наведено в табл. Г.3 Додатку Г.

Запропоновану модель реалізовано на базі нейронної мережі зустрічного розповсюдження із 42 нейронами Кохонена, розмірність карти

самоорганізації – 7х6, двома нейронами Гроссберга, які формують виходи моделі для класів МП НРЕБ та МП ДРЕБ (рис. 5.26).

З карти Кохонена видно, що інформація про рівень економічної безпеки малих підприємств вибірки в основному розташувалися на нейронах в нижній частині. Таким чином утворився сукупний кластер МП ДРЕБ. І потрапляння нових малих підприємств до цієї зони може свідчити про їх стійкість однозначно. Більшість активованих нейронів, які відповідають МП НРЕБ, на карті розташована поряд із кластером МП ДРЕБ. Це може свідчити про те, що за відібраними до моделі показниками складніше здійснити їх розподіл на класи МП НРЕБ та МП ДРЕБ, адже за Евклідовою відстанню вхідні приклади можуть відрізнятися не досить значуще.

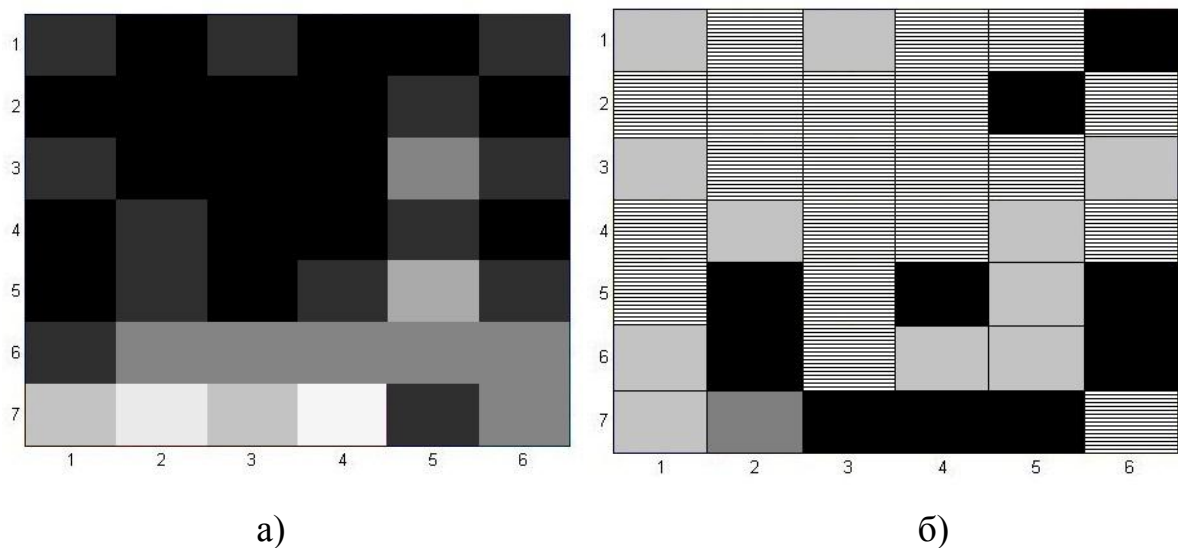

Рис 5.26. Карта Кохонена для моделі моніторингу економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу на основі другого набору показників (а – візуалізація за кількістю активації, б – за приналежністю до класів)¹⁴⁸

Подавши образи із тестової вибірки, визначимо адекватність побудованої моделі (рис. 5.27).

¹⁴⁸ Сформовано автором на основі проведених розрахунків у прикладній комп'ютерній програмі MatLab.

Загальна точність визначення недостатнього рівня економічної безпеки для другої моделі склала 75,7%. Рівень вірного визначення МП НРЕБ складає 68%, МП ДРЕБ – 85%.

Для перевірки адекватності цієї моделі використано нейронну мережу зустрічного розповсюдження із конфігурацією, яка виявилась найбільш результативною для першої моделі моніторингу економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу.

На входи нейронної мережі для навчання подано показники діяльності малих підприємств з табл. Г.4 Додатку Г.

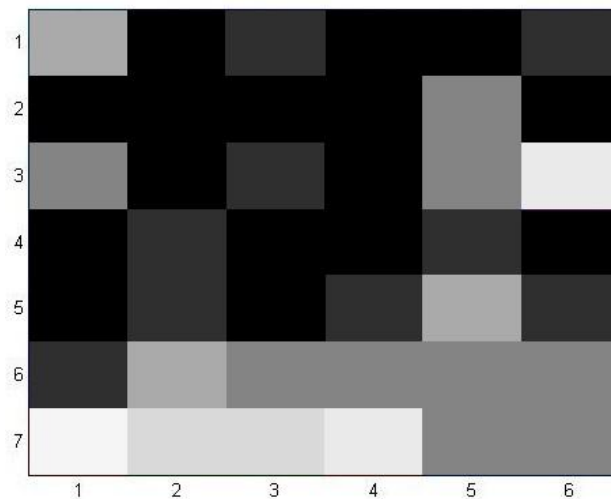

Рис. 5.27. Інтенсивність активації нейронів карти Кохонена тестовими даними¹⁴⁹

За конфігурації з 42-ма нейронами шару Кохонена точність визначення класів для повторно поданих на нейромережу вхідних прикладів досягає 84% (рис. 5.28). На карті Кохонена кількість неактивованих нейронів приблизно така ж як і в моделі на основі першого набору показників, проте розміщення класів відрізняється, як можна бачити з рис. 5.29.

¹⁴⁹ Сформовано автором на основі проведених розрахунків у прикладній комп'ютерній програмі MatLab.

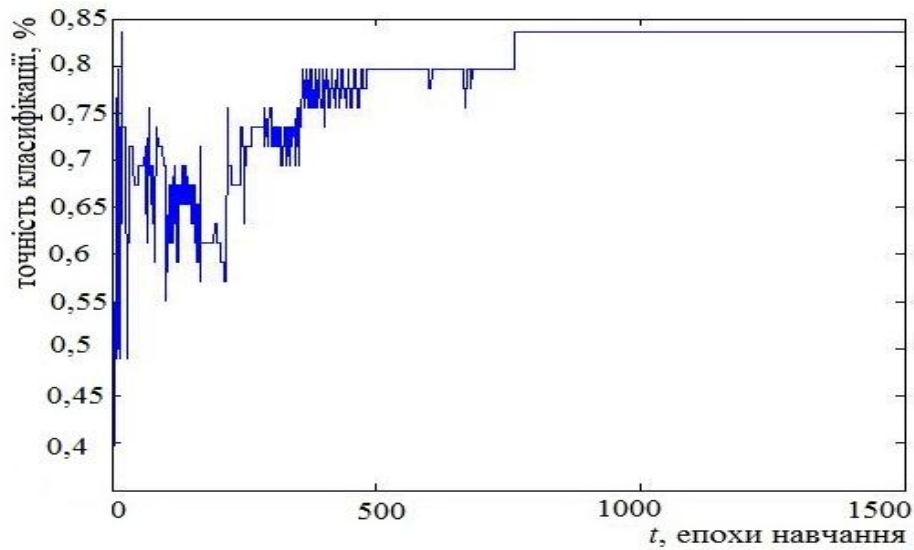

Рис. 5.28. Процес налаштування нейронної мережі на основі найбільш інформативних показників господарської діяльності малих підприємств¹⁵⁰

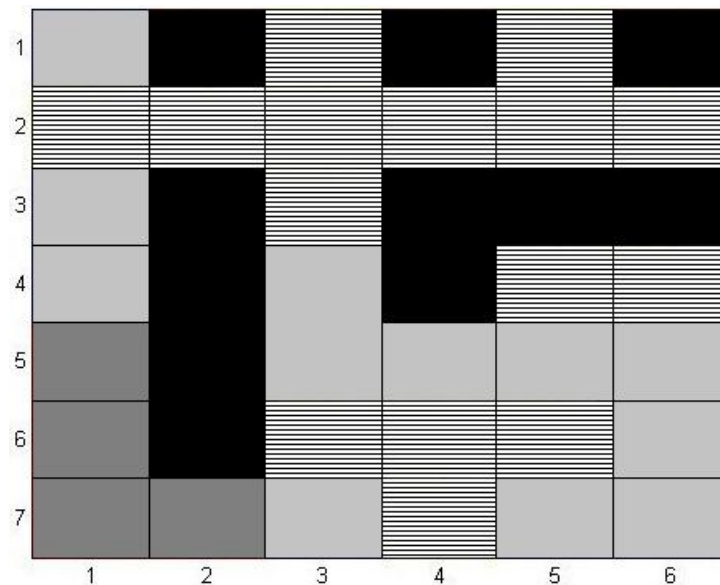

Рис. 5.29. Карта Кохонена для моделі моніторингу економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу на базі індикаторів фінансового стану, рекомендованих Міністерством фінансів до використання в дискримінантних моделях¹⁵¹

¹⁵⁰ Сформовано автором на основі проведених розрахунків у прикладній комп'ютерній програмі MatLab.

¹⁵¹ Сформовано автором на основі проведених розрахунків у прикладній комп'ютерній програмі MatLab.

Точність класифікації за усіма малими підприємствами складає 77,14%, з них рівень вірно визначених МП НРЕБ – 78,4%, а МП ДРЕБ – 75,8%.

Більшість випадків невірного визначення МП НРЕБ припадає на випадки, коли подані на нейронну мережу дані про рівень економічної безпеки малого підприємства відповідають нейронам, за якими з карти Кохонена здійснити висновок неможливо.

Модель №2 на основі найінформативніших, на думку автора, факторів та модель №3 аналізу рівня фінансової безпеки малих підприємств на базі показників, рекомендованих Міністерством фінансів України, продемонстрували вищу точність класифікації порівняно з розробленими раніше іншими дослідниками дискримінантними моделями. Найбільш ефективною виявилась перша модель на основі нейронної мережі зустрічного розповсюдження, незалежні фактори якої відібрані шляхом перевірки розрахованих економічних показників діяльності малих підприємств на мультиколінеарність (рис. 5.30).

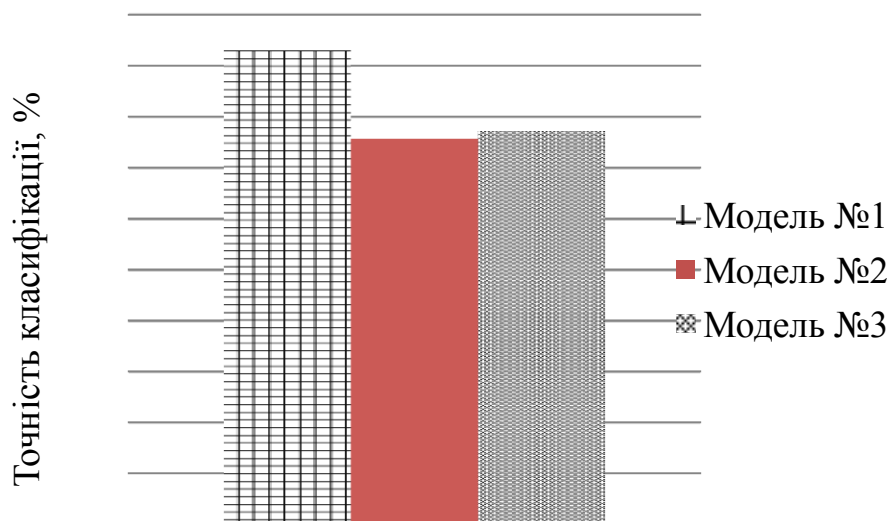

Рис. 5.30. Порівняння ефективності розроблених моделей моніторингу економічної безпеки підприємств малого бізнесу¹⁵²

¹⁵² Розраховано та представлено автором.

Проведені дослідження дали можливість сформулювати ряд рекомендацій відносно побудови і налаштування моделі.

Реалізація нейронної мережі зустрічного розповсюдження на основі невеликої кількості нейронів шару Кохонена є неефективною для оцінки рівня економічної безпеки. У такому разі карта Кохонена здійснює кластеризацію дуже узагальнено. Це означає, що один і той же нейрон може відповідати і банкрутам, і стабільним компаніям. Зірка Гроссберга не дає можливість точно віднести до конкретних класів сформовані шаром Кохонена кластери. Оскільки суб'єкти малого бізнесу можуть мати недостатній рівень економічної безпеки з різних причин, відповідно, пошук загальних закономірностей в структурі економічних даних цих компаній шаром нейронів Кохонена може розподіляти їх по різних кластерах, зважаючи на характерні риси їх діяльності.

Враховуючи результати моделювання, робимо висновок, що для досягнення найбільшої ефективності запропонованої моделі моніторингу економічної безпеки суб'єктів малого бізнесу, за умов наявності більш-менш однорідного набору прикладів, кількість нейронів шару Кохонена має бути не набагато менше кількості вхідних прикладів, як і відмічав сам Тейво Кохонен [293].

Було встановлено, що із збільшенням числа нейронів Кохонена, витрати часу на навчання нейронної мережі і симуляцію, значно ростуть, а результативність дещо зменшується.

Зона невизначеності в розроблених моделях відсутня, особливо якщо порівняти її з дискримінантними моделями, в деяких з них за результатами проведених експериментів вона досягала 51,4% [294].

Вагомим аргументом на користь побудови карт самоорганізації і нейронних мереж зустрічного розповсюдження є велика кількість обмежень і передумов для використання інструментарію дискримінантного аналізу, зокрема, відносно стаціонарності досліджуваних процесів, незмінності

зовнішніх умов і тому подібне. Проте реалії сучасної української економіки не відповідають цим вимогам. Відповідно, застосування для моделювання рівня економічної безпеки підприємств дискримінантних моделей є необґрунтованим. Для використання моделей, в основі яких знаходиться інструментарій нейронних мереж зустрічного розповсюдження, немає потреб в дотриманні цих вимог. Запропонований підхід здатен розпізнавати ситуацію у сфері економічної безпеки малого підприємства навіть за умов неповноти інформації. Адже, якщо розглядати офіційну фінансову звітність малих підприємств, часто наявні приклади завищення збитків, не вказані у повному обсязі доходів, приховування звітної інформації з метою уникнення оподаткування, навмисне декларування збитковості малими підприємствами тощо. Також немає особливої необхідності попереднього кодування вхідно-вихідних сигналів, яке часто рекомендують для налаштування багат шарового персептрона.

Всі розрахунки та побудовані моделі моніторингу економічної безпеки малих підприємств у цьому підрозділі реалізовано на базі потужного аналітичного комплексу MatLab.

MatLab – прикладна програма для математичних розрахунків і моделювання складних систем. Має вбудовану мову програмування та необхідний інструментарій для нейронних мереж – командний інтерфейс для програмного створення нейромереж Neural Network Tool.

Методологічний підхід розроблений у цьому розділі покладено в основу програмної надбудови для середовища MatLab (Додаток Д).

Програмний продукт реалізує впровадження нейронної мережі зустрічного розповсюдження для вирішення поставлених задач моніторингу економічної безпеки і має модульну структуру. На першому етапі реалізується вибір типу задачі, на другому етапі – імпорт даних до нейромережевої моделі з файлу або з робочого вікна MatLab. Після вибору задачі, аналізу та формування вибірки вхідних даних передбачено

налаштування нейронної мережі зустрічного розповсюдження. В рамках розробленого програмного модулю передбачено можливість побудови і проведення детальної настройки нейронної мережі зустрічного розповсюдження для кожної конкретної задачі. Додатковою перевагою, яка підтверджує доцільність розробки саме програмної надбудови, а не самостійного програмного продукту є можливість використовувати всю потужність комплексу MatLab для проведення необхідного аналізу та візуалізації результатів графічно.

Загалом програмний комплекс слугує не тільки для вирішення конкретних задач аналізу економічних систем, а й виступає модулем для реалізації нейронних мереж зустрічного розповсюдження, які не включені в набір типових нейромережевих конструкцій модуля Neural Network Tool.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 5

1. Результати проведених досліджень засвідчили, що сьогодні у складних постконфліктних умовах ведення бізнесу, все більше набувають значущості цілі, які прямо чи опосередковано пов'язані із різними аспектами економічної безпеки малого підприємства: забезпечення високої фінансової ефективності стійкості та незалежності суб'єкта господарювання, оптимальності та адекватності його організаційної структури, мінімізація руйнівного впливу результатів виробничої діяльності на стан довкілля, забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці та досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів, досягнення технологічної незалежності та високої конкурентоспроможності його технічного потенціалу, високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу, ефективності корпоративних НДДКР, якісної правової захищеності усіх аспектів діяльності підприємства, забезпечення безпеки персоналу підприємства, його капіталу і

майна, комерційних інтересів. Тому у даному аспекті було здійснено оцінювання системи економічної безпеки підприємства малого бізнесу, враховуючи якісні та кількісні індикатори і фактори впливу.

2. У роботі розроблено інструментарій оцінювання ефективності системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу, а саме доведено, що у процесі оцінювання доцільно поєднувати кількісні та якісні індикатори економічної безпеки. Визначення якісних індикаторів запропоновано проводити за допомогою експертного оцінювання щодо таких характеристик як охоплення процесів, структурованість, економічна обґрунтованість, узгодженість, варіантність, ризикованість, обґрунтованість, еластичність та маневреність, а також сформовано узагальнюючу матрицю ефективності системи економічної безпеки. Таке поєднання дасть змогу поглибити зміст результатів оцінювання та підвищити рівень їх корисності для управлінського персоналу малого підприємства.

3. На підставі узагальнення та систематизації наукових методів прогнозування економічної безпеки підприємства, які є різноманітними та різнобічними, удосконалено науково-методичний підхід до оптимізації процесів прогнозування фінансових індикаторів системи економічної безпеки малого підприємства. Застосовуючи інструментарій економіко-математичного моделювання, було здійснено дослідження впливу витрат, пов'язаних із забезпеченням системи економічної безпеки малого підприємства, на фінансові показники діяльності суб'єкта господарювання.

4. Використовуючи для обчислення сучасне програмне забезпечення, було побудовано лінійну регресійну модель залежності впливу витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, на обсяг чистого прибутку малих підприємств. Результати проведеного дослідження дали змогу розглядати витрати на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, як один із важелів впливу на величину чистого

прибутку малих підприємств та здійснити прогноз майбутніх фінансових індикаторів системи економічної безпеки.

5. Визначено, що для малого підприємства надзвичайно важливою є попередня прогнозна оцінка ефективності системи економічної безпеки. Система економічної безпеки малого підприємства часто вимагає більш дієвого контролю та реалізації ряду коригувальних дій, зокрема: забезпечення відповідності системи економічної безпеки загальним тенденціям розвитку підприємства; оптимізування процесу ресурсного забезпечення системи економічної безпеки; раціонального та обґрунтованого проведення дослідження загроз і негативних факторів впливу на діяльність досліджуваного підприємства; синхронізувати готуєність системи економічної безпеки за параметрами зовнішнього середовища малого підприємства; зниження рівня ризикованості діяльності підприємства та розроблення альтернативних шляхів уникнення і передачі ризиків; реалізації інноваційної ідеї та створення інноваційної продукції.

6. Зважаючи на важливість реалізації інноваційної складової розвитку системи економічної безпеки у роботі з метою підвищення ефективності функціонування системи економічної безпеки на малих підприємствах запропоновано проводити: пошук альтернативних джерел формування капіталу з метою реалізації заходів з економічної безпеки; навчання, підготовка та перепідготовка персоналу, зайнятого розробленням та реалізацією заходів з економічної безпеки; постійне управління та коригування у системі забезпечення економічної безпеки з метою досягнення найвищого рівня ефективності у співвідношенні витрат ресурсів та отриманих вигод.

7. Визначено, що у сучасних конфліктних умовах для існування малих підприємств в Україні надзвичайно важливим є ефективне прогнозування загрозливих станів економічної безпеки. Не менш важливою умовою існування малого підприємства є вибір та прийняття керівником відповідного

управлінського рішення серед інших альтернативних варіантів. У комплексі економічної безпеки ці завдання вирішує система моніторингу і підвищення ефективності її роботи прямо впливає на стабільність життєдіяльності малого підприємства. Тому моніторинг індикаторів виробничо-господарської діяльності малого підприємства доцільно проводити за допомогою кількісного аналізу кризових явищ та комплексу формування та проведення програмно-цільових заходів.

8. Доведено, що у процесі моделювання системи моніторингу економічної безпеки малого бізнесу доцільно застосовувати економіко-математичний інструментарій, а саме: методику штучних нейронних мереж зустрічного розповсюдження. Застосування цієї методики дозволяє виявляти приховану (апріорі невідому) структуру сукупності багатовимірних даних за допомогою кластерів, які створюються на карті – областей скупчень даних, описувати виявлені кластери на змістовному рівні в термінах розподілу значень ознак, визначати приналежність об'єкту до конкретного кластера, проводити порівняння позицій на карті, які займають об'єкти, оцінюючи при цьому ступінь їх відмінності, сортувати об'єкти по складних критеріях шляхом вибору на карті відповідних зон.

Результати досліджень розділу опубліковано у [303; 319; 321; 324; 340; 341; 344].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення наукової проблеми щодо розроблення теоретичних і концептуально-методологічних положень управління економічною безпекою малого підприємства та формування комплексу сценаріїв інноваційних управлінських підходів стосовно його адаптування до конфліктних ситуацій. На підставі виконаного дослідження сформульовано висновки теоретико-методологічного та науково-практичного характеру:

1. Розроблено інструментарій оцінювання ефективності системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу, а саме доведено, що у процесі оцінювання доцільно поєднувати кількісні та якісні індикатори економічної безпеки. Визначення якісних індикаторів запропоновано проводити за допомогою експертного оцінювання щодо таких характеристик як охоплення процесів, структурованість, економічна обґрунтованість, узгодженість, варіантність, ризикованість, обґрунтованість, еластичність та маневреність, а також сформовано узагальнюючу матрицю ефективності системи економічної безпеки. Таке поєднання дасть змогу поглибити зміст результатів оцінювання та підвищити рівень їх корисності для управлінського персоналу малого підприємства.

2. Сформовано та обґрунтовано концепцію управління інноваційною складовою економічної безпеки підприємств малого бізнесу; методологічну основу концепції формують окремі взаємопов'язані етапи, які передбачають визначення системи показників та інтегрованого індикатора стану розвитку інноваційної складової, ідентифікування стадії життєвого циклу малого підприємства, дослідження рівня потенціалу розвитку інноваційної складової, а також дозволяє здійснити моделювання процесу фінансового забезпечення системи економічної безпеки малого підприємства. Дотримання послідовності цих етапів дає змогу логічно структурувати процес управління інноваційною складовою та оптимізувати його реалізацію

залежно від етапу життєвого циклу малого підприємства.

3. Розроблено модель взаємодії учасників інноваційного кластера за участю суб'єктів малого бізнесу, яка базується на принципах поєднання інноваційного потенціалу малих підприємств та інтелектуального потенціалу освітніх організацій, консультаційних центрів, європейських наукових установ з метою отримання синергійного ефекту від реалізації проектів та програм розвитку малого бізнесу в Україні. Впровадження моделі дозволить активізувати інноваційні процеси та сприятиме підвищенню рівня економічної безпеки малих підприємств усіх регіонів.

4. Удосконалено структурну модель діалектичного пізнання економічної безпеки малого підприємства. Доведено, що мале підприємство формує свою систему економічної безпеки з позицій різних аспектів його діяльності: як специфічна соціальна одиниця, суб'єкт підприємницької та господарської діяльності, а також як складова національної безпеки в економічній сфері. Така багатоаспектність зумовлює застосування різних критеріїв оцінювання ефективності економічної безпеки, що значно ускладнює процес збалансування виробничо-господарських інтересів малого підприємства.

5. На основі результатів дослідження статистичних даних діяльності вітчизняних малих підприємств, у роботі удосконалено науково-методичний підхід до визначення основних чинників виникнення конфліктів у діяльності малих підприємств, зокрема уточнено структуру конфліктів малого підприємства за масштабом, досліджено типологію конфліктів та основні причини їх виникнення, виокремлено конструктивні функції та деструктивні наслідки внутрішньо організаційних конфліктних ситуацій, а також розроблено практичні рекомендації щодо прогнозування та попередження конфліктних ситуацій на підприємствах малого бізнесу.

6. Доведено, що несприятливі зміни зовнішнього середовища, нестабільна політична ситуація та наявність військових дій на території

України значно збільшують загрозу рейдерського захоплення успішних малих підприємств у різних регіонах. Тому у роботі удосконалено процес моніторингу інформаційних ресурсів стосовно проявів явища рейдерства у діяльності малих підприємств України. З цією метою було проведено статистичний аналіз показників медіа-активності друкованих регіональних видань, повідомлень інформаційних агенцій та Інтернет-джерел. На основі отриманих результатів було проведено PEST-аналіз та визначено рівень ризикованості діяльності малих підприємств у різних галузях промисловості. Практичні рекомендації, розроблені на основі індикаторів моніторингових досліджень, покликані допомогти малим підприємствам попередити та уникнути загрози рейдерської атаки з боку агресивних конкурентів.

7. У роботі удосконалено методологію економічного оцінювання можливостей розвитку інноваційного потенціалу підприємств малого бізнесу та його впливу на підвищення рівня економічної безпеки. У результаті суміщення результатів ABC та XYZ-аналізу в інтегровану матрицю досліджуваних малих підприємств Тернопільської області було згруповано у дев'ять груп. Таке групування дало змогу сформулювати висновки щодо особливостей управління інноваційною діяльністю досліджуваних підприємств. Використання суміщеного ABC і XYZ-аналізів дозволило визначити функціональні напрямки інноваційної діяльності та управління інноваціями на інноваційно-активних малих підприємствах; виявити ключові чинники ефективного управління інноваційною діяльністю, які впливають на кількість малих інноваційних підприємств; підвищити ефективність системи управління інноваційною діяльністю на інноваційно-активних підприємствах; підвищити частку інноваційно активних промислових підприємств, переймаючи досвід ефективного управління інноваційною діяльністю; перерозподілити зусилля управління залежно від кваліфікації та наявного досвіду.

8. На підставі узагальнення та систематизації наукових методів

прогнозування економічної безпеки підприємства, які є різноманітними та різнобічними, удосконалено науково-методичний підхід до оптимізації процесів прогнозування фінансових індикаторів системи економічної безпеки малого підприємства. Застосовуючи інструментарій економіко-математичного моделювання, було здійснено дослідження впливу витрат, пов'язаних із забезпеченням системи економічної безпеки малого підприємства, на фінансові показники діяльності суб'єкта господарювання. Використовуючи для обчислення сучасне програмне забезпечення, було побудовано лінійну регресійну модель залежності впливу витрат на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, на обсяг чистого прибутку малих підприємств. Результати проведеного дослідження дали змогу розглядати витрати на діяльність, пов'язану із забезпеченням системи економічної безпеки, як один із важелів впливу на величину чистого прибутку малих підприємств та здійснити прогноз майбутніх фінансових індикаторів системи економічної безпеки.

9. Доведено, що у процесі моделювання системи моніторингу економічної безпеки малого бізнесу доцільно застосовувати економіко-математичний інструментарій, а саме: методику штучних нейронних мереж зустрічного розповсюдження. Застосування цієї методики дозволяє виявляти приховану (апріорі невідому) структуру сукупності багатовимірних даних за допомогою кластерів, які створюються на карті – областей скупчень даних, описувати виявлені кластери на змістовному рівні в термінах розподілу значень ознак, визначати приналежність об'єкту до конкретного кластера, проводити порівняння позицій на карті, які займають об'єкти, оцінюючи при цьому ступінь їх відмінності, сортувати об'єкти по складних критеріях шляхом вибору на карті відповідних зон.

10. Проведений у роботі ґрунтовний аналіз стану та тенденцій розвитку переробних підприємств малого бізнесу України, дає підстави стверджувати, що на основі показники діяльності підприємств крім

загальноекономічних та політичних факторів істотно впливають прояви інформаційної агресії, що формують інформаційні загрози. Тому у роботі проведено класифікацію принципів забезпечення інформаційної безпеки суб'єкта малого бізнесу шляхом доповнення її такими видовими ознаками як потенційна з'єднуваність, синергізм, активний вплив, суб'єктність, рефлексія, компроміс та когнітивність. Застосування розширеної класифікації принципів оптимізувати діяльність малого підприємства щодо збирання, опрацювання, використання та зберігання інформаційних ресурсів.

11. Дістав подальшого розвитку науково-методологічний підхід щодо формування теорії економічної безпеки підприємства в контексті уточнення його категоріального апарату, а саме: сформовано визначення економічної безпеки малого підприємництва, яке запропоновано розглядати як такий рівень розвитку малого підприємництва в державі (регіоні), за якого забезпечується рівність усіх суб'єктів господарської діяльності, досягається сталий розвиток їх життєво важливих господарських процесів та забезпечується система гарантій захищеності ключових економічних інтересів; економічну безпеку підприємства визначено як здатність суб'єкта господарювання ефективно та безперервно здійснювати свою діяльність на основі прийняття взаємопов'язаних управлінських рішень, що дозволяють оптимізувати використання корпоративних ресурсів та узгодити економічні інтереси усіх груп зацікавлених осіб з метою нівелювання впливу загроз внутрішнього та зовнішнього середовищ на виробничо-господарську діяльність підприємства; під забезпеченням економічної безпеки малого підприємства запропоновано розуміти сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих внутрішніх і зовнішніх суб'єктів, ключовою ціллю діяльності яких є досягнення достатнього рівня економічної безпеки, які володіють ресурсами, технологіями, мають у розпорядженні дієві механізми й методи протидії реальним і потенційним небезпекам і загрозам внутрішнього й зовнішнього середовища діяльності малого підприємства; уточнення

категоріального апарату дозволить підвищити ступінь обґрунтованості управлінських рішень та результативності процесів організації економічної безпеки.

12. У процесі гносеологічного аналізу та узагальнення наявних у вітчизняній та зарубіжній науці підходів до визначення ключових понять, дістало подальшого розвитку формулювання поняття «управління інноваційною складовою економічної безпеки», яке запропоновано розглядати з позицій системного управління інноваційною та інвестиційною діяльністю, спрямованих на формування та забезпечення досягнення економічного зростання шляхом раціонального використання, нарощування та розподілу інноваційного потенціалу, а також визначення поняття «інноваційний потенціал малого підприємства», як наявності максимальних можливостей генерувати його високу інноваційну активність; це дало змогу виокремити здатності, існуючі та потенційні передумови інноваційної діяльності як елементи формування механізму управління економічною безпекою суб'єктів малого бізнесу.

13. На підставі ефективного поєднання теоретичних положень науки про економічну безпеку та концепції інноваційного розвитку удосконалено класифікацію складових економічної безпеки. Доповнена класифікація передбачає наявність інноваційно-забезпечуючої складової у системі економічної безпеки малого підприємства. Під інноваційно-забезпечуючою складовою запропоновано розуміти сукупність необхідних взаємопов'язаних елементів, діяльність яких спрямована на розвиток інноваційної діяльності та активізацію інноваційного потенціалу підприємства з метою захисту економічних інтересів та створення ефективної системи економічної безпеки. Такий підхід дозволяє керівництву суб'єктів малого бізнесу чітко усвідомити важливість інноваційного розвитку та визначити його високий пріоритет у системі забезпечення економічної безпеки.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Cantillon R. The Nationality of Political Economy / Richard Cantillon. – London: Frank Cass and Co., Ltd., 1959. – 378 p.
2. Пивоваров М.Г. Аналіз діяльності малих підприємств в Україні та шляхи поліпшення їхньої роботи / М.Г. Пивоваров // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. – Запоріжжя: – 2009. - №1. – С. 46-54.
3. Варналій З.С. Мале підприємництво: основи теорії і практики. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. – 277 с.
4. Азізов С.П. Організація аграрного виробництва і бізнесу: [підр. для студ. вищ. навч. закл.] / С.П. Азізов, П.К. Камінський. – К. : Фенікс, 2006. – 790 с.
5. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=436-15&p=1264956380305732>
6. Лапуста М.Г. Предпринимательство: учебник / Под ред. Лапусты М.Г. – М.: ИНФРА. – 2005. – 667 с.
7. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Том 1 / Редкол.: С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавн. Центр “Академія”, 2000. – 864 с.
8. Малий бізнес та підприємництво в ринкових умовах господарювання: навч. посібник / [Л.І. Воротіна, В.Є. Воротін, Л.А. Мартинюк, Т.В. Черняк]; за ред. Проф. Л.І. Воротіної. – 3-є вид., доп і перероб. – К.: Вид-во Епрор. Ун-ту, 2004. – 308 с.
9. Кузьмін О.Є. Малі форми підприємництва. Навчальний посібник / О.Є. Кузьмін, А.Т. Загородній, Л.С. Громяк. – Львів: Центр Європи, 1996. – 220 с.
10. <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2063-14>
11. Шулус А.А. Социальный аудит / А.А. Шулус, Ю.Н. Попов. – М.: АТиСО, 2008. – 620 с.

12. Дмитренко Н. Критерії визначення та місце малих підприємств в структурі ринкової економіки / Н. Дмитренко // Вісник Донецького університету. Серія: економіка і право. Донецьк. – 2007. – Вип.1. – С. 145–150.
13. Paul A. Gompers. A Note on the Venture Capital Industry. HBS 9–295–065, July 2014.
14. Говорушко Т.А. Малий бізнес: навчальний посібник / Т.А. Говорушко, О.І. Тимченко. - К.: Центр навчальної літератури, 2013. - 194 с.
15. Маляренко П.О. Сутність та конкурентоспроможність підприємництва в умовах інтернаціоналізації світової економіки. [Електронний ресурс]. Режим доступу – http://www.nbu.gov.ua/Portal/soc_gum/Prvs/2009_3/1446.pdf.
16. Господарський кодекс України від 16.01.2003 №436–IV із змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. Режим доступу – <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=436>.
17. Череп А.В. SWOT–аналіз діяльності малого підприємництва у період економічної кризи / А.В. Череп, І.Ю. Нагаєць // Збірник наукових праць Економічний простір. Дніпропетровськ, 2009. – № 25. – С. 188–195.
18. Економічна безпека : навч. посібник. / За ред. З.С. Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
19. Библия. Книги священного писания Ветхого и Нового завета канонические. – Библейские комиссии "Духовное просвещение", 1991. – 617 с.
20. www.glossary.ru.
21. Экономический словарь [Электронный ресурс]. - Режим доступа : http://abc.informbureau.com/html/yeiiiiexanee_eioadan.html
22. <http://ru.wikipedia.org/wiki>
23. <http://www.grinchuk.lviv.ua/book>
24. www.ecsocman.edu.ru
25. www.nacbez.ru/economics/article.php?id=2717

26. Лоханова Н. Система управління станом економічної безпеки підприємства: проблемні питання, концепція розвитку / Н. Лоханова // Економіст. – 2005. – № 2. – С. 52 – 56.
27. Митрохин В. И. Концептуальные основы стратегии национальной безопасности России / В. И. Митрохин // Социально-политический журнал. – 1995. – № 6. – С. 23.
28. Малюта Л. Я. Економічна безпека підприємств в умовах становлення ринкових відносин / Л. Я. Малюта // Економіка. Фінанси. Право. – 2008. – № 10. – С. 14 – 17.
29. www.mova.info/wordlist.aspx?l1=179&groupid=2
30. Арбатов А. Г. Национальная безопасность России в многополярном мире / А. Г. Арбатов // Вестник РАН. – 2000. – № 11. – С. 984 – 993.
31. Козловский И. И. Борьба с терроризмом: психологическое обеспечение спецопераций по освобождению заложников / И. И. Козловский, В. А. Никонов // Безопасность. – 1996. – № 3-4. – С. 144 – 150.
32. Лутовинов В. И. Международный терроризм: особенности проявления и пути военного противодействия [Электронный ресурс] / В. И. Лутовинов, И. Н. Панин // Евразийский вестник. – 2003. – № 13. – Режим доступа : <http://www.rusidea.ru/?part=72&id=581>.
33. Хлобустов О. М. Права человека в России и социальная напряженность в обществе / О. М. Хлобустов // Безопасность. - 1995. - № 11. - С. 32–38.
34. Безопасность жизнедеятельности : учеб.-метод. пособ. / [под ред. Л. И. Шершнева]. — М.: Русский журнал, 2004. — 80 с.
35. Глобалізація і безпека розвитку : [монографія] / Білорус О. Г. [та ін.] ; керівник авт. колективу і наук. ред. О. Г. Білорус. — К.: КНЕУ, 2001. — 733 с.
36. Марова С. Ф. Управління безпекою життєдіяльності : [монографія] / Світлана Феліксівна Марова. — Донецьк: Вебер, 2009. — 344 с.

37. Мунтіян В. І. Теоретичні засади економічної безпеки / В. І. Мунтіян // Національна програма забезпечення економічної безпеки в контексті стратегії соціально-економічного розвитку України : матеріали Круглого столу, 1 листоп. 2000 р. — К.: Національний інститут українсько-російських відносин при Раді національної безпеки і оборони України, 2001. — С. 120-132.
38. Ліпкан В. А. Безпекознавство : навч. посіб. / Володимир Анатолійович Ліпкан. — К.: Європейський університет, 2003. — 208 с.
39. Актуальні проблеми міжнародної безпеки / [за ред. В. І. Мунтіяна]. // Збірка публікацій журналу "Політична думка". — К.: Політична думка, 1999. — 156 с.
40. Афонцев С. Национальная экономическая безопасность: на пути к теоретическому консенсусу / С. Афонцев // Мировая экономика и международные отношения. — 2002. — № 10. — С. 30–39.
41. Берлач А. І. Безпека бізнесу : навч. посіб. / А. І. Берлач. — К.: Університет "Україна", 2007. — 279 с.
42. Гапоненко В. Ф. Экономическая безопасность предприятий. Подходы и принципы / Гапоненко В. Ф., Беспалько А. Л., Власков А. С. — М.: Издательство "Ось-89", 2007. — 208 с.
43. Кузьменко А. Проблеми відповідності стратегії та системи забезпечення безпеки України національним потребам [Електронний ресурс] / А. Кузьменко. — Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2432>
44. Економічна безпека держави: статистика забезпечення / [за ред. проф. Б. Кравченка]. — К.: Кондор, 2002. — 392 с.
45. Кваснюк Б. С. Економічна безпека України / Б. С. Кваснюк // Вісник УБЕНТЗ. — 1998. — № 6. — С. 6–12.
46. Костенко Г. Ф. Теоретичні аспекти стратегії національної безпеки : навч. посіб. / Г. Ф. Костенко. — К.: ЗАТ Вид. дім ДЕМІД, 2002. — 144 с.

47. Ліпкан В. А. Безпекознавство : навч. посіб. / Володимир Анатолійович Ліпкан. — К.: Європейський університет, 2003. — 208 с.
48. Марова С. Ф. Управління безпекою життєдіяльності : [монографія] / Світлана Феліксівна Марова. — Донецьк: Вебер, 2009. — 344 с.
49. Влияние энергетического фактора на экономическую безопасность регионов Российской Федерации / [Татаркин А. И., Благодатський В. Г., Богатырев Л. Л. и др.]. — Екатеринбург: Изд-во Уральского университета, 1998. — 197 с
50. <http://mirslovari.com>.
51. <http://slovar.lib.ru/dictionary/paradigma.htm>.
52. <http://slovari.299.ru>.
53. <http://slovari.yandex.ru>.
54. www.slovnyk.net.
55. Бергаланфи Л. Общая теория систем: обзор проблем и результатов : [системные исследования] / Людвиг фон Бергаланфи. — М.: Мир, 1969. — 386 с.
56. Исаев А. В. Общая теория социально-экономических систем : учеб. пособ. / А. В. Исаев, А. М. Немчин. — СПб.: Бизнес-пресса, 2002. — 176 с.
57. Карпов В. Е. Менеджмент безопасности: (теория и практика) : в 2-х т. / Карпов В., Закревский П., Дудник Н. — Кировоград: МАУП, 2007. — Т. 2. — 340 с.
58. Манойло А. В. Государственная информационная политика в особых условиях : [монография] / Андрей Викторович Манойло. — М.: МИФИ, 2003. — 388 с.
59. Рыбалкин Н. Н. Природа безопасности : дис. ... доктора филос. наук : 09.00.11 "Социальная философия" / Рыбалкин Николай Николаевич. — М., 2003. — 407.
60. Ляшенко О. М. Процессно-ориентированное управление экономической безопасностью предприятия / О. М. Ляшенко, І. Ю. Ладико // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. Зб. наук. праць

Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. Вип. 22(І). — Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2010. — С. 187–191.

61. Агадуллин Н. Ф. Национальная экономическая безопасность как категория экономической теории : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. экон. наук : спец. 08.00.01 "Экономическая теория" / Н. Ф. Агадуллин. — Уфа, 2007. — 165 с.

62. Алиев М. Г. Социализация согласия: [Электронный ресурс] / Муху Гимбатович Алиев. — М: ИФ РАН, 1998. — 126 с.

63. Альбом схем по политологии : учеб.-метод. пособ. — Краснодар, 1995. — С. 141–152.

64. Архипов А. Экономическая безопасность : оценки, проблемы, способы обеспечения / А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов // Вопросы экономики. — 1994. — № 12. — С. 36–44.

65. Вечканов Г. С. Экономическая безопасность : [учебн. для вузов] / Григорій Сергеевич Вечканов. — СПб.: Питер, 2007. — 384 с.

66. Економічна безпека підприємств, організацій та установ : навч. посіб. / [Ортинський В. Л., Керницький І. С., Живко З. Б. та ін.]. — К.: Правова єдність, 2009. — 544 с.

67. Ильин М. Политическая глобализация: Институциональные изменения / М. Ильин // Грани глобализации: трудные вопросы современного развития. Сб. научн. трудов. — М., 2003. — С. 195–196.

68. Кириленко В. І. Мікроекономіка : навч. посіб. для студентів економ. спец. вузів] / В. І. Кириленко. — К.: Таксон, 1998. — 334 с.

69. Ляшенко О. М. Парадигма управління економічною безпекою підприємства / О. М. Ляшенко // Економічна безпека сучасного підприємства : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., 23-24 травня 2008 р. — Вінниця: "УНІВЕРСУМ-Вінниця", 2008. — С. 39–45.

70. Карамзин Н. М. История государства Российского. Полное издание в одном томе / Николай Михайлович Карамзин. — М.: Альфа-книга, 2008. — 1280 с.
71. Власюк О. С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / Олександр Степанович Власюк. — К.: Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки, 2008. — 48 с.
72. Дацків Р. М. Економічна безпека держави в умовах глобальної конкуренції / Ростислав Михайлович Дацків. — Л.: Центр Європи, 2006. — 160 с.
73. Єдинак В. Ю. Світовий досвід розв'язання проблеми забезпечення економічної безпеки / В. Ю. Єдинак // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. — 2009. — № 3. — С. 51–54.
74. Яновский Р. Г. Социальная безопасность как исследовательская проблема / Р. Г. Яновский, В. В. Серебряников // Вестник РАН. — 1996. — Т. 66. № 4. — С. 291–304.
75. Концепція (основи державної політики) національної безпеки України // Відомості Верховної Ради України. — 21.03.1997 р. — № 10. — С. 85.
76. Концепція економічної безпеки України. Ін-т екон. прогнозування / [кер. проекту В. М. Геець]. — К.: Логос, 1999. — 56 с.
77. Закон України "Про основи національної безпеки" від 19 червня 2003 р. № 964-IV // Офіційний вісник України. — 2003. — № 29. — Ст. 1433 (зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2411-VI (2411-17) від 01.07.2010 р.
78. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (із змінами і доповненнями від 8 грудня 2004 року №N 2222-IV).
79. Економічна безпека в Україні: держави, фірми, особи : навч. посіб. / [Реверчук Н. Й., Малик Я. М., Кульчицький І. І., Реверчук С. К.] ; під ред. С. К. Реверчука. — Львів: ЛФМАУП, 2000. — 192 с.

80. Закон "О национальной безопасности Республики Казахстан" от 26 июня 1998 г. N 233-1 [Электронный ресурс]. — Режим доступа : <http://old.internews.kz/rus/law/law/law2100.htm>.

81. Закон Республики Беларусь "Об экономической несостоятельности (банкротстве)" от 18 июля 2000 г. — № 423-4 (НРПА рег. № 2/198).

82. Закон Российской Федерации "О безопасности" от 5 марта 1992 г. № 2446-1 // Ведомости Съезда нар. депутатов Рос. Федерации и Верх. Совета Рос. Федерации. — 1992. — № 15. — Ст. 769.

83. Машкин В. И. Менеджмент качества и качество менеджмента [Электронный ресурс] / В. И. Машкин. — Режим доступа : <http://quality.eur.ru/MATERIALY9/pokm.htm>.

84. Козаченко А. В. Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения : [монография] / Козаченко А. В., Пономарев В. П., Ляшенко А. Н. — К.: Либра, 2003. — 280 с.

85. Кравчук П. Я. Формування системи корпоративної безпеки підприємства : дис. ... кандидата екон. наук : 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)" / Кравчук Павло Ярославович. — Луцьк, 2006. — 230 с.

86. Кириєнко А. В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства : дис. ... кандидата екон. наук : 08.00.04 "Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)" / Кириєнко А. В. — К., 2000. — 186 с

87. Ильяшенко С. Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке / С. Н. Ильяшенко // Актуальні проблеми економіки. — 2003. — № 3(21). — С. 11–19.

88. Ляшенко О. М. Інвестиційне забезпечення як складова соціально-економічної безпеки регіону / О. М. Ляшенко // Економіка. Менеджмент. Підприємництво. Зб. наук. праць Східноукраїнського національного

університету імені Володимира Даля. Вип. 10. — Луганськ: СНУ ім. В. Даля, 2003. — С. 108–112.

89. Мартинюк В. П. Інституційні зміни у сфері господарювання та їх можливий вплив на рівень економічної безпеки / В. П. Мартинюк // Енергетика: економіка, технології, екологія. — 2001. — № 2. — С. 73–79.

90. Омелянович Л.О. Економічна безпека торговельного підприємства : [монографія] / Л.О. Омелянович, Г.Є. Долматова. — Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. — 195 с.

91.Шкарлет С.М. Формування економічної безпеки підприємств засобами активізації їх інноваційного розвитку: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) / С.М. Шкарлет . — Київ, 2007. — 34 с.

92.Шваб Л.І. Економіка підприємства: [навч. посібн.] / Л.І. Шваб. — К. : Каравела, 2007. — 584 с.

93.Бендиков М. А. Экономическая безопасность промышленного предприятия (организационно-методический аспект) / М. А. Бенедиктов // Консультант директора. — 2010. — №2. — С. 7-13.

94.Ковалёв Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалёв, Т. Сухорукова // Экономика Украины. — 2004. — №10. — С. 48-52.

95.Фоміна М.В. Проблеми економічно безпечного розвитку підприємств : теорія і практика : [монографія] / М.В. Фоміна. — Донецьк : ДонДУЕТ, 2005. — 140 с.

96.Шевелев А.Е. Риски в бухгалтерском учете: учебное пособие / А.Е. Шевелев, Е.В. Шевелева. — [2-е изд.]. - М.: КНОРУС, 2011. - 304 с.

97.Экономическая и национальная безопасность: [учебник / под ред. Е.А. Олейникова]. — М.: «Экзамен», 2005. — 768 с.

98.Лапченко Е.Н. Теоретические предпосылки управления экономической безопасностью предприятия с применением риск-

орієнтованого підходу / Е.Н. Лапченко // Бухгалтерский учет и анализ. – 2009. - №2. – С. 37-41.

99. Єпіфанов А.О. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / А.О. Єпіфанов, О.Л. Пластун, В.С. Домбровський. - Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – 295 с.

100.Шлыков В.В. Комплексное обеспечение экономической безопасности предприятия / В.В. Шлыков. – СПб: Алтея, 1999. – 315 с.

101.Белоусова І.А. Управлінський облік – інформаційна складова системи економічної безпеки підприємства: [монографія] / І.А. Белоусова. – К.: Дорадо-Друк, 2010. – 432 с.

102.Камлик М.І. Економічна безпека підприємницької діяльності: економіко-правовий аспект : [навч. посіб.] / М.І. Камлик. – К. : Атіка, 2005. – 432 с.

103.Капустин Н. Экономическая безопасность отрасли и фирмы / Н. Капустин // Бизнес-информ. – 2005. – №11-12. – С. 45-47.

104.Іванілов О. С. Економіка підприємства: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / О. С. Іванілов. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 728 с.

105.Дикий А.П. Організація бухгалтерського обліку як інструмент забезпечення економічної безпеки підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)» / А.П. Дикий. – Житомир: ЖДТУ, 2009. - 21 с.

106.Соколов Я.В. Бухгалтерский учет: от истоков до наших дней / Я.В.Соколов. – М.: Аудит ЮНИТИ, 1996. – 638 с.

107. Дарнопих Г. Сучасні проблеми економічної безпеки України / Г. Дарнопих // Вісник Академії правових наук України. – 1998. - №1. – С. 142-150.

108. Ляшенко О.М. Управління економічною безпекою підприємства: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора екон. наук: 08.00.04

«Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) і 21.04.02 – Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності / О.М. Ляшенко . – Луганськ, 2011. – 34 с.

109. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 3 "Звіт про фінансові результати", затверджене наказом Міністерства фінансів України від 31.03.1999 р. №87.

110. Донець Л.І. Економічна безпека підприємства: [навч. посібн.] / Л.І. Донець, Н.В. Ващенко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 240.

111. Економічна безпека: навч. посіб. [Варналій З.С., Мельник В.П., Тарангул Л.Л. та ін.] за ред. З.С.Варналія. – К.: Знання, 2009. – 647 с

112. Минаев Г. А. Безопасность организации : [учеб.] / Г. А. Минаев. – К. : КНТ, 2009. – 440 с.

113. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: [монографія] /О.М. Ляшенко. – Луганськ: СНУ ім. В.Даля, 2011. - 400 с.

114. Франчук В. І. Особливості організації системи економічної безпеки вітчизняних акціонерних товариств в умовах трансформаційної економіки: [монографія] / В.І.Франчук. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2010. – 440 с.

115. Гнилицька Л.В. Сучасні підходи до формування концепції управління системою економічної безпеки суб'єктів господарської діяльності / Л.В. Гнилицька // Зовнішня торгівля. Економічна безпека. – К.: Університет економіки та права «КРОК», 2010. – Вип.4 – С. 57-63.

116. Безопасность предпринимательской деятельности: [учебник / под общей ред. Шарого Л.Д.]. – М.: «ВК», 2005. 480 с.

117. Гончаренко Л.П. Управление безопасностью: [учебное пособие] / Л.П.Гончаренко, Е.С.Куценко. – М.: КНОРУС, 2010. - 272 с.

118. Пономарьов В.П. Формування механізму забезпечення економічної безпеки підприємства: дис. кандидата екон. наук: 08.06.01 / В.П. Пономарьов. – Луганськ, 2000. – 216 с.
119. Друкер П.Ф. Эффективное управление предприятием / П.Ф. Друкер; пер. с англ. - М: Вильяме, 2008. - 224 с.
120. Хорнгрен Ч. Управленческий учет / Ч. Хорнгрен, Дж. Фостер, Ш. Датар; пер. с англ. – [10-е изд.]. – СПб.: Питер, 2007. – 1008 с.
121. Экклз Р.Дж. Манифест революции в оценке работы компаний / Р.Дж. Экклз // Измерение результативности компании; пер. с англ. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2006. - С. 32-51.
122. Кравчук О.Я. Діагностика та механізм забезпечення корпоративної безпеки підприємства: монографія / О.Я. Кравчук, П.Я. Кравчук. – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 256 с.
123. Бандурка О.М. Основи економічної безпеки: підручник / О.М. Бандурка, В.Є. Духов, К.Я.Петрова. – Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 236 с.
124. Ярочкин В.И. Служба безопасности коммерческого предприятия / В.И. Ярочкин. М.: Изд-во «Ось-89», 2005. – 144 с.
125. Дубецька С.П. Економічна безпека підприємств України: матеріали науково-практичної конференції [«Недержавна система безпеки підприємництва як суб'єкт національної безпеки України»], (Київ 16-17 травня 2009 р.). – К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2009. – С.146-171.
126. Євдокимов В.В. Адаптована модель інтегрованої системи бухгалтерського обліку: [монографія] / В.В.Євдокимов. – Житомир: ЖДТУ, 2010. – 516 с.
127. Молдаванцев А.А. Комплексная система обеспечения экономической безопасности предприятия [Электронный ресурс] / А.А. Молдаванцев. – Режим доступа к источнику: <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/1603/12.html>.

128. Шваб Л.І. Економіка підприємства: [навч. посібн.] / Л.І. Шваб. – К. : Каравела, 2007. – 584 с.
129. Васильчак С.В. Економічна безпека підприємства та її складові / С.В. Васильчак, А.І. Веселовський // Науковий Вісник Національного лісотехнічного університету України: Зб. наук. праць. – Львів, НЛТУ, 2010. – Вип. 20/15. – С. 98-105.
130. Глушков В.Є. Економічна безпека підприємства як динамічна категорія / В.Є. Глушков, Р.М. Редько // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія «Економічні науки». – Вінниця: ВНАУ, 2012. – Вип. 4 (70). – Т.2. – С. 47-52.
131. Гришко Н.Є. Економічна безпека підприємства – сутність, функціональні складові / Н.Є. Гришко // Вісник НТУ «ХПІ» : Технічний прогрес та ефективність виробництва. – Харків : ХПІ, 2009. – № 36. – С. 161-168.
132. Гичева Н.Ю. Діагностика економічної безпеки підприємства / Н.Ю. Гичева // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2004. – Вип. 247. – Т. 4. – С. 634-636.
133. Живко З.Б. Структура системи економічної безпеки промислового підприємства / [З.Б. Живко, М.І. Копитко, О.І. Руда] // Економіка та фінанси. – 2013. – №11. – С. 8-12.
134. Зацеркляний М.М. Основи економічної безпеки / М.М. Зацеркляний, О.Ф. Мельников. – К.: КНТ, 2009. – 337 с.
135. Камышникова Э.В. Оценка уровня экономической безопасности машиностроительного предприятия / Э.В. Камышникова // Бизнес Информ. – 2009. – №7. – С. 77-81.
136. Карпунь І.Н. Управління фінансовою санацією підприємства / І.Н. Карпунь. – Львів: Магнолія-2006, 2007. – 418 с.

137. Лысенко Ю.Г., Мищенко С.Г., Руденский Р.А., Спиридонов А.А. и др. Механизмы управления экономической безопасностью / [Ю.Г. Лысенко, С.Г. Мищенко, Р.А. Руденский, А.А. Спиридонов та др.]. – Донецк : ДонНУ, 2002. – 178 с.

138. Ковалев Д. Экономическая безопасность предприятия / Д. Ковалев, Т. Сухорукова // Экономика Украины. – 1998. – № 10. – С. 48-51.

139. Куделя Л.В. Формування концепції забезпечення економічної безпеки підприємств / Л.В. Куделя // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2014. – Вип. 5. – Ч. 2. – С. 125-128.

140. Кузьомко В.М. Концептуальні підходи до виокремлення функціональних складових економічної безпеки підприємства / В.М. Кузьомко // Формування ринкової економіки. – 2011. – № 26. – С. 206-215.

141. Ляшенко О.М. Забезпечення соціально-економічної безпеки підприємства як функція сучасного менеджменту / О.М. Ляшенко, В.Л. Безбожний // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія «Економіка» : зб. наук. праць. – Донецьк : ДонНТУ, 2008. – Вип. 33-1. – С. 66-72.

142. Малюта Л.Я. Методологія формування комплексної системи економічної безпеки підприємства / Л.Я. Малюта // Економіка і бізнес. – 2014. – № 4. – С. 50-57.

143. Манцуров І.Г. Методичні підходи до оцінки безпеки ринкового стану / І.Г. Манцуров, О.В. Нусінов // Бізнес Інформ. – 2011. – № 9. – С. 7-10.

144. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность) / Под ред Е.А. Олейникова. – М. : ЗАО «Бизнес-школа: Интел-Синтез», 1997. – 288 с.

145. Ортинський В.Л., Керницький І.С., Живко З.Б. та ін. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / [В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко та ін.]. – К. : Правова єдність, 2009. – 544 с.

146. Пашнюк Л.О. Составляющие экономической безопасности предприятия / Л.О. Пашнюк // Управление в социальных и экономических системах : материалы XXI Междунар. науч.-практ. конф. (Минск, 15 мая 2012 г.). – Минск : Изд-во МИУ, 2012. – С. 42-43.

147. Петрович Й.М., Кіт А.Ф., Семенів О.М. та ін. Економіка підприємства : [підруч.] / [Й.М. Петрович, А.Ф. Кіт, О.М. Семенів та ін.] ; за заг. ред. Й.М. Петровича. – Львів : Новий Світ, 2004. – 680 с.

148. Пілова Д.П. Формування та оцінка економічної безпеки гірничо-збагачувальних підприємств : автореф. дис. к. е. н. : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» (за видами економічної діяльності) / Д.П. Пілова. - Кривий Ріг, 2007. – 20 с.

149. Економіка підприємства : [підруч.] / За заг. ред. С.Ф. Покропивного. – К. : КНЕУ, 2001. – 528 с.

150. Прус Н.В. Теоретичні аспекти забезпечення економічної безпеки підприємства / Н.В. Прус // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2011. – № 3. – Ч. 2. – С. 183-193.

151. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємництва в Україні : автореф. дис. к. е. н. : спец. 08.02.03 «Організація, управління, планування і регулювання економікою» / Н.Й. Реверчук. – Львів, 2004. – 20 с.

152. Соснин А.С. Менеджмент безопасности предпринимательства / А.С. Соснин, П.Я. Прыгунов. – К. : Изд-во Европейского университета, 2004. – 357 с.

153. Тимофєєва Т.О. Розробка механізму щодо забезпечення економічної безпеки залізничного транспорту : автореф. дис. ... к. е. н. : спец.

08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Т.О. Тимофеева. – Харків, 2009. – 23 с.

154. Троц І.В. Забезпечення економічної безпеки на підприємстві з метою попередження банкрутства / І.В. Троц // Вісник Житомирського державного технологічного університету. – 2012. – № 1(59). – Ч. 2. – С. 223-227.

155. Шемаева Л.Г. Система экономической безопасности предприятия во взаимодействии с внешней средой / Л.Г. Шемаева // Бізнес Інформ. - 2010. – № 12. – С. 72-75.

156. Шульга І.П. Формування системи економічної безпеки емісійної діяльності акціонерних товариств : автореф. дис. ... д. е. н. : спец. 21.04.02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності» / І.П. Шульга. - К., 2011. - 42 с.

157. Яременко О.Ф. Класифікація чинників фінансової безпеки промислових підприємств / О.Ф. Яременко // Фінансова система України : зб. наук. праць. – Острог : Видавництво НУ «Острозька академія», 2011. – Вип. 16. – С. 242-247.

158. Андрушків Б.М., Вовк Ю.Я. Інноваційно-комплексні шляхи розвитку малого підприємництва. – Тернопіль: ТНТУ ім. І.Пулюя, 2011. – 344 с.

159. Малий та середній бізнес. За загальною редакцією В.Є.Сахарова. – К.: ВНЗ «Національна академія управління », 2008. – 368 с.

160. Основні показники діяльності малих підприємств за регіонами у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Державний комітет статистики України.

161. Шпак В. І. Розвиток малого підприємництва в Україні (на прикладі української видавничо-поліграфічної компанії «Експрес-Об'ява»). - К.:МАУП, 2010. – 112 с.

162. Статистичне дослідження розвитку промисловості України за період 2011-2015 років. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.

163. Андрушків Б. М. Стратегічне управління інноваційним розвитком підприємства : навчальний посібник / Б. М. Андрушків, Л. Я. Малюта. – Тернопіль: ТНТУ. – 2010. – 230 с.

164. Абрамова І. М. Проблеми розвитку підприємництва в Україні / І. М. Абрамова, І. О. Пенська // Фінанси України. – 2013. – № 4. – С. 20–24.

165. Кирич Н. Б. Диверсифікаційні засоби забезпечення стабільного розвитку переробних підприємств в умовах економічних трансформацій / Н. Б. Кирич, І. А. Кінаш, О. Б. Погайдак. – Тернопіль : ТНТУ ім. І. Пулюя, 2010. – 524 с.

166. Козаченко Г. В. Аналіз диверсифікації діяльності підприємств малого бізнесу / Г. В. Козаченко, Д. А. Комісаренко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2014. – № 7 (56). – С. 148 –153.

167. Комісаренко Д. А. Способи розвитку підприємств малого бізнесу / Д. А. Комісаренко // Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля. – 2014. – № 4 (74). – С. 130–138.

168. Узунов В. Ідентифікація підприємницької моделі України / В. Узунов // Схід. – 2013. – № 4 (41). – С. 7–13.

169. Статистичне дослідження розвитку підприємств малого бізнесу України за період 2012-2014 років. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua

170. Ринок франчайзингу в Україні: динаміка розвитку та перспективи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://franchisegroup.com.ua>.

171. Закон України «Про лізинг» від 23.03.1998 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uazakon.com>.

172. Щипанова О. Тенденції розвитку світової індустрії венчурного капіталу на сучасному етапі. / О. Щипанова // Науковий вісник Ужгородського університету. – 2013. – № 4 (41). – С. 223–228.

173. Гончаров Є.В. Аналіз польського соціально-економічного досвіду державного управління розвитком регіону [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua> – Національна бібліотека імені В.І. Вернадського/

174. Заярна Н.М., Гнат Н.А. Міжнародний досвід підтримки малого бізнесу та сучасні українські реалії. // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. – 2015. - №4. – С.168-192.

175. Обсяги зовнішньої торгівлі товарами із основними країнами-партнерами України у 2014 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> – Державний комітет статистики України.

176. Обсяги зовнішньої торгівлі товарами із основними країнами-партнерами України у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> – Державний комітет статистики України.

177. Обсяги інвестиційних вкладень в Україну у 2015 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua> – Державний комітет статистики України.

178. Стан та перспективи українсько-польських відносин: торговельно-економічне співробітництво [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mfa.gov.ua> – Посольство України в Республіці Польща.

179. Східне партнерство: напрямки та перспективи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kijov.polemb.net> – Посольство Республіки Польща в Україні.

180. Стратегія діяльності Європейського Банку Реконструкції та Розвитку в Україні на 2011 – 2015 роки [Електронний ресурс] / Європейський Банк Реконструкції та Розвитку в Україні. – Режим доступу: <http://www.ebrd.com>.

181. Галь В.М. Вклад банківської системи у розвиток малого підприємництва в Україні / В.М. Галь [Електронний ресурс]/Львівський інститут банківської справи університету банківської справи Національного банку України. – Режим доступу: <http://dspase.uabs.edu.ua>.

182. Тревого О.І., Фещур Р.В. Розвиток малого бізнесу в Україні: регіональний аспект / О.І. Тревого, Р.В. Фещур [Електронний ресурс]/ Національний університет «Львівська політехніка». – Режим доступу: <http://ena.lp.edu.ua>.

183. Дзюблюк О.В., Малахова О.Л. Банки і підприємства: кредитні аспекти взаємодії в умовах ринкової трансформації економіки: Монографія / О.В. Дзюблюк, О.Л. Малахова [Текст] / Тернопіль: «Вектор», 2008. – 324 с.

184. Люта О.В., Бухтіарова А.Г. Банківське кредитування як інструмент фінансового забезпечення розвитку інноваційного сектору економіки / О.В. Люта, А.Г. Бухтіарова [Текст]// Економічний простір. – 2011. – №48/2. – С. 112-118.

185. Яблонський Д.М. Маркетингові дослідження ринку банківських послуг для малого бізнесу / Д.М. Яблонський [Електронний ресурс] / Національне рейтингове агентство «Gfk Ukraine». – Режим доступу: <http://www.gfk.ua>.

186. Аналітичний огляд банківської системи України за 2014 рік [Електронний ресурс]/ Національне рейтингове агентство «Рюрік». – Режим доступу: <http://www.rurik.com.ua>.

187. Бюлетень Національного банку України [Електронний ресурс] / Бюлетень НБУ. – 2015. – №10. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

188. Dane statystyczne dotyczące działalności największych banków w Polsce [Електронний ресурс] / Bank Polski. – Режим доступу: <http://http://www.pkobp.pl>.

189. Концепція розвитку національної інноваційної системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/680-2009>.

190. Артеменко Л.В. Україна – ЄС: Побудова спільної інноваційної стратегії. COMPASS 2020 Україна у міжнародних відносинах: цілі, інструменти, перспективи / Л.В. Артеменко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/Ukraine/07752.pdf>.

191. Частка витрат на НДДКР у відсотках до ВВП в ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/uerostat/data/database>.

192. Рейтинг журналів та країн SCImago [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scimagojr.com/countrysearch>.

193. Академічний рейтинг університетів світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.shanghairanking.com>.

194. Всесвітній економічний форум. Людський капітал – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Human_Capital_Report_2015.pdf.

195. Наукова та інноваційна діяльність в Україні: Статистичний збірник. – Київ: Державний Комітет статистики України, 2015. – 296 с.

196. Дубик В.Я. Активізація участі України в новому технологічному укладі як шлях інноваційного прориву і нарощення прибутковості / В.Я. Дубик, О.Б. Осідач // Інноваційна економіка. – 2015. – № 2. – С. 31-39.

197. Єрохін С. Технологічні уклади, динаміка цивілізаційних структур та економічна перспектива України / С. Єрохін // Економічний часопис ХХІ. – 2006. – № 1-2. – С. 135-141.

198. Соколова Л.В., Верясова Г.М., Соколов О.Є. Використання методів кластерного аналізу у практичній діяльності підприємств / Л.В. Соколова, Г.М. Верясова, О.Є. Соколов. [Електронний ресурс]. – Режим

доступу: Polytechnic National University Institutional Repository. <http://ena.lp.edu.ua>.

199. Скібіцька Л. І. Конфліктологія / Л. І. Скібіцька. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 384 с.

200. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: навчальний посібник / Г. В. Ложкін. – К.: ВД «Професіонал», 2007. – 416 с.

201. Амелин В. Н. Сущность, структура, типология и способы разрешения социальных конфликтов / В. Н. Амелин // Вестн. Моск. ун-та. Сер 12. – 1991. – № 6. – С.64 – 81.

202. Анцупов А. Я. Конфликтология: учебник для вузов / А. Я. Анцупов. [3-е изд.] - СПб.: Питер, 2008. – 496 с.: ил. – (Серия «Учебник для вузов»).

203. Гірник А. Конфлікти: структура, ескалація, залагодження: Навч. посіб. / А. Гірник. – К.: ВД «Основи», 2004. –172 с.

204. Емельянов С. М. Практикум по конфликтологии / С. М. Емельянов. – [2-е изд., перероб.]. – СПб.: Питер, 2001. – 400 с.

205. Ішмуратов А. Т. Конфлікт і злагода. Основи конгвітивної теорії конфліктів: Навч. посіб. / А. Т. Ішмуратов. – К.: Наукова думка, 1996. – 188 с.

206. Капайгорода І. Функції та структура соціального конфлікту / І. Капайгорода // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – №8. – С. 120 – 122.

207. Козырев Г. И. Введение в конфликтологию: учеб. пособие для студ. высш. учеб.заведений / Г. И. Козырев. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 176 с.

208. Примуш М. В. Конфліктологія: навчальний посібник / М. В. Примуш – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 288.

209. Фролов С. Ф. Социология: сотрудничество и конфликты: Учебн.пособие [Текст]/ С. Ф. Фролов. – М.: Юристъ, 1997. – 240 с.

210. Цюрупа М. В. Основи конфліктології та теорії переговорів: Навч. посібник / М. В. Цюрупа. – К.: Кондор. 2004. – 172 с.
211. Нагаєв В. М. Конфліктологія: курс лекцій (модульний варіант) / В. М. Нагаєв. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 198 с.
212. Русинка І. І. Конфліктологія. Психотехнології запобігання і управління конфліктами: Навч. посіб. / І. І. Русинка. – Київ, 2007. – 332 с.
213. Мокряк В. Л. Актуальні проблеми підвищення ефективності корпоративного менеджменту / В. Л. Мокряк, Е. В. Мокряк // Актуальні проблеми економіки. – 2007. – № 6. – С. 89 – 99.
214. Міжнародний досвід вирішення колективних трудових спорів [Електронний ресурс] – режим доступу до ресурсу: <http://www.nspp.gov.ua>.
215. Беззубко Л. В. Підсумки і перспективи розв'язання колективних трудових спорів / Л. Беззубко // Економіка України. – 2004. – № 4. – С. 80 – 83.
216. Основні вимоги, висунуті у колективних спорах найманими працівниками підприємств малого бізнесу України щодо заробітної плати у 2014 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nspp.gov.ua.
217. Кількість колективних трудових спорів на малих підприємствах Львівської області у динаміці 2012-2014 років. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nspp-lviv.at.ua>.
218. Кількість колективних трудових спорів на малих підприємствах Львівської області у динаміці 2012-2014 років. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nspp-lviv.at.ua>.
219. Андрушків Б.М. Антирейдерство: економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. / Б.М. Андрушків, Н.Б. Кирич. – Тернопіль: Терно-граф, 2008. – 424 с.
220. Варналій З.П., Мазур І.І. Рейдерство в Україні: передумови та шляхи подолання / З.П. Варналій, І.І. Мазур // Стратегічні пріоритети. – 2014. – №2 (3). – С. 34-45.

221. Мельник М.І. Організаційно-правовий механізм подолання рейдерства в Україні / М.І. Мельник //Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – 2013. – №4. – С. 29-36.

222. Беліков О. Рейдерство в Україні - реалії сьогодення /О. Беліков // Юридичний журнал. – 2014. – №1. – С. 56-68.

223. Ляшенко О. М. Аналітичний огляд сучасних підходів до визначення сутності економічної безпеки підприємства / О. М. Ляшенко // Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки. - 2014. - № 1. - С. 254-263.

224. Моніторинг рейдерських атак в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uire.org.ua> – Український інститут дослідження екстремізму.

225. Горелов Д.О., Большенко С.Ф. Стратегія підприємства / Д.О. Горелов, С.Ф. Большенко. – Харків: Вид-во ХНАДУ, 2010. – 133 с.

226.Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua>.

227. Туник И.Ю. Антирейдер: пособие по противодействию корпоративным захватам / И.Ю. Туник. – СПб.: Питер, 2012. – 208 с.

228. Рудык И. Б. Методы защиты от враждебного поглощения / И.Б. Рудык. – М.: Дело, 2013. – 384 с.

229. Владимирова И.Г. Слияния и поглощения компаний / И.Г. Владимирова. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.cfin.ru/press/management/2012-1/02.shtml.

230. Напсо Ю.А. Рейдерство как часть коррупционного рынка [Электронный ресурс]. Режим доступа: Ю.А. Напсо // Право и безопасность. – № 1(30). – 2014. Режим доступа : http://dpr.ru/pravo/pravo_26_23.htm.

231. Иванов Н. Борьба с рейдерством: берегите информацию! [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.dnsrb.ru/fresh/look/1202.html>.

232. Широкова А. Рейдерство: технологии захвата и методы противодействия. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.buhgalteria.ru/article/n41253>.

233. McLuhan. Hot & Cool. – Signet Books. – NY: The New American Library Inc., 1967. – 286 p.

234. Манойло А. В., Петренко А. И., Фролов Д. Б. Государственная информационная политика в условиях информационно-психологической войны. – Монография. – М.: Горячая линия – Телеком, 2003. — 541 с.

235. Елвін Тоффлер. Третя хвиля. – Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 2000. – 480 с.

236. Francis Fukuyama. Our PostHuman Future: Consequences of the Biotechnology revolution. – International Creative Management, Inc., 2002. – 349 p.

237. Lazarsfeld P. An episode in the history of social research // Perspectives in American history, 1968. — 272 p.

238. Harold D. Lasswell, Bruce L. Smith. Propaganda, Communication and Public Opinion Hardcover. – Princeton University Press; 1st edition, – 1946. – p. 435.

239. Harold D. Lasswell. World Politics and Personal Insecurity Paperback. – The Free Press, 1950. – 238 p.

240. Почепцов Г.Г. Теория коммуникаций. – М.: Ваклер, 2001. – 418 стр.

241. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України» від 16 січня 1997 р. №3/97 ВР // Голос України. – 1997. – 4 лютого. – С. 5.

242. Закон України «Про концепцію національної програми інформатизації» від 4 лютого 1998 року № 75/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – С. 182.

243. Сащук Г. Інформаційна безпека в системі забезпечення національної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journ.univ.kiev.ua>. – Вісник Інституту журналістики КНУ ім. Тараса Шевченка.

244. Програма інтеграції України до Європейського союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.kiev.ua> – Відомості Верховної Ради України.

245. Дмитрієва К. Україна – НАТО: співробітництво в галузі безпеки інформації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Intersecurity.jrg>.

246. Петров В. Національні інформаційні ресурси. Проблеми формування, розвитку, управління і використання / В. Петров, О. Нестеренко, М. Монастирецький, В. Шагалов // Реєстрація, зберігання і обробка даних. – 2011. – Т. 3, № 2. – С. 38 – 49.

247. Макаренко Є.А. Політичні доктрини глобальної інформаційної безпеки / Є. Макаренко // Сб. науч. тр. «Информационные технологии и безопасность». Вып. 1–2. Институт проблем регистрации информации НАН Украины. — К., 2012. – С. 34 – 42.

248. Данілін А.В. Стандарти і єдина архітектура інформаційних технологій. – Microsoft Press, 2013. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.microsoft.com/Ukraine>.

249. Матеріали доповіді «Про інформаційну економіку, 2014» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua>. – Організація Об'єднаних Націй в Україні.

250. Результати експертного опитування „Центру дослідження корпоративних відносин” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.corporativ.info> – Центр дослідження корпоративних відносин.

251. Статистичний бюлетень Державного Комітету статистики України «Використання інформаційно-комунікаційних технологій на підприємствах України». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

252. Петрик В. Сутність інформаційної безпеки держави, суспільства та особи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.justinian.com.ua/article> – Юридичний журнал.

253. Александрова В.П. Розвиток трансферу науково-технічних досягнень в Україні / В.П. Александрова, Т.І. Щедрина / Економіка та прогнозування. – 2011. – № 3. – С. 100-106.

254. Ілляшенко С.М. Управління інноваційним розвитком: проблеми, концепції, методи: [навчальний посібник] / С.М. Ілляшенко. – Суми: Університетська книга, 2013. – 278 с.

255. Стадник В.В. Чинники і умови реалізації суб'єктами малого бізнесу стратегії інноваційного розвитку / В.В. Стадник // Регіональна економіка. – 2006. – № 3. – С. 58-65.

256. Ткаченко В.А. Інтелектуальний потенціал в основі розвитку виробничих сил і виробничих відносин: [монографія] / В.А. Ткаченко. – Д.: Моноліт, 2013. – 274 с.

257. Drucker Peter F. Innovation & Entrepreneurship: Practice & Principles/ Peter F. Drucker.– NY: HarperBusiness, 2010.– 256 p.

258. Schumpeter J.A. The Theory of Economic Development / J.A. Schumpeter.– Oxford University Press, 2012.– 255 p.

259. Mensh G. Stalemate in Technology: Innovation Overcome the Depression / G. Mensh. – Cambridg (Mass), 2014. – 14 p.

260. Статистичний щорічник України за 2014 рік / [за ред. О.Г. Осауленка]. – Київ : Державний комітет статистики України, 2015. – 552 с.
261. Моніторинг функціонування малого бізнесу в Україні у 2014 році. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldbank.org>.
262. Дудар Т.Г., Волошин Р.В. Основи логістики: Навчальний посібник. / Т.Г. Дудар, Р.В. Волошин. – Київ: ЦУЛ, 2012. – 176 с.
263. Мармоза А.Т. Теорія статистики [текст] підручник / А.Т. Мармоза. – Київ: ЦУЛ, 2013. – 592 с.
264. Соколенко С.І. Кластери в глобальній економіці / С. І. Соколенко. – К. : Логос, 2004. – 848 с.
265. Войнаренко М.П. Кластери в інституційній економіці: монографія / М.П. Войнаренко. – Хмельницький: ХНУ, ТОВ «Тріада-М», 2011. – 502 с.
266. Портер М. Конкуренція / М. Портер; [пер. с англ.] – М: Издательский дом «Вильямс». 2005. – 608 с.
267. Брувер А., Руденко Н., Грищенко С. Стратегічне планування місцевого розвитку: розробка та впровадження проектів: Навч. посіб. - К.: Європ. комісія, 2006. - 168 с.
268. Шаститко А.Е. Кластеры как форма пространственной организации экономической деятельности: теория вопроса и эмпирические наблюдения / А.Е. Шаститко // Теория экономических исследований. – 2009 – № 2 – Режим доступа к журналу: <http://cyberleninka.ru>.
269. Карапетян Е. Модернізація типології промислових кластерів [Електронний ресурс] / Е. Карапетян // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2011. – Вип. 2 (5). – Режим доступу до журн.: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11keetpk.pdf>.
270. Державне управління: плани і проекти економічного розвитку: Монографія / За заг. ред. О. Ю. Кучеренка, І. В. Запатріної. - К.: ВІП, 2006. - 624 с.

271. Dickmann D.-S. Internationale Unternehmensnetzwerke und regionale Wirtschaftspolitik. Analyse der Bildung regionaler Kompetenzzentren in Multimedia-Industrie / D.-S. Dickmann. - Wiesbaden, 1999. -p146-152.

272. Lorenz E. Trust, Community, and Cooperation, in: Storper M., Scott A.: Pathways to Industrialization and regional Development / E. Lorenz. - London, 1992. - p195-204.

273. Castells M. Technopoles of the World - the making of the 21 century Industrial complexes / M. Castells, P. Hall. - London, 1994. - 56-61 p.

274. Рекорд С. И. Развитие промышленно-инновационных кластеров в Европе: эволюция и современная дискуссия [монография] / С. И. Рекорд. - СПГУЭФ. - 2010. - 109 с.

275. Ленчук Е. Б. Кластерный подход в стратегии инновационного развития зарубежных стран / Е. Б. Ленчук, Г. А. Властин [Электронный ресурс]. - Режим доступа: <http://institutiones.com/strategies/1928-klasternyj-podxod-v-strategii-innovacionnogo-razvitiya-zarubezhnyx-stran.html>.

276. Економіко-математичне моделювання: Навчальний посібник. / За ред. О.Т. Івашука. – Тернопіль: ТНЕУ «Економічна думка», 2008. – 704 с.

277. Мостенська Т.Л., Скопенко Н.С. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства. / Т.Л. Мостенська, Н.С. Скопенко. // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 3 (7). – С. 72-79.

278. Kaplan R., Norton D. The Balanced Scorecard: Translating Strategy into Action. / Robert S. Kaplan, David P. Norton. – Harvard: President and Fellows of Harvard College, 2012. – 323 p.

279. Arbib M. A. Brains, Machines and Mathematics / Arbib M. A. – [2nd ed.]. – New York: Springer Verlag, 1987. – 202 p.

280. Хайкин С. Нейронные сети: полный курс / Хайкин С. – [2е издание; Пер. с англ.]. – М.: Издательский дом "Вильямс", 2006. – 1104 с.

281. Розенблатт Ф. Принципы нейродинамики / Розенблатт Ф. – М.: Мир, 1965. – 480 с.
282. Grossberg S. The Adaptive Brain / Grossberg S. – Sole distributors for the U.S.A. and Canada, Elsevier Science Pub. Co., 1987. – 497 p.
283. Aleksander I. An Introduction to Neural Computing / Aleksander I., Morton H. // Adv. Neural Computation. – London: Chapman and Hall, 1990. – P. 97-102.
284. Geman S. Neural networks and the bias/variance dilemma / Geman S., Bienenstock E., Doursat R. // Neural Computation. – 1992. – vol. 4. – 158 p.
285. Mead C.A. Analog VLSI and Neural Systems / Mead C.A. – MA: Addison Wesley, 1989. – 371 p.
286. Mendel J.M. Reinforcement learning control and pattern recognition systems / J. M. Mendel, R.W. McLaren // Adaptive, Learning and Pattern Recognition Systems: Theory and Applications. – New York: Academic Press, 1970. – vol. 66. – P. 287-318.
287. Becker S. Unsupervised learning procedures for neural networks / Becker S. // International Journal of Neural Systems. – 1991. – vol. 2. – P. 17-33.
288. Christoph von der Malsburg Network self-organization / Christoph von der Malsburg // An Introduction to Neural and Electronic Networks. – San Diego, CA: Academic Press, 1990. – P. 421-432.
289. Barlow H.B. Unsupervised learning / Barlow H. B. // Neural Computation. – 1989. – vol. 1.– P. 295-311.
290. Hecht-Nielsen R. Counterpropagation networks / Hecht-Nielsen R. // Proceedings of the IEEE First International Conference on Neural Networks. – San Diego, CA: SOS Printing, 1987. – vol. 2. – P. 19-32.
291. Минц А. Ю. Методы отбора данных для нейросетевого моделирования / Минц А. Ю. // Моделювання та інформаційні системи в економіці, зб.наук.пр. – Київ: КНЕУ, 2011. – Вип. 84. – С. 256-270.

292. Наказ міністерства фінансів України № 1234 від 22.10.2009 «Про затвердження Порядку проведення оцінки фінансового стану бенефіціара».

293. Дебок Г. Анализ финансовых данных с помощью самоорганизующихся карт / Дебок Г., Кохонен Т.– М.: Издательский Дом «АЛЬПИНА», 2001.– 317 с.

294. Матвійчук А. В. Моделювання економічних процесів із застосуванням методів нечіткої логіки / А. В. Матвійчук. – К.: КНЕУ, 2007. – 264 с.

295. Пивоваров М.Г. Макроекономічні проблеми розвитку малих підприємств у аграрному комплексі / М.Г. Пивоваров, П.В.Сироватка // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – Запоріжжя, 2011. – № 3. – С. 258–263.

296. Пивоваров М.Г. Оптимізація матеріалопотоку продукції малого бізнесу з використанням математичних методів моделювання / М.Г. Пивоваров // Моделі управління в ринковій економіці: Зб. наук. пр. За ред. та передмова Ю.Г. Лисенка; Донецький нац. ун-т – Вип. 13.– 2011.– С. 379-383.

297. Пивоваров М.Г. Методологічні засоби щодо формування і реалізації регіонального економічного розвитку малого бізнесу / М.Г. Пивоваров // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2011. - №2. – С. 258-262.

298. Пивоваров М.Г. Стан, розвиток інфраструктури малого, середнього бізнесу в Україні та концепція її вдосконалення / М.Г. Пивоваров // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2010. - №6. – С. 127-134.

299. Пивоваров М.Г. Дослідження проблеми інноваційного розвитку малого підприємництва в Україні / М.Г. Пивоваров, О.М. Левченко // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2010. - №4. – С. 149-157.

300. Пивоваров М.Г. Теорія та практика оцінювання конкурентоспроможності суб'єктів малого бізнесу / М.Г. Пивоваров // Галицький економічний вісник. – Тернопіль, – 2010. - №3(28). – С. 34-44.

301. Пивоваров М.Г. Перші кроки реформ у напрямі дерегуляції та розвитку малого й середнього бізнесу / М.Г. Пивоваров // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. – 2010. - №3. – С. 132-138.

302. Пивоваров М.Г. Проблеми мікrokредитування малих підприємств і шляхи їх вирішення / М.Г.Пивоваров // Научный вестник ДГМА.– Донецьк, 2010.–№1(6Е).– С.379-383.

303. Сороківська О.А. Управління економічною безпекою підприємств малого бізнесу: інноваційні підходи: монографія / О.А. Сороківська. – Тернопіль: Видавництво «Тернограф», 2016. – 350 с.

304.Сороківська О.А. Інноваційні підходи до управління підприємствами: монографія / За заг. редакцією Н.Б. Кирич. – Тернопіль: Видавництво ПП «Крок», 2016. – 350 с.

305.Сороківська О.А. Особливості формування корпоративної власності машинобудівних підприємств в умовах економічних реформ: монографія / Н.В. Турська, І.В. Турський, О.А. Сороківська. – Тернопіль: Видавництво «Астон», 2012. – 215 с.

306.Сороківська О.А. Особливості регулювання та підтримки малого і середнього бізнесу в країнах Євросоюзу / О.А. Сороківська, О.Б. Мосій, Т.І. Кужда // Економіка і менеджмент: сучасні трансформації в епоху глобалізації: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Клайпеда, Литва, 29 січня 2016 року). – Клайпедський університет. – Клайпеда: Пресс-Центр, 2016. – С.11-14.

307. Sorokivska O. Interaction of economic security system for small business enterprises with the environment. / O. Sorokivska // Scientific Journal L'Association 1901 «SEPIKE» - 2016. - №1. – P. 245-251.

308. Сороківська О.А. Дослідження рівня ризикованості економічної діяльності підприємств малого бізнесу України / О.А. Сороківська // Чесько-українське наукове видання «Ауспіції». - 2016. - №1. – С. 183-189.

309. Сорокивская Е.А. Особенности развития национальной инновационной системы Украины в контексте экономической безопасности / Е.А. Сорокивская // Научный журнал «Наука и инновации» (Беларусь). – 2016. – №1. – С. 25-30

310. Sorokivska O. Economic security of Ukrainian enterprises in conditions of information war / O. Sorokivska // Науковий журнал «Актуальні проблеми економіки». – 2015. – №12 (174). – С.198-202.

311. Сороківська О.А. Особливості управління конфліктними ситуаціями на підприємствах малого бізнесу / О.А. Сороківська // Наукове періодичне видання «Науковий Вісник Херсонського державного університету». – 2015. – Вип. 13, част. 2. – С. 76-79.

312.Сороківська О.А. Сприятливі фактори і ризики розвитку переробної промисловості України в умовах гібридної війни / О.А. Сороківська // Науковий журнал «Вісник Одеського національного університету». – 2015. – Вип. 2/2. – Том 20. – Серія: Економіка. – С. 44-48.

313.Сороківська О.А. Особливості формування теоретичних засад економічної безпеки підприємств малого бізнесу / О.А. Сороківська // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – Вип. 6. – Режим доступу до журн.: <http://global-national.in.ua/issue-6-2015>.

314.Сороківська О.А. Дослідження організаційних форм інтеграції підприємств малого бізнесу в умовах постконфліктних ситуацій / О.А. Сороківська // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. Одеса: МГУ, 2015. – Випуск 11. Серія: Економіка і менеджмент. – С. 154-157.

315.Сороківська О.А. Дослідження основних аспектів проблематики економічної безпеки підприємства / О.А. Сороківська // Проблеми сучасної економіки: збірник матеріалів VIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 11-12 вересня 2015 року). – Східноукраїнський інститут економіки та управління. – Запоріжжя: ГО «СІЕУ», 2015. – С. 98-100.

316.Сороківська О.А. Дослідження причин виникнення та позитивних функцій конфліктних ситуацій на підприємствах малого бізнесу / О.А. Сороківська // Стратегія інноваційного розвитку економіки: бізнес, наука, освіта: праці VII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 29 вересня – 2 жовтня 2015 року). – Харків: НТУ «ХП», 2015.– С. 172-174.

317.Сороківська О.А. Дослідження основних методів вирішення конфліктів у господарській діяльності підприємств малого бізнесу / О.А. Сороківська // Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 25-26 вересня 2015 року). – Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2015. – С. 6-8.

318.Сороківська О.А. Дослідження виявів економічного рейдерства в Україні на пошук шляхів його подолання / О.А. Сороківська // Економіка. Менеджмент. Підприємництво: Збірник наукових праць. – 2014. – №26 [2]. – С. 163 -170.

319.Сороківська О.А. Суб'єкти хеджування фінансових ризиків у діяльності малих підприємств та проблеми забезпечення його ефективності / Г.Б. Машлій, О.А. Сороківська // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених і студентів «Антикризове фінансове управління в системі забезпечення соціально-економічного розвитку територій» (м. Луцьк, 27 березня 2015 року). – Луцьк: ЛНТУ, 2015. – С. 60-62.

320.Сороківська О.А. Інформаційна безпека України та стан використання інформаційно-комунікаційних технологій у контексті євроінтеграційних процесів / О.А. Сороківська, Г.Б. Машлій // Науковий журнал «Економіка і управління». – 2014. - № 4 (64). – С. 89 – 94.

321.Сороківська О.А. Проблеми оптимізації фінансового управління на підприємствах / Г.Б. Машлій, О.А. Сороківська // Матеріали четвертої міжнародної науково-практичної конференції пам'яті почесного професора ТНТУ, академіка НАН України Чумаченка Миколи Григоровича «Інноваційні аспекти ресурсовикористання» (м. Тернопіль, 27 березня 2015 р.). – Тернопіль: ТНТУ. – 2015. – С. 76.

322. Сороківська О.А. Нові технології у сфері інтеграції великих та малих підприємств / О.А. Сороківська // Актуальні задачі сучасних технологій: Збірник тез доповідей Міжнародної науково-технічної конференції молодих учених та студентів (м. Тернопіль, 19-20 листопада 2014 року). – 2014. – С. 365-366.

323.Сороківська О.А. Критерії визначення підприємств малого бізнесу / О.А. Сороківська // Матеріали 18 наукової конференції Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя (м. Тернопіль, 29-30 жовтня 2014 року). – 2014. – С. 262-263.

324.Сороківська О.А. Сучасний стан та шляхи активізації розвитку підприємств малого бізнесу / О.А. Сороківська, Г.Б. Машлій, О.Б. Мосій // Галицький економічний вісник. – 2014. – Вип. 1 (44). – С. 93-101.

325.Сороківська О.А. Інформаційна безпека підприємства в умовах застосування бенчмаркінгу / О.А. Сороківська, Н.М. Шведа // Регіональна бізнес-економіка та управління. – 2013. – Вип. 2 (38). – С. 55 -59.

326.Сороківська О.А. Економічне оцінювання динаміки та тенденцій банківського кредитування малого бізнесу в Україні / О.А. Сороківська, Н.В. Турська // Сталий розвиток економіки: Міжнародний науково-виробничий журнал. – 2013. – №2 [19]. – С. 29 -33.

327.Сороківська О.А. Проблеми та перспективи економічної безпеки інноваційного розвитку малого бізнесу / О.А. Сороківська, Н.В. Турська // Інноваційна економіка: Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2013. – №3 [41]. – С. 338 -341.

328.Сороківська О.А. Вдосконалення організаційної структури як напрям управління організаційним розвитком малого підприємства / О.А. Сороківська, Н.І. Кіндзерська // Сучасні адаптивно-трансформаційні підходи до формування інституційних засад регламентації фінансово-економічної діяльності підприємств в умовах реформаційного суспільства (інноваційні аспекти): Матеріали другої всеукраїнської науково-практичної конференції та Українсько-польського міжвузівського семінару «Інновації: наука-освіта-виробництво» (м. Тернопіль, 25-27 березня 2013 р.). – Тернопіль: ТНТУ. – 2013. – С. 58-59.

329. Сороківська О.А. Силова складова забезпечення економічної безпеки малого бізнесу / О.А. Сороківська, Н.П. Кучма // Актуальні проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки України: Збірник тез доповідей IV Науково-практичного семінару з міжнародною участю (м. Тернопіль, 18-20 квітня 2013 р.). – Тернопіль: ТНЕУ. – 2013. – с. 257-258.

330.Сороківська О.А. Дослідження взаємозв'язку між поняттями «інновація» та «інноваційний процес» / О.А. Сороківська, Н.П. Марчук // Матеріали Четвертої Міжнародної науково-методичної конференції «Форум молодих економістів-кібернетиків» «Моделювання економіки: проблеми, тенденції, досвід» (м. Тернопіль, 24-26 жовтня 2013 р.). – Тернопіль: ТНТУ. – 2013. – С.150-151.

331.Сороківська О.А. Особливості процесу управління ресурсним забезпеченням вітчизняних малих підприємств / О.А. Сороківська, С.О. Кумпаненко // Економіка і управління: теорія і практика: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Дніпропетровськ, 12-13 вересня 2013 р.). – Дніпропетровськ: «Герда». – 2013. - С. 79-81.

332.Сороківська О.А. Особливості формування асортименту товарів малих торговельних підприємств в Україні / О.А. Сороківська, Т.Ю. Муляр // Економіка і управління: теорія і практика: Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (м. Дніпропетровськ, 12-13 вересня 2013 р.)ю – Дніпропетровськ: «Герда». – 2013. - С. 91-93.

333.Сороківська О.А. Особливості формування кадрової політики підприємства з використанням аутсорсингу / Н.М. Озерчук, О.А. Сороківська // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2012. – Вип. 2 (7). – Режим доступу до журн.: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/9/mhbtna.pdf>.

334.Сороківська О.А. Особливості взаємодії малого бізнесу з корпоративним сектором регіону [Електронний ресурс] / О.А. Сороківська, Г.Б. Машлій // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2012. – Вип. 1 (6). – Режим доступу до журн.: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2012/9/mhbtna.pdf>.

335.Sorokivska O. Development of small business in Ukraine and Poland: point of contact and problematic aspects / O. Sorokivska, O. Boryk // Journal of International Studies, Vol. 5, No 1, 2012. – P.77-83.

336.Сороківська О.А. Особливості реалізації інноваційної функції підприємств малого бізнесу / О.А. Сороківська // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції "Розвиток навчально-науково-виробничих комплексів в умовах трансформаційної економіки" Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя. – Тернопіль: ТНТУ, 2012. - С. 71-72.

337.Сороківська О.А. Економічна безпека підприємництва в системі інноваційного розвитку України / О.А. Сороківська // Матеріали регіональної науково-практичної конференції "Інноваційні підходи в управлінні навчально-науково-виробничими системами в умовах суспільних та

інституційних трансформацій" Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя. – Тернопіль: ТНТУ, 2011. - С. 26-27.

338.Сороківська О.А. Брендинг як інструмент підвищення фінансової конкурентноздатності підприємств малого бізнесу / Гевко О.Б., Сороківська О.А. // Економічний простір: Збірник наукових праць. Дніпропетровськ: ПДАБА, 2011. – №48/2. – С. 277-285.

339.Сороківська О.А. Інвестиції в основний капітал: стан та напрями активізації [Електронний ресурс] / Г.Б. Машлій, О.А. Сороківська, Я.М. Шевчук // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2011. – Вип. 1 (4). – Режим доступу до журн.: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2011/11/mhbtna.pdf>.

340.Сороківська О.А. Підвищення фінансової конкурентоспроможності вітчизняних підприємств / О.А. Сороківська // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. – Том 1. – 2010. – №6. – С.287 – 290.

341.Сороківська О.А. Особливості корпоративного управління в умовах інформаційної економіки / О.А. Сороківська // Матеріали міжнародної науково-технічної конференції "Фундаментальні та прикладні проблеми сучасних технологій" Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя. – Тернопіль: ТНТУ, 2010. - С. 551.

342.Сороківська О.А. Інформаційна безпека підприємства: нові загрози та перспективи / О.А. Сороківська, В.Л. Гевко // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. – Том 2. – 2010. – №2. – С.32 – 35.

343.Сороківська О.А. Інформація в системі корпоративного управління / О.А. Сороківська // Матеріали тринадцятої наукової конференції Тернопільського державного технічного університету імені Івана Пулюя. – Тернопіль: ТДТУ, 2009. - С. 156.

344.Сороківська О.А. Особливості процесу бюджетного фінансування регіональних програм та проектів за участю підприємств малого бізнесу / О.А. Сороківська, Г.Б. Машлій // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. Дніпропетровськ: ДНУ. – 2009. – Т.2. – С. 368-374.

345.Сороківська О.А. Роль економічної безпеки регіонів у формуванні сталого розвитку України / О.А. Сороківська, О.І. Краузе // Економічний простір: Збірник наукових праць. Дніпропетровськ: ПДАБА, 2008. – №10. – С. 71-77.

346.Сороківська О.А. Конкурентоспроможність як основний фактор розвитку малих підприємств в ринкових умовах / О.І. Краузе, О.А. Сороківська // Економіка: проблеми теорії та практики: Збірник наукових праць. Дніпропетровськ: ДНУ. – 2008. – Т.2. – С. 447-452.

347.Сороківська О.А. Взаємозв'язок економічної безпеки із сучасною системою менеджменту / О.А. Сороківська, І.В. Бакушевич // Матеріали дванадцятої наукової конференції Тернопільського державного технічного університету імені Івана Пулюя. – Тернопіль: ТДТУ, 2008. - С. 251.

348.Сороківська О.А. Дослідження загроз економічної безпеки регіону / О.А. Сороківська, І.В. Бакушевич // Матеріали одинадцятої наукової конференції Тернопільського державного технічного університету імені Івана Пулюя (16 – 17 травня). – Тернопіль: ТДТУ, 2007. - С. 210.

349.Сороківська О.А. Особливості підготовки кадрового забезпечення сектора малого бізнесу регіону/ О.А. Сороківська, С.Є. Хрупович // Вісник Львівської державної фінансової академії. Серія: Економічні науки. – 2007. – №12. – С.319 – 325.

350. Сороківська О.А. Формування державної підтримки реалізації цільових комплексних програм у межах інноваційного кластера / О.А. Сороківська // Галицький економічний вісник. – 2007. – №2 (13). – С.26 – 35.

351. Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми розвитку малого і середнього підприємництва на 2014-2024 роки [Електронний ресурс]

/ Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Концепція від 28.08.2013 № 641. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/641-2013-p>.

352. Європейська хартія малих підприємств [Електронний ресурс] / Європейський Союз; Хартія, Міжнародний документ від 19.06.2000 Режим доступу:http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_860.

353. Шпак В.І. Розвиток малого підприємництва в Україні : наук. вид. / В.І. Шпак. – К. : МАУП, 2002. – 112 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Класифікація корпоративних інтересів малого підприємства при
забезпеченні його економічної безпеки** [узагальнено автором]

<i>Критерій класифікації</i>	<i>Види інтересів</i>	<i>Сутнісне наповнення</i>
За ступенем значимості	Глобальні	Ці інтереси охоплюють усі сфери та напрями діяльності малого підприємства
	Пріоритетні	Дотриманні (недотримання) цих інтересів чинить найсуттєвіший вплив на розмір прибутку малого підприємства
	Локальні	Ці інтереси проявляються щодо окремих сфер чи видів діяльності і не чинять суттєвого впливу на прибуток малого підприємства
За суб'єктами інтересів	Інтереси власників	Ці інтереси полягають у стабільному функціонуванні та розвитку малого підприємства, отриманні максимальної віддачі на вкладений капітал
	Інтереси менеджменту	Ці інтереси полягають у забезпеченні стабільного та ефективного функціонування як малого підприємства в цілому, так і окремих підрозділів та отриманні належного рівня оплати праці
	Інтереси трудового колективу	Ці інтереси полягають у створенні належних умов праці та відпочинку, дотриманні норм охорони праці, отриманні високого рівня матеріального заохочення за виконану роботу
Залежно від часу реалізації	Поточні	Ці інтереси передбачають реалізацію протягом одного року чи одного операційного циклу
	Стратегічні	Термін втілення цих інтересів становить 5-10 років
За природою походження	Природні інтереси	Ці інтереси представляють взаємодію малого підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища, зумовлену потребами процесу виробництва та реалізації продукції
	Примусові інтереси	Ці інтереси представляють взаємодію малого підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища, зумовлену примусовим характером, заснованим або на використанні адміністративних методів управління, або на без альтернативності дій підприємства
За рівнем реалізації	Галузеві	Ці інтереси представляють взаємодію малого підприємства з іншими підприємствами одного й того ж виду економічної діяльності. Така взаємодія може здійснюватися у формі кооперування, створення галузевих об'єднань тощо
	Регіональні	Ці інтереси зумовлені взаємодією малого підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища, розміщеними в одному регіоні. У цьому випадку йдеться про постачальників, покупців, організації, що представляють ринкову інфраструктуру, відділення банків тощо
	Функціональні	Ці інтереси зумовлені взаємодією малого підприємства з суб'єктами зовнішнього середовища за різними функціональними сферами діяльності. Прикладами такої взаємодії є пошук партнерів щодо спільної реалізації інвестиційних чи інноваційних проектів, маркетингові дослідження тощо

Додаток Б

Класифікація загроз економічній безпеці малого підприємства

[узагальнено автором]

<i>Критерій класифікації</i>	<i>Види загрози</i>	<i>Характеристика загроз</i>
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>
За сутністю (змістом) загроз	Економічні	Ці загрози зумовлюють зниження економічної ефективності використання ресурсів і можуть проявлятися у формі коливання попиту на продукцію малого підприємства, підвищення ринкової вартості ресурсів, змін податкової політики тощо
	Соціально-психологічні	Ці загрози обумовлюють погіршення психологічного клімату в колективі та зниження соціального забезпечення працівників внаслідок зміни курівництва чи власників малого підприємства, економічного спаду в країні, зміни ринкової кон'юнктури в окремій галузі
	Фізичні	Ці загрози проявляються у формі нанесення шкоди майну чи життю та здоров'ю працівників малого підприємства
	Технологічні	Ці загрози обумовлені виходом з ладу обладнання, порушенням технологічних процесів виготовлення продукції і можуть проявлятися у формі різноманітних техногенних аварій
	Екологічні	Ці загрози спричиняють погіршення стану навколишнього середовища внаслідок стихійних чи техногенних аварій
	Правові	Ці загрози проявляються у зміні форми власності, організаційно-правової форми господарювання, договірних взаємовідносин в результаті непрофесіоналізму та помилок юридичної служби малого підприємства
	Адміністративні	Ці загрози обумовлені діями курівництва малого підприємства чи посадових осіб державних органів, що спричиняють шкоду його інтересам.
	Інформаційні	Ці загрози проявляються у формі витоку конфіденційної інформації, розголошення науково-технічних секретів, ноу-хау, що завдає шкоди господарській діяльності малого підприємства тощо
За ймовірністю реалізації	Реальні	Активізація (прояв) цих загроз є неминучими для малого підприємства
	Потенційні	Виникнення цих загроз є можливим за певних суб'єктивних чи об'єктивних умов.
За джерелами походження	Природного походження	Ці загрози обумовлені різноманітними метеорологічними, геологічними, гідрологічними явищами та процесами, природними пожежами, ураженням рослин, тварин, людей хворобами чи шкідниками
	Антропогенного походження	Ці загрози є наслідком життєдіяльності людини і можуть бути зумовлені як помилковими, тобто ненавмисними, так і навмисними її діями
	Техногенного походження	Ці загрози є наслідком науково-технічного прогресу і можуть проявлятися у вигляді аварій на виробництві, пожеж, вибухів, викидів небезпечних речовин, транспортних аварій, руйнування споруд та будівель

Продовж. додатку Б

1	2	3
За напрямом виникнення	Екзогенні (зовнішні)	Джерела виникнення цих загроз знаходяться поза межами малого підприємства
	Ендогенні (внутрішні)	Джерела утворення цих загроз знаходяться всередині системи, вони виникають внаслідок дій або бездіяльності власників, керівників чи робітників малого підприємства
За ступенем небезпеки	Дуже небезпечні	Ці загрози створюють небезпеку подальшому функціонуванню та розвитку малого підприємства
	Небезпечні	Ці загрози призводять до суттєвих матеріальних, фінансових, моральних втрат для малого підприємства
	Малонебезпечні	Ці загрози не мають суттєвого впливу на діяльність чи перспективний розвиток малого підприємства
За характером впливу	Прямі	Ці загрози передбачають безпосередній причинно-наслідковий зв'язок між загрозою та потенційними наслідками діяльності малого підприємства
	Непрямі	Ці загрози чинять опосередкований вплив на діяльність малого підприємства, тобто не простежується прямий причинно-наслідковий зв'язок між загрозою та результатами діяльності суб'єкта господарювання.
За об'єктами впливу	Загрози матеріальним активам підприємства	Зумовлені діями чи бездіяльністю певних суб'єктів, що призводить до втрати, псування чи зниження ринкової вартості виробничих фондів малого підприємства
	Загрози персоналу підприємства	Можуть проявлятися у різноманітних фізичних чи психологічних негативних впливах на персонал малого підприємства
	Загрози фінансовим активам підприємства	Зумовлені неплатоспроможністю покупців, ненадійністю постачальників, фінансово-кредитних установ, що призводить до втрати фінансових ресурсів, зменшення власного капіталу, погіршення структури активів, зниження фінансової стійкості та ліквідності малого підприємства
	Загрози інтелектуальним ресурсам підприємства	Зумовлені незаконним доступом та розголошенням науково-технічних розробок, ноу-хау, винаходів, конфіденційної інформації малого підприємства
За можливістю подолання наслідків впливу на діяльність підприємства	Відновлювальні	Ці загрози передбачають можливість усунення негативних наслідків впливу своєї дії
	Непоправні	Результати впливу цих загроз неможливо повністю ліквідувати чи усунути
За масштабом дії	Глобальні (системні)	Ці загрози впливають відразу на всі структурні підрозділи і напрями діяльності малого підприємства, а їх прояв може завдати суттєвих збитків
	Локальні загрози	Ці загрози впливають лише на діяльність окремих підрозділів чи сфер бізнесу та зумовляють незначні втрати на малому підприємстві

Продовж. додатку Б

1	2	3
За рівнем небезпеки	Допустимі	Вплив цих загроз не спричиняє суттєвої шкоди діяльності малого підприємства та передбачає можливість швидкої ліквідації наслідків
	Недопустимі	Ці загрози слід нейтралізувати ще на етапі зародження, оскільки їх реалізація може зумовити серйозні проблеми в поточній діяльності та в подальшому розвитку малого підприємства
За причиною виникнення	Об'єктивні	Ці загрози виникають незалежно від волі та свідомості суб'єкта забезпечення безпеки й обумовлені обставинами та явищами, що об'єктивно характеризують навколишнє середовище
	Суб'єктивні	Ці загрози обумовлені свідомими чи несвідомими діями чи бездіяльністю суб'єкта забезпечення безпеки
В залежності від рівня керованості	Керовані	Ці загрози передбачають можливість управління рівнем та наслідками їх негативних впливів
	Некеровані	Процес управління цими загрозами є неможливим або надто складним в силу певних об'єктивних причин
За величиною можливих збитків (наслідків)	Дуже збиткові	Ці загрози зумовлюють значні матеріальні, фінансові, кадрові втрати для малого підприємства
	Збиткові	Ці загрози обумовлюють незначні втрати для малого підприємства
	Беззбиткові	Вплив цих загроз не створює будь-яких матеріальних чи фінансових втрат для малого підприємства
За періодичністю виникнення (повторюваністю)	Періодичні (повторювані)	Ці загрози проявляються час від часу чи з певним інтервалом
	Разові (дискретні)	Виникнення цих загроз носить одноразовий характер
В залежності від функціональної спрямованості (сфери впливу) загрози на економічну безпеку підприємства	Загрози фінансовій складовій безпеки	Ці загрози спроможні погіршити структуру активів, знизити фінансову стійкість, платоспроможність та ефективність використання корпоративних ресурсів
	Загрози інтелектуально-кадровій складовій безпеки	Ці загрози спричиняють погіршення структури персоналу, зниження його кваліфікаційного та професійного рівня, неагативно впливають на соціально-психологічний клімат в колективі
	Загрози інституційно-правовій складовій безпеки	Ці загрози можуть призвести до змін організаційно-правової форми господарювання, порушення договірних відносин та майнових втрат внаслідок прорахунків у роботі юридичної служби малого підприємства
	Загрози інформаційній складовій безпеки	Ці загрози зумовлюють матеріальні та фінансові втрати внаслідок витоку та розголошення конфіденційно чи оприлюднення недостовірної інформації про мале підприємство
	Загрози техніко-технологічній складовій безпеки	Ці загрози спроможні погіршити структуру чи знизити технічний рівень техніко-технологічної бази малого підприємства

Додаток В

Проведення анкетування керівників та компетентних працівників малих підприємств Тернопільської області

ОПИТУВАЛЬНА АНКЕТА № _____ від _____ 20__ р.

Шановний (а) _____. Запрошуємо Вас взяти участь в опитуванні, яке проводиться з метою визначення якісних та кількісних показників ефективності системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу. Результати анкетування будуть використані для наукових пошуків у дисертаційному дослідженні на тему: «Економічна безпека підприємств малого бізнесу в умовах конфліктних ситуацій», а також сприятимуть більш об'єктивному кількісному та якісному оцінюванню ефективності економічної безпеки малих підприємств.

Оцінювання якісних показників економічної безпеки здійснюється за двовимірною шкалою 0 або 1 (відповідність, наявність, забезпеченість, високий рівень, зростання – 1 бал; протилежні показники – 0 балів).

Потрібну відповідь слід підкреслити.

Для кількісного оцінювання представлено 7 груп показників (відповідно до підсистем економічної безпеки підприємства), Вам необхідно визначити важливість показника в загальній оцінці ефективності системи економічної безпеки підприємств малого бізнесу (найбільш важливий – 7 балів, найменш важливий – 1 бал). **Необхідно оцінити значення параметра в балах.**

Загальні відомості про об'єкт дослідження	
Назва підприємства	
Організаційно-правова форма	
Юридична адреса підприємства	
Основні види діяльності (у відповідності до КВЕД)	

КІЛЬКІСНЕ ОЦІНЮВАННЯ

Оцініть важливість групи показників (індикаторів) у системі кількісного оцінювання ефективності системи економічної безпеки (найбільш важлива складова – 7 балів, найменш важлива – 1 бал):

1.1. Індикатори, які характеризують фінансову складову економічної безпеки _____ балів.

1.2. Індикатори, які характеризують інтелектуальну та кадрову складові економічної безпеки _____ балів.

1.3. Індикатори, які характеризують техніко-технологічну складову економічної безпеки _____ балів.

1.4. Індикатори, які характеризують політико-правову складову економічної безпеки _____ балів.

1.5. Індикатори, які характеризують інформаційну складову економічної безпеки _____ балів.

1.6. Індикатори, які характеризують екологічну складову економічної безпеки _____ балів.

1.7. Індикатори, які характеризують силову складову економічної безпеки _____ балів.

ЯКІСНЕ ОЦІНЮВАННЯ

1. Процесна повнота системи економічної безпеки.

1.1. Охоплення процесу «Ресурсне забезпечення»: повне – 1 бал, неповне – 0 балів.

1.2. Охоплення процесу «Розвиток виробництва та інтелектуальних ресурсів»: повне – 1 бал, неповне – 0 балів.

1.3. Охоплення процесу «Реалізація продукції»: повне – 1 бал, неповне – 0 балів.

1.4. Охоплення процесу «Інформаційно-правове забезпечення»: повне – 1 бал, неповне – 0 балів.

1.5. Охоплення процесу «Екологічна відповідальність»: повне – 1 бал, неповне – 0 балів.

2. Структурованість системи економічної безпеки.

2.1. Наявність послідовної та логічно побудованої системи передачі усіх видів ресурсів: наявність – 1 бал, відсутність – 0 балів.

3. Відповідність (адекватність) системи економічної безпеки.

3.1. Відповідність системи економічної безпеки загальним тенденціям розвитку малого підприємства: відповідає – 1 бал, не відповідає – 0 балів.

3.2. Відповідність системи економічної безпеки ресурсам малого підприємства: відповідає – 1 бал, не відповідає – 0 балів.

3.3. Відповідність системи економічної безпеки стратегії розвитку малого підприємства: відповідає – 1 бал, не відповідає – 0 балів.

3.4. Відповідність системи економічної безпеки цілям малого підприємства: відповідає – 1 бал, не відповідає – 0 балів.

3.5. Відповідність системи економічної безпеки зовнішньому середовищу малого підприємства: відповідає – 1 бал, не відповідає – 0 балів.

4. Економічна обґрунтованість системи економічної безпеки.

4.1. Показники ефективності діяльності малого підприємства: зростання – 1 бал, зниження – 0 балів.

4.2. Показники витрат на забезпечення достатнього рівня економічної безпеки: зростання – 1 бал, зниження – 0 балів.

5. Забезпеченість системи економічної безпеки.

5.1. Показники економічного забезпечення оптимального розвитку малого підприємства: достатній рівень – 1 бал, недостатній рівень – 0 балів.

5.2. Показники ресурсного забезпечення виробничо-господарської діяльності малого підприємства: достатній рівень – 1 бал, недостатній рівень – 0 балів.

6. Повнота охоплення системи економічної безпеки.

6.1. Показник повноти охоплення заходами економічної безпеки усіх етапів виробничо-господарської діяльності малого підприємства: достатній рівень – 1 бал, недостатній рівень – 0 балів.

6.2. Наявність обґрунтованих заходів за усіма напрямками забезпечення системи економічної безпеки: наявність – 1 бал, відсутність – 0 балів.

7. Узгодженість системи економічної безпеки.

7.1. Показники узгодженості системи економічної безпеки із параметрами зовнішнього середовища: наявність – 1 бал, відсутність – 0 балів.

7.2. Показники узгодженості системи економічної безпеки із параметрами внутрішнього середовища: наявність – 1 бал, відсутність – 0 балів.

7.3. Показники узгодженості системи економічної безпеки із планами розвитку малого підприємства: наявність – 1 бал, відсутність – 0 балів.

8. Варіантність системи економічної безпеки.

8.1. Наявність альтернативних шляхів досягнення поставлених цілей: наявність – 1 бал, відсутність – 0 балів.

9. Ризикованість реалізації системи економічної безпеки.

9.1. Рівень ризикованості: високий – 0 балів, низький – 1 бал.

9.2. Можливості зниження ступеня ризику: наявність – 1 бал, відсутність – 0 балів.

10. Еластичність управлінських рішень: наявність – 1 бал, відсутність – 0 балів.

11. Мобільність (маневреність) управлінської системи під час забезпечення економічної безпеки: наявність – 1 бал, відсутність – 0 балів.

ДЯКУЮ ЗА ВІДПОВІДІ ТА ПРИДІЛЕНИЙ ЧАС.

Примітка. Самостійна розробка автора.

Додаток Г

Таблиця Г.1

**Результати розрахунку індикаторів економічної безпеки
досліджуваних малих підприємств**

Мале підприємство	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇
МП НРЕБ 1	0,0973	0,0606	0,0194	-0,5987	0,0678	0,5910	0,6346
МП НРЕБ 2	0,897	0,8603	0,0106	-0,6073	0,1111	0,5845	0,6280
МП НРЕБ 3	0,5457	0,5090	0,0099	-0,6159	0,1543	0,5779	0,6215
МП НРЕБ 4	0,8014	0,7647	0,0091	-0,6245	0,1976	0,5714	0,6149
МП НРЕБ 5	0,4737	0,4370	0,0083	-0,6331	0,2408	0,5648	0,6084
МП НРЕБ 6	0,8656	0,8289	0,0075	0,0345	0,2841	0,5583	0,6019
МП НРЕБ 7	0,5167	0,4800	0,0067	0,0400	0,3273	0,5518	0,5953
МП НРЕБ 8	0,5943	0,5576	0,0060	0,0454	0,3706	0,5452	0,5888
МП НРЕБ 9	0,4615	0,4248	0,0052	0,0509	0,4138	0,5387	0,5822
МП НРЕБ 10	0,3649	0,3282	0,0044	0,0563	0,4571	0,5321	0,5757
МП НРЕБ 11	0,5415	0,5048	0,0036	0,0618	0,4215	0,5256	0,5692
МП НРЕБ 12	0,5388	0,5021	0,0028	0,0673	0,3859	0,5191	0,5626
МП НРЕБ 13	0,6128	0,5761	0,0021	0,0727	0,3503	0,5125	0,5561
МП НРЕБ 14	0,8056	0,7689	0,0013	0,0782	0,3147	0,5060	0,5495
МП НРЕБ 15	0,5311	0,4944	0,0025	0,0836	0,2791	0,4994	0,5430
МП НРЕБ 16	0,5035	0,4668	0,0037	0,0891	0,2435	0,4929	0,5365
МП НРЕБ 17	0,4745	0,4378	0,0049	0,0946	0,2079	0,4864	0,5299
МП НРЕБ 18	0,5461	0,5094	0,0061	0,1000	0,1723	0,4998	0,5234
МП НРЕБ 19	0,4889	0,4522	0,0073	0,1055	0,1367	0,5133	0,5168
МП НРЕБ 20	0,5122	0,4755	0,0085	0,1109	0,1011	0,4935	0,5103
МП НРЕБ 21	0,7704	0,7337	0,0097	0,1164	0,0655	0,4870	0,5038
МП НРЕБ 22	0,6153	0,5786	0,0109	0,1219	0,0299	0,4804	0,4972
МП НРЕБ 23	0,4329	0,3962	0,0121	0,1273	0,0866	0,4739	0,4907
МП НРЕБ 24	0,2139	0,1772	0,0133	0,1328	0,1433	0,4674	0,4841
МП НРЕБ 25	0,4169	0,3802	0,0145	0,1382	0,2000	0,4608	0,4776
МП ДРЕБ 1	1,1789	1,2765	0,0157	0,1437	0,2167	0,2040	0,2208
МП ДРЕБ 2	1,25544	1,3531	0,0169	0,1492	0,2335	0,2588	0,2756
МП ДРЕБ 3	1,33198	1,4296	0,0181	0,1546	0,2503	0,3136	0,3304
МП ДРЕБ 4	1,40852	1,5062	0,0193	0,1601	0,2671	0,3684	0,3851
МП ДРЕБ 5	1,48506	1,5827	0,0205	0,1655	0,2839	0,3252	0,3419
МП ДРЕБ 6	1,5616	1,6592	0,0217	0,1710	0,3007	0,2820	0,2987
МП ДРЕБ 7	1,63814	1,7358	0,0229	0,1765	0,3175	0,2388	0,2555
МП ДРЕБ 8	1,71468	1,8123	0,0241	0,1819	0,3343	0,1956	0,2123
МП ДРЕБ 9	1,79122	1,8889	0,0253	0,1874	0,3511	0,1524	0,1691
МП ДРЕБ 10	1,86776	1,9654	0,0265	0,1928	0,3678	0,1092	0,1259
МП ДРЕБ 11	1,9443	2,0419	0,0277	0,1983	0,3846	0,0660	0,0827
МП ДРЕБ 12	1,90109	1,9987	0,0289	0,2038	0,4014	0,1092	0,1259
МП ДРЕБ 13	1,85788	1,9555	0,0301	0,2092	0,4182	0,1524	0,1691

Мале підприємство	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇
МП ДРЕБ 14	1,81467	1,9123	0,0313	0,2147	0,4350	0,1956	0,2123
МП ДРЕБ 15	1,77146	1,8691	0,0325	0,2201	0,4518	0,2388	0,2555
МП ДРЕБ 16	1,72825	1,8259	0,0337	0,2256	0,4686	0,2820	0,2987
МП ДРЕБ 17	1,68504	1,7827	0,0349	0,2311	0,4854	0,3252	0,3419
МП ДРЕБ 18	1,64183	1,7395	0,0361	0,2365	0,5022	0,3684	0,3851
МП ДРЕБ 19	2,13456	2,2322	0,0373	0,2420	0,5189	0,4116	0,4283
МП ДРЕБ 20	2,87659	2,9742	0,0385	0,2474	0,5357	0,2288	0,2456
МП ДРЕБ 21	2,31466	2,4123	0,0397	0,2529	0,5525	0,2720	0,2888
МП ДРЕБ 22	2,27145	2,3691	0,0409	0,2584	0,5693	0,3152	0,3320
МП ДРЕБ 23	2,22824	1,9855	0,0421	0,2638	0,5861	0,3584	0,3752
МП ДРЕБ 24	2,18503	2,6544	0,0433	0,2693	0,6029	0,4016	0,4184

Продовження табл. Г.1

Мале підприємство	K ₈	K ₉	K ₁₀	K ₁₁	K ₁₂	K ₁₃	K ₁₄
МП НРЕБ 1	0,3345	0,6220	0,3350	0,1876	0,2222	0,1242	0,5672
МП НРЕБ 2	0,3514	0,6155	0,4947	0,1642	0,1987	0,1675	0,5607
МП НРЕБ 3	0,3683	0,6089	0,4882	0,1407	0,1753	0,2107	0,5541
МП НРЕБ 4	0,3852	0,6024	0,4816	0,1173	0,1518	0,2540	0,5476
МП НРЕБ 5	0,4021	0,5958	0,4751	0,0938	0,1284	0,3246	0,5411
МП НРЕБ 6	0,4190	0,5893	0,4685	0,0704	0,1049	0,2990	0,5345
МП НРЕБ 7	0,3934	0,5828	0,4620	0,0469	0,0815	0,2734	0,5280
МП НРЕБ 8	0,3678	0,5762	0,4555	0,0235	0,0580	0,2478	0,5214
МП НРЕБ 9	0,3422	0,5697	0,4489	0,0691	0,1037	0,2222	0,5149
МП НРЕБ 10	0,3166	0,5631	0,4424	0,1148	0,1494	0,1966	0,5084
МП НРЕБ 11	0,2910	0,5566	0,4358	0,1605	0,1950	0,2291	0,5018
МП НРЕБ 12	0,2654	0,5501	0,4293	0,2061	0,2407	0,2616	0,4953
МП НРЕБ 13	0,2398	0,5435	0,4228	0,2518	0,2864	0,2941	0,4887
МП НРЕБ 14	0,2723	0,5370	0,4162	0,2975	0,3320	0,3266	0,4822
МП НРЕБ 15	0,3048	0,5304	0,4097	0,2847	0,3193	0,3591	0,4757
МП НРЕБ 16	0,3373	0,5239	0,4031	0,2719	0,3065	0,3916	0,4691
МП НРЕБ 17	0,3698	0,5174	0,3966	0,2591	0,2937	0,3104	0,4626
МП НРЕБ 18	0,4023	0,5108	0,4101	0,2464	0,2809	0,3429	0,4560
МП НРЕБ 19	0,4348	0,5043	0,4235	0,2336	0,2681	0,3754	0,4495
МП НРЕБ 20	0,3536	0,4977	0,4038	0,2208	0,2554	0,4079	0,4430
МП НРЕБ 21	0,3861	0,4912	0,3972	0,2080	0,2426	0,4404	0,4364
МП НРЕБ 22	0,4186	0,4847	0,3907	0,1952	0,2298	0,4729	0,4299
МП НРЕБ 23	0,4511	0,4781	0,3841	0,1825	0,2170	0,5054	0,4233
МП НРЕБ 24	0,4836	0,4716	0,3776	0,1697	0,2042	0,3400	0,4168
МП НРЕБ 25	0,5161	0,4650	0,3711	0,1569	0,1915	0,1746	0,4103
МП ДРЕБ 1	0,5486	0,2082	0,1143	0,3936	0,4282	0,1925	0,3267
МП ДРЕБ 2	0,3832	0,2630	0,1690	0,6303	0,6649	0,2103	0,2082
МП ДРЕБ 3	0,2178	0,3178	0,2238	0,5961	0,6306	0,2282	0,2630

Мале підприємство	K ₈	K ₉	K ₁₀	K ₁₁	K ₁₂	K ₁₃	K ₁₄
МП ДРЕБ 4	0,2357	0,3726	0,2786	0,5619	0,5964	0,2460	0,3178
МП ДРЕБ 5	0,2535	0,3294	0,4249	0,5277	0,5622	0,2639	0,2746
МП ДРЕБ 6	0,2714	0,2862	0,3817	0,4935	0,5280	0,2818	0,2314
МП ДРЕБ 7	0,2892	0,2430	0,3385	0,4592	0,4938	0,2996	0,2482
МП ДРЕБ 8	0,3071	0,1998	0,2953	0,2182	0,2528	0,3175	0,2650
МП ДРЕБ 9	0,3250	0,1566	0,2521	0,3779	0,4125	0,3353	0,2817
МП ДРЕБ 10	0,3428	0,1134	0,2089	0,3714	0,4059	0,3532	0,2985
МП ДРЕБ 11	0,3607	0,0702	0,1657	0,3648	0,3994	0,3711	0,3153
МП ДРЕБ 12	0,3785	0,1134	0,2089	0,3583	0,3929	0,3889	0,3321
МП ДРЕБ 13	0,3964	0,1566	0,2521	0,3518	0,3863	0,4068	0,3489
МП ДРЕБ 14	0,4143	0,1998	0,2953	0,3452	0,3798	0,4246	0,3656
МП ДРЕБ 15	0,4321	0,3667	0,3385	0,3387	0,3732	0,3925	0,3824
МП ДРЕБ 16	0,4500	0,3846	0,3817	0,3321	0,3667	0,3604	0,3992
МП ДРЕБ 17	0,4678	0,4024	0,4249	0,3256	0,3602	0,3283	0,4160
МП ДРЕБ 18	0,4357	0,3703	0,4681	0,3191	0,3536	0,2962	0,4328
МП ДРЕБ 19	0,4036	0,3382	0,5113	0,3125	0,3471	0,2641	0,4495
МП ДРЕБ 20	0,3715	0,3061	0,3286	0,3060	0,3405	0,2320	0,4663
МП ДРЕБ 21	0,3394	0,2740	0,3718	0,2994	0,3340	0,1999	0,4831
МП ДРЕБ 22	0,3073	0,2419	0,4150	0,2929	0,3275	0,1564	0,4999
МП ДРЕБ 23	0,2752	0,2098	0,4582	0,2864	0,3209	0,2340	0,5167
МП ДРЕБ 24	0,2431	0,1777	0,5014	0,2798	0,3144	0,1765	0,5334

Продовження табл. Г.1

Мале підприємство	K ₁₅	K ₁₆	K ₁₇	K ₁₈	K ₁₉	K ₂₀	K ₂₁
МП НРЕБ 1	0,6030	0,1567	0,1510	0,6118	0,5196	0,3765	0,4809
МП НРЕБ 2	0,5965	0,1331	0,1274	0,6053	0,5131	0,4033	0,4743
МП НРЕБ 3	0,5900	0,1095	0,1038	0,5987	0,5065	0,4301	0,4678
МП НРЕБ 4	0,5834	0,0859	0,0802	0,5922	0,5000	0,4569	0,4612
МП НРЕБ 5	0,5769	0,0623	0,0566	0,5856	0,4935	0,4837	0,4547
МП НРЕБ 6	0,5703	0,0387	0,0330	0,5791	0,4869	0,5105	0,4482
МП НРЕБ 7	0,5638	0,0151	0,0094	0,5726	0,4804	0,5373	0,4416
МП НРЕБ 8	0,5573	0,0583	0,0526	0,5660	0,4738	0,5641	0,4351
МП НРЕБ 9	0,5507	0,1015	0,0958	0,5595	0,4673	0,5909	0,4285
МП НРЕБ 10	0,5442	0,1447	0,1390	0,5529	0,4608	0,6177	0,4220
МП НРЕБ 11	0,5376	0,1879	0,1822	0,5464	0,4542	0,6445	0,4155
МП НРЕБ 12	0,5311	0,2311	0,2254	0,5399	0,4477	0,6713	0,4089
МП НРЕБ 13	0,5246	0,2743	0,2686	0,5333	0,4411	0,6981	0,4024
МП НРЕБ 14	0,5180	0,3175	0,3118	0,5268	0,4346	0,7249	0,3958
МП НРЕБ 15	0,5115	0,2310	0,2253	0,5202	0,4281	0,6961	0,3893
МП НРЕБ 16	0,5268	0,0445	0,0388	0,5356	0,4215	0,6674	0,3828

Мале підприємство	K ₁₅	K ₁₆	K ₁₇	K ₁₈	K ₁₉	K ₂₀	K ₂₁
МП НРЕБ 17	0,5421	0,1896	0,1839	0,5509	0,4150	0,6386	0,3762
МП НРЕБ 18	0,5574	0,1829	0,1772	0,5662	0,4084	0,6098	0,3697
МП НРЕБ 19	0,5728	0,1762	0,1705	0,5815	0,4019	0,5811	0,3631
МП НРЕБ 20	0,5881	0,1695	0,1638	0,5968	0,3954	0,5523	0,3566
МП НРЕБ 21	0,6034	0,1628	0,1571	0,6122	0,3888	0,5236	0,3501
МП НРЕБ 22	0,6187	0,1561	0,1504	0,6275	0,3823	0,4948	0,3435
МП НРЕБ 23	0,6340	0,1494	0,1437	0,6428	0,3757	0,4660	0,3370
МП НРЕБ 24	0,6494	0,1427	0,1370	0,6581	0,3692	0,4373	0,3304
МП НРЕБ 25	0,6647	0,1360	0,1303	0,6734	0,3627	0,4085	0,3239
МП ДРЕБ 1	0,1893	0,2761	0,2705	0,1980	0,5971	0,3798	0,5583
МП ДРЕБ 2	0,2441	0,2940	0,2883	0,2528	0,8338	0,3510	0,7950
МП ДРЕБ 3	0,2988	0,3119	0,3062	0,3076	0,7996	0,3222	0,7608
МП ДРЕБ 4	0,3536	0,3297	0,3240	0,3624	0,7654	0,3588	0,7266
МП ДРЕБ 5	0,3104	0,3476	0,3419	0,3192	0,7312	0,3953	0,6924
МП ДРЕБ 6	0,2672	0,3654	0,3598	0,2760	0,6970	0,4319	0,6582
МП ДРЕБ 7	0,2240	0,3833	0,3776	0,2328	0,6628	0,4684	0,6240
МП ДРЕБ 8	0,1808	0,4012	0,3955	0,1896	0,3436	0,5049	0,3049
МП ДРЕБ 9	0,1376	0,4190	0,4133	0,1464	0,5814	0,5415	0,5427
МП ДРЕБ 10	0,0944	0,4369	0,4312	0,1032	0,5749	0,5780	0,5361
МП ДРЕБ 11	0,3467	0,4547	0,4491	0,3555	0,5684	0,6146	0,5296
МП ДРЕБ 12	0,2890	0,4726	0,4669	0,2978	0,5618	0,6511	0,5231
МП ДРЕБ 13	0,1376	0,4905	0,4848	0,1464	0,5553	0,6876	0,5165
МП ДРЕБ 14	0,1808	0,5083	0,5026	0,1896	0,5487	0,7242	0,5100
МП ДРЕБ 15	0,3477	0,4762	0,4705	0,3565	0,5422	0,7607	0,5034
МП ДРЕБ 16	0,3656	0,4441	0,4384	0,3743	0,5357	0,7973	0,4969
МП ДРЕБ 17	0,3834	0,4120	0,4063	0,3922	0,5291	0,8338	0,4904
МП ДРЕБ 18	0,3513	0,3799	0,3742	0,3601	0,5226	0,8703	0,4838
МП ДРЕБ 19	0,3192	0,3478	0,3421	0,3280	0,5160	0,8427	0,4773
МП ДРЕБ 20	0,2871	0,3157	0,3100	0,2959	0,5095	0,8150	0,4707
МП ДРЕБ 21	0,2550	0,2836	0,2779	0,2638	0,5030	0,7874	0,4642
МП ДРЕБ 22	0,2229	0,2401	0,2344	0,2317	0,7543	0,7597	0,7155
МП ДРЕБ 23	0,1908	0,3177	0,3120	0,1996	0,8743	0,7321	0,8355
МП ДРЕБ 24	0,1587	0,2602	0,2545	0,1675	0,6432	0,7044	0,6044

Таблиця Г.2

**Вхідні дані для першої моделі моніторингу економічної безпеки
малих підприємств**

Мале підприємство	Фактори моделі						
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7
	K_1	K_2	K_3	K_9	K_{13}	K_{15}	K_{17}
МП НРЕБ 1	0,0973	0,06055	0,0194	0,622	0,12423	0,60303	0,151022
МП НРЕБ 2	0,897	0,86025	0,01064	0,61546	0,16748	0,59649	0,127422
МП НРЕБ 3	0,5457	0,50895	0,00986	0,60892	0,21073	0,58995	0,103822
МП НРЕБ 4	0,8014	0,76465	0,00908	0,60238	0,25398	0,58341	0,080222
МП НРЕБ 5	0,4737	0,43695	0,0083	0,59584	0,32455	0,57687	0,056622
МП НРЕБ 6	0,8656	0,82885	0,00752	0,5893	0,29895	0,57033	0,033022
МП НРЕБ 7	0,5167	0,47995	0,00674	0,58276	0,27335	0,56379	0,009422
МП НРЕБ 8	0,5943	0,55755	0,00596	0,57622	0,24775	0,55725	0,052622
МП НРЕБ 9	0,4615	0,42475	0,00518	0,56968	0,22215	0,55071	0,095822
МП НРЕБ 10	0,3649	0,32815	0,0044	0,56314	0,19655	0,54417	0,139022
МП НРЕБ 11	0,5415	0,50475	0,00362	0,5566	0,22905	0,53763	0,182222
МП НРЕБ 12	0,5388	0,50205	0,00284	0,55006	0,26155	0,53109	0,225422
МП НРЕБ 13	0,6128	0,57605	0,00206	0,54352	0,29405	0,52455	0,268622
МП НРЕБ 14	0,8056	0,76885	0,00128	0,53698	0,32655	0,51801	0,311822
МП НРЕБ 15	0,5311	0,49435	0,00248	0,53044	0,35905	0,51147	0,225322
МП НРЕБ 16	0,5035	0,46675	0,00368	0,5239	0,39155	0,52679	0,038822
МП НРЕБ 17	0,4745	0,43775	0,00488	0,51736	0,3104	0,54211	0,183922
МП НРЕБ 18	0,5461	0,50935	0,00608	0,51082	0,3429	0,55743	0,177222
МП НРЕБ 19	0,4889	0,45215	0,00728	0,50428	0,3754	0,57275	0,170522
МП НРЕБ 20	0,5122	0,47545	0,00848	0,49774	0,4079	0,58807	0,163822
МП НРЕБ 21	0,7704	0,73365	0,00968	0,4912	0,4404	0,60339	0,157122
МП НРЕБ 22	0,6153	0,57855	0,01088	0,48466	0,4729	0,61871	0,150422
МП НРЕБ 23	0,4329	0,39615	0,01208	0,47812	0,5054	0,63403	0,143722
МП НРЕБ 24	0,2139	0,17715	0,01328	0,47158	0,34	0,64935	0,137022
МП НРЕБ 25	0,4169	0,38015	0,01448	0,46504	0,1746	0,66467	0,130322
МП ДРЕБ 1	1,1789	1,276543	0,01568	0,20824	0,19246	0,18927	0,270452
МП ДРЕБ 2	1,25544	1,353083	0,01688	0,26302	0,21032	0,24405	0,288312
МП ДРЕБ 3	1,33198	1,429623	0,01808	0,3178	0,22818	0,29883	0,306172
МП ДРЕБ 4	1,40852	1,506163	0,01928	0,37258	0,24604	0,35361	0,324032
МП ДРЕБ 5	1,48506	1,582703	0,02048	0,32938	0,2639	0,31041	0,341892
МП ДРЕБ 6	1,5616	1,659243	0,02168	0,28618	0,28176	0,26721	0,359752
МП ДРЕБ 7	1,63814	1,735783	0,02288	0,24298	0,29962	0,22401	0,377612
МП ДРЕБ 8	1,71468	1,812323	0,02408	0,19978	0,31748	0,18081	0,395472
МП ДРЕБ 9	1,79122	1,888863	0,02528	0,15658	0,33534	0,13761	0,413332
МП ДРЕБ 10	1,86776	1,965403	0,02648	0,11338	0,3532	0,09441	0,431192
МП ДРЕБ 11	1,9443	2,041943	0,02768	0,07018	0,37106	0,3467	0,449052
МП ДРЕБ 12	1,90109	1,998733	0,02888	0,11338	0,38892	0,289	0,466912
МП ДРЕБ 13	1,85788	1,955523	0,03008	0,15658	0,40678	0,13761	0,484772

Мале підприємство	Фактори моделі						
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7
	K_1	K_2	K_3	K_9	K_{13}	K_{15}	K_{17}
МП ДРЕБ 14	1,81467	1,912313	0,03128	0,19978	0,42464	0,18081	0,502632
МП ДРЕБ 15	1,77146	1,869103	0,03248	0,36669	0,39254	0,34772	0,470532
МП ДРЕБ 16	1,72825	1,825893	0,03368	0,38455	0,36044	0,36558	0,438432
МП ДРЕБ 17	1,68504	1,782683	0,03488	0,40241	0,32834	0,38344	0,406332
МП ДРЕБ 18	1,64183	1,739473	0,03608	0,37031	0,29624	0,35134	0,374232
МП ДРЕБ 19	2,13456	2,232203	0,03728	0,33821	0,26414	0,31924	0,342132
МП ДРЕБ 20	2,87659	2,974233	0,03848	0,30611	0,23204	0,28714	0,310032
МП ДРЕБ 21	2,31466	2,412303	0,03968	0,27401	0,19994	0,25504	0,277932
МП ДРЕБ 22	2,27145	2,369093	0,04088	0,24191	0,15640	0,22294	0,234392
МП ДРЕБ 23	2,22824	1,98548	0,04208	0,20981	0,23400	0,19084	0,311992
МП ДРЕБ 24	2,18503	2,65439	0,04328	0,17771	0,17650	0,15874	0,254492

Таблиця Г.3

**Вхідні дані для другої моделі моніторингу економічної безпеки
малих підприємств**

Мале підприємство	Фактори моделі					
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6
	K_4	K_7	K_{11}	K_{12}	K_{16}	K_{19}
МП НРЕБ 1	-0,5987	0,63456	0,1876	0,22216	0,1567	0,51962
МП НРЕБ 2	-0,6073	0,62802	0,16415	0,19871	0,1331	0,51308
МП НРЕБ 3	-0,6159	0,62148	0,1407	0,17526	0,1095	0,50654
МП НРЕБ 4	-0,6245	0,61494	0,11725	0,15181	0,0859	0,5
МП НРЕБ 5	-0,6331	0,6084	0,0938	0,12836	0,0623	0,49346
МП НРЕБ 6	0,0345	0,60186	0,07035	0,10491	0,0387	0,48692
МП НРЕБ 7	0,03996	0,59532	0,0469	0,08146	0,0151	0,48038
МП НРЕБ 8	0,04542	0,58878	0,02345	0,05801	0,0583	0,47384
МП НРЕБ 9	0,05088	0,58224	0,06912	0,10368	0,1015	0,4673
МП НРЕБ 10	0,05634	0,5757	0,11479	0,14935	0,1447	0,46076
МП НРЕБ 11	0,0618	0,56916	0,16046	0,19502	0,1879	0,45422
МП НРЕБ 12	0,06726	0,56262	0,20613	0,24069	0,2311	0,44768
МП НРЕБ 13	0,07272	0,55608	0,2518	0,28636	0,2743	0,44114
МП НРЕБ 14	0,07818	0,54954	0,29747	0,33203	0,3175	0,4346
МП НРЕБ 15	0,08364	0,543	0,28469	0,31925	0,231	0,42806
МП НРЕБ 16	0,0891	0,53646	0,27191	0,30647	0,0445	0,42152
МП НРЕБ 17	0,09456	0,52992	0,25913	0,29369	0,1896	0,41498
МП НРЕБ 18	0,10002	0,52338	0,24635	0,28091	0,1829	0,40844
МП НРЕБ 19	0,10548	0,51684	0,23357	0,26813	0,1762	0,4019
МП НРЕБ 20	0,11094	0,5103	0,22079	0,25535	0,1695	0,39536
МП НРЕБ 21	0,1164	0,50376	0,20801	0,24257	0,1628	0,38882
МП НРЕБ 22	0,12186	0,49722	0,19523	0,22979	0,1561	0,38228

Мале підприємство	Фактори моделі					
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6
	K_4	K_7	K_{11}	K_{12}	K_{16}	K_{19}
МП НРЕБ 23	0,12732	0,49068	0,18245	0,21701	0,1494	0,37574
МП НРЕБ 24	0,13278	0,48414	0,16967	0,20423	0,1427	0,3692
МП НРЕБ 25	0,13824	0,4776	0,15689	0,19145	0,136	0,36266
МП ДРЕБ 1	0,1437	0,2208	0,39359	0,42815	0,27613	0,59711
МП ДРЕБ 2	0,14916	0,27558	0,63029	0,66485	0,29399	0,83381
МП ДРЕБ 3	0,15462	0,33036	0,59608	0,63064	0,31185	0,7996
МП ДРЕБ 4	0,16008	0,38514	0,56187	0,59643	0,32971	0,76539
МП ДРЕБ 5	0,16554	0,34194	0,52766	0,56222	0,34757	0,73118
МП ДРЕБ 6	0,171	0,29874	0,49345	0,52801	0,36543	0,69697
МП ДРЕБ 7	0,17646	0,25554	0,45924	0,4938	0,38329	0,66276
МП ДРЕБ 8	0,18192	0,21234	0,21822	0,25278	0,40115	0,34364
МП ДРЕБ 9	0,18738	0,16914	0,37792	0,41248	0,41901	0,58144
МП ДРЕБ 10	0,19284	0,12594	0,37138	0,40594	0,43687	0,5749
МП ДРЕБ 11	0,1983	0,08274	0,36484	0,3994	0,45473	0,56836
МП ДРЕБ 12	0,20376	0,12594	0,3583	0,39286	0,47259	0,56182
МП ДРЕБ 13	0,20922	0,16914	0,35176	0,38632	0,49045	0,55528
МП ДРЕБ 14	0,21468	0,21234	0,34522	0,37978	0,50831	0,54874
МП ДРЕБ 15	0,22014	0,25554	0,33868	0,37324	0,47621	0,5422
МП ДРЕБ 16	0,2256	0,29874	0,33214	0,3667	0,44411	0,53566
МП ДРЕБ 17	0,23106	0,34194	0,3256	0,36016	0,41201	0,52912
МП ДРЕБ 18	0,23652	0,38514	0,31906	0,35362	0,37991	0,52258
МП ДРЕБ 19	0,24198	0,42834	0,31252	0,34708	0,34781	0,51604
МП ДРЕБ 20	0,24744	0,2456	0,30598	0,34054	0,31571	0,5095
МП ДРЕБ 21	0,2529	0,2888	0,29944	0,334	0,28361	0,50296
МП ДРЕБ 22	0,25836	0,332	0,2929	0,32746	0,24007	0,7543
МП ДРЕБ 23	0,26382	0,3752	0,28636	0,32092	0,31767	0,8743
МП ДРЕБ 24	0,26928	0,4184	0,27982	0,31438	0,26017	0,6432

Таблиця Г.4

Вхідні дані для моніторингу економічної безпеки малих підприємств на базі індикаторів, рекомендованих Міністерством фінансів до використання в дискримінантних моделях

Мале підприємство	Фактори моделі					
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6
	K_4	K_7	K_{11}	K_{12}	K_{16}	K_{19}
МП НРЕБ 1	-0,5987	0,63456	0,1876	0,22216	0,1567	0,51962
МП НРЕБ 2	-0,6073	0,62802	0,16415	0,19871	0,1331	0,51308
МП НРЕБ 3	-0,6159	0,62148	0,1407	0,17526	0,1095	0,50654
МП НРЕБ 4	-0,6245	0,61494	0,11725	0,15181	0,0859	0,5
МП НРЕБ 5	-0,6331	0,6084	0,0938	0,12836	0,0623	0,49346

Мале підприємство	Фактори моделі					
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6
	K_4	K_7	K_{11}	K_{12}	K_{16}	K_{19}
МП НРЕБ 6	0,0345	0,60186	0,07035	0,10491	0,0387	0,48692
МП НРЕБ 7	0,03996	0,59532	0,0469	0,08146	0,0151	0,48038
МП НРЕБ 8	0,04542	0,58878	0,02345	0,05801	0,0583	0,47384
МП НРЕБ 9	0,05088	0,58224	0,06912	0,10368	0,1015	0,4673
МП НРЕБ 10	0,05634	0,5757	0,11479	0,14935	0,1447	0,46076
МП НРЕБ 11	0,0618	0,56916	0,16046	0,19502	0,1879	0,45422
МП НРЕБ 12	0,06726	0,56262	0,20613	0,24069	0,2311	0,44768
МП НРЕБ 13	0,07272	0,55608	0,2518	0,28636	0,2743	0,44114
МП НРЕБ 14	0,07818	0,54954	0,29747	0,33203	0,3175	0,4346
МП НРЕБ 15	0,08364	0,543	0,28469	0,31925	0,231	0,42806
МП НРЕБ 16	0,0891	0,53646	0,27191	0,30647	0,0445	0,42152
МП НРЕБ 17	0,09456	0,52992	0,25913	0,29369	0,1896	0,41498
МП НРЕБ 18	0,10002	0,52338	0,24635	0,28091	0,1829	0,40844
МП НРЕБ 19	0,10548	0,51684	0,23357	0,26813	0,1762	0,4019
МП НРЕБ 20	0,11094	0,5103	0,22079	0,25535	0,1695	0,39536
МП НРЕБ 21	0,1164	0,50376	0,20801	0,24257	0,1628	0,38882
МП НРЕБ 22	0,12186	0,49722	0,19523	0,22979	0,1561	0,38228
МП НРЕБ 23	0,12732	0,49068	0,18245	0,21701	0,1494	0,37574
МП НРЕБ 24	0,13278	0,48414	0,16967	0,20423	0,1427	0,3692
МП НРЕБ 25	0,13824	0,4776	0,15689	0,19145	0,136	0,36266
МП ДРЕБ 1	0,1437	0,2208	0,39359	0,42815	0,27613	0,59711
МП ДРЕБ 2	0,14916	0,27558	0,63029	0,66485	0,29399	0,83381
МП ДРЕБ 3	0,15462	0,33036	0,59608	0,63064	0,31185	0,7996
МП ДРЕБ 4	0,16008	0,38514	0,56187	0,59643	0,32971	0,76539
МП ДРЕБ 5	0,16554	0,34194	0,52766	0,56222	0,34757	0,73118
МП ДРЕБ 6	0,171	0,29874	0,49345	0,52801	0,36543	0,69697
МП ДРЕБ 7	0,17646	0,25554	0,45924	0,4938	0,38329	0,66276
МП ДРЕБ 8	0,18192	0,21234	0,21822	0,25278	0,40115	0,34364
МП ДРЕБ 9	0,18738	0,16914	0,37792	0,41248	0,41901	0,58144
МП ДРЕБ 10	0,19284	0,12594	0,37138	0,40594	0,43687	0,5749
МП ДРЕБ 11	0,1983	0,08274	0,36484	0,3994	0,45473	0,56836
МП ДРЕБ 12	0,20376	0,12594	0,3583	0,39286	0,47259	0,56182
МП ДРЕБ 13	0,20922	0,16914	0,35176	0,38632	0,49045	0,55528
МП ДРЕБ 14	0,21468	0,21234	0,34522	0,37978	0,50831	0,54874
МП ДРЕБ 15	0,22014	0,25554	0,33868	0,37324	0,47621	0,5422
МП ДРЕБ 16	0,2256	0,29874	0,33214	0,3667	0,44411	0,53566
МП ДРЕБ 17	0,23106	0,34194	0,3256	0,36016	0,41201	0,52912
МП ДРЕБ 18	0,23652	0,38514	0,31906	0,35362	0,37991	0,52258
МП ДРЕБ 19	0,24198	0,42834	0,31252	0,34708	0,34781	0,51604
МП ДРЕБ 20	0,24744	0,2456	0,30598	0,34054	0,31571	0,5095
МП ДРЕБ 21	0,2529	0,2888	0,29944	0,334	0,28361	0,50296
МП ДРЕБ 22	0,25836	0,332	0,2929	0,32746	0,24007	0,7543

Мале підприємство	Фактори моделі					
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6
	K_4	K_7	K_{11}	K_{12}	K_{16}	K_{19}
МП ДРЕБ 23	0,26382	0,3752	0,28636	0,32092	0,31767	0,8743
МП ДРЕБ 24	0,26928	0,4184	0,27982	0,31438	0,26017	0,6432

Таблиця Г.5

Результат класифікації малих підприємств на основі нейромережевої моделі

	Вихід нейронної мережі				Вихід нейронної мережі		
	№	Клас 1	Клас 2		№	Клас 1	Клас 2
МП НРЕБ	1	1	0	МП ДРЕБ	38	0	1
	2	1	0		39	0	1
	3	1	0		40	0	0
	4	1	0		41	0	1
	5	1	0		42	0	1
	6	0	1		43	0	1
	7	0	1		44	0	0
	8	1	0		45	0	1
	9	1	0		46	0	1
	10	1	0		47	0	0
	11	1	0		48	0	1
	12	1	0		49	0	1
	13	1	0		50	0	1
	14	0	1		51	0	1
	15	1	0		52	0	1
	16	1	0		53	0	1
	17	1	0		54	0	1
	18	0	1		55	0	1
	19	1	0		56	0	0
	20	0	1		57	0	0
	21	1	0		58	1	0
	22	1	0		59	0	1
	23	1	0		60	0	1
	24	1	0		61	0	1
	25	0	1		62	0	1
	26	1	0		63	0	0
	27	1	0		64	0	1
	28	1	0		65	0	1
	29	1	0		66	0	1
	30	1	0		67	0	1
	31	1	0		68	1	0
	32	1	0		69	0	1
	33	1	0		70	0	1
	34	1	0				
	35	1	0				
	36	1	0				
	37	1	0				

Додаток Д

Код програмної надбудови для середовища Matlab для реалізації розробленого методологічного підходу моделювання системи моніторингу економічної безпеки малих підприємств на основі нейронних мереж зустрічного розповсюдження

```

%діалогове вікно вибору моделі
function varargout = f2(varargin)
% Begin initialization code
gui_Singleton = 1;
gui_State = struct('gui_Name',    mfilename, ...
                  'gui_Singleton', gui_Singleton, ...
                  'gui_OpeningFcn', @f2_OpeningFcn, ...
                  'gui_OutputFcn', @f2_OutputFcn, ...
                  'gui_LayoutFcn', [] , ...
                  'gui_Callback', []);
if nargin && ischar(varargin{1})
    gui_State.gui_Callback = str2func(varargin{1});
end

if nargin
    [varargout{1:nargout}] = gui_mainfcn(gui_State, varargin{:});
else
    gui_mainfcn(gui_State, varargin{:});
end
% End initialization code
% --- Executes just before made visible.
function f2_OpeningFcn(hObject, eventdata, handles, varargin)
handles.output = hObject;
handles.v=0;
% Update handles structure
guidata(hObject, handles);
% --- Outputs from this function are returned to the command line.
function varargout = f2_OutputFcn(hObject, eventdata, handles)
% Get default command line output from handles structure
varargout{1} = handles.output;
% --- Executes during object creation, after setting all properties.
function uipanel_CreateFcn(hObject, eventdata, handles)
guidata(hObject, handles);
function ok_Callback(hObject, eventdata, handles)

```

```

val(1) = get(handles.rdb1,'Value');
val(2)=get(handles.rdb2,'Value');
val(3)=get(handles.rdb3,'Value');
for i=1:3
    if val(i)==1
        try
            open scripts{i}
        catch err
            errordlg(err.getReport('basic'),'no file')
        end
    end
end
close f2
% --- Executes on button press in cancel.
function cancel_Callback(hObject, eventdata, handles)
close f2
    % параметри нейромережевої моделі
prompt = {'розмір образу (window):', 'кількість МП НРЕБів:', 'Кількість
стабільних компаній (cl2):','розмірність карти Кохонена, X:', 'розмірність
карти Кохонена, Y:', 'кількість епох навчання (epoch):' 'кількість класів:'};
title_db = 'Параметри моделі';
lines = 1;
def = {'7', '25', '24','6','7','1000', '2'};
answer = inputdlg(prompt, title_db, lines, def);
window=str2double(answer{1});           %deep level
cl1=str2double(answer{2});
cl2=str2double(answer{3});
X=str2double(answer{4});
Y=str2double(answer{5});
epoch=str2double(answer{6});
cl=str2double(answer{7});
nnum=X*Y;
learn=cl1+cl2;
clear title_db lines def answer prompt

% вхідні дані
prompt = {'місцерозташування файлу:', 'відкрити таблицю з середовища'};
title_db = 'вхідні дані';
lines = 1;
def = {'NaN', 'NaN '};
answer = inputdlg(prompt, title_db, lines, def, 'on');
if strcmp(answer{1}, 'NaN')==1
    directory=answer{2};

```

```

    inp1=openvar(directory);
elseif strcmp(answer{1},'NaN')~=1
    directory=answer{1};
    inp1=importdata(directory);
else
    error('Не обрано вхідні дані')
end
inp1=mod1v2;
clear title_db lines def answer prompt
% target vector for cpnn neuron network
tg=zeros(2,learn); tg1=zeros(1,learn);
for i=1:learn
    if i<=cl1
        tg(1,i)=1;
        tg(2,i)=0;
        tg1(1,i)=1;
    else
        tg(1,i)=0;
        tg(2,i)=1;
        tg1(1,i)=2;
    end
end
end
% конструювання та навчання нейронної мережі
inpb=inp1;           % inpb is a variable for explanatory data
out1=tg;             % out1 is a target variable
% generate random values of Kohonen neurons
mnmw=minmax(inpb);
mnw=min(mnmw(1>window,1));
mxw=max(mnmw(1>window,2));
w = random('unif',mnw,mxw,[window,nnum]);
%creating target
% generate random values of Grossberg weights
v(1:2,1:nnum)=0.5;
% begin iterations
sigma=zeros(epoch); a=zeros(epoch); b=zeros(epoch); sigma0=1; edist=100000;
mse(1:epoch)=0;
ROC=zeros(11,epoch); smset=zeros(epoch);
for t=1:epoch
    a(t)=1*exp((-5*t)/epoch);
    sigma(t)=sigma0*exp((-t)/epoch);
    %b(t)=1*exp((-7*t)/epoch);           % backvard exponential b(t)
    b(t)=(epoch-t)/(epoch-1);           % linear b(t)
end

```

```

% generating the map topology
KM=zeros(Y,X);
KKM=zeros(Y,X);
KMexit=zeros(Y,X);
KMexit_t=zeros(Y,X);
KMexit_test=zeros(Y,X);
KKMv1=zeros(Y,X);
t=1; %number of each epoch
while t<=epoch
    m=1; edist=zeros(learn, nnum);
    edist(1:learn,1:nnum)=100000;
    WN=zeros(learn,1); WNexit_ROC=zeros(learn,1); WNexit1=zeros(learn,1);
    while m<=learn
        % finding the distance
        for j=1:nnum
            e=0;
            for i=1:window % window - number of input values of each vector
                e=e+(inpb(i,m)-w(i,j))^2;
            end
            edist(m,j)=(e^0.5);
        end
        % finding the winner in a row
        [mne,WN(m,1)]=min(edist(m,1:nnum)); %number of winner neuron, matrix
where each position is a number of input vector
        % marking on a map
        cul=1;
        C=WN(m,1);
        if C<=Y
            row=C;
clear eff_test tefect_test efectup_test efectdown_test
efect_test=struct('total', 0, 'bankrupts', 0, 'stable', 0);
eff_test=struct('cl1', 0, 'cl2',0, 'miss', 0);
for i=1:learn_test
    if (tg_test(1,i)==1)&&(Gouttest(1,i)>=0.5)
        eff_test.cl1=eff_test.cl1+1;
    elseif (tg_test(1,i)==0)&&(Gouttest(1,i)<0.5)
        eff_test.cl2=eff_test.cl2+1;
    else
        eff_test.miss=eff_test.miss+1;
    end
end
end
efect_test.total=(eff_test.cl1+eff_test.cl2)/learn_test;
efect_test.bankrupts=eff_test.cl1/cl1_test;

```

```
efect_test.stable=eff_test.cl2/cl2_test;  
RESULT_GUESS=struct('total_guess', efect_t.total, 'bankrupts_guess',  
efect_t.bankrupts, 'stable_guess', efect_t.stable, 'total_guess_test', efect_test.total,  
'bankrupts_guess_test', efect_test.bankrupts, 'stable_guess_test', efect_test.stable);
```